

a) att samla vittnesbörderna om den svenska kulturens uppkomst och utveckling i Finland, färdarna som icke offentliggjorda eller sällsyntare literära alster, svenska folksång och saga, upplysningar om äldre literära föreningar och företag, historiska handlingar, särskildt rörande undervisningsväsendet, biografiska underrättelser, bref af literärt eller kulturhistoriskt intresse, samt att bearbeta och offentliggöra det sålunda samlade materialet, hvilket tillsändare öfverlätes till förvarande åt universitetsbiblioteket eller statsarkivet.

Petra Hakala

ATT MINNAS ELLER GLÖMMA

**Tillkomsten av Svenska litteratursällskapets arkiv och
dess roll i skapandet av identitet 1885-1920**

SOCIETAS SCIENTIARUM FENNICA

Finska Vetenskaps-Societeten, grundad 1838, är Finlands äldsta vetenskapsakademi, som publicerar forskning, utdelar stipendier och pris, tar initiativ och håller möten med föredrag. Societeten inledde 1996 ett publiceringssamarbete med syskonakademin Suomalainen Tiedeakatemia.

Vuonna 1838 perustettu Suomen Tiedeseura on Suomen vanhin tiedeakatemia, joka julkaisee tutkimuksia, myöntää tutkimusavustuksia ja palkintoja, tekee aloitteita ja järjestää kokouksia. Seura aloitti 1996 julkaisuyhteistyön sisarjärjestönsä Suomalaisen Tiedeakatemian kanssa.

The Finnish Society of Sciences and Letters, founded in 1838, is the oldest scholarly academy of Finland. It publishes research, awards research grants and prizes, takes initiatives and organizes meetings. In 1996 the Society established cooperation with its sister organization the Finnish Academy of Sciences and Letters.

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk

Serien, som grundades år 1857, publicerar undersökningar om Finlands natur, befolkning och samhällsförhållanden. Utkommer med oregelbundna intervaller. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk utges inom ramen för publiceringssamarbetet med Suomalainen Tiedeakatemia.

Vuonna 1857 perustettu sarja julkaisee Suomen luontoa, väestöä ja yhteiskuntaoloja käsitteleviä tutkielmia. Ilmestyy epäsäännöllisin välein. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk julkaistaan osana Suomen Tiedeseuran ja Suomalaisen Tiedeakatemian välistä julkaisuyhteistyötä.

The series, founded in 1857, publishes monographs dealing with the nature, population and social conditions of Finland. Appears at irregular intervals. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk is part of the publishing cooperation between the Finnish Society of Sciences and Letters and the Finnish Academy of Sciences and Letters.

Redaktör – Toimittaja – Editor
Stig-Olof Londen
Institutionen för matematik och systemanalys
Aalto universitetet
PB 11000, FI-00076 Aalto
stig-olof.londen@aalto.fi

Försäljning – Myynti – Dealer
Tiedekirja/Vetenskapsbokhandeln
Snellmaninkatu/Snellmansgatan 13
FI-00170 Helsinki/Helsingfors
tiedekirja@tsv.fi, www.tsv.fi

Grafisk design och ombrytning: Minna Etsalo

PÄRMBILD

Utdrag ur § 1 i Svenska litteratursällskapets stadgar 1885. Svenska litteratursällskapet i Finland.

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 223

Petra Hakala

ATT MINNAS ELLER GLÖMMA

**Tillkomsten av Svenska litteratursällskapets arkiv och
dess roll i skapandet av identitet 1885–1920**

Helsingfors 2023

Hakala, Petra. 2023.

Att minnas eller glömma. Tillkomsten av Svenska litteratursällskapets arkiv och dess roll i skapandet av identitet 1885–1920.

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 223, 292 pp.

ISBN 978-951-653-504-6 (print)

ISBN 978-951-653-505-3 (Pdf)

ISSN: 0067-8481

ISSN: 2736-9366

<https://doi.org/10.54572/ssc.755>

© Finska Vetenskaps-Societeten – Societas Scientiarum Fennica, Petra Hakala.

Åbo universitet

Humanistiska fakulteten

Institutionen för forskning i historia, kultur och konst

Finlands historia

Doktorandprogrammet Juno

Handledare

Kirsi Vainio-Korhonen

Mikael Korhonen

Åbo universitet

Åbo universitet

Granskare

Henrika Tandefelt

Arja Rantanen

Helsingfors universitet

Riksarkivet

Opponent

Johanna Ilmakunnas

Åbo Akademi

Denna doktorsavhandling har erhållit finansiering inom det av Finlands Akademi finansierade forskningsprojektet 252579 Kansallista menneisyyttä rakentamassa ja tulkitsemassa. Suomalaiset arkistoinstituutiot vallan verkostoina ja muistin paikkoina.

I enlighet med Åbo universitets kvalitetssystem har denna publikation granskats via systemet Turnitin OriginalityCheck.

UNIVERSITY OF TURKU

Faculty of Humanities

School of History, Culture and Arts Studies

Finnish History

HAKALA, PETRA: To remember or to forget. The Emergence of the Archive of the Society of Swedish Literature and its Role in creating Identity 1885–1920.

Doctoral Dissertation, 292 pages

Doctoral Programme Juno

December 2023

Abstract

This dissertation problematizes the emergence of a private archival institution and its holdings in a Finnish social context as an element in 19th century nation building. Modern archival theory, where archives are regarded as social constructions and the archivists as active agents in the shaping of societal memory, provides a theoretical framework for the treatise on the emergence of the Archives of the Society of Swedish Literature in Finland (founded in 1885) and its holdings in 1885–1920, focusing on those which relate to private persons and cultural history. The ideological premises and values influencing decisions on what should be kept for posterity, the opportunities of the archival agents to exercise power, the importance of a social network during the emergence of the archives and the archives as a resource for construction of identities are analyzed in this study.

The analysis is mainly based on the series of sources in the official archives of the Society of Swedish Literature which relate to the acquisition of archival material and on correspondence, official as well as private, of central archival agents. The study shows how the Archives of the Society of Swedish Literature was constructed in the social and cultural context of late 19th century Finland, where the preservation of Swedish *Bildung* as well as the emphasizing of historical ties with Scandinavia and the cultural and legal traditions of the West were regarded as vital for the Swedish-speaking population. Collected archival material served the multiple tasks of documenting, preserving and defending the Swedish cultural heritage in Finland and provided arguments for its future existence in a challenging language-political situation. Collected and to some extent published evidence of the Swedish cultural heritage in Finland provided historians with source material. The archival material could also be used as an element of identity building, raising historical consciousness and strengthening the imagined community of the Swedish-speaking population. The study reveals the sometimes even decisive importance of kinship, friendship and previous cultural and professional cooperation behind decisions to donate material to the Archives of the Society.

The study shows that the guidelines for the acquisition of archival material were agreed upon by members of the Board of the Society. The choices they made gave them the power to influence the contemporary view of the past as well as the interpretations of future historians on the basis of preserved material. The study also emphasizes the central role of the General Director of the State Archives of Finland Reinhold Hausen as an exerciser of power in the field of private archives, which has earlier not been the subject of a thorough study.

Key words: archives, archival theory, ideologies, agents, social networks, power, memory, identity, archival silence, use of history.

ÅBO UNIVERSITET

Humanistiska fakulteten

Institutionen för forskning i historia, kultur och konst

Finlands historia

HAKALA, PETRA: Att minnas eller glömma. Tillkomsten av Svenska litteratursällskapets arkiv och dess roll i skapandet av identitet 1885–1920

Doktorsavhandling, 292 s.

Doktorandprogrammet Juno

December 2023

Sammandrag

Denna doktorsavhandling problematiserar tillkomsten av en enskild privat arkivinstitution och dess arkivbestånd i en finländsk samhällelig kontext som en del av 1800-talets nationsbygge. Undersökningen, som stöder sig på den moderna arkivteorins syn på arkiv som sociala konstruktioner och arkivarierna som aktiva aktörer då det samhälleliga minnet skapas, behandlar framväxten av Svenska litteratursällskapets i Finland (grundat 1885) arkiv och arkivbestånd under perioden 1885–1920 med fokus på de person- och kulturhistoriska samlingarna. I undersökningen behandlas ideologiska utgångspunkter och värderingar som påverkade beslut om vad som togs tillvara för att bevaras för eftervärlden, arkivaktörers möjlighet att utöva makt, sociala nätverks betydelse för arkivets tillkomstprocess och arkiv som resurs för identitetskonstruktion.

Analysen baserar sig främst på källserier i Svenska litteratursällskapets tjänstearkiv med anknytning till insamlingen av arkivmaterial samt på centrala arkivaktörers officiella och privata korrespondens. Undersökningen visar hur Svenska litteratursällskapets arkiv konstruerades i sin samhälleliga och kulturella kontext i det sena 1800-talets Finland där bevarandet av den svenska bildningen och framhävandet av de historiska banden till Norden och den västerländska kultur- och rättstraditionen ansågs vara av central betydelse för den svenskspråkiga befolkningen. Via arkivmaterial dokumenterades, bevarades och försvarades det svenska kulturarvet i Finland och dess fortsatta existens i en språkpolitiskt utmanande situation samtidigt som insamlade och delvis publicerade ”vittnesbörd” om det svenska bildningsarvet i Finland utgjorde källmaterial för forskningen i Finlands historia. Som en del i den process då en svenskspråkig kulturell identitet i Finland skapades kunde arkivhandlingarna användas för att stärka den svenskspråkiga befolkningens föreställda gemenskap och historiemedvetande. Undersökningen visar också att släktband, vänskapsrelationer och kontakter inom föreningsliv eller professionella sammanhang kunde vara avgörande för beslutet att donera material till sällskapets arkiv.

Riktlinjerna för insamlingen av arkivmaterial drogs upp av medlemmarna i sällskapets styrelse som via sina val hade makt att påverka såväl samtidens bild av det förgångna som framtida forskares historietolkningar på basis av det bevarade materialet. Doktorsavhandlingen lyfter också fram statsarkivarien Reinhold Hausens centrala roll som maktutövare på det privata arkivfältet, vilken inte i högre grad har uppmärksamats av tidigare forskning.

Ämnesord: arkiv, arkivteori, ideologi, aktörer, sociala nätverk, makt, minne, identitet, arkivets tystnader, historiebruk

TURUN YLIOPISTO

Humanistinen tiedekunta

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Suomen historia

HAKALA, PETRA: Muistaminen tai unohtaminen. Svenska litteratursällskapetin arkiston synty ja rooli identiteetin rakentamisessa 1885–1920

Väitöskirja, 292 s.

Tohtoriohjelma JUNO

Joulukuu 2023

Tiivistelmä

Väitöskirja problematisoi erään yksityisen arkistoinstituution synnyn ja sen arkistokokoelmien muodostumisen suomalaisessa yhteiskunnallisessa kontekstissa, osana 1800-luvun kansakunnan rakentamista. Tutkimus nojautuu modernin arkistoteorian käsitykseen arkistoista sosiaalisina konstruktioina ja arkistonhoitajista aktiivisina toimijoina yhteiskunnan muistia luotaessa ja tarkastelee Svenska Litteratursällskapet i Finland -seuran (Ruotsalaisen kirjallisuuden seura, perustettu 1885) arkiston ja arkistokokoelmien syntyä vuosina 1885–1920, keskittyen henkilö- ja kulttuurihistoriallisiin kokoelmiin. Tutkimuksessa käsitellään ideologiaa lähtökohtia ja arvoja jotka vaikuttivat päätöksiin jälkimaailmaa varten säilytettävistä aineistoista, arkistotoimijoiden vallankäyttöä, sosiaalisten verkostojen merkitystä arkiston syntyprosessissa ja arkistoa identiteetin luomisen voimavarana.

Tärkeimpänä lähdeaineistona ovat seuran virka-arkiston arkistoaineistojen keruuseen ja vastaanottamiseen liittyvät lähdesarjat ja keskeisten arkistotoimijoiden virallinen ja yksityinen kirjeenvaihto. Tutkimus osoittaa kuinka Svenska Litteratursällskapet-seuran arkisto konstruointiin yhteiskunnallisissa ja kulttuurisissa kontekstissaan 1800-luvun lopun Suomessa, missä ruotsalaisen sivistyksen säilyttäminen ja Pohjoismaisten historiallisten yhteyksien sekä länsimaisen kulttuuri- ja oikeusperinnön korostaminen koettiin keskeiseksi ruotsinkielisen väestön kannalta. Arkistoaineiston kautta dokumentoitiin, säilytettiin ja puolustettiin ruotsalaista kulttuuriperintöä Suomessa sekä sen jatkuvaa olemassaoloa kielipoliittisesti haasteellisessa tilanteessa. Kerätyt ja osittain julkaistut Suomen ruotsalaisen kulttuuriperinnön ”todistuskappaleet” toimivat toki myös Suomen historian tutkimuksen lähdeaineistona. Arkistoasiakirjoja voitiin käyttää osana Suomen ruotsinkielisen kulttuuri-identiteetin luomisprosessia, vahvistaen ruotsinkielisen väestön kuviteltua yhteisöä ja historiatietoisuutta. Tutkimus osoittaa lisäksi suku- ja ystävyysiteiden ja ammatillisten tai seuraelämässä luotujen kontaktien ratkaisevankin merkityksen päätöksiä tehtäessä aineistolahjoituksista seuralle.

Aineistojen keruun suuntaviivat laati Svenska Litteratursällskapet-seuran hallitus, jonka jäsenet valinnoillaan käyttivät valtaa vaikuttaen aikansa historiakuvaan ja samalla jälkimaailman tutkijoiden historiantulkintoihin säilytetyn aineiston kautta. Väitöskirja korostaa valtionarkistonhoitaja Reinhold Hausenin keskeistä roolia yksityisen arkistokentän vallankäyttäjänä, jonka aikaisempi tutkimus ei ole suuremmin huomioinut.

Asiasanat: arkistot, arkistoteoria, ideologia, toimijat, sosiaaliset verkostot, valta, muisti, identiteetti, arkiston hiljaisuudet, historian käyttö.

INNEHÅLL

FÖRORD	12
I INLEDNING	17
Arkiv – vad är det?	17
Undersökningens syfte, frågeställning och struktur	20
Avgränsning och källmaterial	24
Forskningsläge	28
Minnesorganisationer och nationell historieskrivning.....	28
Teoretisk ram och metod	32
Empirisk arkivvetenskap.....	32
Fallstudium och närläsning.....	37
Begrepp och perspektiv	38
Nationalismen, arkiven och nationsbygget – de nationella arkivinstitutionernas uppkomst.....	38
De ”neutrala arkiven” – arkiven som forskningsobjekt.....	44
<i>Arkivaktörer, makt och glömska</i>	44
<i>Arkiv, minne och identitet</i>	53
<i>Sociala nätverk och arkiv</i>	60
II SPRÅK OCH NATION – IDEOLOGISKA UTGÅNGSPUNKTER FÖR DET SVENSKA IDENTITETSBYGGET I SLUTET AV 1800-TALET	65
Det ideologiska och språkpolitiska klimatet i Finland i slutet av 1800-talet	65
Språkfrågan	68
<i>Finska språkets frammarsch</i>	68
<i>Språkpartier, intressekonflikter och svensk mobilisering</i>	74
Rysslandsfrågan – Finlands statsrättsliga ställning.....	80
Svenska litteratursällskapet i det ideologiska och språkpolitiska fältet	84
Ett svenskt litteratursällskap i Finland.....	90
Svenska litteratursällskapet i Finland – ett opolitiskt samfund?	98

Den inhemska historieforskningen och källutgivningsprojekten	102
Historieforskningen och nationen – finskt och svenskt.....	102
<i>Divergerande historiesyn</i>	103
Historieforskningens professionalisering.....	108
<i>Metodologiska skillnader och olika forskningsinriktning</i>	109
Källor för forskningen i nationens historia.....	110
<i>De vetenskapliga samfundet och källutgivningen</i>	112
III ARKIVAKTÖRER – NÄTVERKSBYGGARE OCH MAKTUTÖVARE	115
Svenska litteratursällskapets arkivaktörer – vilka var de?	116
Styrelseledamöterna.....	116
<i>Carl Gustaf Estlander – sällskapets grundare och galjonsfigur</i>	118
<i>Magnus Gottfrid Schybergson – ordförande i ett kvartssekel</i>	120
<i>Reinhold Hausen – statsarkivarie med dubbelroll</i>	123
<i>Elis Lagerblad – sällskapets långvariga arkivarie</i>	126
Ombudsmännen – sällskapets rekryteringsnätverk.....	130
Sympatisörerna.....	132
Donatorskåren.....	133
<i>Social och geografisk fördelning</i>	134
”Bäste Bror” – de sociala nätverkens betydelse för uppkomsten av ett privat arkivbestånd	137
Svenska litteratursällskapets styrelse – internt nätverk med kulturellt kapital.....	137
Förtroende och tillit – grunden för Svenska litteratursällskapets verksamhet.....	142
Styrelsemedlemmarnas egna nätverk och donatorskontakter.....	146
<i>Magnus Gottfrid Schybergsons nätverk</i>	147
<i>Andra styrelseledamöters donatorskontakter</i>	150
Arkivaktörernas makt att påverka bilden av det förgångna	153
De centrala arkivaktörernas makt i urvals- och tillgänglighetsfrågor.....	153
<i>Vem hade makten att välja?</i>	153
<i>Arkivdonatorernas makt</i>	157
Statsarkivarien Reinhold Hausen – spindeln i arkivnätet.....	160
<i>Centralfiguren på arkivfältet</i>	160
<i>Granskaren och gallraren</i>	160
<i>Statsarkivarie med rätt att fördela och omplacera</i>	162

IV INSAMLING AV ARKIVMATERIAL – RIKTLINJER, INSAMLINGSPROCESS OCH ARKIVMATERIAL 171

Riktlinjer för Svenska litteratursällskapets insamling.....	171
”Urkunder till vår bildnings historia”	171
Folket gör entré.....	175
Folket och högkulturen hand i hand	178
Stormannakulten – Runebergsbiblioteket.....	180
Passiv och aktiv insamling.....	182
Donationer, upprop och insamlingskampanjer.....	182
Traditionsinsamlingen.....	187
Kvalitetskontroll och bedömning av materialets värde	188
Insamling inom andra vetenskapliga samfund och begynnande samarbete	190
Arkivmaterialet – ett uttryck för det svenska kulturarvet i Finland?.....	193
Insamling och publicering.....	203

V INSAMLING MED IDEOLOGISKA FÖRTECKEN 211

Legitimering av det svenska i Finland.....	211
Insamlingen av vittnesbörden om den svenska kulturen i Finland – en ideologisk och patriotisk gärning.....	211
Förstärkande av den svenskspråkiga befolkningens samhörighet.....	220
En svensk identitet i vardande	220
Arkivmaterialet och identitetsbygget	222
Ideologiskt bruk av historien?.....	224
Donatorernas syfte med arkivöverlåtelse.....	229
Vad ansåg donatorerna viktigt att bevara – och varför?	229

VI SAMMANFATTANDE DISKUSSION 241

Arkivsamlingarna vid Svenska litteratursällskapet – formade av sina aktörer.....	241
Arkiv och minne – arkivets identitetsförstärkande funktion	245
Arkiv och makt – arkivaktörer styr bilden av det förgångna.....	247
Arkiv och glömska – arkivets tystnader	250
Arkivaktörer och sociala nätverk – tillitens betydelse för arkivets tillväxt	250
Svenska litteratursällskapets arkiv – bevarat svenskt kulturarv för samtid och framtid.....	252

BILDBILAGA	254
KÄLLOR OCH LITTERATUR	264
PERSONREGISTER	287

FÖRORD

När jag som studerande i historia och etnologi i mitten av 1980-talet för första gången kom i kontakt med Svenska litteratursällskapets arkiv och dess arkivbestånd som timanställd med renskrivningsuppgifter och något senare som arkivförtecknare, hade Svenska litteratursällskapet i Finland nyss firat sitt 100-årsjubileum. Föga anade jag då att detta arkiv skulle bli ramen för mitt dagliga arbete och den professionella yrkesidentitet som vuxit fram hos mig under snart fyra decennier av arbete med privat arkivmaterial. Med åren ökade mitt behov att förstå kontexten kring litteratursällskapets arkivbestånd, varför det är utformat som det är och hur sällskapets ”mission” anno 1885 avspeglas i de tidigaste arkivsamlingarna. Samtidigt växte också min önskan att få ett teoretiskt ramverk kring mitt eget arbete och min egen roll i kedjan av arkivarier inom Svenska litteratursällskapet.

Vägen till denna doktorsavhandling har varit lång och började för snart femton år sedan med min medverkan i Svenska litteratursällskapets interna forskningsprojekt som analyserade sällskapets arkivverksamhet och arkivsamlingar från sällskapets grundande till 2010-talets början. Möjligheter att utveckla forskningsämnet vidare erbjöds slutligen 2014 inom det av Finlands akademi finansierade projektet *Kansallista menneisyttä rakentamassa ja tulkitsemassa* som för mig utgjort både en arkivvetenskaplig forskningsmiljö och ett bollplank. Projektets ledare professor Kirsi Vainio-Korhonen var den som ledde in mig på forskningsfrågor kring arkivaktörer och makt, och som jag har att tacka för möjligheten att medverka i projektet. Tillsammans med fil. dr Mikael Korhonen har hon handlett mitt avhandlingsarbete och jag vill tacka dem båda för deras råd och sakkunniga handledning, utan vilken denna avhandling aldrig skulle ha kommit till. Ett stort tack också för att ni inspirerade mig att gå vidare med

forskningen när jag själv tvekade! Jag vill också tacka docent Henrika Tandefelt och fil. dr Arja Rantanen, som har förhandsgranskat manuskriptet, för deras insiktsfulla kommentarer och värdefulla synpunkter i arbetets slutskede. Professor Johanna Ilmakunnas vill jag tacka för att hon ställt upp som opponert för min doktorsavhandling.

Ett varmt tack vill jag rikta även till fil. dr Outi Hupaniittu för hennes inofficiella mentorskap som varit ett stöd då avhandlingsarbetet stampat på stället. En doktorandkollega vid Åbo universitet, pensionerade arkivrådet Raimo Pohjola, har också välvilligt delat med sig av sin sakkunskap under arbetets gång, vilket jag sätter stort värde på. Ett stort stöd har också forskargemenskapen vid institutionen för Finlands historia vid Åbo universitet varit och jag är tacksam för alla de goda råd och synpunkter som framfördes i konstruktiv anda under forskarseminariet. Jag tänker med värme på mina yngre ”meddoktorander”, Maria Kallio, Topi Artukka, Suvi Rytty, Panu Savolainen, Laura Yli-Seppälä, Lauri Viinikkala, Mari Välimäki, Liisa Vuonokari-Bomström, Ulla Ijäs, Veli Pekka Toropainen och Taina Saarenpää, som lät mig bli en del av deras gemenskap. Ett varmt tack vill jag framföra i synnerhet till Taina, som delat mitt intresse för såväl privatarkiv, arkivvetenskap som statsarkivarien Reinhold Hausen, för alla intressanta diskussioner och glada stunder tillsammans!

Detta arbete skulle inte ha tillkommit utan finansiellt stöd. Vid sidan av Finlands akademi har min forskning finansierats av Svenska Kulturfonden, Ella och Georg Ehrnrooths stiftelse samt i slutskedet av Åbo universitet, vilka jag alla tackar. Jag vill också rikta ett varmt tack till Finska Vetenskaps-Societeten för möjligheten att få min avhandling utgiven i serien *Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* och till redaktören, professor emeritus Stig-Olof Londén och grafiker Minna Etsalo för samarbetet kring utgivningen. Jag är också tacksam mot min arbetsgivare Svenska litteratursällskapet i Finland, som i olika omgångar generöst beviljat mig tjänstledighet, utan vilken denna undersökning inte skulle ha kommit till stånd. En undersökning av detta slag kommer inte till utan ingående arkivstudier och tillgång till privat arkivmaterial. Jag vill tacka Marika Hausen (1928–2021), Sten Smeds och Kerstin Smeds för att jag har fått ta del av statsarkivarien Reinhold Hausens privatarkiv och fotografisamling för min undersökning, liksom även landskapsarkivarie Åke Söderlund vid Ålands landskapsarkiv som beredde mig möjlighet att ta del av materialet i arkivets utrymmen. Ett stort tack vill jag rikta också till Riksarkivet, som under många års tid stött mitt avhandlingsarbete genom att bevilja mig ett forskarrum där jag har kunnat arbeta ostört med nära tillgång till arkivets välförsedda bibliotek med arkivvetenskaplig litteratur. Bibliotekarie Marjut Nuikka vill jag tacka för hennes stora hjälpsamhet och flexibilitet samt de vänliga och tjänstvilliga kollegerna i Riksarkivets kundbetjäning för både sakkunnig hjälp och trevliga pratstunder. Ett stort tack vill jag också rikta till biblioteksamanuens Henrika Lillsjö vid Åbo Akademis bibliotek för hennes hjälp i slutskedet av mitt avhandlingsarbete. Jag tänker också med värme på alla kolleger vid olika arkiv och institutioner, inte minst Svenska litteratursällskapet i Finland, som under processens gång intresserat sig för min forskning och kommit med uppmuntrande kommentarer. Ett speciellt tack riktar jag till arkivarie Susanne Österlund-Pötzsch, som läst och kommenterat delar av avhandlingen, för hennes sakkunniga och goda råd, till förlagsredaktör Nora Ervalahti för hennes hjälp med delar av korrekturläsningen, till bibliotekarie

Martin Ginström för all hjälp med forskningslitteraturen och till IT-specialist Niklas Labart för hjälp och IT-stöd under olika skeden av avhandlingsarbetet.

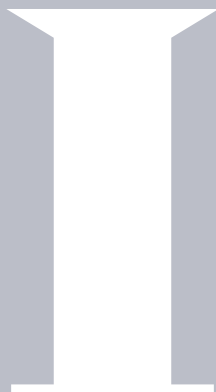
Ett speciellt tack vill jag också rikta till Kati Katajisto, som jag kunde dela mina tankar kring avhandlingsarbetet med under våra dagliga luncher på Riksarkivet under ett par års tid och till lunchgänget Faruk, Kassu, Andrew, Hartmut, Helena, Ove och John som under flera års tid förgyllt mina lunchraster med inspirerande diskussioner som gjorde stegen ner till det väntande avhandlingsmanuskriptet lättare. Stödet från goda vänner är också ovärderligt för att orka ta sig fram mot det hägrande målet. Tack till er alla och i synnerhet till Eivor, som orkat lyssna på mig under alla dessa år både då arbetet framskridit väl och då det känts extra motigt!

Till slut vill jag tacka min klippa i tillvaron, min familj, vars helhjärtade stöd har burit mig genom hela avhandlingsprocessen. Tack Alexandra, Emil, Sara, Matilda, Toni och Pertti för att ni trodde på mig! Ett stort tack till Matilda också för hjälpen med personregistret och till Pertti för all översättningshjälp och för den goda mat som väntat mig hemma efter en lång dag på arkivet.

Denna avhandling tillägnar jag mina föräldrar Thua (1937–2006) och Fjalar (1929–2019) Rosengren, som uppmuntrade mig till fortsatta akademiska studier.

Bortre Tölö, den 1 oktober 2023

Petra Hakala

INLEDNING

Arkiv – vad är det?

Den romerska guden Janus med två ansikten har använts som en symbol för arkiven som samtidigt ser både bakåt och framåt i tiden. I sin bakåtblickande roll som minnesorganisation¹ bevarar arkivet kulturarvet² och betjänar forskningen genom att tillhandahålla information om det förflutna. Samtidigt vänder sig arkiven mot framtiden i fråga om att ordna och strukturera informationen på ett sådant sätt att den kan återfinnas senare både inom förvaltningen som

¹ I enlighet med den allmänna finländska ontologin (ALLFO, fi. FINTO) avser jag med *minnesorganisationer* arkiv, bibliotek och museer. Se <https://finto.fi/yo/fi/page/p21159?clang=sv> (läst 4.3.2023). Begreppet minnesorganisation lägger tonvikten på insamling och bevarande av material och på det kollektiva minnet. Minnesorganisation har i allt högre grad börjat ersättas av det vidare begreppet *kulturarvsorganisation*, som utöver det ovan nämnda även betonar tillgängliggörande av material och aktiv växelverkan med det omgivande samhället. Hupaniittu 2021, 22.

² Med begreppet "kulturarv" (eng. heritage), som började förekomma i Europa i slutet av 1800-talet, förstås enligt en definition 1887 i Svenska Akademiens ordbok "vad ett folk o.d. i fråga om (andlig) kultur övertagit från tidigare generationer". Kulturarv indelas i materiellt och immateriellt kulturarv, av vilka det senare definieras i Unescos konvention om trygghand av det immateriella kulturarvet (2003) som "sedvänjor, framställningar, uttryck, kunskap, färdigheter – liksom tillhörande tillvägagångssätt, ändamål, artefakter och kulturella miljöer – som lokalsamhällen, grupper och i vissa fall enskilda personer erkänner som en del av sitt kulturarv". Arkiven, biblioteken och museerna har enligt konventionen en central roll i fråga om att värna, vårda och stöda det immateriella kulturarvet. https://svenska.se/saob/?sok=kulturarv&pz=1#U_K3133_38207 (läst 27.2.2023). <https://www.aineetonkulttuuriperinto.fi/assets/Konventionen-SV.pdf> (läst 27.2.2023); Hupaniittu 2021, 31–32.

bevis på medborgarnas rättigheter och skyldigheter och som basmaterial för forskning och kultur.³ Den information som förvaras i arkiven uppfattades tidigare allmänt som en objektiv grund för vår förståelse av historien och arkiven som mer eller mindre neutrala förmedlare av det förgångna. Detta har under de senaste decennierna både ifrågasatts och omvärderats och det är, för att citera historikern Antoinette Burton, en nödvändighet att granska ”the backstage of archives” – hur de konstruerats, övervakats, upplevts och manipulerats.⁴ Det förflutna kontrolleras via arkiven.

Vad är då ett arkiv? Som begrepp har ”arkiv” flera betydelser och kan tolkas på olika sätt beroende på sammanhanget. Med arkiv avses vanligen 1) ett utrymme där arkivmaterial⁵ förvaras, såsom ett arkivrum eller en byggnad, 2) en myndighet, organisation eller institution⁶ som förvarar och vårdar arkivmaterial eller 3) en materialhelhet som tillkommit i samband med en arkivbildares (person, släkt, organisation, företag, myndighet) verksamhet.⁷ Vad som räknas som arkivmaterial och kan anses ingå i ett arkiv varierar i olika länder. I de nordiska länderna, liksom i Frankrike, Italien, Holland och delar av Tyskland och Förenta staterna uppfattas material av privat karaktär – såsom brev och dagböcker – som arkivhandlingar, däremot inte i exempelvis England och Australien.⁸ Enligt den finska arkivlagen omfattar begreppet ”handling” både myndighetshandlingar och material i privata arkiv och avser alla slag av dokument som hänför sig till en naturlig eller juridisk persons aktiviteter.⁹ Den engelskspråkiga motsvarigheten ”record” omfattar enbart offentliga handlingar eller handlingar inom organisationer, medan privat arkivmaterial har benämningen ”personal papers”, ”private papers” eller ”manuscripts and letters”, som i Förenta staterna av hävd förvarats främst i bibliotek och hos historiska samfund.¹⁰ Arkiv är dock inte endast förvaringsplatser för historiska dokument utan också institutioner som avspeglar och rättfärdigar det samhälle och de grupper som grundat dem antingen i egenskap av statliga aktörer eller av aktörer i civilsamhället såsom organisationer och individer.¹¹

Inom humaniora skedde under 1990-talet en ”arkivalisk vändning”¹² som innebar att forskare inom bland annat filosofi, litteraturvetenskap och antropologi samt senare även inom

³ Edquist 2019, 13–14.

⁴ Burton 2005, 7.

⁵ ”Arkivmaterial” kan innebära såväl ett enskilt dokument som en omfattande arkivhelhet hos en privat eller offentlig aktör. Termen används också som en övergripande benämning för allt material som förvaras hos en arkivinstitution. Se närmare Hupaniittu 2021, 30–31 och Arkistoalan sanasto, <https://portti.kansallisarkisto.fi/fi/arkistoalan-sanasto/arkistoaineisto> (läst 9.7.2023).

⁶ I *Encyclopedia of Archival Science* definieras arkivinstitutioner som ”people engaged in identifying, preserving indefinitely, and making available representations of human actions and perceptions”. Nesmith 2015, 92.

⁷ För termen arkivbildare se Arkistoalan sanasto, <https://portti.kansallisarkisto.fi/fi/arkistoalan-sanasto/arkistonmuodostaja> (läst 9.7.2023). Traditionellt har arkivet definierats utgående från begreppet arkivbildare, som i en elektronisk omgivning dock börjat tolkas på nytt sätt.

⁸ Hupaniittu 2021, 30; Henttonen 2015, 27–28; Lybeck 2006, 228.

⁹ För begreppet ”handling” se Arkistoalan sanasto, <https://portti.kansallisarkisto.fi/fi/arkistoalan-sanasto/asiakirja>.

¹⁰ Hupaniittu 2021, 29–30; Henttonen 2015, 23, 27–28.

¹¹ Schwartz & Cook 2002, 1, 12; Verschaffel 2012, 42.

¹² För olika slag av arkivaliska vändningar se Ketelaar 2017, 228–268.

historia och kulturhistoria började tolka arkivbegreppet och arkivets väsen i vidare mening som ett slags metafor för minnesprocesser i samhället eller som olika sätt att lagra minnen och information i konkret och abstrakt mening. Enligt antropologen Ann Stoler, som myntade uttrycket ”archival turn”, innebar vändningen en rörelse från utnyttjande av arkiv som källor till att se arkiv som epistemologiska platser och förutsättningar för kunskapsproduktion, men även som viktiga instrument för att skapa, ordna och kontrollera kunskap. Till följd av den arkivaliska vändningen började forskare inom olika discipliner intressera sig för vad som hänt med arkivmaterialet innan det kommit in i arkivet och vad som hänt med materialet efter att det blivit en del av arkivsamlingarna.¹³

Arkiven har väckt intresse också utanför den arkivvetenskapliga diskussionen under 2000-talet och intresserat bland annat kulturteoretiker, som har sett arkivet som en rent teoretisk fond och inte som ett studieobjekt.¹⁴ Den tyske arkivarien och historikern Dietmar Schenk har konstaterat att det vidgade arkivbegreppet närmast fått karaktären av ett modeord som används i överförd bemärkelse för det mesta och den holländske arkivteoretikern Eric Ketelaar har lyft fram användningen av arkivbegreppet på nya sätt i de mest varierande sammanhang där till exempel städer, människokroppen och konst har analyserats som ”arkiv”. Enligt Ketelaar har dessa synsätt berikat forskningen kring arkivbegreppet och vad som kan tolkas som arkiv.¹⁵ Till följd av de medieteknologiska förändringarna under de senaste decennierna har också en annan perspektivförskjutning beträffande arkivbegreppet ägt rum. Arkivets materiella dimensioner har lyfts fram inom den tyska ”mediearkeologiska” humanistiska forskningen av bland andra den tyske professorn i medieteorin Wolfgang Ernst, som betonar de konkreta medieformernas betydelse för kunskap och vetande och hur de tekniska medierna skapar nya lagringsformer och minnesformer som kanske endast metaforiskt kan uppfattas som arkiv. Inom i synnerhet den digitala världen har arkivmetaforen blivit vanlig.¹⁶

I denna undersökning förekommer även begreppet ”samling”. Medan ett arkiv är en organisk helhet som tillkommit genom en arkivbildares verksamhet kan en samling karakteriseras som en helhet av handlingar som en arkivinstitution medvetet skapat själv i samband med till exempel ett insamlingsprojekt – eller som tillkommit som ett resultat av en enskild persons insamlingsarbete. Inom Svenska litteratursällskapet i Finland har begreppsparet arkiv och samling, även handskriftssamling, manuskriptsamling eller arkivsamling använts på varierande sätt och i min undersökning har jag valt att använda begreppen på det sätt som de använts inom litteratursällskapet under den undersökta perioden.¹⁷ I det material som granskats för denna undersökning förekommer både arkiv i ordets egentliga bemärkelse

¹³ Ketelaar 2017, 231–234; Fischer & Götselius 2013, 79.

¹⁴ Edquist 2019, 28–30.

¹⁵ Ketelaar talar om det nya synsättet som ”anything ’as archive” Ketelaar 2017, 260; Edquist 2019, 12; Cunningham 2017, 55, 74–75; Schenk 2013, 24–26.

¹⁶ Se närmare Ernst, Wolfgang, *Das Rumoren der Archive. Ordnung aus Unordnung* (2002), i svensk översättning av Tommy Andersson *Sorlet från arkiven. Ordning ur oordning* (2009); Edquist 2019, 31–32; Fischer & Götselius 2013, 80; Schenk 2013, 26.

¹⁷ Se även Korhonen 2014, 16.

och så kallade handskriftssamlingar, dokument som samlats in kring ett visst ämne eller en historisk företeelse. Benämningen ”arkivsamlingarna” syftar däremot på hela arkivbeståndet i litteratursällskapets arkiv.

Undersökningens syfte, frågeställning och struktur

Ett arkiv uppstår inte ur intet. För att kunna förstå hur ett samhälle konstruerar sin historia och formar det kollektiva minnet är det viktigt att undersöka vilka överväganden och beslut som ligger till grund för uppkomsten av de arkivbestånd som existerar i dag.¹⁸ Redan 1997 konstaterade arkivrådet Juhani Saarenheimo i en artikel i tidskriften *Arkiv, samhälle och forskning* att arkivariens tänkande under de senaste årtiondena i hög grad ”styrts av dagsaktuella behov och tidens vända” och att grundläggande värden bakom arkivens existens därför inte diskuterats i tillräcklig utsträckning.¹⁹

Arkiven förmedlar information mellan det förgångna, nutiden och framtiden, men är resultatet av ett medvetet eller omedvetet ställningstagande för att förverkliga ett syfte eller en idé. På motsvarande sätt är det material som förvaras i arkiven följden av en urvalsprocess som bygger på insamlingsstrategier och tolkningar av det förgångna.²⁰ För att förstå arkiven som institutioner och platser för samhällets minne är det viktigt att känna till de underliggande ramverken. Syftet med min undersökning är att problematisera tillkomsten av en privat arkivinstitution och dess arkivbestånd i en samhällelig och ideologisk kontext²¹ samt att analysera de faktorer som påverkat denna process ur ett idéhistoriskt och arkivvetenskapligt perspektiv, vilket inte tidigare har gjorts i större omfattning.²²

Genom att belysa tillkomsten av en enskild arkivinstitution och utreda vilka bakomliggande strukturer som styr och format arkivinstitutionen och arkivbeståndet samt genom att lyfta fram valsituationer och utmaningar som präglat arbetet för arkivaktörerna vill jag bidra till att öka förståelsen för hur institutioner som förvarar privat arkivmaterial konstrueras i sin sociala kontext, hur arkivaktörer kan utöva makt samt vilken betydelse arkiv kan ha i samband med identitetskonstruktion. För att kunna definiera nuet och dagens situation i fråga om en enskild arkivinstitution gäller det att – som den franske filosofen Jacques Derrida konstaterat – känna eller ”avslöja” det förflutna.²³ Samtidigt har undersökningen varit ett sätt att förtydliga det

¹⁸ Jfr Blouin & Rosenberg 2011, 9.

¹⁹ Saarenheimo 1997, 70.

²⁰ Korhonen 2014, 11.

²¹ Att undersöka ett fenomen i en kontext innebär dels att förstå hur fenomenet är en del av ett visst sammanhang eller beror på ett visst händelseförlopp och dels att beakta detta samband i den egna undersökningen. Se närmare Eräsaari 2008, 149.

²² Kati Mikkola, Pia Olsson och Eija Starck har undersökt tillkomsten av kulturarvsarkiv i Finland ur minoritetssynvinkel i en artikel som behandlar etnicitetens och språkets roll i den process då samlingarna för muntlig tradition och folklöre skapades vid litteratursällskapen i Finland på båda sidor om språkgränsen. Se närmare Mikkola & Olsson & Starck 2019.

²³ Tolkning av Derrida via Blouin & Rosenberg 2011, 103.

vetenskapliga ramverket kring arkivprofessionen och den vetenskapliga grund det ger med tanke på de val och avgöranden som arkivarierna ställs inför i en bransch i ständig utveckling.

För att kunna fördjupa bilden av hur det förgångna konstrueras granskar jag sålunda genom ett enskilt exempel

- *hur och varför arkiv skapas,*
- *vem som utövat makt under arkivets tillkomstprocess*
- *vad som i en given samhällelig kontext ansetts värt att bevara för eftervärlden*
- *hur denna process kan knytas till sociala nätverk*
- *hur arkiv kan användas som resurs för identitetskonstruktion*

I slutet av 1800-talet fanns flera organisationer och vetenskapliga samfund i Finland som tog emot eller samlade in privat arkivmaterial, men jag har valt att som fallstudie undersöka Svenska litteratursällskapet i Finland (grundat 1885) och utreda hur dess arkiv och arkivbestånd tillkommit, med fokus på de person- och kulturhistoriska samlingarna under de första decennierna 1885–1920. Bakom min strävan att utreda tidigare arkivaktörers strategier och handlingsmönster och konstruera min tolkning av det förflutna finns ett behov att se Svenska litteratursällskapet som minnesinstitution ur ett längre perspektiv och göra arkivets tillkomstprocess och utveckling förståelig för alla som använder arkivmaterial i sällskapet arkiv.

I undersökningen granskar jag tillkomsten av Svenska litteratursällskapet arkiv mot bakgrunden av arkivinstitutionernas tillkomst som en del av 1800-talets nationsbygge.²⁴ Avsikten har inte varit att ge en bild av Svenska litteratursällskapet första tider, vilka redan i mitten av 1980-talet utreddes av sällskapet tidigare ordförande historikern Torsten Steinby.²⁵ En mer djupgående analys av arkivsamlingarnas tillkomst och bakgrund ingick dock inte i denna studie. Min avsikt har därför varit att lyfta fram och belysa några teman med relevans för kopplingen mellan Svenska litteratursällskapet arkiv och den nationella konsolideringen på svenskt håll i Finland. Samtidigt granskar jag hur det förflutna i form av arkivmaterial kunde användas som beståndsdelar i skapandet av identitet på språklig grund. Insamlingen av arkivmaterial om det svenska kulturarvet i Finland förankras också i den historiografiska kontexten med de stora källutgivningsprojekten i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet och jag granskar förhållandet mellan litteratursällskapet insamling av arkivmaterial och dess källutgivning för att se hurudana uttryck det tagit

²⁴ Jfr det engelska begreppet *nation-building*, som kan karakteriseras som konstruerandet av en nationell identitet med hjälp av makt utövad av staten. Nationsbygget har som mål att ena folket för uppnående av politisk stabilitet och nationell integration. För "nation-building" se exempelvis Harris Mylonas, "Nation-building" i *Oxford Bibliographies in International Relations*. Patrick James (ed., 2017).

²⁵ Se närmare Steinby, Torsten, *Forskning och vitterhet. Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1985. Del I. Det första halvsekle* (1985); Se även Mustelin, Olof, *Forskning och vitterhet. Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1985. Del II. Det andra halvsekle* (1986).

under den undersökta perioden. Insamlingen av material för källutgivning och för den allt mer professionella historieforskningens behov inleddes genast då sällskapet grundades.

Mina forskningsfrågor behandlar jag med hjälp av en tematisk indelning som fokuserar på ideologier, makt och sociala nätverk som byggstenar vid tillkomsten av ett privat arkiv samt arkivmaterialets betydelse som identitetsstärkande faktor. Genom infallsvinklarna *arkiv och ideologi, arkivaktörer och makt* samt *arkiv, minne och identitet* närmar jag mig frågan om hur arkiv konstruerats och formats av den rådande tidsandan som en produkt av värderingar, politik och kultur. Till detta knyts frågan om *arkivaktörer och sociala nätverk* och deras roll vid tillkomsten av ett privat arkiv och dess arkivbestånd. En utgångspunkt för min undersökning är att inte heller Svenska litteratursällskapets arkiv, som tillkom i slutet av 1800-talet under en period som präglades av tilltagande rysk nationalism och allt skarpare linjer mellan finsk- och svensknationella grupperingar, kan anses vara en neutral institution med ett neutralt arkivbestånd. Inom den svenska bildade klassen upplevde man ett hot mot det svenska språket och kulturarvet och att det fanns behov att på olika sätt dokumentera, ta till vara och bevara ”vittnesbörden” om den svenskspråkiga kulturen i landet.

En av de centrala frågeställningarna i avhandlingen är *vilka ideologiska utgångspunkter, överväganden och värderingar som styr mottagandet av arkivhandlingar inom Svenska litteratursällskapet i Finland*. Vilka slag av handlingar har de centrala arkivaktörerna ansett värda att ta tillvara och bevara för framtiden som uttryck för det svenska kulturarvet och den svenskspråkiga befolkningens historia i Finland och vad har eventuellt avvisats eller förbigåtts? I ljuset av den nyaste forskningen kring språkfrågan i Finland granskar jag huruvida det från Svenska litteratursällskapets sida vid sidan av insamling av källmaterial för historisk forskning och utgivning av historiska källor också var fråga om att samla in och använda arkivmaterial för att legitimera det svenska kulturarvets fortsatta existens i Finland i ett politiskt trängt läge.

En annan viktig fråga är hur arkivinstitutioner och arkivaktörer utövat makt genom att prioritera vissa material och ”glömma” andra. I undersökningen utreder jag *hur och på vilka grunder besluten att ta emot eller samla in material fattades inom Svenska litteratursällskapet och vilka de aktörer var som utövade makt i denna urvalsprocess* – och i förlängningen kunde påverka bilden av det förgångna. I den process där arkivbeståndet långsamt växte fram hade vissa aktörer en mer framträdande roll än andra och jag granskar i hur hög grad litteratursällskapets styrelsemedlemmar påverkade sällskapets insamling av arkivmaterial. Den kanske viktigaste aktören på arkivfältet i Finland i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet var statsarkivarien *Reinhold Hausen* (1850–1942), som i mer än 30 års tid 1885–1917 också var medlem av litteratursällskapets styrelse. Via sin dubbla roll som statsarkivarie och ledamot av Svenska litteratursällskapets styrelse hade han kontroll över vad som rörde sig på ”arkivmarknaden” och kunde påverka även sällskapets insamling av material till sitt arkiv.

Frågan om arkivaktörernas makt kan också kopplas till frågan om *sociala nätverk och deras betydelse för arkivets tillkomstprocess*. För att insamlingen skulle lyckas behövdes personliga kontakter, men i vilken mån har de sociala nätverken inom och kring Svenska litteratursällskapet

också kunnat fungera som kanaler för mer eller mindre medveten maktutövning i samband med insamlingen av arkivmaterial? Med stöd av infallsvinklar från rikssvensk och finländsk kvalitativ nätverksanalys är det möjligt att visa på kontakter och nätverk som var viktiga för insamlingen av arkivmaterial och undersöka vilken roll centrala arkivaktörers informella kontakter och sociala kapital spelat vid tillkomsten och förkovrandet av sällskapets arkivbestånd. En viktig fråga är också vilken betydelse förtroendet för Svenska litteratursällskapet och dess centrala aktörer haft för arkivbeståndets tillväxt. I den mån det låter sig göras har jag också granskat arkivdonatorernas motiv för att överlåta privat material till litteratursällskapet för att bevaras för eftervärlden. Vilket var det material som donatorerna själva ansåg värdefullt att bevara och vilka motiv har donatorerna angivit för sina arkivdonationer? Såg de donationerna som den bildade klassens uppgift att bidra till bevarandet av det svenska kulturarvet genom att ställa material till forskningens förfogande eller låg också andra, ideologiska motiv i bakgrunden?

Arkivets och arkivmaterialets identitetsförstärkande funktion är den sista frågan som behandlas i undersökningen och som hänger starkt samman med både ideologiska ställningstaganden och sociala nätverk. Då medlemmarna i en etnisk grupp eller en nation har en gemensam förståelse för och delar vissa uppfattningar om det förflutna, till exempel i fråga om ursprung, värderingar och upplevelser, skapas gruppens kollektiva minne. Genom historiebbruk kan minnet av det förflutna användas för olika syften och i min undersökning granskar jag huruvida Svenska litteratursällskapets arkivsamlingar kunde fungera inte bara som källmaterial för forskning utan också som element i konstruerandet av en svensk självbild och som byggstenar för en ”finlandssvensk” identitet i vardande kring sekelskiftet 1900.

Till följd av den tematiska indelningen går behandlingen framåt mot syntesen i en närmast spiralformad rörelse från ett allmänt ideologiskt och abstrakt plan till ett mer detaljerat och fördjupat plan där analysen stöds av konkreta exempel. Då jag jag vrider och vänder på källmaterialet för att granska det ur olika synvinklar blir perspektivet närmast kalejdoskopiskt, vilket samtidigt ofrånkomligen leder till en del upprepningar och till att vissa frågor återkommer flera gånger i undersökningens olika huvudkapitel.

I kapitel II behandlar jag de språkpolitiska motsättningarna mellan de finsk- och svensknationella grupperingarna och frågan om Finlands statsrättsliga ställning, vilka är centrala för förståelsen av Svenska litteratursällskapets position både i det finska samhället och på det inhemska arkivfältet under den undersökta perioden. Avsikten är inte att skildra nationalitetsrörelserna i sig eller den idéhistoriska process som småningom ledde fram till konstruktionen av en ”finlandssvenskhet”, men för att det ideologiska ramverk som styrde de centrala arkivaktörernas val skall kunna framträda måste arkivets tillkomsthistoria granskas i sin samhälleliga kontext i det politiska och språkideologiska klimat som rådde i storfurstendömet Finland under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. I kapitlet redogör jag också för hur det allt mer professionella historikerskrået påverkades av det språkpolitiska klimatet i slutet av 1800-talet, vilket kunde ta sig uttryck i såväl divergerande historiesyn som val av publiceringsfora för större och mindre källutgåvor i första hand i de vetenskapliga samfundens publikationsserier.

I kapitel III beskriver jag Svenska litteratursällskapets arkivaktörer och granskar de centrala aktörernas sociala nätverk och tillitsskapande åtgärder inom och kring sällskapet ur ett arkivperspektiv. De centrala arkivaktörerna drog upp riktlinjerna för insamlingen av arkivmaterial och i kapitlet utreder jag vilka de aktörer var som hade makt att påverka arkivbeståndets sammansättning. Jag lyfter också fram i synnerhet statsarkivariens möjlighet till maktutövning inom Svenska litteratursällskapet och på det privata arkivfältet överlag – ett faktum som inte uppmärksammats av andra forskare i någon högre grad.²⁶ I kapitlet behandlar jag även arkivdonatorernas aktörskap och hur dessa kan påverka tillgången till donerat material och det donerade arkivmaterialets tillförlitlighet, en fråga som fram till det senaste decenniet behandlats synnerligen sparsamt i arkivvetenskapliga tidskrifter och verk.

I kapitel IV behandlas de riktlinjer för insamlingen av arkivmaterial som arkivaktörerna dragit upp samt själva insamlingsprocessen för det person- och kulturhistoriska arkivmaterialet, där upprop och insamlingskampanjer genomfördes sida vid sida med insamlingen av traditionsmaterial. I kapitlet redogörs också för det insamlade arkivmaterialet och dess koppling till publiceringen av källmaterial samt diskuteras huruvida arkivbeståndet under den undersökta perioden avspeglade det svenska kulturarvet i sin helhet eller om det också fanns ”tystnader” i Svenska litteratursällskapets arkiv.

I kapitel V analyseras Svenska litteratursällskapets insamling av arkivmaterial ur ett ideologiskt perspektiv och diskuteras vilken roll arkivmaterialet hade då det gällde att legitimera det svenska i Finland i förhållande till den finskspråkiga kulturen på frammarsch. I kapitlet behandlas även arkivmaterialets betydelse för det svenska identitetsbygget i Finland. Avslutningsvis berörs även arkivdonatorernas syn på det material som donerades.

I kapitel VI förs slutligen en sammanfattande diskussion om tillkomsten av Svenska litteratursällskapets arkiv utgående från de infallsvinklar som beskrevs i inledningen.

Avgränsning och källmaterial

I min undersökning har jag valt att fokusera på perioden från och med 1880-talets mitt till ca 1920, en tid som präglas av den svensknationella konsolideringsprocessen och som den finländske etnologen Bo Lönnqvist karakteriserat som avgörande för uppkomsten av en ”separat finlandssvenskhet”.²⁷ Helhetsmässigt fokuserar undersökningen på tillkomsten av de person- och kulturhistoriska samlingarna vid Svenska litteratursällskapet i Finland under de tre första decennierna då verksamheten inom sällskapet börjar ta form. Parallellt med insamlingen av historiska dokument och person- och kulturhistoriska alster dokumenterades även landets svenska folkkultur, men insamlingen av folkloristiskt, etnologiskt och lingvistiskt material

²⁶ För Hausens aktivitet på det privata arkivfältet se Hakala 2014 och Hakala 2021; I sin undersökning om Reinhold Hausen som statsarkivarie och befrämjare av historieforskningen tangerar Jari Lybeck frågan i korthet med hänvisning till Hakala 2014. Lybeck 2016, 115.

²⁷ Lönnqvist 2001c, 16–18; Lönnqvist 2001b, 27–28.

behandlas i denna undersökning främst ur ett idéhistoriskt perspektiv via forskningslitteraturen. Traditionsinsamlingens utveckling inom Svenska litteratursällskapet i Finland har redan behandlats uttömmande av tidigare forskning.²⁸

Vid mitten av 1880-talet var Svenska litteratursällskapet inte den enda institution eller organisation som tog emot eller samlade in privat arkivmaterial. Kejslerliga Alexanders Universitetets Allmänna bibliotek (tidigare Akademiens bibliotek i Åbo) hade sedan 1700-talet tagit emot manuskript med anknytning till Finlands (och Sveriges) äldre historia och även köpt in privat arkivmaterial.²⁹ Bland institutionerna på arkivfältet var Statsarkivet (från 1939 Riksarkivet) centralarkiv för den offentliga förvaltningen, men för att komplettera det officiella arkivmaterialet började arkivet under statsarkivarien Reinhold Hausens ledning i slutet av 1800-talet samla in halvofficiella och privata handlingar som samlats hos personer som varit verksamma inom den statliga förvaltningen och det politiska livet.³⁰ Svenska litteratursällskapets föregångare Finska Litteratursällskapet (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, SKS), som grundats 1831 för att främja det finska språkets och den finska litteraturens ställning i Finland, hade i sin tur ända från början tagit emot skriftliga alster av litterära personer samt samlat in och publicerat folkdiktning, vilket kom att ha stor betydelse för utvecklandet av den finska identiteten. Sällskapet hade i mitten av 1880-talet en etablerad verksamhet inriktad på den finska kulturen i dess olika former med bland annat utgivning av skön- och fackbetonad litteratur på finska.³¹ Vissa andra vetenskapliga samfund, såsom Finska fornminnesföreningen (grundad 1870) och Finska Historiska Samfundet (grundat 1875), samlade också in material för historisk forskning, men upprätthöll inte arkivverksamhet i egentlig mening.³² I denna undersökning kommer insamlingsverksamheten inom de ovan nämnda institutionerna,

²⁸ I fråga om det insamlade traditionsmaterialet stöder jag mig på följande artiklar i verket *Arkiv, minne, glömska. Arkiven vid Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–2010* (2014): Ekrem, Carola, ”Belysandet af vår allmoges andliga lif. Traditionsinsamlingen inom Svenska litteratursällskapet”, 22–197 och Gustavsson, Pamela, ”Insamling av dialekter och ortnamn under 125 år”, 199–241 samt på Susanne Österlund-Pötzsch & Carola Ekrem: *Swedish Folklore Studies in Finland 1828–1918. The History of Learning and Science in Finland 1828–1918* (2008). För jämförelser med traditionsinsamlingen i Sverige har jag stött mig på Agneta Liljas undersökning *Föreställningen om den ideala, uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv – ett exempel från Uppsala 1914–1945* (1996) samt undersökningar av Fredrik Skott *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964* (2008) och Karin Gustavsson *Expeditioner i det förflutna. Etnologiska fältarbeten och försvinnande allmogekultur under 1900-talets början* (2014).

²⁹ Knapas 2012, 43-46; Handskriftssamlingarnas uppkomst har beskrivits också i Anne Alakallanvaaras proveniensarbete *Helsingin yliopiston kirjaston käsikirjoituskokoelmien järjestyksen ja luetteloinnin 170 vuotta* (1997).

³⁰ Lybeck 2016; Nuorteva 2014, 253–257; Kerkkonen 1995, 68, 114; Se även Hakala 2021.

³¹ Se närmare Blomstedt 1931; Sulkunen 2004; Häggman 2012; Traditionsinsamlingen vid Finska Litteratursällskapet har analyserats av Ulla-Maija Peltonen i proveniensarbetet *Arkistotieteellinen ajattelu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkistossa. Käsikirjoituskokoelmien keruu, järjestyminen, luettelointi ja kuvailu* (2004); Se även Peltonen 2021a, 213–214.

³² För Finska Fornminnesföreningen se Tallgren 1920. Se även jubileumsnumret av Fornminnesföreningens publikation *Suomen Museo – Finskt Museum* (2020) med anledning av föreningens 150-årsjubileum; För Finska Historiska Samfundet se Tuominen 1975 och Karonen 2019.

förutom Statsarkivet, inte att undersökas närmare utan behandlas i jämförande syfte enbart via forskningslitteraturen.

Startpunkten för min undersökning är år 1885 då Svenska litteratursällskapet i Finland grundas och dokument börjar samlas in. Eftersom grundandet av sällskapet var en reaktion på samhällsutvecklingen under andra hälften av 1800-talet görs utblickar även bakåt i tiden. Kring 1920 kan man redan tala om en finlandssvensk identitet och konstruerad självbild och då jag granskar huruvida detta också avspeglas i valet av material till Svenska litteratursällskapet är åren kring 1920 också en naturlig slutpunkt för avhandlingen. En annan faktor som påverkar tidsramen är den förändrade situationen på arkivfältet i början av 1920-talet med nya aktörer som tog emot privat arkivmaterial. År 1919 grundades Åbo Akademi som en högskola för ”hela det svenska Finland” och handskriftssamlingen vid Åbo Akademis bibliotek tog redan från början emot kvarlåtenskap efter personer som engagerat sig i Åbo Akademis verksamhet och i svenska kulturfrågor.³³ I Tavastehus inrättades i sin tur 1927 det första landsarkivet, som i likhet med Statsarkivet också tog hand om privat arkivmaterial. Åbo Akademis roll som bevarare av det svenska arkivaliska kulturarvet i Finland är dock en fråga som faller utanför ramen för denna avhandling.

Min analys baserar sig i första hand på källmaterial i Svenska litteratursällskapets tjänstearkiv, arkivbeståndet i Svenska litteratursällskapets Historiska och litteraturhistoriska samling (SLSA) och handlingar rörande insamlingen av privat arkivmaterial i Finlands riksarkiv. Till en del har jag använt samma källor som för mitt avsnitt i publikationen *Arkiv, minne, glömska. Arkiven vid Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–2010*³⁴. Mitt huvudsakliga källmaterial är Svenska litteratursällskapets styrelsemötes-, funktionärsmötes- och årsmötesprotokoll samt sällskapets verksamhetsberättelser och brevväxling. För den undersökta perioden finns protokollen och verksamhetsberättelserna tillgängliga i sällskapets årsbok *Förhandlingar och uppsatser*, som här använts som källa parallellt med de handskrivna originalprotokollen i litteratursällskapets tjänstearkiv.³⁵ Innehållet i de tryckta protokollen har jämförts på en översiktlig nivå med de handskrivna originalprotokollen i sällskapets tjänstearkiv för att kontrollera om något utelämnats ur den tryckta utgåvan. I protokollen hittas information om arkivdonationer, beslut om insamlingskampanjer, upprop och inköp av arkivmaterial samt festtal och programförklaringar där sällskapets ideologiska karaktär framträder. Tidvis förekommer också bedömningar av det inlämnade materialets värde samt information om strategiska val gällande erbjudna donationer.

I samband med årsmötesprotokollet publicerades också arkivariens årsberättelse, som i kombination med den handskrivna accessionskatalogen över Svenska litteratursällskapets

³³ Villstrand 2019, 147; Knapas 2012, 274. Mustelin 1954, 4.

³⁴ Hakala, Petra, ”Arkivsamlingarna vid SLS. En spegling av kultursyn och självbild?” i Ekrem, Gustavsson, Hakala, & Korhonen 2014.

³⁵ I fotnoterna hänvisas antingen till den tryckta utgåvan eller till originalhandlingarna.

manuskriptsamling gör det möjligt att följa hur insamlingskampanjerna lyckades och arkivbeståndet växte under den undersökta perioden. I årsberättelsen redogör sällskapets arkivarie för viktiga nyförvärv och avger även tidvis omdömen om nytillskottens värde. I Svenska litteratursällskapets jubileumsskrift (minnesskrift) för perioden 1885–1910 ingår en redogörelse för manuskriptsamlingen där arkivarien även framför synpunkter på innehållet och dess forskningsvärde. Tillsammans med den tryckta förteckningen över sällskapets arkivbestånd i slutet av 1890-talet har arkivariens beskrivning av manuskriptsamlingen bidragit till att klargöra bilden av vad aktörerna inom litteratursällskapet ansåg värdefullt att bevara för framtiden.³⁶

Under de tre första decennierna av Svenska litteratursällskapets verksamhet utkom tryckta förteckningar över medlemskåren, ur vilka uppgifter erhållits om arkivdonatorernas eventuella koppling till sällskapet som medlemmar eller som ombudsmän samt om medlemskårens sociala sammansättning och geografiska spridning. Uppgifterna om donatorerna och informationen om arkivdonationer och nya accessioner har jag fört in i en förvärvsdatabas som ligger till grund för analysen och som jag utnyttjat bland annat för redogörelsen över donerat material och donatorer i kapitel III.³⁷ Den sista tryckta medlemsförteckningen utkom 1916, vilket gjort det mycket svårt att efter mitten av 1910-talet kunna utreda när olika personer anslutit sig till litteratursällskapet, i synnerhet som medlemskartoteket för de följande decennierna är bristfälligt och ostrukturerat.

Olika aktörers officiella och privata korrespondens har varit av stor betydelse för att kunna kartlägga vilka kontakter som förekommit mellan Svenska litteratursällskapet och donatorer av arkivmaterial samt mellan litteratursällskapet och personer som sympatiserade med sällskapets verksamhet. Läsning av samtida texter och brev mellan viktiga aktörer har gett en känsla för tidsandan och den samtida kontexten och för förståelsen av de olika aktörernas val och handlande. I sällskapets officiella korrespondens (allmän, ordförandens, arkivariens) och i gåvobrev kan tidvis hittas omnämnanden om donatorernas syfte med arkivdonationerna. Styrelsemedlemmars privata brevväxling i sällskapets arkiv – i synnerhet ordförandena Carl Gustaf Estlanders och Magnus Gottfrid Schybergsons korrespondens – bidrar till att belysa de informella kontakterna och de sociala nätverkens betydelse för insamlingen i Finland och i utlandet, liksom också graden av tillit och förtroende för Svenska litteratursällskapet och dess aktörer. I den privata korrespondensen kan man via till exempel hälsningsfraser och smeknamn bilda sig en uppfattning om vilket slags relationer det rörde sig om, och om aktörerna förefaller att ha haft en gemensam referensram exempelvis i ideologiskt hänseende. Detta har varit av betydelse också då jag försökt beskriva en del av nätverken kring litteratursällskapet, inte minst mellan centrala arkivaktörer och donatorer av arkivmaterial.

För att få en bild av Reinhold Hausens arkivsyn och hur den påverkat insamlingen inom Svenska litteratursällskapet samt för att utreda statsarkivariens kontakter till personer med anknytning till sällskapet, såsom styrelsemedlemmar och donatorer, har källmaterialet

³⁶ Se närmare Lagerblad 1910 och Lagerblad 1898.

³⁷ Historiska och litteraturhistoriska samlingens förvärvsdatabas 1885–1985, SLS.

kompletterats med en genomgång av statsarkivets donationsurkunder för privat arkivmaterial samt statsarkivariens såväl officiella som privata korrespondens. Slutligen har en genomgång av tidningsurklipp och digitalt pressmaterial med anknytning till Svenska litteratursällskapet förtydligat bilden av hur sällskapet nådde ut till sina medlemmar, sympatisörer och potentiella donatorer och spred information om bland annat mottaget arkivmaterial. Under hela den undersökta perioden refererades Svenska litteratursällskapets styrelsemöten regelbundet i tidningspressen.

Forskningsläge

Minnesorganisationer och nationell historieskrivning

Intresset för minnesorganisationerna och deras betydelse för nationsbygget och för den nationella historieskrivningen har ökat under de senaste decennierna.³⁸ Under 2000-talet har uppkomsten av nationella museiorganisationer och deras förhållande till nationsbygge granskats i ett jämförande perspektiv inom ett EU-finansierat forskningsprogram *European National Museums: Identity politics, the uses of the past and the European citizen* (EuNaMus 2010–2013) under ledning av den svenska historikern Peter Aronsson, som forskat även i historiebruk och kulturarv. Inom forskningsprogrammet analyserades museerna bland annat som nationella symboler och kulturella institutioner³⁹ med relation till identitetspolitik och nationsbygge, konstruerade i en socio-politisk kontext.⁴⁰ Den nationella historieskrivningen har i sin tur under 2000-talet undersökts ur ett europeiskt perspektiv inom ett omfattande forskningsprogram *Representations of the Past: The Writing of National Histories in the 19th and 20th Century Europe* (2003–2008). Forskningsprogrammet som finansierades av European Science Foundation fokuserade bland annat på historikernas nätverk, på minnesorganisationerna och de vetenskapliga samfunden samt på maktfrågor.⁴¹ Som tidigare framgått har inhemska minnesorganisationer och vetenskapliga samfund med insamlat arkivmaterial

³⁸ Angående nationell historieskrivning se exempelvis Branch 1999.

³⁹ Aronsson använder det svåröversatta och mångtydiga begreppet ”cultural constitution”. Se närmare not 40.

⁴⁰ Se <https://cordis.europa.eu/project/id/244305/reporting> (läst 24.1.2023). Som ett resultat av projektet utkom *National Museums and Nation-building in Europe 1750–2010. Mobilization and legitimacy, continuity and change*, Peter Aronsson & Gabriella Elgenius (eds., 2015). Se även konferensrapporten *Building National Museums in Europe 1750–2010. European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen*, Peter Aronsson & Gabriella Elgenius (eds., 2011), där också uppkomsten av nationella museer i Finland behandlas av konsthistorikern Susanna Pettersson (www.ep.liu.se/ecp/064/ecp064.pdf) (läst 24.1.2023).

⁴¹ Forskningsprogrammet har resulterat i ett flertal publikationer i serien *Writing the Nation*, såsom *Setting the Standards. Institutions, Networks and Communities of National History*, Ilaria Porciani & Jo Tollebeek (eds., 2012) och *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*, Stefan Berger & Chris Lorenz (eds., 2010) och *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*, Stefan Berger & Chris Lorenz (eds., 2008). I serien har även utkommit kartverket *Atlas of European Historiography. The Making of a Profession 1800–2005*, Ilaria Porciani & Lutz Raphael (eds., 2010), som i artikelform behandlar också museernas och arkivens roll för den nationella historieskrivningen.

behandlats i historieverk, men i dessa har inte insamlingen av arkivmaterialet och dess betydelse för nationsbygge och identitetskonstruktion behandlats.

Den inhemska nationella historieforskningens utveckling till en egen disciplin från och med 1860-talet har i sin tur berörts i verket *Tiede ja yhteiskunta*, som behandlar Finska Historiska Samfundets (Suomen Historiallinen Seura, SHS) historia men också granskar forskarsamfundet och växelverkan mellan historieforskarna och samhället.⁴² Även förhållandet mellan samhället/hembygden och nationen samt den finska historieskrivningens historia via den finska historiebilden och hur den formats har varit föremål för historikernas intresse.⁴³ I finländsk kontext har den nationella historieskrivningen behandlats i ett flertal historiografiska översikter och i forskning kring språkfrågan.⁴⁴ För att förstå bakgrunden till insamlingen av material inom en enskild minnesorganisation i Finland och det sätt på vilket dess arkiv växte fram måste arkivets tillkomst sättas in i det språkpolitiska och ideologiska klimat som rådde i landet i slutet av 1800-talet. Sedan slutet av 1800-talet har en stor mängd artiklar och undersökningar publicerats kring de ideologiska motsättningarna inom och mellan språkgrupperna under slutet av autonomins tid. På svenskt håll gick skiljelinjen mellan den så kallade kultursvenskheten representerad av den bildade klassen, vars främsta förespråkare var professorn i estetik och nyare litteratur Carl Gustaf Estlander, och den så kallade bygdesvenskheten (allmogen) som företrädde av kretsen kring professorn i svenska språket och litteraturen, förgrundsgestalten för den svensknationella rörelsen Axel Olof Freudenthal (se närmare kapitel II)⁴⁵. Via dessa två var båda huvudlinjerna representerade i Svenska litteratursällskapets styrelse.⁴⁶ Bland äldre verk som rör specifikt den svenska nationalitetsrörelsen kan nämnas Axel Lilles klassiska framställning *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse* (1921), Arvid Mörnes verk *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken* (1927) och L.A. Puntilas idéhistoriska undersökning *Suomen ruotsalaisuuden liikkeen synty* (1944), vilka alla bör ses som uttryck för sin samtid tillkomna i sin sociokulturella och politiska kontext.⁴⁷

Vid sidan av Axel Olof Freudenthal har flera andra centrala aktörer med anknytning till Svenska litteratursällskapet behandlats av forskningen sedan början av 1900-talet. Ordföranden Carl Gustaf Estlanders inställning till språkfrågan och den svenska nationalitetsrörelsen har belysts i historikern Magnus Gottfrid Schybergsons biografiska verk *Carl Gustaf Estlander*.

⁴² Se Karonen 2019.

⁴³ Se *Kotiseutu ja kansakunta. Miten Suomalaista historiaa on rakennettu*. Pirjo Makkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim., 2014) och *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa-kirjasarjassa 1900–1960*. Petri Karonen & Antti Räihä (toim, 2014).

⁴⁴ Se Ahtiainen & Tervonen 1996; Ahtiainen et al. 1990; Tommila 1989. Se även exempelvis Meinander 2016a; Klinge 2010; Mylly 2002; Ahtiainen 1994; Engman 1992; Engman 1990.

⁴⁵ För biografisk litteratur om Axel Olof Freudenthal se Landgrén 2009. För samtidens syn se Arvid Mörne, *Axel Olof Freudenthal. Liv och gärning* (1936).

⁴⁶ Engman 2000a, 15; Engman 2000b, 32; För de centrala aktörernas hållning i språkfrågan se kapitel II i denna undersökning.

⁴⁷ För de sociokulturella och politiska ramverkens betydelse för historieskrivningen se exempelvis Iggers 2005.

Levnadsteckning (1916) och ur ett idéhistoriskt perspektiv främst av statsvetaren och idéhistorikern Sven Lindman i ett flertal artiklar från 1950-talet till 1980-talet.⁴⁸ Magnus Gottfrid Schybergsons syn på språkfrågan har i sin tur behandlats i Carl Magnus Schybergsons biografi över fadern *Magnus Gottfrid Schybergson* (1956).⁴⁹ Även de mångåriga styrelseledamöterna Elis Lagerblad och Reinhold Hausen har behandlats i ett antal artiklar och biografiska undersökningar från olika tider.⁵⁰ Statsarkivarien Reinhold Hausens verksamhet har på 2000-talet behandlats ingående av historikern Jari Lybeck i *Reinhold Hausen. Valtionarkiston johtaja ja historiatutkimuksen edistäjä* (2016).⁵¹

Den svenska befolkningens historia i Finland har också behandlats i biografier, lokalhistorieverk och historieverk över olika institutioner samt i vetenskapliga artiklar och undersökningar.⁵² Av stor relevans för min undersökning är i första hand den forskning i de svenska nationalitetsfrågorna som publicerats från och med 1980-talet, bland annat *Svenskt i Finland. Studier i språk och nationalitet efter 1860* (1983), som redigerats och utgivits av historikerna Max Engman och Henrik Stenius. Från och med början av 2000-talet har det svenska i Finland också berörts i den fyrdelade bokserien *Svenskt i Finland – finskt i Sverige*⁵³ (2005–2007), men en helhetsframställning utkom först genom *Finlands svenska historia 1–4* (2008–2016). Max Engman har behandlat språkfrågan och finlandssvensk nationalitet ur ett idéhistoriskt perspektiv i ett antal sammanhang.⁵⁴ Sin syntes formulerade han i *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922* (2016), som är den tredje delen i serien om Finlands svenska historia.⁵⁵ Verket behandlar förhållandet mellan svenskan, finskan och ryskan under storfurstendömet tid och de parallella mobiliseringarna på språklig grund på båda sidor om språkgränsen. Också historikern Henrik Meinander har i *Nationalstaten* (2016), den fjärde delen i serien, tangerat språkfrågan i några inledande kapitel. I verket skildrar Meinander hur den svenska kulturen fortlevt och en finlandssvensk identitet byggts upp i det självständiga Finland. En sammanfattning av de fyra volymerna har gjorts av historikern Martin Hårdstedt i *Finlands svenska historia* (2023), vars kungstanke är att den svenska historien i Finland inte är en enhetlig historia utan har olika betydelser i olika tider.⁵⁶ I sin bok behandlar Hårdstedt

⁴⁸ För Sven Lindmans artiklar se Lindman 1954, Lindman 1985 och Lindman 1981. Se även Steinby 1985a och Wrede 2009.

⁴⁹ För Schybergsons inställning i språkfrågan se även Hultin 1927 och Tommila 2006.

⁵⁰ För artiklar om Lagerblad se Solstrand 1929 och Hultin 1929; För artiklar om Hausen se Roos 1949 och Veikko Litzén, "Reinhold Hausen", *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden* (2009).

⁵¹ Statsarkivarien Reinhold Hausens verksamhet har även behandlats i Orrman 2000, Kerkkonen 1995 och Hakala 2021.

⁵² För större undersökningar se exempelvis Sundberg 1985.

⁵³ Bokserien hänför sig till det bilaterala forskningsprogrammet *Kahden puolen Pohjanlahtea. Svenskt i Finland – finskt i Sverige* (2000–2002), som granskade samexistensen mellan finskt och svenskt i Finland och i Sverige samt beroende, oberoende, samverkan och spänningar mellan länderna i historiskt perspektiv, i nutiden och framtiden.

⁵⁴ Se exempelvis Engman 2002, Engman 1999 och Engman 1991.

⁵⁵ I denna undersökning hänvisas både till det utgivna verket och till Max Engmans oförkortade manuskript till samma verk, som jag haft möjlighet att ta del av.

⁵⁶ Vid sidan av Engmans och Meinanders verk i serien *Finlands svenska historia*, stöder jag mig även på Hårdstedts sammanfattning, i synnehet kapitlet "Storfurstendömet – Svensk samling och finsk nationalism 1812–1922." Hårdstedt 2023, 155–250.

också språkets framväxt som identitetsmarkör under 1800-talet och jämför utvecklingen i Finland under 1800-talet med andra områden i Europa.

Forskning med frågeställningar som tidsmässigt och idéhistoriskt tangerar min egen undersökning är också historikern Jennica Thylin-Klaus *Särdrag, stavnings och självbild. En idéhistorisk studie av svensk språkplanering i Finland 1860–1920*⁵⁷ (2015) där hon bland annat granskat professorn i svenska språket och litteraturen Axel Olof Freudenthals roll inom språkplaneringen. I Maria Saaristos doktorsavhandling *The Construction, Consolidation and Transformation of the Ethnic, Collective Identity Finland-Swede in The Context of Swedish and Bilingual Voluntary Associations* (2020) behandlas i sin tur de svenskspråkiga föreningarnas och samfundens roll i konstruerandet av den finlandssvenska identiteten och samhörigheten i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Temat har också behandlats av historikern Henrik Stenius i avhandlingen *Frivilligt – jämlikt – samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott* (1987).

Historiskt sett har fackhistorikerna behandlat i första hand kultursvenskheten, medan folklivs- och folkminnesforskarna undersökt bygdesvenskheten.⁵⁸ Genom upptäckten av ”folket”, som på både finsk- och svenskspråkigt håll sammanföll med byggandet av nationen och professionaliseringen av vetenskaperna, blev strävan att finna det genuina och ursprungliga. Tidsmässigt sammanföll den tidigaste systematiska forskningen kring ”den svenska folkstammens” språk och kultur i Finland med den svenska samlingsrörelsen (ca 1890–1930-t.). Den svenska dialekt- och folklivsforskningen präglades länge av den etniska mobilisationens ideologi, enligt vilken dialekternas likhet med fornspråket och olika rikssvenska folkmål betonades, samtidigt som historikerna såg finlandssvenskarna som en produkt av ett kolonisationsförlopp.⁵⁹

Under de sista decennierna av 1900-talet ägde dock ett paradigmskifte rum i synen på begreppet ”folk” där folket som kollektiv traditionsskapare med gemensamma värderingar ersattes av grupper och individer med personliga uppfattningar och erfarenheter, samtidigt som historikernas intresse försköts från makrohistoriska perspektiv till mikrohistoria på individnivå och till vardagslivets kultur i bred bemärkelse.⁶⁰ Av relevans för min undersökning är det disciplinöverskridande verket *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk* (2000) där forskare inom bland annat historia, arkeologi, etnologi, folkloristik, litteraturvetenskap, språkvetenskap och demografi har gett en samlad modern syn på begreppet folk och diskuterat olika aspekter på det svenska ”folket” i Finland.⁶¹ Inom den vetenskapliga diskursen har folkbegreppet till en del ersatts av ”kultur” och under de senaste decennierna har diskussionen förts också kring begreppen ”identitet” och ”etnicitet” (se närmare s. 56). En modern syn på finlandssvenskarna och etnicitetsbegreppet representerar också *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk*

⁵⁷ Verket är en bearbetad version av Jennica Thylin-Klaus doktorsavhandling ”Den finländska svenskan” 1860–1920. *Tidig svensk språkplanering i Finland ur ett idéhistoriskt perspektiv* (Åbo Akademi 2012). I min forskning hänvisar jag till den obearbetade doktorsavhandlingen.

⁵⁸ Engman 2000b, 33; se även Lönnqvist 1983.

⁵⁹ Lönnqvist 2001d, 149.

⁶⁰ Iggers 2005, 14, 150–151; Engman, 2000a, 18.

⁶¹ För synen på det svenska folket i Finland se även Engman 2016, 154–163.

marginalitet och självhävande i kulturanalytiskt perspektiv (2001) av de finländska etnologerna Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist och Yrsa Lindqvist, vilkas analyser av fenomen som skapat, upprätthåller och förstärker den finlandssvenska identiteten har varit betydande för min undersökning. Också historikern Hanna Elomaas undersökning *Idylliä etsimässä. Identifikaatiot ja itseymmärrys tammissaarelaisessa sivistyneistöperheessä 1880-luvulta 1930-luvulle* (2006) har gett nya perspektiv på den svenskspråkiga befolkningens självförståelse under den undersökta perioden. Ett nytt bidrag till forskningen om synen på det svenska i Finland är också den av Sven-Erik Klinkmann, Blanka Henriksson och Andreas Häger redigerade antologin *Föreställda finlandssvenskheter. Intersektionella perspektiv på det svenska i Finland* (2017), som granskar bland annat strategier för dagens finlandssvenskar att hantera sin minoritetsställning.

Teoretisk ram och metod

Empirisk arkivvetenskap

Denna undersökning är en fallstudie på gränsen mellan historia och arkivvetenskap med infallsvinklar även från kvalitativ nätverksanalys. Det är i första hand fråga om en empirisk arkivhistorisk undersökning med idéhistoriska infallsvinklar, men anknyter också till arkivvetenskapen som både akademisk och tillämpad vetenskapsgren. Arkivhistorien riktar sig i första hand mot arkivmaterialet i sig, men gränsdragningen mot traditionell historieforskning är oklar. Arkivvetenskapen är svår att placera inom någon enskild disciplin och dess ställning som självständig disciplin har varit föremål för diskussion, eftersom dess kunskapsfält fördelas mellan såväl historievetenskap, informationsvetenskap och informationsteknologi som samhällsvetenskap och juridik. Redan i mitten av 1990-talet såg dock de svenska historikerna Anders L. Johansson och Börje Justrell det faktum att varken historievetenskapen eller någon annan etablerad vetenskap har som syfte att på ett adekvat sätt förklara arkivens karakteristik – beträffande verksamhetsprinciper, verksamhetsmetoder och processer i anslutning till uppkomsten av handlingar och arkivbestånd – som ett starkt argument för arkivvetenskapens självständiga ställning.⁶² Enligt Johansson och Justrell skall arkivvetenskapen inriktas på ”det immateriella i arkiven” och omfatta ”forskning om arkiv och inte forskning i arkiv”.⁶³

Min undersökning har tagit intryck av den gren inom arkivvetenskapen som den svenska arkivvetaren Berndt Fredriksson kallar empirisk arkivvetenskap.⁶⁴ Den empiriska arkivvetenskapens syfte är bland annat att ge användarna bättre kunskaper för att kunna förstå och tolka innehållet i handlingarna samt få en djupare förståelse för själva arkivprofessionen. Fredriksson

⁶² Johansson & Justrell 1995, 30, 36–37; Se även Saarenpää 2019, 33.

⁶³ Johansson & Justrell 1995, 30.

⁶⁴ Fredriksson indelar arkivvetenskapen i normativ och empirisk. Den normativa arkivvetenskapens syfte är att utveckla själva arkivverksamheten genom bättre och effektivare rutiner och metoder för hanteringen av arkivhandlingar och att genom kunskapsutveckling ge arkivarier bättre möjligheter att handla professionellt i sin yrkesutövning. Fredriksson 2002, 79.

betonar att empirisk arkivvetenskaplig forskning även omfattar samhällsanalys, såsom analyser av förutsättningarna för arkivbildningen sett i sitt totala, samhälleliga sammanhang, frågor kring arkivarieprofessionen och kritisk granskning av arkivinstitutionerna. Han hänvisar också till den postmodernistiska arkivvetenskapliga forskningen, som sätter arkivverksamheten i relation till den allmänna samhällsutvecklingen och som betonar att såväl den aktivitet som sker i arkiven som själva arkivdokumenten måste studeras utgående från sin sociala kontext. Han framhåller också den postmodernistiska arkivforskningens makro- och mikro-orienterade perspektiv, där det senare fokuserar på en enskild arkivbildare, ett enskilt arkiv eller ett arkivdokument.⁶⁵ I sin analys utvecklar Fredriksson dock inte närmare behovet av forskning om arkivens uppkomst i sin samhälleliga och kulturella kontext för förståelsen av arkivens tillkomst i ett större perspektiv.

Också för yrkeskårens självkänsla och självrespekt är det enligt Fredriksson centralt att ha insikter i arkivhistoria, att känna till utvecklingen inom den egna professionen och att kunna ta tillvara tidigare erfarenheter för att kunna förstå såväl tidigare lösningar som nuvarande förhållanden, vilket även har varit en av drivkrafterna bakom denna undersökning.⁶⁶ Med stöd i Fredrikssons definitioner har jag valt att referera till den empiriska arkivvetenskapen då min undersökning också inkluderar analys av arkivbestånd, donatorer och arkivmaterial och har som syfte att genom ökad kunskap om arkivets och arkivbeståndets tillkomst ge användarna möjlighet att ta ställning till de handlingar som finns i Svenska litteratursällskapets arkivbestånd. Även om Fredrikssons tankar kring empirisk arkivvetenskap främst hänför sig till forskning i myndigheters eller institutioners tjänstearkiv och arkivariater som är verksamma inom dessa ser jag min egen undersökning också som empirisk arkivvetenskaplig forskning ur ett mikroperspektiv. För att fördjupa mina infallsvinklar har jag har bytt perspektiv och i stället för att, som i min tidigare undersökning om Svenska litteratursällskapets arkiv, se på arkivet inifrån organisationen och beskriva arkivets framväxt har jag i denna undersökning studerat källmaterialet utifrån ur ett historiskt och arkivteoretiskt perspektiv där historievetenskapen och arkivvetenskapen har gett mig verktyg att tränga bakom bilden av litteratursällskapets arkiv som en neutral ”minnesplats”.

Arkiven uppfattades traditionellt som mer eller mindre neutrala bevarare och förmedlare av informationen om det förgångna. Arkivarierna sågs i sin tur som objektiva och passiva beskyddare av den historiska sanningen och bevarande mellanhänder mellan arkivhandlingarna och forskaren – ”handmaidens of historians”⁶⁷. I slutet av 1990-talet började denna syn på arkiven

⁶⁵ Fredriksson 2003, 177–179, 184–185, 196; Fredriksson 2002, 78–79, 83–92.

⁶⁶ Fredriksson 2003, 184.

⁶⁷ Beträffande detta uttryck, som avser arkivariernas roll som historieforskarnas osynliga och tysta medhjälpare, hänvisas till den kanadensiske arkivteoretikern Hugh A. Taylors artikel ”The Discipline of History and the Education of the Archivist” i *Imagining Archives: Essays and Reflections by Hugh A. Taylor*. Terry Cook & Gordon Dodds (eds., 2003); Cook 2011b, 608; Cook 2007, 170. Se även Lapp 2019, 215–216 och Walsham 2016, 10.

dock ifrågasättas av postmodernistiskt inriktade arkivteoretiker. Enligt den kanadensiske arkivarien Terry Cook, en av de främsta företrädarna för postmodernistisk arkivvetenskaplig forskning, skulle forskningen problematisera och omvärdera arkivinstitutionernas skenbart neutrala roll genom att fokusera på arkivhandlingarnas kontext och de maktrelationer som format dokumenten och medfört att det främst är välbärgade och inflytelserika grupper i samhället som syns i de skriftliga handlingarna.⁶⁸ Den arkivvetenskapliga diskussionen kring dessa frågor har påverkat arkivbranschens självförståelse under de senaste decennierna och resulterat i att det i dag finns en allmän medvetenhet om att arkiv konstrueras i en större samhällelig och kulturell kontext för bestämda ändamål och påverkas av maktaspekter samt formas av den rådande tidsandan och medvetna eller omedvetna värderingar. Cook och andra företrädare för postmodernistisk arkivvetenskaplig forskning har betonat arkivariernas ansvar och hävdar att dessa medverkar aktivt till att forma bilden av det förflutna såväl vid skapandet och beskrivandet av arkivhandlingar som genom urvals- och gallringsprocesser som leder fram till uppkomsten av arkiv eller i förlängningen hela arkivbestånd.⁶⁹ Detta har också medfört en nyantering av bilden av arkiven som minnesinstitutioner och som redskap för identitetsbygge. I min undersökning har jag tagit intryck av den postmodernistiska arkivteoretiska forskningens problematiserade arkivbegrepp och syn på arkivarierna som aktiva aktörer då det samhälleliga minnet skapas. Jag granskar sålunda tillkomsten av Svenska litteratursällskapets arkiv i en större samhällelig kontext och reflekterar över arkivaktörernas makt och åtgärder vid urvalet av material till arkivet.

Den internationella arkivvetenskapliga diskussionen har länge kretsat kring arkivhandlingar som uppstått genom administrativ verksamhet inom statliga myndigheter och andra organisationer och på senare tid handlat om exempevis handlingars bevisvärde (evidens) i en digital omgivning.⁷⁰ Fram till millennieskiftet uppmärksammades privatarkiven, som den kanadensiske arkivarien Rob Fisher kallat "a poor cousin to government archives in the family of archival theory"⁷¹, däremot relativt sparsamt i den arkivvetenskapliga

⁶⁸ Henttonen 2015, 74; Lybeck et al. 2006, 240–241; Av Terry Cooks artiklar se exempelvis "What Is Past Is Prologue: A History of Archival Ideas since 1898 and the Future Paradigm Shift" *Archivaria* 43 (1997), "Archival Science and Postmodernism: New Formulations for Old Concepts" *Archival Science* 1, (2001), "Fashionable Nonsense or Professional Rebirth: Postmodernism and the Practice of Archives" *Archivaria* 51 (2001) och "Archives, Records and Power: The Making of the Modern Memory" *Archival Science* 2 (2002, med Joan M. Schwartz).

⁶⁹ Hupaniittu 2021, 28; Edquist 2019, 21; Henttonen 2015, 29, 74; För en översikt över postmodernistiskt inriktad internationell arkivforskning fram till millennieskiftet (Brien Brothman, Eric Ketelaar, Verne Harris, Joan M. Schwartz med flera) se Schwartz & Cook 2002, 10–11 (not 17). Se även Ridener, *From Polders to Postmodernism: A Concise History of Archival Theory* (2009).

⁷⁰ För den arkivteoretiska diskussionen se Ridener 2009.

⁷¹ Rob Fisher ser dock arkivteoretikerna Sir Hilary Jenkins och Theodore R. Schellenbergs syn på privata arkiv som en startpunkt för utvecklandet av en teori om privata arkiv. Se närmare Fisher 2009.

diskursen.⁷² Sedan 1970-talet har de ledande engelskspråkiga facktidskrifterna *The American Archivist* och *Archivaria* (Kanada) behandlat relationer mellan donatorer och arkiv/arkivarier endast i ett fåtal artiklar, främst från 2000-talet.⁷³ I och med den datatekniska utvecklingen och uppkomsten av digitala privatarkiv har också det privata arkivmaterialet väckt intresse och bland annat personlig informations- och dokumenthantering har lyfts fram i den internationella diskussionen.⁷⁴

I Finland har arkivvetenskaplig forskning bedrivits endast i ringa omfattning och var fram till 2010-talet knuten närmast till ämnet informationsvetenskap och inriktad på myndighetsarkiv, dokumenthantering och dokumentförvaltning.⁷⁵ Under de senaste decennierna

⁷² I denna fotnot ger jag en översikt över den arkivvetenskapliga forskningen gällande privata arkiv. Eftersom en samlade sammanställning förefaller att saknas i finländsk arkivhistorisk forskning räknar jag här och i följande noter upp centrala verk och artiklar med angivande av titel och publiceringsforum. Diskussionen kring privata arkiv har berört främst ordnings- och förteckningsprinciper, frågor kring arkivtypens forskningspotential och forskningsvärde samt digitala privatarkiv. Se exempelvis temahelheten om personarkiv i *Archivaria* 52 (2001): Riva A. Pollard, "The Appraisal of Personal Papers: A Critical Literature Review," 136–150; Catherine Hobbs, "The Character of Personal Archives: Reflections on the Value of Records of Individuals," 126–135; Barbara L. Craig, "The Archivist as Planner and Poet: Thoughts on the Larger Issues of Appraisal for Acquisition," 175–183; För nyare forskning kring personarkiv och deras status se till exempel Richard J. Cox, *Personal Archives and a New Archival Calling: Readings, Reflections and Ruminations* (2008); Catherine Hobbs, "Reenvisioning the Personal: Reframing Traces of Individual Life" i *Currents of Archival Thinking*. Terry Eastwood & Heather MacNeil (eds., 2010), 213–242; Jennifer Meehan, "Rethinking Original Order and Personal Records," *Archivaria* 70 (2010), 27–44; Sue McKemmish & Michael Piggot, "Toward the Archival Multiverse: Challenging the Binary Opposition of the Personal and Corporate Archive in Modern Archival Theory and Practice," *Archivaria* 76 (2013), 111–114; Jennifer Douglas, "The Archiving 'I': A Closer Look in the Archives of Writers," *Archivaria* 79 (2015), 53–89; Jennifer Douglas & Allison Mills, "From the sidelines to the center: reconsidering the potential of the personal in archives," *Archival Science* 18 (2018), 257–277; Jinfang Niu, "The need for shared personal/family archivists," *Archival Science* 21 (2021), 219–241; Beatrice Cannelli & Marta Musso, "Social media as part of personal digital archives: exploring users' practices and service providers' policies regarding the preservation of digital memories," *Archival Science* 22 (2022), 259–283.

⁷³ För arkivdonatorernas aktörskap se Rob Fisher, "Donors and Donor Agency: Implication for Private Archives Theory and Practice," *Archivaria* 79 (2015), 91–119 och Barbara J. Kaiser, "Problems with Donors of Contemporary Collections," *The American Archivist* 32 (1969), 103–107. Gällande relationerna mellan arkivarier och donatorer se även Itza A. Carbajal, "The Politics of Being an Archival Donor. Defining the Affective Relationship Between Archival Donors and Archivists," *Journal of Critical Library and Information Studies* 3 (2021); Betsy Hearne, "Leaving a Trail: Personal Papers and Public Archives. Part One – The Donor's Story," *Archivaria* 86 (2018), 68–89; Susanne Belovari, "Leaving a Trail: Personal Papers and Public Archives. Part Two – The Archivist's Story," *Archivaria* 86 (2018) 90–117; Aaron D. Purcell, *Donors and Archives. A Guidebook for Successful Programs* (2015); Geoff Wexler & Linda Long, "Lifetimes and Legacies. Mortality, Immortality, and the Needs of Aging and Dying Donors," *The American Archivist* 72 (2009), 478–495.

⁷⁴ På engelska används begreppen "personal information management" (PIM) och "personal recordkeeping." Se exempelvis Jordan Bass, "A PIM Perspective: Leveraging Personal Information Management Research in the Archiving of Digital Records," *Archivaria* 75 (2013), 49–76.

⁷⁵ Se exempelvis Eljas Orrmans samlade arkivrelaterade artiklar i *De archivis. Arkistoista – Om arkiv – On archives*. Pekka Henttonen (toim., 2019); För arkivvetenskapliga doktorsavhandlingar se Marjo-Rita Valtonen, *Tapaustutkimus poliisin esitutkinnan dokumentoinnista: asiakirjahallinnan näkökulma* (2005); Pekka Henttonen, *Records, rules and speech acts. Archival principles and preservation of speech acts* (2007); Jaana Kilki, *Asiakirjatiedon hallinnan asiantuntijuuden diskursiivinen rakentaminen Suomessa. Tutkimus normatiivisesta professionaalista diskurssista vuosina 1935–2015* (2020).

har även arkivhistoriska⁷⁶ undersökningar utkommit i ökande grad liksom forskning gällande privatarkiv.⁷⁷ Min undersökning har tillkommit inom det första stora arkivvetenskapliga och av Finlands akademi finansierade forskningsprojektet *Kansallista menneisyttä rakentamassa ja tulkitsemassa – suomalaiset arkistoinstituutiot vallan verkostoina ja muistin paikkoina* (2012–2019).⁷⁸ Projektet, som leddes av professorn i Finlands historia vid Turun yliopisto Kirsi Vainio-Korhonen, genomfördes i samarbete med minnesorganisationerna Finska Litteratursällskapet och Svenska litteratursällskapet i Finland.⁷⁹ Min undersökning bygger delvis också på min tidigare forskning inom Svenska litteratursällskapets interna arkivhistoriska forskningsprojekt *Arkiv, minne och glömska. En analys av SLS:s arkivverksamhet och arkivsamlingar* (2007–2010).⁸⁰ Litteratursällskapets forskningsprojekt utmynnade i publikationen *Arkiv, minne, glömska. Arkiven vid Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–2010* (2014), i vilken jag behandlade de person- och kulturhistoriska samlingarna vid Svenska litteratursällskapets arkiv 1885–1985. I denna undersökning tangerades ideologiska värderingar och ställningstaganden, men frågan behandlades inte ur ett arkivteoretiskt perspektiv.⁸¹

⁷⁶ För arkivhistoriska undersökningar se Jussi Nuorteva & Päivi Happonen, *Suomen arkistolaitos 200 vuotta* (2016); Jari Lybeck, *Arkistolaitoksen suhde tutkimukseen ja hallintoon järjestetty uudelleen: vuodet 1944–1974* (2016); Jari Lybeck, *Reinhold Hausen. Valtionarkiston johtaja ja historiantutkimuksen edistäjä* (2016); Carola Ekrem, Pamela Gustavsson, Petra Hakala, & Mikael Korhonen, *Arkiv, minne, glömska. Arkiven vid Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–2010* (2014); *Reinhold Hausen (1850–1942). Kansallisen arkiston rakentaja*. Elisa Orrman (toim., 2000); Martti Kerkkonen, *Suomen Arkistolaitos Haminan rauhasta maan itsenäistymiseen* (1988, på svenska 1995).

⁷⁷ Det nyaste tillskottet är *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Outi Hupaniittu & Ulla-Maija Peltonen (toim., 2021). Artikelsamlingen belyser privatarkiv och deras arkivsamlingar ur olika aspekter. Se exempelvis Ulla-Maija Peltonen, "Henkilöarkistot. Kuka kelpaa historiaan?"; 211–247 och Kirsi Vainio-Korhonen, "Kadonneet ja unohdetut. Ruotsin ajalla eläneiden naisten kirjeet ja päiväkirjat julkisissa arkistoissa"; 146–165; Angående digitala privatarkiv se Korhonen 2013; Under 2000-talet har ett flertal arkivrelaterade pro gradu – uppsatser skrivits vid till exempel Åbo Akademi, Turun yliopisto, Tampereen yliopisto, Jyväskylän yliopisto och Itä-Suomen yliopisto. Lärdomsproven har behandlat bland annat privatarkiven i den arkivvetenskapliga diskussionen, arkivet som minnesorganisation, arkivaktörers makt, insamling av arkiv och arkivens tystnader samt olika aspekter av personarkiv.

⁷⁸ Projektets engelskspråkiga titel *Making and Interpreting National Pasts – Role of Finnish Archives as Networks of Power and Sites of Memory*. Projekt nr 252579, Finlands Akademi (2011–2014/2019). Forskningsprojektets målsättning var att problematisera frågan om arkivens tillkomst i en större samhällelig kontext och undersöka varför och på vilket sätt arkiv skapats, hur de vuxit fram och utvecklats samt att granska arkivaktörer från 1800-talet till våra dagar och vilka val de gjort. Fokus låg bland annat på frågor kring vems historia och vad som ansetts värt att bevara, på vilka grunder material valts ut för varaktig förvaring samt vilka material eller fenomen som "glömts" eller förbigåtts då material valts ut för arkivering. *Kansallista menneisyttä rakentamassa ja tulkitsemassa*. Turun yliopisto 2019.

⁷⁹ Inom projektets ram har utkommit två doktorsavhandlingar (folkloristik, Finlands historia): Andreas McKeoughs avhandling *Kirjoittaan kerrottu sota. Tutkimus vuoden 1918 sodan kerronnallisesta käsittelystä omaelämäkerrallisissa teksteissä* (2017) och Taina Saarenpääs avhandling *Turun tuomiokirkon Musta kirja ja lähteiden julkaisemisen jatkumo Suomessa varhaismodernista digitaaliseen aikaan* (2019). Till projektet hör även FM Liisa Vuonokari-Bomström, vars forskning gäller krigsbytesarkivet i Öst-Karelen. *Kansallista menneisyttä rakentamassa ja tulkitsemassa*. Turun yliopisto 2019; Inom projektet sammanställdes också artikelsamlingen *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Outi Hupaniittu & Ulla-Maija Peltonen (toim., 2021).

⁸⁰ För presentation av forskningsprojektet se Korhonen 2009.

⁸¹ Se närmare Hakala 2014.

Fallstudium och närläsning

För att närma mig mitt forskningsobjekt har jag som angreppssätt valt den kvalitativt inriktade fallstudien eller case studyn, som inte i sig utgör forskningsmetod utan närmast kan karakteriseras som ett vetenskapligt förhållningssätt till det som skall undersökas, ofta en person, ett samfund, en organisation, en företeelse eller ett skeende.⁸² Målet med en fallstudie är att öka förståelsen för det fall som undersöks och för de förhållanden och omständigheter som lett fram till att det undersökta fallet utvecklades i en viss riktning. I undersökningen utgör tillkomsten av en privat arkivinstitution och dess roll i nationsbygge och identitetskonstruktion det egentliga forskningsobjektet, medan studiet av det enskilda ”fallet” med ett historiskt grepp har gjort det möjligt att ingående granska förhållanden och händelseförlopp som påverkat arkivets tillkomstprocess. Tolkningen har skett inom en avgränsad tidsmässig och samhällelig kontext och olika slag av beskrivande information har utnyttjats för att belysa eller förklara det undersökta skeendet.⁸³ I en fallstudie kan kvalitativa och kvantitativa metoder användas parallellt, vilket också skett i detta fall beträffande undersökningen av litteratursällskapets arkivdonationer och donatorskår under den undersökta perioden.⁸⁴ I samband med fallstudier kan forskare också dryfta sin egen identitet och hur de själva som subjektiva forskningsinstrument påverkar insamlingen och analysen av materialet.⁸⁵ I denna undersökning vägs min professionella identitet som arkivarie mot min forskarroll, vilket påverkat såväl valet av material som frågeställning och teoretisk ram för analysen.

För att kunna ge en djupgående beskrivning av mitt exempelfall baserar sig undersökningen på en systematisk genomgång av flera olika slag av källserier med anknytning till insamlingen av arkivmaterial i Svenska litteratursällskapets i Finland arkiv och på närläsning av en del av källmaterialet.⁸⁶ Detta gäller i första hand brevväxlingen, som tolkas utgående från sin historiska, sociala och kulturella kontext. Med närläsning avser jag i denna undersökning analys och tolkning inte enbart av faktainnehållet i texten utan också av tilltal, hälsningar och dylikt, för att uppfatta nyanser och stilnivåer som kan antyda i vilket slag av relation brevskrivaren stod till mottagaren. För att kunna hålla avstånd till min tidigare undersökning om Svenska litteratursällskapets arkiv och analysera källmaterialet på ett nytt sätt har jag närmat mig mitt forskningsämne med hjälp av arkivvetenskaplig facklitteratur, som bidragit till att lyfta

⁸² För allmänna principer rörande fallstudier se exempelvis *Menetelmäviidakon raivaajat – perusteita laadulliseen tutkimuslähestymistavan valintaan*. Anu Puusa & Pauli Juuti (toim., 2011); *Ikkunoita tutkimusmetodeihin I*. Juhani Aaltola & Raini Valle (toim., 2010); Sirkka Hirsjärvi, *Tutki ja kirjoita* (2009); *Tapaustutkimuksen taito*. Markus Laine, Jarkko Blomberg & Pekka Jokinen (toim., 2008); *Laadullisen tutkimuksen käsikirja*. Jari Metsämuuronen (toim., 2006); Sharan B. Merriam, *Fallstudien som forskningsmetod* (svensk översättning 2006).

⁸³ Jfr Saarela-Kinnunen & Eskola 2010, 190–198; Laine, Blomberg & Jokinen 2008, 9–10; Laine & Peltonen 2008, 93; Peuhkuri 2008, 136–137; Metsämuuronen 2006, 90–91; Merriam 2006, 34–38, 41, 49; Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.

⁸⁴ Se närmare Hirsjärvi 2009, 137.

⁸⁵ Jfr Piekkari & Welch 2011, 189–190.

⁸⁶ Leskelä-Kärki, Lahtinen & Vainio-Korhonen 2011, 13, 17; För närläsning som etnologisk metod se Gustavsson 2017, 127–128, 134.

undersökningen av Svenska litteratursällskapets arkiv till ett allmännare och mer abstrakt plan. Analysen kompletteras av beskrivningar och konkreta exempel ur källmaterialet.

Begrepp och perspektiv

Nationalismen, arkiven och nationsbygget – de nationella arkivinstitutionernas uppkomst

“All archives exist to support the needs of those who create them, whether these needs are public or private.”
Francis X. Blouin Jr & William Rosenberg i verket *Processing the Past. Contesting Authority in History and the Archives* 2011, 114.

Uppfattningen om att människor med ett gemensamt språk, en gemensam religion och ett gemensamt folklygne bildar en nationell enhet spreds i Europa under upplysningstiden och den tidiga romantiken. Nationalismen är ett mångtydigt och mycket svårdefinierat begrepp som debatterats flitigt inom forskningen.⁸⁷ Den har karakteriserats både som en kulturell förändringsprocess som gör en specifik människogrupp medveten om sin unika identitet, som en politisk ideologi som betonar i synnerhet relationen till ett specifikt territorium, som ett mentalt tillstånd som skapar och upprätthåller samhörighetskänsla och som ett religionsliknande fenomen. Mycket brett har nationalismen beskrivits som ett sätt att tänka och uttrycka sig, och som riktlinjer för en politisk gemenskap som delar in mänskligheten i nationer och områden i nationalstater, och ser människors nationalitet som en avgörande faktor för deras identitet och beteende.⁸⁸

Nationalism och nationen som begrepp har intresserat forskare inom olika vetenskapsgrenar. Under romantikens tidevarv strävade tyska filosofer som Johann Gottlieb Fichte (1762–1814) och Johann Gottfried von Herder (1744–1803) efter att fastställa objektiva kriterier för nationalitet, i synnerhet utgående från ras och språk, men uppfattningen om individernas kollektiva gemenskapskänsla som grunden för en nation lyftes första gången fram av den franske filosofen Ernest Renan (1823–1892) i föredraget ”Qu’est-ce qu’une nation?” (Vad är en nation?) 1882 vid Sorbonne.⁸⁹ Han kopplade också nationalismen till historieskrivningen och ansåg att nationsbygget krävde ett förskönande av historien genom att vissa fakta och traumatiska händelser i nationens historia medvetet lämnades bort och glömdes.⁹⁰

Också nationell identitet är ett mångtydigt begrepp som kan syfta på såväl en stats politiska identitet som ett folks eller en nations identitet, men även på en identitet som avgör hur individen förhåller sig till nationen eller staten. Inom forskningen i nationalism tenderar dock

⁸⁷ Anderson 2007, 9; Pakkasvirta & Saukkonen 2005a, 8–11.

⁸⁸ Pakkasvirta & Saukkonen 2005a, 9; Pakkasvirta & Saukkonen 2005b, 14–15; Upton 1999, 153; Schöpflin 1999, 49.

⁸⁹ Renans tankar behandlades av Carl Gustaf Estlander i *Finsk Tidskrift* 1886 under rubriken ”Renans åsikter om vad en nation är”.

⁹⁰ Karlsson 2012, 51; Nurmiainen 2007, 21; Pakkasvirta & Saukkonen 2005b, 16–17, 23, 41.

begreppen nationell identitet, språklig identitet och etnicitet att flyta ihop. Forskningen i nationalism upplevde en högkonjunktur på 1980-talet då flera banbrytande verk utkom och olika skolor, primordialism och modernism, uppkom.⁹¹ Företrädare för primordialismen har betonat nationalismens förankring i gammal etnisk patriotism och sökt den moderna nationalismens och nationens rötter i bildandet av etniska grupper under antiken, medeltiden eller tidigmodern tid.⁹² Den modernistiska forskningsinriktningen utgick i sin tur från industrialismens effekter, statsbildning eller klassbildning i sina förklaringar av den moderna nationalismen.⁹³ En finländsk syn på begreppet nationalism har framförts på 1960-talet av historikern Aira Kemiläinen, som forskat i nationalism och nationella identiteter och senast i den av historikerna Jussi Pakkasvirta och Pasi Saukkonen redigerade antologin *Nationalismit* (2005).⁹⁴

Nationalismen har också kopplats ihop med boktryckarkonsten, som möjliggjorde spridning av nationalismens idé till bredare folklager. Ett av de banbrytande verken var antropologen och statsvetaren Benedict Andersons *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (1983) där han myntade begreppet ”föreställd gemenskap” och förde fram tanken om nationen som en föreställd gemenskap skapad av människan.⁹⁵ Begreppet är även en av utgångspunkterna för min undersökning. Från samma tid är också tanken om den ”uppfunna traditionen”, som syftar på regelbundet återkommande seder, bruk, ritualer och symboler som skapar en känsla av en historisk kontinuitet. Begreppet, som förekommer i det klassiska verket *The Invention of Tradition* (1983), redigerat av Eric J. Hobsbawm och Terence Ranger, har en viss relevans även för denna undersökning.⁹⁶ Till klassikerna inom

⁹¹ För tidigare forskning i nationalism under perioden 1930-tal till 1970-tal se verk av Carlton H. Hayes, Hans Kohn, Karl W. Deutsch, Elie Kedourie, och Hugh Seton-Weston.

⁹² Professorn i nationalism och etnicitet Anthony D. Smith har i sina verk *The Ethnic Origins of Nations* (1986) och *National Identity* (1991) betonat det etniska perspektivet och kopplingen mellan folk och nation. Enligt Smith bör definitionen av en nation kopplas samman med definitionen av en etnisk grupp (*ethnie*), som enligt honom kännetecknas av ett kollektivt namn, en myt om ett gemensamt ursprung, en gemensam historia, en särpräglad kultur, en koppling till ett visst område och en inbördes känsla av solidaritet. Pettersson 2001a, 161; Smith 1986, 22–31; se även Berg 2018, 383; Lönnqvist 2001b, 27.

⁹³ Som exempel kan nämnas filosofen, antropologen och sociologen Ernest Gellners *Nations and Nationalism* (1983), som kopplar ihop nationalism och industrialism och ser nationalismen som en produkt av det moderna industrisamhället. Se närmare Berg 2018, 383; Pakkasvirta & Saukkonen 2005b, 14–45 i synnerhet 30–35; Pettersson 2001d, 133–134.

⁹⁴ Se närmare Kemiläinen, Aira, *Nationalism. Problems Concerning the Word, the Concept, and Classification* (1964) och Pakkasvirta & Saukkonen 2005.

⁹⁵ Den viktigaste förutsättningen för nationalismen var enligt den marxistiskt influerade Benedict Anderson framväxten av tryckkapitalismen och ett modernt utbildningssystem som möjliggjorde en större läsande publik, vilket i sin tur medförde att nationalismen som idé kunde få fotfäste hos bredare folklager och individerna föreställa sig som medlemmar i en nationell gemenskap. Berg 2018, 383; Pakkasvirta 2005, 70–89; Anderson 2007; Pettersson 2001b, 219–220; Anderson, 1993, 19–21.

⁹⁶ Historikern Eric J. Hobsbawm, med förankring i marxistisk historietradition, har sett nationalismen som en ideologi konstruerad ovanifrån av den bildade överklassen och nationen som en historiskt betingad och tillfällig företeelse, vars storhetstid inföll under det tidiga 1900-talet. Pettersson 2001c, 241–242.

nationalismforskningen hör också historikern Miroslav Hroch.⁹⁷ Hans studier av små nationella rörelser i Europa och hans syn på nationalstaten som en konstruktion via en identitetsskapande fas, en ideologisk och politisk fas samt en etableringsfas har också varit av betydelse för denna undersökning och berörs närmare i kapitel II.

Inrättandet av nationella arkiv, bibliotek och museer i Europa under 1800-talet hänger samman med nationsbyggesprocessen inom de nya europeiska nationalstaterna, vilka hade ett stort behov att med vetenskapens och konstens hjälp definiera och skapa ett nationellt förflutet och en egen särpräglad kultur. Under 1800-talet organiserades den europeiska arkivverksamheten på ett övergripande plan och arkiv etablerades som autonoma institutioner med utbildad personal. Under processens gång växte ett nationellt medvetande fram samtidigt som nationella identiteter utformades. Tidsmässigt sammanföll nationsbygget med historieforskningens utveckling till en självständig vetenskap och med historikerskråets professionalisering och koncentrationen av historieforskningen till akademiska miljöer. Först efter att professionella arkivarier börjat ordna arkiven och utarbeta sökmedel blev forskning baserad på empiriska studier av primärkällor möjlig, vilket i sin tur bidrog till historievetenskapens utveckling.⁹⁸ För att utforska nationens förflutna började historikerna organisera sig i olika slag av nätverk och samfund, vilka i sin tur befrämjade deras auktoritet i den samhälleliga debatten.⁹⁹ Kulturhistorikern Joep Leerssen har påpekat att institutionaliseringen och professionaliseringen av historien samtidigt innebar att historien nationaliserades då europeiska historieforskare aktivt bidrog till att bekräfta och utforma sin egen nations identitet. I slutet av århundradet koncentrerade sig den akademiska historieforskningen allt mer på att utreda den moderna nationalstatens historia.¹⁰⁰

Den tyska historieprofessorn Stefan Berger, som undersökt bland annat nationalarkivens betydelse för nationell historieskrivning och tillkomsten av nationalstaten och nationell identitet, har betonat franska revolutionens betydelse för uppkomsten av ett system med moderna nationalarkiv. I många fall grundades nationalarkiv kort efter att en självständig nationalstat bildats, men arkivmaterialet blev inte automatiskt tillgängligt för historisk forskning, som sågs som sekundärt i förhållande till statens behov. Även om ett av syftena med arkivverksamheten var att göra handlingarna tillgängliga för medborgarna började det moderna arkivet som betjänade kulturhistoriska ändamål utvecklas långsamt först efter franska revolutionen. Berger

⁹⁷ Miroslav Hrochs centrala verk är *Social Preconditions of National Revival in Europe. A comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations* (1985, tyskt original 1968). Se även Pettersson 2001c, 241–242.

⁹⁸ Arkivarierna började uppfattas som en egen yrkeskår efter att särskilda arkivskolor grundats i bland annat Neapel, München och Paris i början av 1800-talet. Saarenheimo 1997, 60–61; Duchein 1992, 17.

⁹⁹ Se närmare Verschaffel 2012, 33–38; Tollebeek & Porciani 2012, 14; Leerssen 2011, 84.

¹⁰⁰ Leerssen 2011, 86, 94; För en jämförelse av "nationens historia" i de nordiska länderna se Peter Aronsson, Narve Fulsås, Pertti Haapala & Bernard Eric Jensen, "Nordic National Histories" i *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories* (2008).

har framhållit att det var först i revolutionskontexten som arkiven slutade uppfattas som regentens egendom och i stället började uppfattas som nationalegendom som tillhörde alla medborgare i nationen.¹⁰¹ Kravet på arkivens offentlighet innebar också en demokratisering av arkivbegreppet, vilken ligger till grund för principen om offentliga arkiv även i dag.¹⁰²

De viktigaste handlingarna som dokumenterade avgörande skeden i nationens historia skulle samlas under en administration och skyddas i ett nationalarkiv som symboliserade den självständiga nationen.¹⁰³ Samtidigt tog staten, med början i Frankrike, ansvar för bevarandet av arkivhandlingar som en del av det nationella kultur- eller fädernearvet, till vilket även räknades privata arkiv.¹⁰⁴ I Finland utvecklades den kejserliga senatens arkiv, som inrättats 1816 som ett centralarkiv för det autonoma storfurstendömet, gradvis till ett "nationalarkiv". År 1869 bytte arkivet namn till Statsarkivet och fick 1890 en egen byggnad, som genom sin existens bekräftade att landet hade en egen historia. Arkivets ställning som publik institution med uppdrag att betjäna forskare bidrog från och med slutet av 1860-talet till att öka intresset för studier i nationens historia.¹⁰⁵

De nationer och nationalstater som växte fram i slutet av 1700-talet och under 1800-talet behövde en skriven historia som skulle ge nationen legitimitet genom att beskriva dess ursprung och utveckling och konstruera en berättelse om ett enat och enhetligt folk med en obruten linje från en avlägsen forntid till nutiden, som en grund för framtida stordåd. Den nationella historieskrivningen, som såg legitimerandet av nationalstaten som en av sina viktigaste uppgifter, definierade också den egna nationens plats i förhållande till andra nationer och lyfte fram och bekräftade skillnader mellan nationerna.¹⁰⁶ Historikernas roll i nationsbygget var både att producera råvaran och att bidra till att förädla den.¹⁰⁷

I detta arbete kom de nationella arkiven, biblioteken och museerna att spela en viktig roll. För bilden av det nationella förflutna behövdes det "skattkammare"¹⁰⁸ där informationen om nationens historia förvarades i form av historiskt betydelsefulla dokument, publikationer eller föremål, som medlemmarna i en nation kunde knyta an till och med vars hjälp en berättelse om det nationella förflutna kunde skapas. Arkivens betydelse underströks av det vetenskapliga kravet att historieskrivningen skulle basera sig på förstahandskällor samtidigt som arkiven ansågs tillhandahålla "sanningen" om nationens ursprung och härkomst. Genom att samla in och ställa ut bland annat artefakter, lämningar och historiska dokument bekräftade museerna i sin tur nationens existens och historia. Arkiv, museer och bibliotek kom under nationsbyggesprocessen allt mer att uppfattas som attribut för den moderna nationalstaten och som symboler för nationens historia, identitet och kultur, vilket kunde utnyttjas inom nations- och

¹⁰¹ Berger 2013, 1, 5; Verschaffel 2012, 34–35; Porciani & Raphael 2010, XIV; Panitch 1996.

¹⁰² Cook 2011, 604, 630.

¹⁰³ Verschaffel 2012, 29–32.

¹⁰⁴ Ketelaar 2007, 352–354.

¹⁰⁵ För senatsarkivets utveckling till Statsarkiv se Nuorteva & Happonen 2016, 34–43 och Kerkkonen 1995.

¹⁰⁶ Berger & Lorenz 2011, 15; Upton 1999, 153, 157.

¹⁰⁷ Pakkasvirta & Saukkonen 2005b, 23.

¹⁰⁸ För synen på arkiven som skattkammare se till exempel Ketelaar 2007, 350–351.

Statsarkivet 1891, ett år efter invigningen av den nya arkivbyggnaden.
Foto: Daniel Nyblin, Helsingfors. Historiska bildsamlingarna, Museiverket.

identitetsbygget.¹⁰⁹ Stefan Berger har lyft fram länken mellan nationalismen och arkivet och framhåller arkivets betydelse också för definierandet av nationell tillhörighet. Enligt Berger kan man inom nationsbyggesprocessen se en pakt mellan de professionella historikerna och arkiven – ett slags förbund där staten genom att besluta vad och vilka som kunde inkluderas i nationalarkivet kunde signalera vilka som ansågs tillhöra nationen.¹¹⁰

Nationalarkivens, liksom nationalmuseernas, betydelse för skapandet av nationella berättelser var mycket stor. Dylika berättelser, så kallade master narratives, utgör representationer av det förflutna som fått en dominerande ställning i samhället genom att ett samfund eller en grupp accepterat narrativet, vilket i sin tur stärker gruppmedlemmarnas identitetskänsla.¹¹¹ Att sammanställa och publicera stora dokumentsamlingar med källmaterial av nationell betydelse kom att bli en av arkivens viktiga uppgifter inom nationsbyggesprocessen och omfattande källutgåvor sammanställdes såväl för nationalstater som för statslösa nationer som definierade sin identitet via historia, språk och kultur. De stora källutgåvorna kom att få en stor betydelse för historieforskningen inte bara för vetenskapliga syften som samlingar av källmaterial utan

¹⁰⁹ Berger 2013, 1–4, 13; Verschaffel 2012, 29–30, 41; Porciani 2010, 7.

¹¹⁰ Berger 2012, 9, 18.

¹¹¹ För "master narratives" se närmare Iversen 2010, 452.

också som avgörande hjälpmedel vid skapandet av nationella historiska narrativ. Utgivningen av nationella källutgåvor har undersökts i en europeisk kontext av historikern Daniela Saxer.¹¹² I en finländsk kontext har historikern Taina Saarenpää undersökt vilka orsaker och val som låg bakom publiceringen av källutgåvor i Finland och vilken roll arkiven och forskarna hade i utgivningsarbetet.¹¹³ Båda forskarna ser källutgåvorna – som ofta innehöll medeltida källor med stöd av vilka nationens historia och ursprung kunde härledas långt bakåt i tiden – som materiella uttryck för historiekulturen och lyfter fram deras betydelse som historiska vittnesbörd och förment objektiva bevis på nationens förflutna samt dess särprägel och självständiga ställning.¹¹⁴

Stefan Berger har dock påpekat att nationalarkivens betydelse för konstruktionen av stora historiska nationella narrativ i många fall var mer påstådd än reell och att det symboliska värdet av materialet i nationalarkiven var större än dess egentliga inflytande. Berger ser perspektiv och ramverk för tolkning som viktigare än reella arkiv och har hävdad att de avgörande stora berättelserna, som kom att strukturera många folks förståelse för nationens historiska utveckling, inte konstruerades genom studier över lång tid i nationalarkiven. De kunde tillkomma på basis av förhandsföreställningar i en specifik historisk-politisk situation med hjälp av redan existerande ramverk för tolkning, utan djupgående referenser till arkivmaterial.¹¹⁵ Han har också konstaterat att många viktiga texter som förstärkte nationens ”master narrative” under 1800-talet skrevs av andra än professionella historiker.¹¹⁶ Den holländske arkivarien och historikern Michael Karabinos har kritiserat Bergers syn på arkivens betydelse för de stora historiska narrativen som alltför Europacentrerad och för att han inte beaktar arkivens innehåll – vad som finns eller inte finns i arkiven – och kontext, det vill säga hur arkivmaterialet skapades eller samlades in och hur arkivinstitutionerna tillkom. Karabinos anser att arkivens betydelse för tillkomsten av nationella historiska narrativ ligger någonstans mellan hur arkiven ser på sig själva som minnesinstitutioner och Bergers uppfattning om arkivens roll som obetydlig.¹¹⁷

Som historikern Tom Verschaffel påpekat var också de lärda samfund, bokserier och tidsskrifter (ofta med titeln Archiv eller Archives) som grundades under nationsbyggesprocessen en del av den historiska infrastruktur som vid sidan av arkiven, biblioteken och museerna bidrog till att legitimera de nya nationalstaterna genom att visa att nationen ägde en historia.¹¹⁸ I Finland tog sig denna legitimeringsprocess uttryck i en aktiv insamling av arkivmaterial till stöd för det avancerande finska nationsbygget och den nationella politiska historien i slutet av 1800-talet, då olika aktörer ville stärka sin position i samhället. Åren 1880–1920

¹¹² För de europeiska källutgåvorna se Daniela Saxer, *Die Schärfung des Quellenblicks, Forschungspraktiken in der Geschichtswissenschaft 1840–1914* (2014) och Saxer 2012.

¹¹³ Se närmare Saarenpää 2019.

¹¹⁴ Saarenpää 2019; Saxer 2012, 50–51, 63–64; Saxer 2010, 20.

¹¹⁵ Berger 2012, 3, 5, 17.

¹¹⁶ Berger & Lorenz 2011, 8.

¹¹⁷ Karabinos 2015, 2–3.

¹¹⁸ Verschaffel 2012, 29.

har karakteriserats som en period präglad av kulturhistorisk nationell antikvarianism då en institutionalisering av organ som fick vara tongivande i fråga om vad som kunde räknas som nationella, historiska minnen ägde rum. År 1884 grundades Arkeologiska kommissionen¹¹⁹, ett statligt organ som övervakade bevarandet av fornminnen i Finland, medan olika aktörer också via vetenskapliga föreningar och samfund verkade på det nationella planet för bevarandet av det nationella kulturarvet genom att samla in fornminnen, föremål och historiska dokument.¹²⁰ I denna undersökning granskas Svenska litteratursällskapets roll inom denna process via sällskapets arkiverksamhet och utgivning av källmaterial.

De ”neutrala arkiven” – arkiven som forskningsobjekt

Arkivaktörer, makt och glömska

Frågor om makt och maktutövning började kopplas ihop med arkivarieprofessionen från och med början av 2000-talet då den arkivteoretiska diskussionen på allvar började diskutera den roll arkivarierna har i utformandet av arkivens utseende och innehåll. I en avgörande artikel ”Archives, Records and Power: The Making of Modern Memory” (2002) lyfte de kanadensiska arkivteoretikerna Joan M. Schwartz och Terry Cook fram att det förflutna kontrolleras via arkiven och att arkiv har grundats av makthavare som vill skydda eller stärka sin position i samhället.¹²¹ Synen på arkivet som nationalegendom har i sin tur enligt den amerikanska historikern Jennifer S. Milligan kopplats såväl till frågan om kontrollen över minnet av hur staten utövat makt över medborgarna som till frågan om vem som haft makten att mobilisera eller ingripa i detta minne för att såväl skapa som skriva historia.¹²² I takt med förändringarna inom den vetenskapliga inriktningen från premodernism, via modernism och postmodernism till nutida tänkande har fokus inom arkivvetenskapen enligt Terry Cook flyttat från betonandet av arkivhandlingarnas evidens (bevisvärde) till att betona betydelsen av minne, identitet och samhälle. Samtidigt har arkivariens roll förändrats i en allt mer aktiv riktning.¹²³

Under perioden från nationalarkivens tillkomst till 1930-talet rådde den traditionella synen på arkiv, förfäktad av bland andra den brittiske arkivteoretikern Hilary Jenkinson i verket

¹¹⁹ Arkeologiska kommissionen lydde från 1918 under Undervisningsministeriet och omvandlades 1972 till Museiverket. I Arkeologiska kommissionen ingick representanter för Kejserliga Alexanders-universitetet, Finska Vetenskaps-Societeten, Finska Litteratursällskapet, Historiska samfundet och Finska fornminnesföreningen.

¹²⁰ Ahi-Waris 2010, 273, 281; För forskning gällande den finska nationalismen och dess behov av ett avlägset förflutet samt vilka konkreta uttryck den tog i slutet av 1800-talet se Fewster 2006.

¹²¹ År 2002 utkom två dubbelnummer av *Archival Science* (vol. 2, nr 1–2 och 3–4) med temat ”Archives, Records and Power” (i–ii) redigerade av Joan M. Schwartz och Terry Cook. I numren medverkade förutom redaktörerna bland andra Margaret Hedstrom, Verne Harris, Ciaran B. Trace, Elizabeth Kaplan, Eric Ketelaar, Richard J. Cox och Brien Brothman; Schwartz & Cook 2002, 1.

¹²² Jennifer Milligan har undersökt bland annat tillkomsten av Archives Nationales i Frankrike efter franska revolutionen. Se närmare Milligan 2005, 160.

¹²³ Se närmare Cook 2013.

A Manual of Archive Administration (1922, reviderad 1937). Utgångspunkten var juridisk och arkiven sågs som sanningens väktare och dokumenten som bärare av de sanna vittnesbörden¹²⁴ om förflutna händelser och historiska fakta. Arkivarierna skulle enligt Jenkinson värna handlingarnas integritet och denna sanning som en obruten kedja i rollen som passiv och neutral portvakt ("guardian/custodian") och bevarare ("keeper") av arkivmaterialet. Enligt Jenkinson var arkivariernas uppgift alltså att ta emot handlingar för förvaring, säkerställa deras integritet och autenticitet för framtiden och att betjäna forskare och andra som behövde ta del av det arkivmaterial som arkivarierna ställde till deras förfogande, men inte att själva välja vilka handlingar som skulle bevaras.¹²⁵ I sitt klassiska verk *Modern Archives: Principles and Techniques* (1956) såg även den amerikanske arkivteoretikern Theodore R. Schellenberg arkivarierna som sanningens väktare, eller åtminstone som väktare av det bevismaterial som etablerandet av "sanningen" kunde grunda sig på. Schellenberg gav dock arkivarierna en mer aktiv roll vid valet av handlingar som skulle tas till vara för framtiden ur den växande massa som producerades inom förvaltningen från och med 1950-talet. Då valen delvis baserade sig på subjektiva uppfattningar innebar detta samtidigt att arkivarierna inte längre kunde anses vara neutrala bevarare.¹²⁶

Kring millennieskiftet förändrades synen på arkiv från en plats för forskning till ett forskningsobjekt i sig, vars historia och utveckling – inbegripande maktfrågor och minne – började intressera historieforskningen i högre grad.¹²⁷ Enligt postmodernistiska arkivteoretiker är ingen aktör någonsin neutral eller objektiv och genom att forma sina arkivbestånd utövar arkiven makt i fråga om vilken information som skall bevaras och göras tillgänglig och i förlängningen om hur historien skrivs. Cook och Schwartz har understrukt att det är nödvändigt att ompröva förhållandet mellan arkiven och de samhällen som skapar och använder dem och att kärnan i denna relation är makten. När arkivens makt en gång erkänts kan denna makt ifrågasättas, arkiven ställas till svars och makten bli föremål för en transparent dialog och ökad förståelse.¹²⁸ Arkivinstitutionernas funktion och mandat är i hög grad beroende av såväl samhället de existerar i som de mål som formulerats – explicit eller implicit – av de aktörer som driver arkivverksamheten.¹²⁹ Inom tysk arkivvetenskaplig forskning har frågor kring arkivens makt på motsvarande sätt belysts ur olika synvinklar inom forskningsprogram och publikationer som

¹²⁴ I den engelska originaltexten talas om "evidence". Översättningen till svenska är min egen.

¹²⁵ Se till exempel Cook 2013, 106–107; Fisher 2009, 8, 19; Ridener 2009, 41–42, 55–56; Schwartz & Cook 2002, 11; Cook & Schwartz 2002, 175; För Jenkinsons syn se även Saarenpää 2019, 29–30.

¹²⁶ Schellenbergs engelska ursprungstext lyder "Archivists are thus the guardians of the truth, or, at least, of the evidence on the basis of which truth can be established." Schellenberg 1956/2003, 236; Ridener 2009, 69–99; Fisher 2009.

¹²⁷ Blouin & Rosenberg 2011, 9; Head 2010, 191–194.

¹²⁸ Se Schwartz & Cook 2002; Cook & Schwartz 2002; Kaplan 2000; Cook 2011b; Se även Joan M. Schwartz' artikel "Having New Eyes: Spaces of Archives, Landscapes of Power" i *Archivaria* 61 (2006) som behandlar arkiven som platser för maktutövning.

¹²⁹ Jfr Cunningham 2017, 56.

behandlar arkivens och arkivaktörernas maktutövning.¹³⁰ Den tyske arkivarien och historikern Dietmar Schenk har framhållit att betydelsen av ordet ”arkivmakt” är vag och gränserna för vad som kan anses vara arkivmakt flytande, eftersom maktbegreppet i sig är obestämt.¹³¹

Som den tyske historikern Stefan Berger konstaterat har arkivariens makt över tillgången till arkivmaterial också länge innefattat makt att tysta ned källorna.¹³² Arkiven är platser där makt utövas genom att vissa narrativ lyfts fram och vissa typer av handlingar som skapats av vissa grupper inkluderas i arkiven medan andra grupper utelämnas. Allt kan inte dokumenteras och bevaras, men då arkivarierna väljer vad som skall sparas för framtiden kan detta leda till marginalisering och ”tystnader” i arkiven.¹³³ I den arkivvetenskapliga forskningen under 2000-talet har behovet av att identifiera vad som inte finns i arkiven eller inte tagits emot diskuterats. Dietmar Schenk har lyft fram ”arkivluckor”, i bemärkelsen dokument som avsiktligt eller ofrivilligt förstörts eller historiska händelser som aldrig blivit dokumenterade, som specialfall av arkivbaserad styrning och kontroll av tillgången till det förgångna. Att konkret kunna identifiera luckor för att kunna fastställa vad som gått förlorat är dock svårt, men utan att beakta att dylika finns i arkiven kan inte en reell bild av verkligheten rekonstrueras. Med tanke på arkivens såväl materiella som immateriella och utvidgade dimension är det därför viktigt att undersöka urvalsprocessen och vad som inkluderats i eller exkluderats ur arkiven och hur spåren av dessa åtgärder bevaras.¹³⁴ Redan för 20 år sedan ställde Terry Cook den provokativa frågan om arkivarierna är beredda att ta sitt ansvar inför framtiden genom att dokumentera vad de själva gör och genom att tillgängliggöra denna dokumentation. Även om arkivarierna blivit bättre på att reflektera över sitt eget arbete och de spår de lämnar i arkiven försvinner inte arkivens makt genom arkivbranschens självreflexion. Den kan dock leda till att makten blir mer genomskinlig, förhandlingsbar.¹³⁵

¹³⁰ För tysk arkivvetenskaplig forskning kring temat ”arkiv och makt” se exempelvis *Wie mächtig sind Archive? Perspektiven der Archivwissenschaft*. Rainer Hering und Dietmar Schenk (Hrsg., 2013). Bidragen i publikationen baserar sig på en konferens i Berlin hösten 2011 med titeln *Macht und Ohnmacht der Archive*; Se även *Archiv – Macht – Wissen. Organisation und Konstruktion von Wissen und Wirklichkeit in Archiven* (2010), utgiven av mediehistorikern Anja Horstmann och historikern Vanina Kopp. Publikationen har tillkommit i samarbete med forskningsprojektet *Archiv, Macht, Wissen. Organisieren, Kontrollieren, Zerstören von Wissensbeständen von der Antike bis zur Gegenwart* vid Bielefelds universitet (*Bielefelder Graduiertenkolleg*, GK 1049, 2006–2009). Författarna i artikelsamlingen, som undersöker vilka former och uttryck arkiven har antagit under olika tider samt hur kunskap har lagrats, ordnats och använts, utgår från ett utvidgat arkivbegrepp som även omfattar bibliotek, museer och olika slag av kunskapsbestånd såsom bilddatabanker och nätverk. De lyfter fram arkiven som platser för kunskapskonstruktion där varje epok och samhälle konstruerar sina specifika former av arkiv, i vilka de speglar sig och ”arkiverar” sig för framtiden. Se närmare Horstmann & Kopp 2010, 9–22, i synnerhet 10–14.

¹³¹ Schenk 2013, 28–29.

¹³² Berger 2013, 7.

¹³³ Carter 2006, 216; Cook 2013, 101. Enligt Society of American Archivists *Dictionary of Archival Terminology* innebär arkivens tystnad (archival silence) ”a gap in the historical record resulting from the unintentional or purposeful absence or distortion of documentation”. <https://dictionary.archivists.org/entry/archival-silence.html> (läst 31.1.2023).

¹³⁴ Tysk arkivvetenskaplig forskning har använt termen ”Lücke im Archiv”; Schenk 2013, 32–35, Horstmann & Kopp 2010, 11–12.

¹³⁵ Se närmare Cook & Schwartz 2002, 185; Cook 2001, 34–35.

Den amerikanske arkivarien Rodney G.S. Carter, som forskat i arkivens tystnader, har konstaterat att det i arkiven råder ett tillstånd som kunde karakteriseras som ”frånvarande närvaro”¹³⁶, vilket innebär att det som finns eller är närvarande definieras av det som inte är det.¹³⁷ Tystnaderna har även uppfattats som ett sätt för institutioner med makt att vägra marginaliserade grupper tillgång till arkiven för att därigenom tysta deras röster, vilket i sin tur har en betydande inverkan på dessa gruppers möjligheter att skapa sig socialt minne och en historia.¹³⁸ När vissa grupper ges en röst i arkiven medan andra grupper tystas ner eller glöms bort kan de riktlinjer som styr arkivens insamling också ses som uttryck för en medveten eller omedveten historiepolitik. Tidigare marginaliserade grupper i samhället som gör anspråk på makt och erkännande, har strävat efter en plats i arkiven uttryckligen för att ”bli synliga”.¹³⁹ Carter har framhållit att tystnad dock också kunde fungera som omvänd maktutövning, en metod för en marginaliserad grupp att utöva makt mot ”de mäktiga” genom att förvägra arkivinstitutionerna sitt arkiv och sin historia.¹⁴⁰

Den svenska historikern Klas-Göran Karlsson, som behandlat frågor kring historieskrivning, minne och glömska, ser glömskan som ”en kulturellt och samhälleligt bestämd och därmed föränderlig oförmåga eller ovilja att återkalla egna eller gemensamma erfarenheter, särskilt sådana som upplevs kunna negativt påverka orientering, identitet och legitimitet”. Enligt Karlsson är glömskan relevant enbart i förhållande till minnet, som i sin tur kan definieras som ”en ständigt föränderlig och mobiliserbar kunskapsmassa som återskapas i samklang med samhällets skiftande behov”.¹⁴¹ Även sociologen Maurice Halbwachs har uppfattat minnet och glömskan som en selektiv rekonstruktion av olika aspekter av det förgångna som svarar mot nuets behov och intressen.¹⁴² Samhällets behov att minnas balanseras mot önskan att lämna händelser och minnen bakom sig, vilket leder till att det ”bortglömda” småningom raderas ur det kollektiva minnet.¹⁴³ De medvetna eller omedvetna val som görs och har gjorts för att lyfta fram eller glömma bort olika grupper och händelser är liksom vår uppfattning om minne och glömska kontextuellt relaterade, bundna till sin tid och föränderliga. I både historieskrivning och arkiv kan detta ta sig uttryck i kollektiv glömska i form av tystnader eller gemensamma förnekanden beträffande exempelvis kolonialism och folkmord.¹⁴⁴

¹³⁶ Carter talar om ”absent-presence”. Den svenska översättningen är min egen.

¹³⁷ Carter 2006, 223.

¹³⁸ Carter 2006, 215.

¹³⁹ Jfr Mikkola 2021, 198.

¹⁴⁰ Carter 2006, 215.

¹⁴¹ Karlsson 2012, 56–57.

¹⁴² Halbwachs syn refererad i Karlsson 2012, 58.

¹⁴³ Se Jimerson 2015, 101. Jimerson refererar Kenneth E. Footes tankar i artikeln ”To Remember and Forget: Archives, Memory, and Culture” i *The American Archivist* 53 (1990).

¹⁴⁴ Lindkvist 2012, 46–47; Karlsson 2012, 58; För den postmodernistiska synen på arkivens ansvar för dokumenterandet av underprivilegerade grupper se exempelvis den sydafrikanske arkivarien Verne Harris artikel ”The Archival Sliver: A Perspective on the Construction of Social Memory in Archives and the Transition from Apartheid to Democracy” i *Refiguring the Archive*. Carolyn Hamilton et alii (eds. 2002); Jfr även det tyska begreppet *Vergangenheitsbewältigung*, vilket närmast kan karakteriseras som hantering av ett mörkt förflutet. Lindberg 2012, 16.

Inom historieforskningen och den arkivvetenskapliga forskningen har man under de senaste decennierna i ökande grad diskuterat inte bara vem och vad som "glömts bort" utan också de undersökta personernas "rätt till tystnad" samt arkivariernas och forskarnas etiska ansvar då det gäller att skydda levande och döda personers människovärde.¹⁴⁵ Den norske riksarkivarien John Herstad frågade i ett debattinlägg i slutet av 1990-talet om hänsyn till framtida historieforskning alltid skall väga tyngre än den enskildes rätt att bli glömd, i synnerhet då historieskrivningen börjat redovisa allt mer av enskilda individers intima liv. Han framhöll att arkivarierna borde skapa balans mellan den enskildes önskan om att bli glömd och forskarsamhällets behov av arkivmaterial.¹⁴⁶ I arkiven i Sverige, Danmark och Norge tillämpas så kallad etisk gallring (i Sverige *integritetsgallring*), vars mål är att skydda privatlivet genom att förstöra sådan information som kan anses vara komprometterande och kränka individens privata sfär. Etisk gallring har en positiv klang då den kopplas samman med skydd av individen och med rätten att glömma. I Finland har inställningen till etisk gallring dock varit mer kritisk, eftersom denna typ av gallring är problematisk och leder till en bristfällig och förvriden bild av samhället ifall informationen om negativa fenomen i samhället försvinner.¹⁴⁷ I nordisk och internationell arkivvetenskaplig kontext har rätten att bli glömd diskuterats under 2010-talet liksom även hur denna princip ifrågasätts av bland annat arkivarier och bibliotekarier som anser att den strider mot värderingar som är utmärkande för arkivarieprofessionen, såsom ansvarsskyldighet¹⁴⁸ inför framtiden och bevarandet av historisk information.¹⁴⁹

I en finländsk kontext har arkivens tystnader undersökts främst av den finska folkloristen Ulla-Maija Peltonen.¹⁵⁰ Ur arkivets synvinkel kan tystnader enligt Peltonen uppkomma på olika plan till följd av den insamlade institutionens insamlingspolitik och det sätt på vilket materialinsamlingen genomförs, men också till följd av gallring både innan materialet når arkivinstitutionen och det sätt på vilket det gallras i samband med ordnandet och förtecknandet. Hur arkivaktörerna väljer eller har valt att beskriva arkivmaterialet, vad de valt att lyfta fram i register och arkivförteckningar samt hur olika slag av begränsningar påverkar tillgången till materialet bidrar också till att tystnader uppkommer i arkiven. Den officiella insamlings- eller

¹⁴⁵ I finländsk diskussion har denna fråga lyfts upp i ett flertal artiklar av till exempel Kirsi Vainio-Korhonen. Se närmare Vainio-Korhonen 2021, 159–161 och Peltonen 2021a, 229–230 samt Vainio-Korhonen artiklar "Historiantutkimus, vastuullisuus ja tietosuojat" i *Tieteessä tapahtuu* 4/2018 och "Vastuullinen historia" i verket *Historiantutkimuksen etiikka* (2017).

¹⁴⁶ För Herstads syn på rätten att bli glömd se hans inlägg "Hensynet til den enkeltes rett til å bli glemte" i *Arkiv, Samhälle och Forskning* 1/1998. Även Louise Lönnroth har diskuterat frågor kring aktiv glömska och etisk gallring. Lönnroth 2012, 31–37, i synnerhet 31–32.

¹⁴⁷ I finländsk arkivforskning har frågan om etisk gallring berörts främst av historikern, arkivrådet i avsked Eljas Orrman i ett flertal artiklar, exempelvis "Asiakirjojen seulonasta ja julkisuudesta tutkimuksen edellytyksiä säätelevinä tekijöinä" i *Tieteessä tapahtuu* 3/2012 (även publicerad i *De archivis. Arkistoista – Om arkiv – On archives* (2019); se även Henttonen 2015, 122–123.

¹⁴⁸ Jfr det engelska begreppet "accountability".

¹⁴⁹ Se närmare den amerikanska arkivarien Ashley Nicole Vavras artikel "The Right to Be Forgotten: An Archival Perspective" i *The American Archivist* vol. 81 (2018). Vid de nordiska arkivdagarna i Köpenhamn 2015 behandlades frågan i ett keynoteinlägg av dr.jur. Peter Blume under rubriken "Glemmer du så husker vi – hvis vi vil og hvis vi må. Retten til at blive glemt/Pligten til at huske".

¹⁵⁰ Se till exempel Peltonen 2014 och Ulla-Maija Peltonen, "Arkistojen hiljaisuudet" i *Elävä aineeton kulttuuriperintö. Hankkeen loppujulkaisu*. Anna Kanerva & Ritva Mitchell (toim., 2015).

ackvisitionspolitiken ger dock inte en fullständig bild av vad arkiven de facto samlat in eller tagit emot, eftersom det i arkivbeståndet också kan ingå material som är resultatet av så kallade spontana ackquisitioner, vilket innebär material som arkivinstitutionen inte medvetet försökt samla in.¹⁵¹ Tystnader i Svenska litteratursällskapets arkiv under den undersökta perioden behandlas närmare i kapitel IV.

Arkiv och dokument avspeglar maktrelationer både då de skapas och används av sina upphovsmän och under arkiveringsprocessen då deras värde bedöms och handlingarna handhas av arkivarier.¹⁵² Cook har i flera artiklar påpekat att arkivarierna inte längre bör ses som passiva väktare och bevarare av arkiverade handlingar utan som aktiva aktörer som medverkar då arkivhandlingar skapas och beskrivs och som har möjlighet att påverka arkivens och arkivbeståndens sammansättning genom urvals- och gallringsprocesser – både då material tas emot av arkivinstitutionerna och i samband med ordnandet och förtecknandet/beskrivandet av det inkomna materialet.¹⁵³ Enligt Cook äger både medvetna och omedvetna handlingar och åtgärder i den dokumenterande processen rum i en kontext av samtida samhällsliga metanarrativ och det är därför viktigt att känna till de underliggande kulturella ramverken för att förstå arkiven som institutioner och platser för det sociala minnet. Genom subjektiva val, som grundar sig på rådande samhällsvärderingar, kan arkivarierna kontrollera bilden av det förgångna genom att styra vad som anses tillräckligt intressant för att dokumenteras och tas till vara för forskningen och därigenom mer eller mindre medvetet påverka den historiska tolkningen och den kollektiva förståelsen av det förflutna.¹⁵⁴

Då arkivarier bedömer handlingar med tanke på vad som ska tas emot till arkivet och bevaras för framtiden och vad som eventuellt avvisas eller gallras ut, utövar de samtidigt makt eftersom de avgör vems röst som kommer att höras i arkiven och vems som inte höras.¹⁵⁵ Terry Cook, som i sin artikel ”Evidence, memory, identity, and community: four shifting archival paradigms” (2013) beskrivit arkivparadigmen från 1800-talet till 2010-talet, har konstaterat att arkivens roll i försvaret av social rättvisa och mänskliga rättigheter växte från och med 1970-talet under det tredje arkivparadigmet.¹⁵⁶ Arkivariens samhällsansvar och arkivmaterialets betydelse för demokrati och mänskliga rättigheter har varit ett av de stora diskussionsämnen inom den arkivvetenskapliga diskursen under 2000-talet. Den amerikanske historikern

¹⁵¹ Peltonen 2014, 265–266; Mikkola 2021, 170–171; Mikkola & Olsson & Stark 2019, 62. Mikkola refererar Peltonens syn på arkivens tystnader.

¹⁵² Cook & Schwartz 2002, 172.

¹⁵³ Se exempelvis Cook 2011a, 1–4; Jimerson 2011, 374–375; Blouin & Rosenberg 2011, 115; Blouin & Rosenberg 2006, 166; Schwartz & Cook 2002 passim; se även Tom Nesmiths artikel ”Seeing Archives: Postmodernism and the Changing Intellectual Place of Archives” i *The American Archivist* 65 (2002).

¹⁵⁴ Cook 2011, passim; Cook & Schwartz 2002, 176, 182–183; Schwartz & Cook 2002, 1, 3; Kaplan 2000, 126; Blouin & Rosenberg 2006, 165–168; Blouin & Rosenberg 2011 passim.

¹⁵⁵ Cook 2011a, 1–3; Cook 2011b, 606; Carter 2006, 216, 219.

¹⁵⁶ Cook indelar arkivparadigmen i fyra faser med olika betoning: det juridiska arvet, det kulturella minnet, det samhällsliga engagemanget och inriktningen på samfund/gemenskaper (communities). Inom det arkivteoretiska tänkandet har fokus på motsvarande sätt flyttat från bevisvärde via minne och identitet till samfund/gemenskaper. Cook 2013, 95–120.

Randall C. Jimerson hör till de postmodernistiska arkivteoretiker som betonat den inverkan arkivariernas ämbetsutövning har på samhället i stort och har framhållit att denna inverkan även har en politisk dimension och att det därför är arkivariernas uppgift att arbeta för social rättvisa och att se till att marginaliserade eller förtryckta grupper får sin röst hörd i arkiven via det material som väljs ut för bevaring.¹⁵⁷ Också den kanadensiska forskaren Jessica M. Lapp har framhållit att arkivariernas arbete till sin natur är politiskt och ger möjligheter till politisk intervention och social förändring.¹⁵⁸

För sin verksamhet kräver arkivinstitutionerna en ekonomisk bas, auktorisering och legitimitet, vilket inneburit att arkiven traditionellt har avspeglat den dominerande kulturen och fört fram de maktavandades röster och berättelser. Ett sätt att få sin röst hörd och samtidigt också bli delaktig i denna maktutövning är därför enligt Jimerson att försäkra sig om en plats i arkiven, vilket resulterat i att grupper som inte tillhör den dominerande kulturen börjat grunda egna arkiv för att kunna lyfta fram sin historia och sin kultur.¹⁵⁹ Under 2000-talet har arkiv för olika slag av samfund eller gemenskaper ("community archives") som upprätthålls av andra än professionella arkivarier lyfts upp i diskussionen om arkivens maktutövning. Arkiv för exempelvis sexuella minoriteter eller religiösa eller lokala samfund som känner sig marginaliserade inom traditionella arkivinstitutioner, har ofta uppkommit som en motreaktion mot de officiella arkiven.¹⁶⁰

En annan faktor som också förändrat arkivens maktposition är den tekniska utvecklingen, som utmanat arkivariernas auktoritet genom att användarna av Web 2.0 blivit jämbördiga innehållsproducenter.¹⁶¹ I och med att den digitala utvecklingen möjliggjort för var och en att skapa ett arkiv på Internet har det blivit svårare att överblicka och behärska den växande mängden material på nätet. Cook har talat för så kallat "deltagande arkivering" (participatory archiving) där arkivariens nya uppgift är att upprätthålla kontakten till och stöda större och mindre aktörsgrupper att vara aktiva och skapa sina, i första hand digitala, "minnen" utan att någon väljer för dem vad som är relevant att spara för eftervärlden – vilket i sin tur påverkar de traditionella maktstrukturerna. Enligt Cook borde arkivarierna allt mer ta rollen av rådgivare (mentor) och facilitator och dela med sig av sin expertis till dessa grupper för att stöda dem i deras egen minnesproduktion. Enligt Terry Cook medför det nyligen påbörjade fjärde arkivparadigmet att arkiven måste föra en dialog med det omgivande samhället och arkiven demokratiseras.¹⁶²

¹⁵⁷ Se närmare Jimerson 2009.

¹⁵⁸ Jimerson 2015; Lapp 2019, 215–216. På 2010-talet har även förhållandet mellan arkiv och social rättvisa undersökts av forskargruppen Wendy McDuff, Andrew Flinn, Karen Emily Surtamm & David A. Wallace. Se närmare forskargruppens artikel "Social justice impact of archives: a preliminary investigation" i *Archival Science* 13 (2013).

¹⁵⁹ Jimerson 2003.

¹⁶⁰ För community archives se Cook 2013, 113–116; Den brittiske forskaren Andrew Flinn har karakteriserat *community archives* på följande sätt: "the defining characteristic of a community archives is the active participation of a community in documenting and making accessible the history of their particular group and/or locality on their own terms." Citerat i Bastian 2017, 284; Henttonen 2015, 250.

¹⁶¹ Mikkola 2021, 188; Henttonen 2015, 251–254.

¹⁶² Jfr Cook 2013, 113–116; Flinn 2007; Se även Hupaniittu 2021, 28, 32–33; Hupaniittu & Peltonen 2021b, 12.

Också de åtgärder arkivarierna företar i samband med ordnandet och förtecknandet av arkivmaterialet – liksom även besluten om hur och i vilken form det arkiverade materialet tillgängliggörs – kan ses som en form av maktutövning.¹⁶³ Åtgärderna bildar ett slags osynligt filter mellan arkivarien och forskaren som forskarna inte känner till och därför inte heller kan ta ställning till.¹⁶⁴ Arkivariernas egen kunskap om materialet och dess kontext, men till en del också deras bakgrund och sociala och kulturella attityder, påverkar hur arkivhandlingar väljs ut för att bevaras i arkiv och hur arkivarierna presenterar och beskriver dessa handlingar för forskare. Cook har därför sett arkivarierna som ett slags förmedlare och tolkar som formar dokumentär information om det förflutna och skapar den helhetsbild av arkivet som forskarna möter när de öppnar arkivkartongerna. Genom sina åtgärder påverkar de i avgörande grad arkivbeståndens och de enskilda arkivens och samlingarnas sammansättning och innehåll och i förlängningen det samhälleliga minnet.¹⁶⁵ Detta gäller även urvalet av det material som digitaliseras och görs lättillgängligt via Internet eller i arkivinstitutionernas forskarsalar, eller hänvisas till i Wikipedia-artiklar. Den finländska folkloristen Ulla-Majja Peltonen, som bland annat jämfört olika privata arkivinstitutioners arkivbestånd, har i sin tur framfört tanken om en *personarkivkanon*, det vill säga uppfattningen om ett ideal på basis av vilket en viss persons arkiv väljs ut för förvaring i ett arkiv och som implicit styr både enskilda donatorers och professionella arkivariers uppfattning om vems arkiv som är värt att bevara. I fråga om arkiv med anknytning till litteratur och kulturhistoria är också samtidens skönlitterära kanon enligt Peltonen en påverkande faktor. Med hänvisning till den tyska arkivarien Angelika Menne-Haritz påpekar hon att arkivarierna har makten att besluta vad och vems arkiv som bevaras, medan forskarna i sin tur är den grupp som har makten att besluta vem och vad som lyfts fram ur det förflutna. Enligt Peltonen har kanontänkande förekommit och förekommer på fyra olika nivåer: i arkivinstitutionens insamlingspolicy för arkivmaterial och i genomförandet av insamlingsprojekt, i samband med gallringsåtgärder både före och efter att materialet nått arkivinstitutionen, i samband med förtecknandet och beskrivandet av arkivmaterial och därmed förknippade värdehierarkier samt i samband med användningen av arkivet, vilket innefattar varierande tillgång under olika tider och begränsningar som donatorer eller lagstiftning påfört materialet. De professionella arkivarierna har en viktig roll både i skapandet och i brytandet av personarkivkanon då det som inte används försvinner in i tystnaden.¹⁶⁶

Oberoende av om arkivarierna representerar den offentliga eller privata sektorn och arbetar inom ett statligt eller kulturhistoriskt arkiv med varierande utgångspunkt och mission, kommer de sätt på vilka de samlar in och ordnar och förtecknar arkivmaterialet, de val de gör vid insamlingen och innehållet i de dokument de tar emot och samlar in att skapa det förflutna – val som styrs av hur de aktörer som upprätthåller arkiven vill minnas och skildra

¹⁶³ Douglas 2015, 82–83.

¹⁶⁴ Douglas 2015, 83–84; Cook 2011b, 606, 613, 627; Schwartz & Cook 2002, 14–15.

¹⁶⁵ Cook 2011a, 4; Cook 2011b, 613; Schwartz & Cook 2002, 1–3; Cook & Schwartz 2002, 183.

¹⁶⁶ Peltonen 2021a, 2019–226, 230–233; se även Peltonen, Hajamietieitä..., blogginslagg 15.10.2021.

det förflutna.¹⁶⁷ Trots att arkivarierna åtminstone indirekt kan styra och påverka forskningen genom sina val och åtgärder har deras maktposition och de spår de lämnar i arkivet inte alltid kunnat uppfattas vare sig inom det egna skräet eller inom forskarkåren.¹⁶⁸ Forskarna har sålunda länge varit omedvetna om att arkivarierna genom sin verksamhet kan påverka både forskningens bild av det arkiverade materialet och indirekt även de tolkningar av historien som de gör på basis av det tillgängliga arkivmaterialet.

Till de aktiva arkivaktörerna hör även donatorerna av arkivmaterial. Trots att donatorerna genom sina åtgärder kan ha inflytande på arkivens utformning och tillgänglighet har frågor kring arkivdonatorer och deras aktörskap som tidigare nämnts behandlats synnerligen sparsamt i den internationella arkivdiskursen före 2000-talet. Till de forskare som beaktat maktspekter i fråga om privat arkivmaterial – och då i synnerhet donatorernas och arkivbildarnas makt – hör de kanadensiska arkivarierna Rob Fisher och Jennifer Douglas. Fisher har konstaterat att arkivdonatorer utgör ett dynamiskt element som för in sina egna värderingar, idéer och intressen i arkivprocessen, vilket medför att arkivarierna inte ensamma har kontrollen då besluten fattas om vad som skall bevaras av det privata materialet.¹⁶⁹ Donationer av privat arkivmaterial styrs inte av lagar och förordningar utan bygger på frivillighet, vilket möjliggör mer eller mindre medveten maktutövning från donatorernas sida. Douglas har i sin forskning kring författarens privatarkiv behandlat frågan om donatorernas/arkivbildarnas makt att välja ut och förhandsgallra det material som doneras till arkivinstitutionen.¹⁷⁰ Med tanke på sitt eftermäle kan donatorerna vilja ”forma” eller påverka bilden av sig själva eller sina anhöriga i den framtida historieskrivningen och även framföra önskemål om att arkivarierna skall plocka ut brev och handlingar som upplevs som ”känsliga”, efter att materialet överlåtits till arkivinstitutionen. Även den amerikanska arkivarien och bibliotekarien Jennifer Meehan har framhållit att inte endast arkivbildaren själv utan också senare innehavare/förvaltare av arkivmaterialet, såsom familjemedlemmar eller vänner, kan påverka personarkivets innehåll och sammansättning.¹⁷¹ Den australiensiske arkivarien Adrian Cunningham har i sin tur understrukt betydelsen av att bevara arkivmaterialets kontext – i synnerhet i fråga om personarkiv – för att forskare ska kunna ta ställning till alla faktorer som påverkat arkivets utseende och innehåll när de gör sina tolkningar.¹⁷² Arkivarierna borde därför bättre känna till materialets kontextuella historia och upplysa användarna av arkivet om faktorer som påverkat dess utformning.

En annan form av maktutövning är donatorernas möjlighet att påverka tillgängligheten till arkivmaterialet via bestämmelser i gåvobrev och donationsavtal som ingås mellan donatorn och arkivinstitutionen. Även om syftet med donationen är gemensamt för bägge parter kan

¹⁶⁷ Jfr Henttonen 2015, 23; Blouin & Rosenberg 2011, 115

¹⁶⁸ Schwartz & Cook 2002, 5–6; Cook 2011b, 608, 611, 627; se även Kaplan 2000, 144; Henttonen 2015, 75; Hakala & Saarenpää 2018, 49.

¹⁶⁹ Fisher 2015, 92, 99, 118.

¹⁷⁰ Douglas 2015, 62–63, 68–74; se även Fisher 2015, 111–114.

¹⁷¹ Meehan 2010, 40.

¹⁷² Douglas 2015, 67–68. Se närmare Adrian Cunningham, ”The Mysterious Outside Reader”, *Archives and Manuscripts* 24 (1996).

en donator av olika orsaker vilja begränsa tillgängligheten till det donerade materialet medan arkivet å sin sida eftersträvar största möjliga öppenhet med tanke på forskarna. Genom att stipulera att det donerade materialet skall vara slutet till en viss tidpunkt eller genom att förbehålla sig själv, eller någon utsedd person, rätten att avgöra vem som får ta del av materialet – och på så sätt ha makt att utestänga ”misshagliga” forskare från ett visst källmaterial – kan en donator påverka historieforskarens möjlighet att göra tolkningar av det förgångna.¹⁷³ Genom att acceptera dylika begränsningar för att hindra arkivmaterialet från att i annat fall gå förlorat för all framtida forskning, utövar arkivarierna även i detta fall makt i förhållande till de potentiella användarna av det donerade arkivmaterialet.

De olika arkivaktörernas makt accentueras sålunda mer i fråga om privatarkiv än beträffande myndighetsarkiv som på ett helt annat sätt styrs av lagar och förordningar. I denna undersökning har jag uppfattat makt som ett relationsbegrepp, det vill säga makt utövas av individer eller grupper i förhållande till andra individer eller grupper. Med arkivaktörernas makt och maktutövning avser jag det spelrum olika arkivaktörer inom Svenska litteratursällskapet och dess närkrets hade att förverkliga sin vision om hur det svenska kulturarvet i Finland skulle räddas och stärkas – och hur de genom sina åtgärder i förlängningen hade möjlighet att påverka bilden av det förgångna.

Arkiv, minne och identitet

I en undersökning som behandlar tillkomsten av ett arkiv som är starkt anknutet till den svenskspråkiga folkgruppen i Finland är det fruktbart att också granska kopplingen mellan arkiv, minne och identitet, vilken jag behandlar närmare i kapitel V. I denna undersökning har jag dock valt att inte föra någon djupgående diskussion om minnes-, identitets- eller etnicitetsbegreppen, utan begränsa mig till att redogöra för vissa centrala synsätt gällande dessa begrepp. I detta kapitel redogör jag också för hur etnicitet och konstruktionen av en finlandssvensk identitet har behandlats i forskningslitteraturen samt hur denna forskning relaterar till det material jag har undersökt.

Förhållandet mellan arkiv och minne har behandlats omfattande i den arkivvetenskapliga litteraturen under de senaste decennierna.¹⁷⁴ Mellan 1930-talet och 1970-talet rådde enligt Terry Cook det så kallade minnesparadigmet då arkiven började uppfattas som av arkivarierna utvalda resurser för det kulturella minnet och minnesplatser med källmaterial för forskning. Samtidigt lyftes också privatarkivens betydelse upp vid sidan av myndighetsarkivens.¹⁷⁵ Minnesbegreppet är nära förknippat med arkiv och arkivariernas roll, men ingen samsyn har nåtts om relationens natur och arkivets roll i de minnesskapande processerna. På en allmän

¹⁷³ Se närmare Fisher 2015, 117; Hakala & Saarenpää 2018, 48.

¹⁷⁴ Under 2000-talet har diskussion kring temat ”arkiv och minne” i synnerhet det kollektiva minnet, förts också i de internationella arkivtidskrifterna *Archival Science*, *Archivaria* och *The American Archivist*.

¹⁷⁵ Cook 2013, 107–109; Se även Hupaniitti & Peltonen 2021b, 11 och Peltonen 2021b, 51.

nivå har likhetstecken ofta satts mellan arkiv och kollektivt minne¹⁷⁶, det vill säga det minne som skapas då medlemmarna i en grupp (eller i en nation) har en gemensam förståelse av det förflutna och delar vissa uppfattningar i fråga om till exempel ursprung, värderingar och upplevelser. Arkiven är inte platser där samhällets minne förvaras eller minnen i sig, men genom att arkivhandlingar sätter igång minnesprocesser eller föreställningar om händelser som skett i det förgångna ger arkiven möjlighet att skapa minne. Arkivdokumenten återger sålunda inte det kollektiva minnet, men arkiven bidrar i likhet med museerna och biblioteken till att förstärka det kollektiva minnet och innehåller råmaterial för identitetskonstruktion.¹⁷⁷

Historikern Randall C. Jimerson, som undersökt kopplingen mellan arkiv och minne, delar i sin tur in minnet i personligt (individuellt) minne, kollektivt eller socialt minne, historiskt minne och arkivminne. Med arkivminnet avser han en social konstruktion som återspeglar maktförhållandena i samhället.¹⁷⁸ Enligt de amerikanska historikerna Francis X. Blouin Jr och William G. Rosenberg är det sätt på vilket en samhällsgrupp utvecklas historiskt delvis också ett resultat av det kollektiva minnet, som beskriver gruppens karaktär i historiska termer och på så sätt legitimerar krav på erkännande från andra grupper.¹⁷⁹ En kollektiv identitet uppstår i sin tur då gruppen identifierar sig själv via det kollektiva minnet av ett gemensamt förflutet, vilket förstärker gruppens sammanhållning och ger den kontinuitet.¹⁸⁰ Genom att välja ut material för bevaring och ge forskarna tillgång till det utvalda materialet påverkar arkivarierna i sin roll som förmedlare det som skall minnas och medverkar sålunda i skapandet av minnespolitik.¹⁸¹ Varje beslut att ta tillvara ett visst material, insamlat eller mottaget, och bevara det i en arkivinstitution innebär däremot en form av mer eller mindre medveten konstruktion av ett ”arkivminne”, i vilket gruppens tillvaro förankras.¹⁸² Ifall arkivminnen saknas uppstår inte heller någon känsla av ett delat förflutet eller kunskap om det gemensamma som förenar individerna i en given grupp och binder dem samman, vilket i sin tur påverkar gruppens förmåga att skapa sig en egen identitet.¹⁸³

Litteraturhistorikern och kulturanthropologen Aleida Assman, som forskat i det kulturella minnet, har hävdad att arkivet befinner sig på gränsen mellan minnet och glömskan. Assman gör skillnad mellan aktivt *minne*, som hon kallar ”kanon”, och passivt historiskt minne, ”arkivet”, som fungerar som samhällets referensminne. Hon talar även om aktiv *glömska*, som tar sig uttryck i bland annat förstörelse och censur, och passiv glömska som syns i form av

¹⁷⁶ Begreppet kollektivt minne utvecklades av sociologen Maurice Halbwachs (1877–1945). För Halbwachs syn på minneskonstruktion se exempelvis *On Collective Memory*. Lewis A. Coser (ed., 1992) och antologin *The Collective Memory Reader*. Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi & Daniel Levy (eds., 2011).

¹⁷⁷ Edquist 2019, 38, 47; Bastian 2017, 271, 274; Henttonen 2015, 13, 121; Jimerson 2015, 99–100; Ketelaar 2014, 141; Jacobsen, Punzalan, & Hedstrom 2013; Brown 2013, 88; Hedstrom 2010, 173–176; Millar 2006, 112.

¹⁷⁸ Jimerson 2015, 99–100; Jimerson 2003.

¹⁷⁹ Blouin & Rosenberg 2011, 106–107.

¹⁸⁰ Ketelaar 2005, 54.

¹⁸¹ Jimerson 2015, 99–100; Jimerson 2003. Se även Edquist 2019, 39.

¹⁸² Jimerson 2015, 99–100; Ketelaar 2005, 54.

¹⁸³ Carter 2006, 221.

negligerande och likgiltighet, som i sin tur tar sig uttryck i tystnad. Både minnet och glömskan har således en aktiv och en passiv nivå och kan inte förenklas till varandras motsatser.¹⁸⁴ Den franske historikern Pierre Nora, som undersökt minnets institutionalisering har definierat kollektivt minne som ett slags levande arv och en konstruerad länk till det förgångna. Nora har visat hur både det individuella och kollektiva minnet är kopplat till platser och företeelser och ser arkivet som en minnesplats (*lieu de mémoire*¹⁸⁵).¹⁸⁶ Enligt honom är dylika minnesplatser platser i materiell, symbolisk och funktionell bemärkelse och en skenbart materiell plats som ett arkiv blir en "lieu de mémoire" endast om platsen omges av en symbolisk aura. Syftet med en minnesplats är enligt Nora att hejda tiden och blockera glömskan.¹⁸⁷

Under det senaste decenniet har också kritiska synpunkter framförts på den arkivvetenskapliga diskussion som förts om arkivens relation till det kollektiva minnet. Enligt Trond Jacobsen, Ricardo Punzalan och Margaret Hedstrom, som undersökt hur förhållandet mellan arkiv och minne har behandlats i arkivlitteraturen mellan 1980 och 2010, har diskussionen kretsat kring kulturarv, maktdynamik och arkiv som surrogat för minnet, men varit både isolerad och självrefererande. Diskussionen har inte beaktat den utveckling som skett inom andra discipliner i fråga om minne och kulturarv. Inom till exempel den kritiska kulturarvsforskningen på 2000-talet har kulturarvet setts både som en resurs, som i politiskt syfte kan användas för att intensifiera gemenskapen inom olika samfund, och som ett redskap för makt och utestängning.¹⁸⁸ Med hänvisning till detta silotänkande och det faktum att forskare inom andra discipliner ifrågasatt den centrala roll som arkivbranschen tilldelat sig själv i uppbyggandet av det samhälleliga minnet, har forskartrio ansett att arkivens betydelse för minnes- och kulturarvsprocesserna inte bör överdrivas.¹⁸⁹

Terry Cook har i sin analys av de fyra arkivparadigmen lyft upp identiteten som nyckelbegrepp från och med 1970-talet under det tredje arkivparadigmet då arkivarien började ses som en medveten förmedlare, vars roll var att skapa ett arkiv som avspeglade samhället och dess

¹⁸⁴ Assman 2010, 97–107; Se även Hupaniittu & Peltonen 2021b, 11; Bastian 2017, 274.

¹⁸⁵ Om dylika minnesplatser uttalar sig Pierre Nora i presentationen till första delen av det sjudelade verket *Les lieux de mémoire* (1984–1992) på följande sätt (i engelsk översättning): "Through human willpower and the work of centuries, these sites have become striking symbols: celebrations, emblems, monuments, and commemorations, but also speeches, archives, dictionaries, and museums." Citerat i Pim den Boers artikel "Loci memoriae – Lieux de mémoire". Se närmare den Boer 2010, 21.

¹⁸⁶ Blouin & Rosenberg 2011, 107–108; Iggers 2005, 153; Sörlin 2001, 16–17; Lövblad 2000, 38–39.

¹⁸⁷ Nora 2001, 381–382.

¹⁸⁸ Forskningsinriktningen definierar kulturarvet som en dynamisk process bunden till tid och rum och kopplad till en kulturell, social och samhällelig kontext. Kulturarvet blir då en serie val där vissa element ur det förgångna väljs ut för att minnas medan andra glöms bort. Enqvist, Olsson & Steel 2020, 19.

¹⁸⁹ Jacobsen, Punzalan & Hedstrom 2013, passim; se även Edquist 2019, 39–40; Bastian 2017, 272–273; Henttonen 2015, 121–122.

mångfald av olika röster.¹⁹⁰ Identitetsbegreppet har sedan 1990-talet varit aktuellt inom den akademiska diskursen och frågor kring nationell, lokal, etnisk, köns-, klass- samtids- och gruppidentitet har behandlats inom bland annat historia, antropologi, litteraturvetenskap, filosofi och kulturforskning.¹⁹¹ ”Kulturell identitet” hör till de begrepp som har haft stor genomslagskraft under senare år, delvis som ett resultat av framväxten av det postkoloniala forskningsfältet och den kritiska kulturforskningen.¹⁹² Cook har konstaterat att processen för hur minnen kommer till och skapas samt hur identitet tar form har intresserat forskare under 2000-talet mer än själva minnes- eller identitetsprodukten i form av statyer, historiska platser eller arkivdokument.¹⁹³

Begreppen nationell identitet och etnicitet står nära varandra betydelsemässigt och identitets- och etnicitetsforskning använder delvis samma begrepp.¹⁹⁴ Inom identitetsforskningen har identiteten uppfattats dels som något reellt och djupt inneboende hos individer och grupper/samfund – ett slags till och med biologiskt baserat ”inre väsen” på vilket en ”äkta” kulturell identitet stöder sig – och dels som en social konstruktion som tillkommit av politiska eller historiska orsaker genom en medveten process.¹⁹⁵ Enligt det konstruktivistiska synsättet, som företräds av bland andra socialantropologerna Fredrik Barth, Thomas Hylland Eriksen och Richard Jenkins, är etnisk särart ett resultat av en medveten process där konstruktionen av etnicitet sker via gränsdragningar mot andra, förändras över tid och måste förstås kontextuellt. Diskussionen om etnicitet handlar enligt den svenska forskaren och författaren Hanna Wikström om människors identitet (essentialism), identifikation (konstruktionism) eller identitetskategoriseringar i anslutning till språk och makt (poststrukturalism), det vill säga etnicitet som en egenskap, som resultatet av en social relation eller som något relaterat till makten att definiera eller kategorisera.¹⁹⁶ Både inom internationell och finländsk etnicitets- och identitetsforskning har man rätt långt frångått den essentialistiska identitetsuppfattningen och utgår från att identiteten formas i huvudsak av den politiska och historiska utvecklingen i specifika kontexter och tider samt konstrueras via gränsdragningar mot andra individer och grupper.¹⁹⁷ Vissa forskare, såsom den brittiske sociologen Steve

¹⁹⁰ Cook 2013, 109–113; Se även Hupaniittu & Peltonen 2021b, 11; Peltonen 2021b, 51; Saarenpää 2019, 31.

¹⁹¹ Ulrika Wolf-Knuts har i verket *Finlandssvensk identitet och kultur* (1995) indelat identiteten i individuell, social, etnisk och kulturell identitet och konstaterar att faktorer av ideologisk art (politiska, religiösa, språkliga, kulturella) kan ligga till grund för samhörigheten och identiteten inom en grupp. Wolf-Knuts 1995, 1–24.

¹⁹² Enligt Utbildningsstyrelsens definition kopplas kulturell identitet ofta till känslan av att tillhöra en grupp som uppför sig på samma sätt, talar samma språk och vars världsåskådning baseras på en gemensam värdegrund, ett gemensamt förflutet och gemensamma traditioner. <https://www.ooph.fi/sv/vad-ar-kulturell-identitet>. (läst 2.3.2023)

¹⁹³ Cook 2013, 96.

¹⁹⁴ För finländsk forskning kring begreppet ”nationell identitet” se Saukkonen 2005, 90–105; För förhållandet mellan etnicitet, etniska grupper och nationalstaten se Valtonen 2005, 106–114.

¹⁹⁵ Kaplan 2000, 145; Schwartz & Cook 2002, 16. De så kallade essentialisterna strävar efter att återföra etnisk särart på någon form av ”inherent likhet” karakteriserad till exempel av gemensamma kulturella drag. Åström, Lönnqvist & Lindqvist 2001, 7.

¹⁹⁶ Wikström 2009, 12–13, 23; Spjut 2014, 23–24.

¹⁹⁷ Elomaa 2006, 36.

Fenton, har dock tagit avstånd från uppfattningen om etnicitet som enbart en konstruktion och understrukit att etniska grupper företräder något reellt som inte kan reduceras till en fråga om endast individgemenskaper.¹⁹⁸

Identitets- och etnicitetsfrågor har också behandlats i en finlandssvensk kontext i första hand av sociologer, statsvetare och traditionsvetare. I det klassiska verket om finlandssvensk etnicitet, Erik Allardts och Christian Starcks sociologiska analys *Språkgränser och samhällsstruktur. Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv* (1981), karakteriseras en etnisk grupp som ”en samling människor som har vissa antingen kulturella, språkliga eller rasliga drag och som åtminstone delvis har gemensam härstamning och som upplever sig höra samman”.¹⁹⁹ I sin analys av den finlandssvenska identiteten har folkloristen Ulrika Wolf-Knuts betonat att en utåt sett enhetlig etnisk grupp kan bestå av flera undergrupper i exempelvis språkligt-dialektalt eller regionalt hänseende, men ändå sammanbindas av en känsla av samhörighet och gemenskap till följd av ett gemensamt språk och gemensamma värderingar.²⁰⁰ Sociologen Susan Sundback har angående begreppet etnisk identitet konstaterat att i Finland kom etniciteten före nationaliteten, eftersom en nationell identitet inte kunde utvecklas fullt ut då Finland inte ännu var en självständig stat med ett eget territorium då den svenska mobiliseringen ägde rum (se närmare kapitel II).²⁰¹

Etnicitetsbegreppets användbarhet har dock ifrågasatts av bland andra etnologen Bo Lönnqvist, som betonat etniciteten som konstruktion. Han ser ”det finlandssvenska” som en kulturell konstruktion och definitionen av begreppet som en maktdemonstration där representationen av ”det finlandssvenska” skapar och påverkar samhälleliga strukturer och relationer samt reproducerar och legitimerar dem.²⁰² En konstruerad etnisk eller språklig särart bygger ofta på både en skapad självbild och på en mobilisering av dem som kan tänkas vilja omfatta och relatera till denna självbild, i detta fall den svenskspråkiga befolkningen i Finland.²⁰³ Lönnqvist har i sin forskning analyserat bland annat den svenska samlingsrörelsens strävan att i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet åstadkomma ett etniskt samfund av de svensktalande i Finland, en process i vilken han med stöd i sociologen Anthony D. Smiths syn på konstruktionen av etniska grupper innefattat flera olika element. Dels var det enligt Lönnqvist fråga om att definiera och namnge ”den svenska nationaliteten”, som i början av 1920-talet ersattes av begreppet ”finlandssvenskar”, dels att kartlägga språket, dialekterna och folkkulturen med betoning på det gemensamma skandinaviska ursprunget. En allt starkare markering i den svensknationella identitetskonstruktionen från och med 1890-talet och sekelskiftet av det inhemska svenska gentemot det finska och det rikssvenska gjorde

¹⁹⁸ Enligt sociologen Susan Sundback framhåller Fenton att grupperna i vanliga fall kan förknippas med ett territorium, en historia och en kultur samt har ett slags gruppmedlemskap och en i etniskt centrala avseenden enhetlig mentalitet. Sundback 2010, 47.

¹⁹⁹ Allardt & Starck 1981, 20.

²⁰⁰ Wolf-Knuts 1995, 14–16.

²⁰¹ Sundback 2010, 50, 59.

²⁰² Se Bo Lönnqvists artiklar i Åström, Lönnqvist & Lindqvist 2001; Lönnqvist 2001a, 443–444.

²⁰³ Åström, Lönnqvist & Lindqvist 2001, 7.

det tillsammans med understrykandet av språkets centrala roll möjligt att urskilja en egen institutionell kultur, som krävde aktiva solidaritetsyttringar av medlemmarna i gruppen.²⁰⁴ Etnisk identitet blir särskilt betydelsefull då den upplevs som hotad och tar sig ofta uttryck i en kollektiv beredskap att försvara sig, bland annat genom organisering och politisk mobilisering.²⁰⁵ För de svensktalande i Finland var det fråga om en gemenskap på språklig grund som konstruerades via upplevelsen av ett externt hot och i kontrast till såväl det finska som det rikssvenska.

Ett nytt bidrag till diskussionen om uppkomsten av den finlandssvenska identiteten är Maria Saaristos tidigare nämnda doktorsavhandling, som betonar de svenskspråkiga föreningarnas och samfundens roll i konstruktionen av den finlandssvenska identiteten i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet via introducerandet av en språkbaserad svensknationell kultur och en etnisk ideologi.²⁰⁶ Saaristo lyfter fram den starka kopplingen mellan en finlandssvensk identitet och det svenskspråkiga föreningslivet och framhåller att deltagande i föreningsverksamhet blev ett sätt att reproducera den kollektiva identiteten, vilket även gäller Svenska litteratursällskapet i Finland och dess medlemskår.²⁰⁷

Inom arkivvärlden har den konstruktivistiska synen på identitetsbegreppet däremot endast långsamt fått fotfäste och inte heller frågan om hur arkivmaterial samlas in och omtolkas för att stärka eller bekräfta en gruppidentitet har behandlats i någon större omfattning. Den amerikanska arkivarien Elisabeth Kaplan är en av de forskare som i den arkivvetenskapliga diskussionen framhållit att arkiven och arkivarierna är betydande aktörer inom identitetskonstruktion och identitetspolitik, oberoende av om dessa aktörer själva är medvetna om detta eller inte.²⁰⁸ Genom att samla in, bedöma värdet av och bevara handlingar av olika slag tillhandahåller arkivarierna byggstenar kring vilka identiteten kan utformas. Arkivens och arkivariernas roll bör därför granskas också i förhållande till identitetskapandet.²⁰⁹ Kaplan anklagade arkivsamfundet för att ha isolerat sig från den vetenskapliga diskussionen kring identitetsbegreppet. Enligt henne klarade det internationella arkivsamfundet åtminstone inte ännu vid ingången av 2000-talet av att uppfatta identiteten som en social konstruktion. Arkivarierna har ofta saknat förståelse för den sociala och historiska kontexten i frågor som berör identitet och enligt Kaplan utgått från att det existerar en ”verklig” identitet som låter sig dokumenteras.²¹⁰

²⁰⁴ Lönnqvist 2001b, 26–28; se även Thylin-Klaus 2012, 19–25.

²⁰⁵ McRae 1999.

²⁰⁶ Enligt Saaristo består en språkminoritets identitet av en etnisk kollektiv identitet där basen för den delade identifikationen är ett språkligt relaterat lingvistiskt, kulturellt eller historiskt drag, som inte delas av omgivande grupper. Saaristo 2020, 68.

²⁰⁷ Även Eva Ahl-Waris har i sin doktorsavhandling konstaterat det uttryckligen var via föreningarna som aktörerna under 1800-talet verkade på det nationella planet för sina mål gällande såväl det immateriella som det materiella kulturarvet. Ahl-Waris 2010, 273.

²⁰⁸ Se närmare Elisabeth Kaplans artikel ”We Are What We Collect, We Collect What We are: Archives and the Construction of Identity” i *The American Archivist* 63 (2000) där hon behandlar arkivens och arkivariernas roll mot bakgrunden av samtida identitetsdebatt.

²⁰⁹ Kaplan 2000, 147; Schwartz & Cook 2002, 16.

²¹⁰ Kaplan 2000, 146–147.

Terry Cook och Joan M. Schwartz har i sin tur betonat att forskningen kring kulturinstitutioner sällan tagit fram arkivens och dokumentens stora inverkan på det kollektiva minnet och människors identitet. Arkiven är inte bara ”lagerbyggnader” för historisk dokumentation utan utgör basen för och bekräftar de narrativ som förstärker sammanhållningen inom grupper och samfund och ger dem mening.²¹¹ Arkiv för olika samfund eller sammanslutningar som dokumenterar en minoritet eller någon form av gemenskap bidrar samtidigt till att forma dess identitet, vilken i sin tur bekräftas och berättigas då historiska dokument i egenskap av vittnesbörd eller bevismaterial bekräftar de identitetsberättelser (identity-stories) som byggts upp.²¹² Under 2010-talet har den internationella arkivdiskursen allt mer kommit att gälla frågor kring identitetsarkiv (identity archives), etnicitet, ursprungsfolk, social rättvisa, bortglömda röster och möjligheten att via arkivhandlingar återskapa gömda eller glömda minnen.²¹³

I ett specialnummer av *Archival Science* med temat ”Memory, Identity and the Archival Paradigm” (2013) framhöll Terry Cook att en diskussion kring gemenskaper (communities) i en identitets-, minnes- dokument- eller arkivkontext inte kan föras utan att också beakta Benedict Andersons centrala verk *Imagined Communities* (1983). I fråga om så kallade föreställda gemenskaper handlar det enligt Anderson om att skapa en delad syn på något fenomen som medlemmarna i gemenskapen kan omfatta som sitt – antingen som medborgare i en nation, det vill säga en ”föreställd politisk gemenskap”, eller som medlemmar i ett mindre samfund. Den upplevda abstrakta gemenskapen är föreställd eftersom medlemmarna inte träffat eller kommer att komma i kontakt med mer än en minoritet av de övriga medlemmarna. Trots ojämlikheter och skillnader mellan interna regioner, delar eller individer upplever medlemmarna dock att de tillhör samma gemenskap.²¹⁴

Andersons utgångspunkt är att såväl nationalitet som nationalism är kulturella artefakter, vars innebörd förändras över tiden och besitter en djup emotionell legitimitet. Max Engman har i *Språkfrågan* (2016) konstaterat att oberoende av vilka drag (språk, historia, religion) en nationell eller etnisk identitet byggs upp, representerar dessa drag ett fadernearv som berör på ett känslomässigt plan och stärker identiteten.²¹⁵ Språklig och etnisk identitet bör granskas i belysning av ideologier, symboler och tillblivelseprocesser och i min undersökning granskar jag tillkomsten av Svenska litteratursällskapets arkiv med sitt arkivmaterial både ur en ideologisk och identitetsförstärkande synvinkel.²¹⁶ Att använda begreppet ”identitet” är inte helt oproblemiskt, men jag har valt att i denna undersökning tala om såväl gemenskap som i vissa fall om identitet i stället för exempelvis ”identifikation”, eftersom ”finlandssvensk identitet” är ett vedertaget begrepp som i detta fall innebär slutpunkten på en process som pågår hela den undersökta perioden. I min undersökning granskar jag uttryckligen hur tillkomsten av

²¹¹ Cook 2011, 631; Schwartz & Cook 2002, 12.

²¹² Schwartz & Cook 2002, 2–3, 16; Henttonen 2015, 12; Också Benedict Anderson har påtalat behovet av en ”identitetsberättelse”. Se närmare Anderson 1993, 193.

²¹³ Jfr Bastian 2017, 280.

²¹⁴ Cook 2013, 98; Anderson 1993, 19–21; Se även Pakkasvirta 2005, 77–83.

²¹⁵ Engman 2016, 403.

²¹⁶ Jfr Åström 2001c, 49.

litteratursällskapets arkiv kan kopplas till konstruktionen av denna identitet. Frågan om en svensk "föreställd gemenskap" i Finland i slutet av 1800-talet behandlas närmare i kapitel V.

Sociala nätverk och arkiv

Nätverksanalysen vann insteg i den nordiska historieforskningen på 1990-talet via rikssvenska forskare.²¹⁷ Under de senaste decennierna har frågor om sociala nätverk och tillit, i synnerhet relationer mellan individer, människogrupper och organisationer samt de krafter som upprätthåller dessa relationer, intresserat allt fler historieforskare även i Finland.²¹⁸ Ledande rikssvenska historier inom detta fält, såsom Ylva Hasselberg, Leos Müller och Niklas Stenlås, har stött sig främst på de teorier och den kvalitativa nätverksanalys som utvecklades av den amerikanska sociologen Walter W. Powell i början av 1990-talet, och som i motsats till beskrivning av nätverksstrukturer fokuserar på de sociala nätverkens innehåll och funktion med utgångspunkt i interaktionen mellan personerna i ett nätverk. Sociala nätverk karakteriseras ofta som horisontella relationer som bygger på ett ömsesidigt personligt förtroende och de personliga relationerna mellan medlemmarna i nätverket kartläggs bland annat via korrespondens och annat skriftligt material.²¹⁹

Powelltraditionens svenska anhängare har använt grundbegrepp som tillit och gåvoutbyte och ser olika typer av utbyten mellan individer som nätverkets viktigaste funktion. Hasselberg, Müller, Stenlås med flera svenska nätverkshistoriker stöder sig på den tyske sociologen Niklas Luhmanns tankar om tillit (trust) och den franske antropologen Marcel Mauss idéer om gåvoutbyte.²²⁰ Tillit förekommer enligt Luhmann på olika nivåer i ett socialt nätverk både som personlig tillit baserad på individuella relationer och mer abstrakt som så kallad systemtillit där förtroendet baserar sig till exempel på gemensamma värderingar, normer och attityder. I bägge fallen bygger förtroendet på att motparten betar sig på ett förväntat sätt.²²¹ Mauss har i sin tur framhållit att en gåva enligt oskrivna informella regler kräver en jämbördig gengåva och den tacksamhetsskuld som uppstår i relationen skapar, bekräftar och upprätthåller i sin tur förtroendet och tilliten i nätverket.²²²

Hasselberg, Müller och Stenlås har också kopplat samman nätverksanalysen med den franske socialantropologen Pierre Bourdieus kapitalbegrepp, i synnerhet det sociala kapitalet med vilket kan avses de relationer en människa har till andra genom exempelvis släktband, vänskapsförbindelser, gemensam skolgång eller medlemskap i samma yrkeskår och i synnerhet

²¹⁷ Se närmare Gunneriusson 2002, Hreinsson & Nilson 2003, Nilson 2000, Aronsson, Fagerlund & Samuelsson 1999 samt till exempel Hasselberg 1998, Stenlås 1998, Müller 1998.

²¹⁸ Keskinen 2012, 26; Keskinen & Teräs 2008, 8.

²¹⁹ Hreinsson & Nilson 2003, 18–20; Hasselberg, Müller & Stenlås 2002, 7–18; Keskinen 2012, 26.

²²⁰ Hasselberg, Müller & Stenlås 2002, 11, 19–21; Hreinsson & Nilsson 2003, 19–20. För Luhmanns tankar se Niklas Luhmann, *Trust and Power* (1979); Se även Marcel Mauss, *Gåvan* (1925, svensk översättning 1997).

²²¹ Keskinen & Teräs 2008, 12–13; Lundin & Nilson 2003, 139.

²²² Hasselberg, Müller & Stenlås 2002, 20; Hreinsson & Nilson 2003, 19.

den nytta de enskilda medlemmarna kan ha av nätverket.²²³ Det är alltså fråga om de resurser som aktörer i ett nätverk kan få tillgång till via social interaktion med varandra.²²⁴ I Sverige har Powelltraditionens nätverksbegrepp kritiserats till exempel av historikerna Einar Hreinsson och Tomas Nilson som alltför exklusivt, elitpräglat och teoretiskt smalt.²²⁵

Inom finländsk historieforskning har ett flertal undersökningar under 2000-talet tagit intryck av kvalitativ nätverksforskning. Sociala nätverk inom näringsliv och företagsamhet har undersökts av bland andra Kari Teräs, Mika Kallioinen och Jarkko Keskinen.²²⁶ Också adelns och borgerskapets liv har granskats via sociala nätverk av ett flertal forskare.²²⁷ Begreppet socialt kapital har i sin tur undersökts inom det av bland annat Finlands Akademi finansierade, mångvetenskapliga forskningsprogrammet *Sosiaalinen pääoma ja luottamusverkostot* (SOCA 2004–2007), vars mål var att granska förekomsten av socialt kapital i Finland från 1800-talet till nutid.²²⁸

Ylva Hasselberg har karakteriserat det kvalitativa nätverksbegreppet som ”ett redskap för att reintroducera den personliga relationen i vetenskapen”.²²⁹ Genom att anlägga ett nätverksperspektiv på det material som undersöks kan man i bästa fall synliggöra dolda strukturer. Som historikern Pekka Hirvonen konstaterat i sin undersökning om medelklassens sociala nätverk i Finland under 1800-talet kan institutioner på en makronivå te sig som monolitiska beslutsfattare och påverkare, medan besluten de facto fattas av individer som kontinuerligt interagerar med varandra.²³⁰ I fallet Svenska litteratursällskapet i Finland har jag ansett det fruktbart att betrakta styrelseledamöterna, ombudsmännen, donatorerna, medlemmarna och sympatisörerna under perioden 1885–1920 som ett nätverk kring litteratursällskapet och

²²³ För begreppet socialt kapital se till exempel Hreinsson & Nilson 2003, 21; Hasselberg, Müller & Stenlås 2002, 26–31; Broady 2002, 67; Broady 1990; Keskinen & Teräs 2008, 10–11; Hirvonen 2003, 7.

²²⁴ Keskinen & Teräs 2008, 10.

²²⁵ Hreinsson & Nilson 2003, 23–28.

²²⁶ Se till exempel Kari Teräs, *Arjessa ja liikkeessä. Verkoston äkökulma modernisoituihin työelämään suhteisiin 1880–1920* (2001), Mika Kallioinen, *Verkostoitunut tieto. Informaatio ja ulkomaiset markkinat Dahlströmin kauppahuoneen liiketoiminnassa 1800-luvulla* (2002) och Jarkko Keskinen, *Oma ja yhteinen etu. Kauppiainden keskinäinen kilpailu ja yhteistyö Porin paikallisyhteisössä 1765–1845* (2012).

²²⁷ För finländsk historisk forskning som tagit intryck av kvalitativ nätverksanalys under 2000-talet se exempelvis Anna-Maria Wiljanen, ”*Nej, i sanning, ett bättre ställe hade den unga målaren ej kunnat hamna på. Önningeby konstnärskoloni och de mångfacetterade sociala nätverkens interaktion* (2014); Kristiina Kalleinen, *Kuninkaan ja keisarin Nordensköldit* (2014); Johanna Ilmakunnas, *Kuluttaminen ja ylhäisaatelin elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa* (2009); Kari Teräs, *Yritys ja Yhteiskunta. Heikki Huhtamäen verkosto- ja sidosryhmäsuhteet* (2009); Kirsi Vainio-Korhonen, *Sophie Creutzin aika. Aatelistelämää 1700-luvun Suomessa* (2008); Anu Lahtinen, *Sopeutuvat, neuvottelevat, kapinalliset. Naiset toimijoina Flemingin sukupiirissä 1472–1620* (2007); Mirka Lappalainen, *Suku, valta, suurvalta. Creutzit 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa* (2005); Pekka Hirvonen, *Papin pojasta suurtalousmieheksi. Alfred Kihlman ja nousevan keskiluokan sosiaaliset verkostot 1800-luvun Suomessa* (2003).

²²⁸ Keskinen 2012, not 61–62. Se närmare Jarkko Keskinen & Kari Teräs (toim.) *Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia* (2008), som utgavs som ett samarbete mellan de olika historiprojekten inom forskningsprogrammet. Se även Ilmonen 2000.

²²⁹ Hasselberg 1999, 15.

²³⁰ Hirvonen 2003, 6–7.

granska det undersökta materialet även med infallsvinklar från kvalitativ nätverksforskning. I min undersökning vill jag visa på de mer eller mindre dolda relationsmönster som förekom mellan centrala aktörer i sällskapets styrelse och personer som donerade material till Svenska litteratursällskapet under de första decennierna av sällskapets verksamhet. Genom att lyfta fram personliga relationer mellan vissa av dessa aktörer vill jag visa hur samarbetet mellan olika aktörsgrupper i nätverket kunde fungera och hur detta i förlängningen påverkade arkivets tillkomst och förkovran. Ifall man ser sociala nätverk som en maktresurs kan man också anta att de centrala aktörerna i nätverket använde det till sin egen fördel, i detta fall för att befrämja sällskapets syften.

Mina antaganden stöder jag i första hand på korrespondens med anknytning till Svenska litteratursällskapets styrelsemedlemmar och donatorer som finns bevarad i sällskapets arkiv och genom vilken delar av nätverket kan synliggöras. Genom att granska enskilda aktörers mer eller mindre informella relationer skapas en fördjupad bild av arkivets tillkomst och hur några av dessa arkivaktörer tänkte och handlade i en specifik historisk och samhällelig situation och kontext.

SPRÅK OCH NATION – IDEOLOGISKA UTGÅNGSPUNKTER FÖR DET SVENSKA IDENTITETSBYGGET I SLUTET AV 1800-TALET

Det ideologiska och språkpolitiska klimatet i Finland i slutet av 1800-talet

Under perioden 1860–1920 började den ideologiska kartbilden över det moderna Finland ta form. Historikern Max Engman har konstaterat att största delen av de undersökningar som berör språkfrågan eller nationalitetsrörelserna i Finland under 1800-talet har sett seklets historia som historien om nationalitetsrörelsernas frammarsch, där rörelsen ”bryter fram med oemotståndlig kraft och nationalandan förverkligar sin målsättning eftersom det är dess bestämmelse”.²³¹ Den moderna forskningen har dock allt mer lyft fram konstruktivistiska drag och betonat att nationer skapas i lika hög grad som de uppstår. Den omfattande litteraturen kring språkfrågan har till stor del präglats av samtida perspektiv och ställningstaganden om vem som ”hade rätt”, vilket medför att forskningen i Finlands 1800-tal haft en tendens att överbetona språkstriden på bekostnad av faktorer som språkets sammanvävning med andra sociala dimensioner, två- och mångspråkighet samt rörligheten inom och mellan språkgrupperna både geografiskt och socialt.²³² Historikern Henrik Meinander har framhållit att detta även gäller L.A. Puntilas klassiska verk om den svenska samlingsrörelsen i Finland *Ruotsalaisuus Suomessa. Aatesuunnan synty* (1944), som ser den nationalistiska svenskhets som växer fram på 1860-talet i Finland som en rikssvensk exportprodukt utan att notera att det var fråga om

²³¹ Engman 2016, 19–20; Stenius 1983, 19.

²³² Engman 2016, 21, 23, 394.

en radikal fraktion som i hög grad påverkades också av den framväxande finskhetsrörelsen.²³³ Engman har framhållit att nationalitetskonflikterna till stor del utkämpades inom eliten²³⁴ och att de olika förhållningssätten i språkfrågan kan ses som strategier för att antingen förvärva eller behålla makt och i bland även som överlevnadsstrategi.²³⁵ För att förstå bakgrunden till uppkomsten av Svenska litteratursällskapets arkiv och dess fortsatta utveckling måste sällskapets tillkomsthistoria därför sättas in i sin kontext, det vill säga det politiska läget och ideologiska klimatet i storfurstendömet Finland under slutet av 1800-talet.

Svenska litteratursällskapet i Finland grundades i mitten av 1880-talet, i en politiskt orolig tid. Risken för ett krig i Europa hade ökat efter att den tysk-ryska alliansen från 1870-talet upplösts, och det skärpta strategiska läget kring Östersjön ledde till att man från rysk sida uppfattade Tyskland och dess potentiella allierade Sverige som ett reellt hot mot huvudstaden S:t Petersburg, vilket framhävde Finlands ställning som militär buffertzona. Den tilltagande nationalismen medförde att den ryska centralmakten gick in för en mer centraliserad och förenhetligad förvaltning där de separata institutionerna i storfurstendömet Finland allt mer började framstå som ett hinder eller en säkerhetsrisk.²³⁶ Efter mordet på Alexander II 1881 skärptes den inrikespolitiska kontrollen i Ryssland, samtidigt som den nationalistiska pressen högljutt kritiserade Finlands ”privilegierade ställning” och anklagade storfurstendömet för medveten separatism.²³⁷

Slutet av 1800-talet var samtidigt en tid som präglades av det moderna genombrottet i Finland. Nationalismen och liberalismen höll på att omforma förhållandet mellan staten och invånarna samtidigt som en utveckling mot ett industrisamhälle baserat på marknadsekonomi och kapitalism ägde rum och fysiska förutsättningar för en nationell samhörighetskänsla, såsom offentlig förvaltning och kommunikationer, skapades inom storfurstendömet. I samhällsreformernas spår följde ekonomisk tillväxt och ökande industrialisering, vilket i sin tur ledde till förändringar av det ålderdomliga agrarsamhället samt en tilltagande geografisk och social rörlighet, men också successivt till uppkomsten av nya samhällsklasser och vidgade samhällsklyftor. Under perioden 1870–1914 bröts den andliga isoleringen och slutet av 1800-talet utmärktes av en kulturradikalism som var särskilt stark inom yngre svenska kulturkretsar. Redan före 1906 års lantdagsreform började det gamla ståndssamhället förändras i riktning mot ett liberalt medborgarsamhälle, vilket gav näring åt tanken om Finland som en autonom stat inom det ryska kejsardömet.²³⁸

Efter skilsmässan från Sverige 1809, då Finland blev ett autonomt storfurstendöme med egen centraladministration och eget rättsväsende, sågs landet från svensk horisont som en rysk

²³³ Meinander 2016b, 27.

²³⁴ Med ”elit” avses vanligen en grupp individer som samhälleligt utgör en minoritet och utövar betydande makt i samhället. Ofta likställs eliten med samhällets överklass. För närmare diskussion kring begreppet ”elit” se exempelvis Snellman 2014, 18–21, 286.

²³⁵ Engman 2016, 22.

²³⁶ Max Engman har lyft fram motsvarande utveckling även i fråga om förvaltningen av de österrikiska länderna och de baltiska guvernementen. Engman 1991, 273.

²³⁷ Meinander 2007, 126–127.

²³⁸ Meinander 2007, 119; Jussila 2009, 74; Bladh & Kuvaja 2005, 36.

provins med nationella särdrag. I Finland byggde man vidare på etablerade förhållanden från den svenska tiden, vilket innebar att det svenska arvet från 1700-talet bevarades längre i Finland än i Sverige. Långt in på 1800-talet stod Finlands ekonomi och kultur i nära växelverkan med Sveriges och inom olika samhällssektorer fortsatte utvecklingen parallellt med den svenska, som fungerade som modell för bland annat kommunalförvaltningen, folkskolan och reformer inom fattig- och hälsovården.²³⁹ Den rikssvenske historikern Torkel Jansson har framhållit att likheterna i författningstexterna i 1800-talets Sverige och Finland var en följd av att det styrande skiktet i Finland vid reformerandet av lagar och förordningar ville markera sin tillhörighet till den västerländska rättskulturen och rättstraditionen.²⁴⁰ Man behöll mycket av det gamla som insatt i ett nytt och annorlunda sammanhang blev en grund för utvecklingen av något nytt. Under flera årtionden lösgjordes Finland långsamt från det gamla moderlandet och närmade sig det ryska kejsardömet utan att sammansmälta med det eller likrikas. Denna långsamma process har av historikern Max Engman beskrivits som ett långt farväl.²⁴¹

Efter skilsmässan från Sverige kan Finland sägas ha blivit en enhetsstat, som efter århundradets mitt utvecklades till en nationalstat. Kännetecknet för en nationalstat är etnisk och kulturell homogenitet och i Finlands fall krävde nationalismen att man aktivt skapade sig ett nationellt förflutet.²⁴² För att en nationell väckelse skulle uppstå och få spridning inom de bredare folklagren – som under första hälften av 1800-talet främst identifierade sig med det kyrkliga samfundet och regenten – krävdes en långvarig och medveten insats av landets bildade klass, som i början av 1840-talet i viss mån börjat omfatta idén om Finland som en särskild nation.²⁴³ I det ryska kejsardömet intresserades man att kapta de band som knöt Finland till Sverige och från rysk sida tilläts därför en begränsad finsk nationalism, så länge den inte vände sig mot Ryssland eller tog sig uttryckligen politiska uttryck. Fram till ca 1890 nöjde sig de ryska beslutsfattarna i det stora hela med att Finland distanserade sig från Sverige och den skandinavistiska²⁴⁴ ideologin, utan att insistera på sammansmältning med Ryssland.²⁴⁵ Efter Rysslands förlust i Krimkriget tillät kejsaren att lantdagen i Finland från och med 1863 sammanträdde regelbundet. Under 1860-talet uppstod småningom en politisk offentlighet

²³⁹ Meinander 2007, 103.

²⁴⁰ Se närmare Jansson 2002, 155–166; Bladh & Kuvaja 2005, 26–27.

²⁴¹ Engman 2002, 105, 113. Se även Max Engman, *Ett långt farväl. Finland mellan Sverige och Ryssland efter 1809* (2009).

²⁴² Bladh & Kuvaja 2005, 20.

²⁴³ Meinander 2007, 107, 111.

²⁴⁴ Skandinavismen uppträder på 1840-talet som en studentrörelse med politiska visioner. Efter dansk-tyska kriget 1864 fortsatte den politiska skandinavismen, det vill säga idén om en ny nordisk statsbildning (union), i en så kallad kulturskandinavism, vars företrädare i första hand intresserade sig för en kulturell nordisk union och mindre för frågor kring en gemensam statsbildning och försvarsallians. I verket *Skandinavism. En rörelse och en idé under 1800-talet* (2014) har Magdalena Hillström framhållit att det är oklart när skillnaden mellan en politisk och en praktisk-kulturell skandinavism etablerades och vilka innebörder olika aktörer gav åt begreppen under 1800-talet. För svenska nyskandinavister kring sekelskiftet 1900 var Finlands införlivande i en skandinavisk union en viktig pusselbit, men den spelade mindre roll för skandinavister i Norge och Danmark. Hillström 2014, 233, 242; För den tidiga skandinavismen i Finland se Runar Johansson, "Skandinavismen i Finland" i *Historiska och litteraturhistoriska studier* 6 (1930).

²⁴⁵ Ekman 2011, 1; Engman 2002, 113.

med partier, tidningar, föreningar och debatter som i slutet av 1800-talet framförallt kom att gälla språkfrågan, samhällets modernisering och klassmotsättningarna samt Finlands statsrättsliga status inom det ryska riket.²⁴⁶

Språkfrågan

”...en människoskara, som på ett egendomligt från andra särskiljdt vis uttrycker sig i språk...”
Herman Kellgrens definition av ordet ”nation” i artikeln ”I hvad förhållande står språket till nationaliteten?”.
*Fosterländskt album II 1845, 42.*²⁴⁷

Finska språkets frammarsch

I romantikernas krets uppfattades språket som nationalitetens viktigaste kännetecken. Åboromantiken, med rötter i den europeiska romantiken, byggde i början av 1800-talet vidare på filosoferna Gottfried Herders och Johan Gottlieb Fichtes tankar om språket som nationens främsta utmärkande drag och som uttryck för nationens egen unika anda. Filosofen Friedrich Hegels (1770–1831) idéer vann isteg i universitetsvärlden i Finland och kom under första hälften av 1800-talet i kombination med den herderska traditionen, i första hand i Johan Vilhelm Snellmans tolkning, att påverka uppfattningen i Finland om vad en nation är.²⁴⁸

Det ideologiska klimatet i landet i mitten av seklet kan långt ses som ett uttryck för Johan Ludvig Runebergs (1804–1877), Johan Vilhelm Snellmans (1806–1881) och Zacharias Topelius (1818–1898) syn på fosterlandet och nationen. Runeberg, som framhöll känslan för den finska naturen och såg landet som en gåva av Gud till dess invånare, heroiserade i sina fosterländska dikter det finska folket, medan Snellman ansåg att nationen och fosterlandskänslan skulle bygga på nationella institutioner och en nationell kultur skapad av människan, med ett folk som är medvetet om sin egen särart. Enligt Snellman avspeglades nationens unika sätt att tänka och känna i dess språk, och för att Finland skulle kunna göra sin insats i världshistorien måste språket utvecklas och en finskspråkig bildning skapas. För nationens självförståelse kom Topelius, som skapade en kompromiss mellan Runebergs och Snellmans synsätt, att spela en central roll. Topelius vidareutvecklade Runebergs distinktion mellan kust- och inlandsbor och hävdade att det finska folket bestod av två skilda befolkningsgrupper, dels ett vid kusterna av havet härdat energiskt, företagsamt och rörligt folk, dels ett stillsamt och anspråkslöst inlandsfolk som representerade den egentliga finskheten. Enligt Topelius

²⁴⁶ Meinander 2007, 119; Jussila 2009, 79.

²⁴⁷ Herman Kellgren, som var Johan Vilhelm Snellmans elev, framhöll att en nation utan eget särskilt språk inte var någon nation, eftersom språket stod i direkt förbindelse med nationens inre väsen och världsuppfattning. Högnäs 1995, 22.

²⁴⁸ Redan 1819 hade Johan Gabriel Linsén berört nationalitetsfrågan i artikeln ”Om Finsk Nationalitet” i tidskriften *Mnemosyne* (28.6.1819), som var ett av Åboromantikernas språkrör. Engman 2000b, 31–32; Lindgren & Lindgren 2005, 266.

verkade de geografiska förhållandena dock utjämnande på de sinsemellan olika grupperna, vilka tillsammans bildade Finlands folk. Topelius gestaltning av Finland och dess folk svarade mot en beställning som uppstått genom den samhälleliga och politiska utvecklingen.²⁴⁹

Nationalismens spridning i Finland under 1800-talet följde europeiskt mönster och som ett uttryck för nationalismen och dess betonande av sambanden mellan folk, språk och stat kom språkfrågan att bli en central del av nationsbygget i Finland under senare hälften av 1800-talet. Enligt Max Engman, som undersökt nationalitetsfrågor i både finländskt och europeiskt perspektiv och funnit många likheter mellan tyskarnas situation i Baltikum och Böhmen och svenskarnas situation i Finland, representerade nationalismen i Finland en mellanform mellan östlig och västlig nationalism. Den utgjordes av både en (västlig) stats- och storfurstendömesnationalism med inslag av medborgarnationalism, som såg nationen som en politisk enhet, och en finsknationell (östlig) nationalism med drag av nationell befrielselära, vilken betonade språket och ursprunget enligt principen en nation/ett folk – en stat. Storfurstendömet hade en förvaltning och bildad klass som verkade på svenska medan den övervägande delen av befolkningen var finskspråkig. Läget i Finland påminde i detta avseende om läget på andra håll i imperierna där också mindre enheter inom rikena präglades av motsättningar mellan ett överskikt som talade ett språk och breda lager som talade ett annat. Gränsen mellan västlig och östlig nationalism gick enligt Engman i en mening rätt genom landet och folket.²⁵⁰

Fram till mitten av 1860-talet var den finskspråkiga litterära kulturen och de finska bildningssträvandena inom den högre kulturen ännu i sin linda och främjandet av det finska språket närmast ett slags fennofil i Henrik Gabriel Porthans anda (1739–1804).²⁵¹ Från den bildade klassens sida visade man intresse för folkets språk, kultur och historia i form av så kallad kulturfennomani i fosterländsk anda, men till följd av bildningsarvet från den svenska tiden – och statsmaktens satsningar på universitetet och det högre skolväsendet med svenska som undervisningsspråk fram till 1870-talet – förblev dock svenskan den administrativa och akademiska elitens hem- och arbetsspråk ända fram till 1880-talet.²⁵²

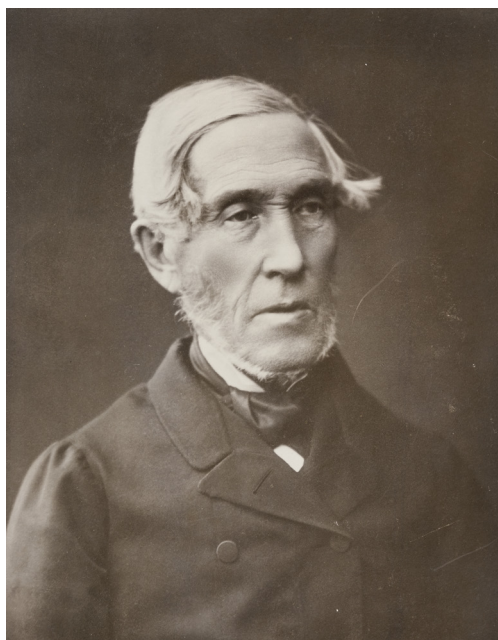
Skilsmässan från Sverige och storfurstendömet omvandling till en administrativ enhet innebar dock att finskan för första gången blev ett majoritetsspråk, som myndigheterna var tvungna att behärska mer än tidigare i sin ämbetsutövning. Ett finskt standardspråk började småningom ta form och långt till följd av Snellmans krav på förbättring av det finska språkets

²⁴⁹ Se närmare Ekman, 2011, 15–17, 19, 23; Tiitta 1994, 163; Högnäs 1995, 103; Lindgren & Lindgren 2005, 266.

²⁵⁰ Se närmare Engman 2000b, 31–32; Engman 1991, 270–277; Engman *Språkfrågan* (manuskript), förord, 10, TAIV 3.2.1, SLS tjänstearkiv IV, SLS; Lindgrén & Lindgren 2005, 274; För en modern syn på den finska nationalismens utveckling under 1800-talet och vilka som kunde räknas höra till den finska nationen se Liikanen 2005.

²⁵¹ Finska Litteratursällskapet grundades 1831 med avsikten att främja det finska språkets utveckling och ge ut finskspråkig litteratur. Under de första trettio åren utkom dock endast 24 publikationer. Litteratursällskapet fungerade också som en förenande länk mellan de relativt få personer som ägnade sig åt det finska språket vid denna tid. Se närmare Sulkunen 2004, 17–40, 104.

²⁵² Meinander 2007, 108–109.

Senatorn, filosofen, publicisten och professorn i sedelära och vetenskapernas system (praktisk och teoretisk filosofi) Johan Vilhelm Snellman (1806–1881). Foto: Daniel Nyblin, Helsingfors cirka 1880. Historiska bildsamlingarna, Museiverket

ställning förändrades den finsknationella kulturnationalismen till fennomani med ett samhälleligt reformprogram. Finskheten hade endast en teoretisk prägel innan Snellmans *Saima* började utkomma (1844), men från 1840-talet propagerade Snellman för att svenskan så snart det var möjligt skulle ersättas av finskan som förvaltnings- och bildningsspråk. Också Topelius, som flera gånger tog ställning i språkfrågan, kan under en period i mitten av 1840-talet betraktas närmast som en fennomani i Snellmans anda.²⁵³ Topelius, som förespråkade en gradvis förändring, utgick från att finskan efter några generationer skulle tränga ut svenskan som landets språk och Finlands kultur småningom bli huvudsakligen finskspråkig, men kom senare att inta en medlande hållning i språkstriden och lyfte fram det svenska arvet och det svenska språkets historiska och civiliserande inverkan.²⁵⁴ På äldre dagar såg Topelius språkfrågan närmast som en kulturfråga och inte som en nationalitetsfråga, eftersom ett överförande av en nationalitetsretorik på språkfrågan skulle leda till inre stridigheter i ett land som behövde inre enighet.²⁵⁵

Under de första skedena av språkstriden gällde konflikten sålunda den *bildade klassens*,

²⁵³ Topelius tog på 1840-talet ställning för en språkligt enhetlig nation och skrev flera dikter med ett närmast fennomanskt budskap ("Det går ett rop, kring Nord, kring Söder", även kallad Topelius Marseljäs, "Lönnrot, Castrén" och promotionsdikten 1844). År 1845 uppmuntrade han Finlands mödrar att lära sina barn finska, men han underströk samtidigt att de inte behövde överge sitt svenska modersmål. "Till Finlands mödrar", *Helsingfors Tidningar* 4.1.1845; Ekman 2011, 18; Lindgren & Lindgren 2005, 268

²⁵⁴ Klinge 2000, 26; Ekman 2011, 18–20; Lindgren & Lindgren 2005, 268; Engman 2016, 23; Uusitalo 2015, 36.

²⁵⁵ Forsgård 2000, 85.

*utbildningens och förvaltningens språk.*²⁵⁶ På 1860-talet tillspetsades språkfrågan och ledde till strider som utkämpades i såväl senaten och lantdagen som i pressen, och i viss mån även på det privata planet i familjerna.²⁵⁷ Svenskan förblev ämbetspråk och det enda officiella språket fram till 1863 års språkförordning då finskan jämställdes med svenskan.²⁵⁸ Med språkförordningen inleddes mobiliseringen på allvar av en finsksinnad folk rörelse som utvecklades till politisk fennomani. Anna-Riitta och Klaus Lindgren som undersökt språkbytet bland ståndspersonerna i storfurstendömet Finland har kopplat den språkliga utvecklingen i Finland till en emancipatorisk språkpolitik på ett mer allmänt europeiskt plan, som resulterade i uppkomsten av nya skriftspråk för nationell litteratur, utbildningsväsende, press och vetenskap.²⁵⁹ Ett finskt parti med stöd främst i präste- och bondestånden, strävade under Georg Zacharias Forsmans (Yrjö Koskinen 1884 adlad Yrjö-Koskinen) ledning efter att så snabbt som möjligt förverkliga Snellmans program och utvidga det finska språkets rättigheter.²⁶⁰ Enligt fennomanernas nationalitetsuppfattning var ett nationellt språk grunden för en stark finsk nation, vilket i förlängningen förutsatte en allmän förfinskning av överklassen som uttryck för solidaritet med folkets breda lager. Bönderna, deras kultur och språk sågs som den enda möjliga grunden för ett finskt Finland. Ideologiskt sett var det den finskspråkiga allmogen i inlandet som stod i centrum för elitens uppmärksamhet och skulle stödas genom grundande av folkbibliotek och insamling av medel för upprätthållande av finska folkskolor.²⁶¹ Den finsksinnade eliten var medveten om förekomsten av en svenskspråkig allmoge i kusttrakterna, men ur nationsbyggarperspektiv var den sekundär och ointressant. Kustområdenas svenska allmoge och fiskarbefolkning var under 1800-talet en isolerad och i många avseenden bortglömd språkminoritet.²⁶²

Den språkliga emancipationen kopplades samman med nationsbygget och splittrade den bildade klassen, vars medlemmar blev tvungna att avgöra vilket språkläger de ville räkna sig

²⁵⁶ Engman 2000b, 36

²⁵⁷ Sainio 2009, 995.

²⁵⁸ I samband med språkreskriptet 1863 ålades myndigheterna att ta emot skrifter och handlingar på finska. Efter en tjugoförårig övergångsperiod skulle myndigheterna också formulera alla handlingar på finska. Lindgren & Lindgren 2005, 270; Bladh & Kuvaja 2005, 27; Meinander 2007, 124.

²⁵⁹ Emancipatorisk politik har som mål att förbättra en undertryckt grupps samhälleliga situation genom rättvisare samhällsstruktur och mer jämställda möjligheter att delta i samhället. Lindgren & Lindgren 2005, 257 (med hänvisning till Anthony Giddens).

²⁶⁰ Den tidiga finskhetsrörelsen splittrades på 1870-talet i de så kallade gamla hederliga fennomanerna och Yrjö Koskinens jungfennomaner (senare gammalfinnar eller "suometarianer" med hänvisning till fennomanernas främsta språkrör tidningen *Uusi Suometar* 1869–1918). Senare framträdde ytterligare en yngre radikal falang ungfinnar kring studentledaren Lauri Kivekäs som krävde skarpare åtgärder för att genomföra finskhetsprogrammet.

²⁶¹ Medan Snellman betonade nationens bildningsuppgift och ståndspersonernas språkbyte – men inte en förfinskning av den svenskspråkiga allmogen – underströk Yrjö Koskinen sambandet mellan allmoge och ståndspersoner och knöt i högre grad än Snellman ståndspersonernas språkbyte till folkspråket och allmogen. Enligt honom måste ståndspersonerna, som försvenskats under historiens gång, vara ett med det finska folket och återgå till det sitt rätta språk, det vill säga finskan. Lindgren & Lindgren 2005, 271, 273, 310 (not 49); Engman *Språkfrågan* (manuskript), kapitel IV, 60. TAIV 3.2.1, SLS tjänstearkiv IV, SLS; Meinander 2007, 124; Jussila 2009, 80; Högnäs 1995, 22–23.

²⁶² Engman 2016, 162; Engman 2000b, 32; Lindgren & Lindgren 2005, 303, 310 (not 56).

till. Den finska mobiliseringen, vars mål var språklig hegemoni och en total förfinskning av landets offentliga liv, initierades inom den kulturella eliten och en stor del av den svenskspråkiga överklassen såg som sin uppgift att gå i spetsen för emancipationen och genom språkbyte inom den egna gruppen medverka till att finskan uppnådde en dominerande position. De flesta utgick dock, som Topelius, från att detta skulle ske som en långsam process över flera generationer och inte genom ett omedelbart språkbyte. De första bytena av efternamn gjordes redan på 1870-talet, men före den stora vågen av namnbyten 1906 ändrades bara ett tiotal efternamn. Cirka 1910 hade ståndspersonerna i Finland delats upp i två språkgrupper som båda identifierade sig med den del av allmogen som talade samma språk som de själva. Vid denna tidpunkt hade den bildade klassen i landet förfinskats kraftigt och en rätt stor del av de gamla högreståndsfamiljerna bytt språk, även om svenskan förblev bildningsspråket för majoriteten av den bildade klassen in på 1900-talet.²⁶³

Anna-Riitta och Klaus Lindgren har framhållit att de svenskspråkiga fennomanernas omvända språkbyte var ett politiskt ställningstagande till förmån för ett språk med lägre social status, med strävan att förbättra dess ställning i samhället. Bland ståndspersonerna ledde språkbytena till att både de som bytte språk och de familjer som höll fast vid svenskan blev tvungna att definiera sin nationella och språkliga identitet i en ny situation. Enligt de finsksinnade tjänade man nationen genom att byta språk, medan de svensksinnade såg detta som ett svek mot den egna språkgruppen eller den egna nationens bildning. I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet blev språkfrågan ett val som alla ståndspersoner småningom ställdes inför.²⁶⁴ Max Engman har konstaterat att historien känner få exempel på en härskande grupp som utan tvång byter språk eller blir tvåspråkig på det sätt som stora delar av den svenska överklassen på 1800-talet blev, även om språkbyten som sammanhänger med de nationella rörelserna under 1800-talet förekom i någon mån också på annat håll, till exempel i Baltikum. Engman har framhållit att försvaret av den egna statliga enheten gav den svenskspråkiga eliten starka motiv för att mobilisera folkmajoriteten och under processen godta eftergifter åt majoritetens språk.²⁶⁵

Under största delen av 1800-talet var förhållandet mellan Finlands tre språk enligt Engman ett triangeldrama där vanligen två parter allierade sig mot den tredje. Enligt de ryska myndigheterna, som i slutet av 1800-talet redan i flera decennier stött de fennomanska strävandena, gjorde de skandinaviska kulturkontakterna och svenskans dominerande ställning i det offentliga livet storfurstendömet mottagligt för politiskt farliga intryck från Sverige och utgjorde därigenom ett hinder för rikets enhet.²⁶⁶ Enligt historikern Osmo Jussila grundades från och med 1830-talet nationellt-patriotiska organisationer, såsom Finska Litteratursällskapet (grundat 1831) och Finska Konstföreningen (grundad 1846), vilkas ändamål i grund och botten var att stärka statsgemenskapen med Ryssland. De ryska myndigheterna hade redan

²⁶³ Meinander 2007, 124; Elomaa 2000, 309; Högnäs 1995, 26; Engman 2016, 17.

²⁶⁴ Lindgren & Lindgren 2005, 262, 275, 303-304, 308 (not 18); Engman 1991.

²⁶⁵ Engman 1991, 276-277.

²⁶⁶ Engman 2016, 98; Meinander 2007, 123-124.

från starten stött verksamheten inom Finska Litteratursällskapet, som de uppfattade som konservativt-lojalt, i avsikt att knyta Finland närmare Ryssland. Historikern Matti Klinge har framhållit att Finska Litteratursällskapets ursprungliga syfte ur regeringens synvinkel på inget sätt var farligt utan att sällskapet i efterdyningarna av polska upproret 1830 utvecklades till en halvofficiell, regeringslojal och finsknationell organisation som företrädde den inhemska elitens lojalitetspolitik och ett slags officiell etnisk nationalism, och som i sin verksamhet utnyttjade ett brett spektrum av folkupplysning – bland annat i form av nyttiga böcker och en tidskrift rörande Finlands historia, språk och litteratur – i uppbyggandet av en nationell ideologi. Genom att kalla de högsta statstjänstemännen till hedersmedlemmar kom Finska Litteratursällskapet under myndigheternas beskydd och förband sig att följa regeringens vilja. Klinges tolkning har dock kritiserats som alltför rationell av Irma Sulkunen, som framhållit att han inte beaktat bland annat den konfliktfyllda dynamiken under sällskapets första tider mellan ”västliga” finskhetsivrare som företrädde akademisk bildningsnationalism och ”östliga” finskhetsivrare som snabbt ville ta i bruk folkets språk och förverkliga nationalitetsideologin i ett upplysningsprogram riktat till allmogen.²⁶⁷

Under Nikolaj Adlerbergs period som generalguvernör över Finland 1866–1881 hade de finsksinnade stått i bakgrunden medan de liberala kretsarna haft en framträdande position. Efterträdaren på generalguvernörsposten Fjodor Logginovitj Heiden, som hörde till de rysk-nationella kretsarna och företrädde en slavofil åskådning, blev den första som systematiskt utnyttjade språket och språkpolitiken för att uppnå statligt-politiska mål, vilket innebar att den ryska regeringen och gammalfinnarna under hans tid som generalguvernör 1881–1897 gjorde gemensam sak i språkfrågan. Slavofilerna och de finsksinnade hade rötter i en gemensam tankevärld och enligt slavofilernas uppfattning stod finnarna till sin grundkaraktär närmare ryssarna än de ”främmande” svenskarna med sitt skandinaviska språk och sin skandinaviska litteratur. Enligt denna uppfattning var finnarna Finlands ”naturliga” befolkning som från början haft nära förbindelser med Ryssland, medan svenskarna var ett senare inflyttat, ”främmande” folk.²⁶⁸ Enligt Heiden var språket ett av de viktigaste medlen för att åstadkomma en statlig enhet och för att sprida kultur. Finlands kommande historiska öden var därför enligt honom beroende av hur striden mellan de finsksinnade och de svensksinnade slutade – och i förlängningen av den ryska regeringens språkpolitik. För att definitivt kunna bryta den tidigare statsgemenskapen med Sverige och befästa den statliga enheten med Ryssland inledde han följaktligen en rad åtgärder för att genom ”söndra och härska”-politik försvaga det svenska inflytandet och frånta det svenska språket i Finland dess ställning som förvaltningspråk.²⁶⁹

²⁶⁷ Se närmare Jussila 2009, 84; Klinge 1988, 146–150; Klinge 2004, 131–132; Klinge 2010, 63; Sulkunen 2004, 21–23; Engman 2016, 150–151.

²⁶⁸ Tyynilä 2009, 354; Jussila 1983, 113–114.

²⁶⁹ Bland annat utnämnde Heiden sin egen kandidat Georg Zacharias Forsman (Yrjö-Koskinen) 1882 till senator och 1885 till chef för den inflytelserika ecklesiastikexpeditionen, som hade ansvar bland annat för skolfrågor. Som motvikt placerade han liberalernas ledare Leo Mechelin i senaten som biträdande finanschef. Engman 2016, 128–130; Jussila 1980, 6–10; Jussila 1983, 114–115; Jussila 2009, 90; Sainio 2009, 996; Tyynilä 2009, 354.

Enligt Osmo Jussila och Max Engman var Heidens syfte dock inte att ersätta svenskan med finskan utan att, som representant för rikets centralförvaltning, försvaga svenskans ställning för att göra plats för ryskan som ämbetsSpråk inom den högre förvaltningen. Heidens förståelse för de finsknationella strävandena och närmandet till det finska partiet byggde på antagandena att det outvecklade finska språket inte utgjorde någon fara för ryskan och att de finsksinnade motsatte sig ryskheten mindre än de svensksinnade. Under Heidens efterträdare Nikolaj Ivanovitj Bobrikoffs tid som generalguvernör 1898–1904 framträdde planerna i mer renodlad form. Från rysk sida var det fråga om en maktkamp mellan två statsbärande ”kulturspråk”, svenskan och ryskan, medan finnarna sågs som ett ”etnografiskt material” – en maktkamp som Max Engman påpekat fördes ovanom och vid sidan av det finska folket och språket. De finska bönderna skulle tillförsäkras sitt eget språk, elementarundervisning, gudstjänster och rättsväsende, men som den högre förvaltningens språk dög finskan enligt slavofilerna inte. Att införa ryska i Finland var inte ett mål i sig utan språkpolitiken sågs som ett medel knyta Finland närmare kejsardömet.²⁷⁰ Resultatet blev dock att den svenska styrande eliten, som nedifrån var utsatt för tryck av den finskspråkiga majoritetsbefolkningen och uppifrån för centralmaktens centraliseringspolitik, drevs i opposition utan att den ryska centralmakten erhöll motsvarande stöd från majoritetsbefolkningen.²⁷¹

Språkpartier, intressekonflikter och svensk mobilisering

Att lantdagen började sammanträda på 1860-talet ledde också till att en språklig uppdelning i partier ägde rum. Finlands moderna partisystem etablerades primärt enligt språk och först i det andra skedet enligt klass.²⁷² Fennomanerna, som i alla andra frågor än språkfrågan var konservativa, uppfattade sig från början som representanter för landets fattiga folkmajoritet, och för dem innebar motsättningarna mellan finskheten och det svenska språket en konflikt mellan å ena sidan folket och dess försvarare, fennomanerna, och å andra sidan den svenskspråkiga överklassen med ofta högborgerliga ideal och intressen. Genom att kejsaren godkände de gamla samhällsinstitutionerna hade den lokala svenskspråkiga eliten tilldelats en betydande makt och förfogade över såväl ämbeten som inkomster och andra fördelar, vilka den inte var beredd att avstå ifrån.²⁷³

Framgångarna för den finsknationella rörelsen från och med 1860-talet, och den aggressiva språkpolitik mot det svenska språket och den svenska bildningen som framträdde inom det tidigare nämnda finska partiet med jungfennomanerna Georg Zacharias Forsman (Yrjö Koskinen) och Agathon Meurman på 1870-talet, ledde till reaktion på svenskt håll i form av pessimism, katastrofstämning och en svensknationell motrörelse med en uppdelning av den

²⁷⁰ Om de ryska myndigheternas språkpolitik se närmare Engman 2016, 127–134; Jussila 1980, 6–8; Jussila 1983, 113–116; Jussila 2009, 80–81, 89–90.

²⁷¹ Samma utveckling gällde också den balttyska adeln. Engman 1991, 274.

²⁷² Engman 2016, 118.

²⁷³ Lindgren & Lindgren 2005, 273; Klinge 1996, 390; Engman 1991, 273.

svenskspråkiga befolkningen i så kallade bygdesvenskar och kultursvenskar. Politiskt tog sig motståndet mot fennomanin uttryck i ett svenskt parti, vars huvuduppgift blev att bevara det svenska språket och den svenska hegemonin. Från 1870 till 1906 verkade svenska partiet som ett språk- och nationalitetsparti med starka liberalt-patriotiska traditioner.²⁷⁴ De finsksinnade såg svenska partiet som en fortsättning på den gamla konservativa ämbetsmannaklass som före 1860-talet helt dominerade samhällslivet och motsatte sig reformer, även om partiet var socialt heterogent och bestod av grupper med rätt skiftande intressen och världsåskådningar. Det svenska partiet ombildades 1906 vid övergången från ståndslandtdag till enkammarrepresentation till Svenska folkpartiet, vars mål var att förena den svenskspråkiga befolkningen oberoende av socialklass eller boningsort. Partiets ideologiska linje var idén om en kulturell och historisk samhörighet mellan den svenskspråkiga jordbrukarbefolkningen på landsbygden och det svensktalande borgerskapet i städerna.²⁷⁵ Mycket av det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets politik präglades följaktligen av de båda ”språkpartiernas” försök att mobilisera stöd för sin verksamhet. Språkpartierna dominerade det politiska fältet in på 1890-talet, då två nya centrala aktörer, de radikal-liberala ungfinnarna och socialisterna, framträdde på den politiska arenan.²⁷⁶

Mellan det tidigare nämnda finska partiet och det svenska partiet stod liberalerna, som hade sina anhängare bland adeln och borgerskapet. De liberala idéerna innehöll ett nationalistiskt element som betonade en enhetlig finsk nation, men i språkfrågan försökte liberalerna tona ner motsättningarna mellan språkgrupperna. I motsats till både de finsk- och de svensksinnade ansåg liberalerna att folket var ett och enhetligt även om det talade två språk, och godtog inte den synvinkel som såg språket som enda kriterium för nationaliteten. Under 1800-talets senare hälft försökte en grupp svenskspråkiga liberaler kallad ”de blodlösa” dämpa konflikten i språkfrågan, men framhöll att de för att undvika en splittring av folket inte stod närmare den svenska allmogen än den finska befolkningen.²⁷⁷ För liberalerna var språkfrågan sålunda av underordnad betydelse i förhållande till de konstitutionella och statsrättsliga frågorna och en liberalisering av samhället och de såg språket enbart som ett kommunikationsmedel. Enligt dem skulle språken få utvecklas i fred och söka sin egen plats i samhället, men den finskspråkiga befolkningen snabbt få samma språkliga rättigheter som den svenskspråkiga. Liberalerna lyfte dock fram det svenska språkets betydelse som garant för det västerländska kulturarvet och för kontakterna med Skandinavien.²⁷⁸

²⁷⁴ Engman 2016, 116; Lindman 1983, 169–170; Klinge 1996, 300.

²⁷⁵ Engman *Språkfrågan* (manuskript), kapitel VI, 97, 99, TAIIV 3.2.1, SLS tjänstearkiv IV, SLS; För Svenska folkpartiets tillkomst se von Bonsdorff 1956.

²⁷⁶ Jussila 2009, 82; Meinander 2007, 125.

²⁷⁷ Till denna grupp, vars främsta språkrör var *Helsingfors Dagblad* (grundat 1862), hörde till exempel Adolf Erik Nordenskiöld, August Schauman, Leo Mechelin och Carl Gustaf Estlander. Sven Lindman har framhållit att även om Estlanders principiella syn på nationalitetsbegreppet långt överensstämde med ”Dagbladisternas” avvek hans syn på språkfrågan, som han i slutet av 1800-talet såg som den viktigaste fosterländska frågan. Engman 2016, 120, 122, 162–163, 166; Sainio 2009, 995; Meinander 2007, 124; Lindman 1954, 164–166; Ekman 2011, 27.

²⁷⁸ Engman 2016, 119–120; Meinander 2007, 124; Thylin-Klaus 2012, 68.

En vändpunkt i språkdebatten ägde rum 1880 då liberalerna Leo Mechelin, Rolf Lagerborg och Robert Castrén publicerade ett ”partiprogram” som pläderade för språkens likaberättigande och tvåspråkighet och tog avstånd både från hatet mot svenskan och från så kallad ultrasvekomani. Enligt liberalernas program skulle den bildade klassen vara solidarisk med nationen i dess helhet och en betydande del av ståndspersonerna vid denna tid levde uttryckligen på den finskspråkiga landsbygden eller i finskspråkiga städer omgivna av en stor finskspråkig allmoge.²⁷⁹ Programmet kritiserades starkt av fennomanerna med Snellman i spetsen, vilket verkade nedslående på de svensksinnade och i början av 1880-talet anslöt sig många svenskspråkiga liberaler till Svenska partiet för att bevara den svenska kulturformen och banden västerut. Detta medförde samtidigt att den svensknationella ideologin successivt försvagades och tunnades ut.²⁸⁰ Svenska partiet blev ett paraplyparti och i bygderna ett kommunalparti, vars majoritet fick ett inslag av liberaler.²⁸¹

Medan medborgarnationalismen fick ett starkt fotfäste inom finshetsrörelsen vid sidan av den etniska nationalismen gick utvecklingen i motsatt riktning bland den svenskspråkiga befolkningen, vilket medförde ett ökat behov av att lyfta fram det svenska språket och den svenska kulturen när de svenskspråkigas ställning försvagades.²⁸² År 1880 utgjorde de svenskspråkiga i Finland 14,3 procent av befolkningen och närmare 60 procent av de svenskspråkiga bodde i landskommuner där mer än 90 procent av invånarna var svenskspråkiga. Också i huvudstaden var de svenskspråkigas andel drygt 50 procent. När urbaniseringen och industrialiseringen fortskred skedde en utjämning av språkförhållandena genom inflyttning av finskspråkiga främst till de större städerna. Inflyttningen gick först till Helsingfors, som fick finsk majoritet på 1890-talet, och till andra städer vid sydkusten, senare också till de övriga svenskbygderna (förutom Åland).²⁸³ Då den finskspråkiga befolkningen i landet uppnått 80 procent blev de svenskspråkigas utväg för att säkra den svenska kulturen och det svenska språket genom politiskt inflytande att skapa en svensk samlingsrörelse för att få människor från olika orter och samhällsklasser att se sig själv som ett ”folk” med en gemensam kultur och gemensamma intressen (se närmare s. 84 ff).²⁸⁴ Samhällsvetaren Maria Kreander (Saaristo) har konstaterat att det svenska nationsbygget i Finland hade både ett språkideologiskt och ett organisatoriskt syfte. Målet för den sociala rörelsen var att konstituera en ”finlandssvensk” identitet och via denna identitet och ett institutionellt nätverk binda den svenska befolkningen till gemensamma mål, vilket gav föreningar och institutioner en nyckelroll i processen.²⁸⁵ Även Max

²⁷⁹ Engman 2016, 120–122; Lindgren & Lindgren 1995, 260; Högnäs 1995, 203.

²⁸⁰ Engman har konstaterat att Finland under perioden 1863–1881 hade kunnat få ett idéparti, men att den liberala grupperingen kring *Helsingfors Dagblad*, och från 1883 *Nya Pressen*, i längden maldes sönder mellan språkpartierna och trycket från Ryssland; Engman 2016, 118, 123, 295; Högnäs 1995, 44.

²⁸¹ Engman 2016, 323.

²⁸² Engman 2016, 17.

²⁸³ År 1906 hade de svenskspråkigas andel av befolkningen i Finland minskat till 12 procent. Saaristo 2020, 95, 119; Finnäs 2010, 29–31; Meinander 2016b, 13; Engman 1991, 272.

²⁸⁴ Engman *Språkfrågan* (manuskript), kapitel VI, 183–184, TAIV 3.2.1, SLS tjänstarkiv IV, SLS; Kreander & Sandlund 2006, 29.

²⁸⁵ Kreander & Sandlund 2006, 29, 31; Se även Saaristo 2020.

Engman har framhållit mobiliseringen kring språket i form av samordning samt ett nätverk av svenska föreningar och symboler, vilka utgjorde basen som Svenska folkpartiet kunde bygga på vid den politiska mobiliseringen inför masspolitikens genombrott.²⁸⁶ Engman har dock påpekat att den av Lille etablerade benämningen ”samlingsrörelse” är missvisande genom att den samtidigt även gav upphov till en splittring av existerande föreningar och grundande av egna centralorganisationer på språklig grund.²⁸⁷

Fram till början av 1900-talet bildade de svenskspråkiga i Finland inte någon språkligt, kulturellt eller politiskt enhetlig grupp utan bestod av svenskspråkiga ståndspersoner, som utgjorde en överklass med politisk och kulturell makt, och en längs kusterna bosatt svenskspråkig allmogebefolkning bestående av bönder, fiskare, sjömän och hantverkare. Finlands storgods, bruk och städer låg i första hand i de svenska bosättningsområdena, vilket innebar att det fanns stora sociala skillnader mellan överklassen, städernas borgerskap och den svenskspråkiga allmogen. I slutet av 1800-talet kan man enligt Max Engman tala om två för varandra främmande eller rentav mot varandra antagonistiska, svenskspråkiga grupper i Finland.²⁸⁸ I svenskspråkiga trakter såg ståndspersonerna det finska språkets emancipation som ett hot mot den svenskspråkiga jordbrukarbefolkningen och därigenom också mot svenskheten i Finland, medan den svenskspråkiga överklassen i det inre av Finland före mitten av 1890-talet i många fall ställde sig främmande till den svenska nationalitetsidéen och såg det svenska främst som bildning och gammal kultur på tillbakagång.²⁸⁹ I fråga om den svenska samlingsrörelsen har Engman talat om ett slags omvänd Snellmanism där man tillämpade Snellmans teorier på de svenskspråkiga och genomförde en parallellaktion med liknande drag som den finska, inför ögonen på den finskspråkiga allmänheten. Enligt Engman förenades finskhetsrörelsen och svensketsrörelsen inte bara i en konfliktgemenskap utan var också lika i fråga om mobiliseringsens ideologi, teknik och organisering, men den gick snabbare på svenskt håll.²⁹⁰

Engman och Saaristo har framhållit att utvecklingen för båda rörelsernas del rätt långt överensstämmer med de faser som historikern Miroslav Hroch kommit fram till i sina studier gällande minoritetsnationaliteter: en inledande fas (A), då folket upptäcks av ett fåtal ståndspersoner, forskare och intellektuella, övergår i en politisk fas (B), då man formulerar krav och agiterar för att sprida nationell medvetenhet bland folket, och därefter i en massfas (C), då en rörelse organiseras och börjar agera i politiken.²⁹¹ Hroch har dock betonat att nationalitetsrörelserna i Finland inte vände sig mot det rådande samhällssystemet och maktstrukturen utan främst kämpade om maktförhållanden. Målet var inte att byta ut eliten utan bara det språk den talade.²⁹² Båda rörelserna genomgick också en likartad utveckling under

²⁸⁶ Engman 2016, 209, 293.

²⁸⁷ Dyliga organisationer var till exempel Finlands Svenska Ungdomsförbund (1905) och Finlands svenska nykterhetsförbund (1906). Se närmare Engman 2016, 396.

²⁸⁸ Engman 2016, 158–160; Lönnqvist 2001c, 16.

²⁸⁹ Lindgren & Lindgren 2005, 304; Högnäs 1995, 36.

²⁹⁰ Engman 2000b, 37; Lindman 1954, 162; Engman 2016, 396.

²⁹¹ Hroch utvecklade sin teori i verket *Social Preconditions of National Revival in Europe* (1985, tysk originalversion 1968). Se närmare Engman 2016, 18, 136–138, 395–396; Saaristo 2020, 74–76.

²⁹² Kreander & Sandlund 2006, 17.

den så kallade mobiliseringsprocessen och splittrades i en kultur- och bygdefalang. Enligt Engman intog ”kulturfinskheten”²⁹³ och kultursvenskheten liknande positioner på det kulturpolitiska fältet och även om bygdesvenskheten inte var en befrielselära i betydelsen statlig separatism, strävade den efter att konstituera ett svenskt folk i Finland och påminde sålunda både i fråga om rekryteringen och den demokratiska och folkliga utgångspunkten om finskhetsrörelsen.²⁹⁴ Det var fråga om två mobiliseringar där språkgrupperna så att säga ”skapade sig själva”. Engman har dock påpekat att medan den finska mobiliseringen byggde på det finska språket och formulerades inom den kulturella eliten var den svenska mobiliseringen närmast antifennomansk och gällde främst konstitutionen, lagstiftningen och samhällsinstitutionerna, vilka ansågs kunna trygga det svenska rättsarvets bestånd i Finland.²⁹⁵ Saaristo betonar i sin tur med hänvisning till Erik Allardt att före de nationella språkbaserade rörelsernas tid skulle en gränsdragning mellan svenskspråkig och finskspråkig kultur i Finland ha varit konstlad.²⁹⁶

Under 1900-talets två första decennier utvecklades språkfrågan dock till en nationalitetskamp med rasteoretiska undertoner. Den svenska bildade klassen, för vilken svenskheten i Finland inte i första hand gällde befolkning eller språk utan Runebergs patriotism och det svenska rätts- och kulturarvet i ett tvåspråkigt Finland, såg sig själv som bärare av ett kulturarv som representerade den västerländska civilisationen. Kring 1890 då finskhetsrörelsen flyttade fram sina positioner började liberalerna och de svensksinnade gemensamt föra fram de svenskspråkigas roll som kulturbärare (Kulturträger) och förmedlare av västerländsk kultur till ett barbariskt, östligt finsk folk.²⁹⁷ I Finland fick kombinationen av vetenskap, nationalism samt ras- och klasstänkande en speciell karaktär på grund av de rådande språkförhållandena, vilket medförde att den tilltagande förfinskningen och de svenskspråkigas demografiska, politiska och kulturella situation kom att betraktas även utgående från de idéer om degeneration och rashygien, som var rådande i västvärlden under denna tid. Rädslan för den ”svenska folkstammens” och den svenska kulturens framtid i landet var utbredd speciellt inom den svenskspråkiga intelligentsian. Inom Svenska litteratursällskapet grundades Florinska kommissionen²⁹⁸ 1911, som tio år senare ombildades till Samfundet Folkhälsan, och vars syfte var att arbeta för en livskraftig, odegenererad och högtstående svensk befolkning som kunde bemöta förfinskningen och undgå att uttraderas. Till grund för denna oro låg bland annat undersökningar som visade att den svenskspråkiga befolkningens andel av hela landets befolkning minskade till följd av emigration, lägre nativitet och högre mortalitet än bland majoritetsbefolkningen

²⁹³ Kulturfinskheten med August Ahlqvist i spetsen såg det svenska arvet som Finlands livlina till den västerländska kulturen medan Carl Gustaf Estlander såg finskans frammarsch både som önskvärd och oundviklig. Båda var dock kritiska inställda till Yrjö Koskinens syn i *Finlands historia* (på fi. 1869, i sv. övers. 1874). Engman *Språkfrågan* (manuskript), kapitel IV, 60, TAIV 3.2.1, SLS tjänstearkiv IV, SLS.

²⁹⁴ Engman 2000b, 32; Engman *Språkfrågan* (manuskript), kapitel VI, 60, TAIV 3.2.1, SLS tjänstearkiv IV, SLS.

²⁹⁵ Engman 2016, 293, 395.

²⁹⁶ Saaristo 2020, 97.

²⁹⁷ Engman 2016, 17, 329.

²⁹⁸ För Florinska kommissionen se Dahlberg 2021, 20–26.

samt tilltagande förfinskning, bland annat genom blandäktenskap. Markku Mattila, som undersökt frågan om rasbiologi och rashygien som vetenskapliga vapen i Finland under språkstriden, har framhållit att Florinska kommissionens etnopolitiska verksamhet måste speglas mot det samtida politiska läget där avgörande faktorer var befolkningsutvecklingen bland de svenskspråkiga i landet, representationsreformen och språkstriden.²⁹⁹

En politisk roll spelade rasteorierna också för svenskspråkiga studenter och forskare, bland vilka en grupp yngre svensksinnade akademiker på 1910-talet började framföra ”östsvenska”³⁰⁰ synpunkter och betona Finlands svenska befolknings germanska ursprung och skandinaviska historia till åtskillnad från den finskspråkiga befolkningens släktskap med slaverna.³⁰¹ Våren 1914 utgav Svenska studenters partidelegation i Helsingfors uppsatssamlingen *Svenskt i Finland. Ställning och strävanden*, som kan ses som ett genombrott för rastänkandet i Finland. På finskt håll hade tankegångarna sin motsvarighet i Kalevala-renässansen.³⁰² Flera framstående svenskspråkiga vetenskapsmän tog dock avstånd från rastankarna och framhöll att de båda språkgrupperna levte i ständig växelverkan med varandra genom bland annat ingifte, språkbyte och migration.³⁰³

Max Engman har framhållit att den bildade svenskspråkiga klassen fram till 1917 dock hann pröva på olika strategier för att behålla sin ställning och makt under samhällsförändringarna eller anpassa sig till förändringarna. Gruppen ståndspersoner förändrades från ett svenskspråkigt statsbärande skikt i början av autonomins tid till ett bildningsborgerskap och en språkbaserad minoritet och andra nationalitet i en tvåspråkig stat. Övergången från korporations- och ståndssamhälle till medborgarsamhälle och masspolitik efter lantdagsreformen 1906 tvingade den svenskspråkiga eliten att på olika sätt reagera på finskans frammarsch.³⁰⁴ Hotet riktade sig först mot svenskans och överklassens gamla positioner i landet, senare mot den svenska kustbefolkningen och det svenska språkets fortbestånd, vilket krävde ett försvar utåt mot förfinskningen. I synnerhet den svenskspråkiga bildade klassen var rädd att de svenskspråkiga skulle trängas undan nationellt sett och att den sociala ordningen skulle raseras och den politiska makten minska i takt med att antalet svenskspråkiga avtog i landet.³⁰⁵

²⁹⁹ Se närmare Mattila 2016, speciellt 271–275, 278–283, 301–303.

³⁰⁰ För ”östsvenskarna” stod det svenska i Finland i skarp motsättning mot det finska och speciellt under 1920-talet förekom ”östsvenska” tongångar som motpol till den äktfinskhet som framträdde efter stiftandet av språklagen 1922 då svenskans ställning inom centrala ämbetsverk, i lagberedning och i kommunikationen mellan myndigheter och medborgarna bekräftades.

³⁰¹ Meinander 2016b, 21.

³⁰² I sin uppsats ”Ras, kultur, politik” hänvisade Artur Eklund till Joseph Arthur de Gobineau och Houston Stewart Chamberlain och såg den svenska kulturen som en yttring av germanska rasegenskaper. Övriga medverkande var Axel Lille, Johannes Hedengren, Einar Pontán, Karl Robert Villehad (K. Rob. V.) Wikman, Eirik Hornborg och Hugo Ekholm. Enligt Matti Klinge lyfte skriften fram ras och fornhistoria mot 1800-talets kultur och humanitetstradition. Se närmare Engman 2016, 329–331; Högnäs 1995, 64–69; Meinander 2016b, 21; Klinge 1988, 228–229.

³⁰³ Meinander 2016b, 24.

³⁰⁴ Engman 2016, 21–22, 393–394.

³⁰⁵ Lönnqvist 2001b, 26; Mattila 2016, 272; Kring sekelskiftet 1900 hade adeln förlorat sin ledande roll inom den politiska eliten. Snellman 2014, 279, 287–288. För adelns anpassning till den förändrade situationen under slutet av 1800-talet se närmare Vuorinen 2021, 412–444 och Snellman 2014, 273–288.

För en etnisk grupp i minoritetsställning kan, enligt Miroslav Hroch, en situation där gamla maktstrukturer raderas och det råder osäkerhet om de sociala förhållandenas beständighet leda till att det enda som upplevs ha bestående värde är en samhörighet baserad uttryckligen på språket och kulturen.³⁰⁶

Den svenska lantbefolkningen saknade dock nationell självmedvetenhet och klyftorna mellan samhällsklasserna, misstänksamhet från bondebefolkningens sida och det bristande intresse för allmogen som under en mycket lång tid präglat överklassen, försvårade situationen.³⁰⁷ Före lantdagsreformen 1906 hade det svenska partiet innehaft majoriteten i två stånd, adeln och borgarna, och intresset för allmogen i svenskbygderna väcktes först vid övergången till allmän rösträtt då det gällde att överbrygga både sociala och regionala motsättningar och mobilisera de breda svenska folklagren som en reserv och ett väljarunderlag, som skulle legitimera det svenska bildade skiktets fortsatta existens i landet.³⁰⁸ Genom eliminering av inbördes konfliktämnen och det som Max Engman kallar ”intresseaggregering” – gemensamt försvar mot fennomanin, mot den ryska rikriktningsspolitiken och senare mot socialismen – möjliggjordes sålunda en sammanslutning kring det svenska språket i den svenska samlingsrörelsen. Som Jan Sundberg konstaterat var det först i detta allmänna politiseringsskede som det etniska medvetandet spreds till den svenska bygdebefolkningen.³⁰⁹ Den växande finskheten, det upplevda hotet österifrån och det svenska bildade skiktets förändrade ställning ledde dock till att en del av den svenskspråkiga eliten drog sig tillbaka från partipolitiken under stor pessimism, medan andra engagerade sig i det aktiva motståndet mot Ryssland i slutet av seklet.³¹⁰

Rysslandsfrågan – Finlands statsrättsliga ställning

Den tredje av de tre stora tvistefrågorna i finsk politik i slutet av 1800-talet var Finlands statsrättsliga ställning. Det autonoma storfurstendömet Finlands utveckling under 1800-talet resulterade i att landet erhöll nästan alla de attribut och institutioner som sammanhänger med en suverän stat – centralförvaltning, statsbank, statsjärnvägar, tull, post och egen värnpliktig armé – separat från Ryssland.³¹¹ Finlands autonoma ställning hade ända sedan 1860-talet varit en nagel i ögat på den framväxande rysknationella rörelsen. I synnerhet liberalernas starka betonande av Finlands ”självständiga” ställning och reformpolitik efter lantdagen

³⁰⁶ Hrochs tankar refererade i Pakkasvirta & Saukkonen 2005b, 35.

³⁰⁷ Lönnqvist 2001b, 31.

³⁰⁸ Engman 1991, 278; Högnäs 2000, 27; Högnäs 1995, 82; Bruun 1985, 32–33.

³⁰⁹ Engman 2016, 159, 163; Sundberg 1985, 44–45.

³¹⁰ Engman 2016, 22.

³¹¹ Engman 2002, 104; Engman har framhållit att staten som egen autonom politisk enhet i en mening kom före nationen, det vill säga den moderna nationen som skapades av folkskolan och värnplikten. Se närmare Engman 2000b, 32.

Generalgubernör Nikolaj Ivanovitj Bobrikoff (1839–1904) i början av 1900-talet. Foto: W. Jasvoine, S:t Petersburg. Helsingfors stadsmuseum.

1863 väckte missnöje och kritisk granskning av Finlands historiska utveckling.³¹² Rysslands säkerhetspolitik i Östersjön gjorde det ur rysk synvinkel nödvändigt att inkorporera Finland, dess institutioner och territorium i det ryska kejsardömet, vilket tog sig uttryck i en strävan att inskränka på randområdenas egen karaktär, en utveckling som, vilket tidigare konstaterats, ägde rum parallellt även i Österrike-Ungern.³¹³

Under perioden 1888–1891 började de begynnande enhetssträvandena i Ryssland kollidera med en allt starkare rörelse i Finland som ville stärka landets särställning. Osmo Jussila har framhållit att den viktiga frågan i relationerna mellan Finland och Ryssland var huruvida Finland kunde anses vara en separat ”stat” eller inte. Före 1860-talet sågs Finland varken i storfurstendömet eller i kejsardömet som en separat stat utan som en lojal rysk provins, om än med vidsträcktare lagstiftning och privilegier än brukligt. I början av 1860-talet spreds dock i storfurstendömet en allmän uppfattning om Finland som en egen stat separat från det ryska kejsardömet. Efter polska upproret 1863 tog patriotismen fart i Ryssland samtidigt som tanken om ett enhetligt och odelbart ryskt rike utvecklades, i vilket en separat finsk stat inte passade in. Detta ledde till en konflikt mellan de två olika statsidéerna och från 1890-talets slut

³¹² Dylåka ryska verk var till exempel Kesar Filipppovitj Ordins *Pakorenie Finlandij* (Finlands erövring, 1889) och i början av 1900-talet Michail Michajlovitj Borodkins stora verk *Istorija Finlandii I–VII* (1907–1915). Tommila 1989, 167–168.

³¹³ Klinge 1996, 294–300; Knapas 2014, 24.

till ryska revolutionen pågick en utdragen statsrättslig ”kamp” mellan centralmakten och det autonoma storfurstendömet om landets rättigheter och skyldigheter inom det ryska riket.³¹⁴ Separatstatsidén kom att präglade alla lagstiftningsfrågor och tog sig uttryck bland annat i juristen Leo Mechelins framställning om Finlands konstitutionella ställning i det ryska riket.³¹⁵

En av de frågor som inte hade reglerats efter 1809 var förhållandet mellan den ryska rikslagstiftningen och finsk lokal lagstiftning. Från rysk sida önskade man harmonisera lagstiftningen och integrera den med den ryska och även på detta sätt knyta Finland fastare till det ryska riket. Startpunkten för den så kallade förryskningsperioden var utnämningen av Nikolaj Ivanovitj Bobrikoff till generalguvernör i Finland hösten 1898. I centrum för konflikterna 1899–1901 kring februarimanifestet 1899, språkmanifestet 1900 och värnpliktslagen 1901 stod frågan om hur rysk lagstiftningsprocedur skulle tillämpas för lagar av riksintresse. Den finska oppositionsrörelsen mot den ryska civil- och militärpolitiken har i traditionell finländsk historieskrivning utformats som ett förspel till självständigheten och enligt historikern Rainer Knapas som ”den slutliga vändpunkten i legenden om nationens och statens födelse”.³¹⁶ En ny syn framfördes från och med slutet av 1960-talet då flera finländska forskare tog avstånd från tanken om ett nationellt uppvaknande och framhöll att idén om Finland som nation och stat konstruerades parallellt med den process då en egen administration byggdes upp under 1800-talet.³¹⁷

Under den undersökta perioden var alla politiska partier, både finsk- och svenskspråkiga, ense om det livsviktiga i att upprätthålla Finlands grundlagar, men i förhållnings sättet till den ryska överheten förekom delade meningar.³¹⁸ Den finska nationalismen i fennomansk utformning präglades i synnerhet från 1880-talet av en stark lojalitet gentemot staten och överheten medan den i sin liberala form utmärktes av en stark tro på lagens bokstav, eftersom lagen sågs som den bästa garanten mot förryskningsåtgärderna. Denna skillnad resulterade i olika uppfattningar om Finlands historia och statsrättsliga förhållande till kejsardömet. I början av 1860-talet ansåg båda grupperingarna att Finland hade utvecklats till en stat, vilket enligt det fennomanska synsättet (Yrjö Koskinen) främst berodde på att det finska folkets nationalanda hade kunnat slå ut i blom under ryska tiden. Liberalernas tolkning var att Borgå lantdag 1809 varit ett stats- och unionsfördrag och att Finland var en icke inkorporerad suverän stat, som var förenad med Ryssland endast genom kejsaren i en personalunion. De framhävde också starkt betydelsen av det svenska arvet i Finland och de svenska 1700-talslagarna som Finlands grundlag.³¹⁹

³¹⁴ Jussila 2004, 16–20; Meinander 2007, 119; Tynnilä 2009, 354.

³¹⁵ Mechelins verk *Précis du droit public du Grand Duché de Finlande*, som Jussila kallat den nya statslärans ”katekes”, utkom 1886. Jussila 2004, 18.

³¹⁶ Knapas 2014, 24.

³¹⁷ Meinander 2016a, 70; Meinander 2007, 181–182; Pakkasvirta & Saukkonen 2005b, 30; Till dessa forskare hörde i första hand Päiviö Tommila, Keijo Korhonen, Tuomo Polvinen, Osmo Jussila och Matti Klinge. Se exempelvis Matti Klinges doktorsavhandling *Kansalaismielen synty. Suomen ylioppilaiden aatteet ja järjestyminen ilmentämässä yleisen mielipiteen ja kansalaistietoisuuden kehittymistä v. 1853–1871* (1967).

³¹⁸ Engman *Språkfrågan* (manuskript), kapitel I, 53, TAIV 3.2.1, SLS tjänstearkiv IV, SLS.

³¹⁹ Meinander 2007, 124–125; Engman 2016, 17, 39, 120; Engman *Språkfrågan* (manuskript), kapitel IV, 63 och förord, 10, TAIV 3.2.1, SLS tjänstearkiv IV, SLS.

Försvaret av autonomi skedde på flera fronter: inom politiken – där bland andra senator Yrjö-Koskinen försökte behålla förvaltningen i finska händer med målsättningen att trygga den finska nationens fortbestånd – inom juridiken och inom historieskrivningen, som under 1800-talet hade en stark politisk dimension med stöd av vilken existensen av Finland som en nationell statsenhet motiverades och försvarades. Bobrikoffs åtgärder, som även inbegrep utvidgade rättigheter för det ryska språket inom förvaltning och skolväsen, bemöttes med antingen passivt eller aktivt motstånd eller med så kallad undfallenhet. Genom februari-manifestet 1899 och insamlingen av den stora medborgaradressen blev de breda folklagren medvetna om Finlands grundlagar och statsuppfattning. Grundlagarna var det band som förenade befolkningen och då de upplevdes som hotade kom nationalismen att anta en legal och konstitutionell karaktär. Det politiska fältet hade splittrats i undfallenhetsmän (Yrjö-Koskinens gammalfinnar) som samarbetade med de ryska myndigheterna och motståndsmän (svenskar, ungfinnar och socialdemokrater) som idkade passivt, senare aktivt, motstånd. Samstämmighet rådde dock om att Finland var en egen nation, separat från både Sverige och Ryssland. Historieforskarna, med Johan Richard Danielson-Kalmari i spetsen var till största delen fennomana och undfallenhetsmän.³²⁰

Vid försvaret av Finlands konstitutionella ställning innehade i synnerhet juristerna en synlig roll. Till det passiva motståndets förgrundsfigurer hörde Leo Mechelin, som såg staten som en politisk och historisk konstruktion och inte som ett språkligt eller etnografiskt begrepp. Han argumenterade tillsammans med Rabbe Axel Wrede och Robert Hermansson utgående från internationell rätt och underströk de konstitutionella rättigheterna i förhållande till centralmakten. På det politiska planet ledde det juridiska försvaret från slutet av 1890-talet till passivt motstånd, konstitutionalism och ett hårt fasthållande vid lagens bokstav. Fram till storstrejken i november 1905 fokuserades det politiska intresset på kampen mot den ryska regeringens politik och de konstitutionellas uppfattning om rätten och plikten att göra motstånd.³²¹

Avmattningen av språkstriden till följd av de finsksinnades framgångar på 1880-talet och den konstitutionella konflikten med kejsardömet innebar på kort sikt att Svenska partiets huvuduppmärksamhet inriktades på försvaret av Finlands konstitutionella ställning, vilket stärkte partiets konservativa och aristokratiska krafter. Kultursvenskarna i samhällets centrum hade verkat för det finska stats- och nationsbygget i senaten och lantdagen och då hotet om förryskning ökade spreds de patriotiska känslorna till den nya medelklassen i städerna.³²² Den så kallade rättsskampen blev ett slags kulminationspunkt för svensk politik i Finland där de svenskspråkiga deltog aktivt i försvaret av Finlands konstitutionella ställning. Både de finsk- och de svensksinnade eliterna identifierade sig tidigt med det finska nationsbygget och var enligt Meinander beredda till kompromisser då de nationella intressena krävde det. Åren

³²⁰ Knapas 2014, 24; Jussila 2009, 104; Lindgren & Lindgren 2005, 305; Liikanen 2005, 223; Klinge 1996, 355; Tommila 1989, 168.

³²¹ Tommila 1989, 168, 175.

³²² Efter 1906 gynnade detta Svenska folkpartiet, som spelade en stor roll i det konstitutionella försvaret mot integrationsplanerna från rysk sida. Sundberg 1983, 249.

efter sekelskiftet 1900 då de konstitutionella frågorna stod i förgrunden spelade språkfrågan följaktligen en underordnad roll och de ungfinska och svensksinnade eliterna gjorde gemensam sak med socialdemokraterna mot de ryska integrationssträvandena. Samförståndet blev dock kort till följd av de inhemska samhällstvisterna och efter storstrejken intensifierades den finska aktiviteten igen och tog sig uttryck bland annat i antisvenska demonstrationer och tidningsartiklar.³²³

En omvärdering av synen på den finsk-ryska författningsstriden 1899–1917 har sedan 1980-talet breddat perspektivet och medfört att händelserna i allt högre grad analyserats i en stormaktspolitisk kontext.³²⁴ I verket *Kejsartiden* (1996) har Matti Klinge framhållit att man från finsk sida genom att hålla fast vid existerande lagar och betona status quo från 1840-talet till ryska revolutionen försökte förhålla ett formellt reglerande av det rysk-finska förhållandet. Han har också poängterat att man från ryskt håll såg åtgärderna kring sekelskiftet 1900 som en slutpunkt på långvariga förhandlingar som inte lett till någon kompromiss, medan många i Finland såg åtgärderna som inledningen till ett nytt och hotfullt skede. Genom att visa förståelse för kejsardömet stormaktspolitiska motiv i förhållningssättet till storfurstendömet bröt Klinge med den traditionella finländska historiesynen.³²⁵ Liknande åsikter har framförts av historikern Osmo Jussila, som i sin forskning lyft fram riksaspekter och sett på relationerna mellan Finland och det ryska imperiet ur S:t Petersburgs perspektiv, bland annat i verket *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917* (2004). Också Jussila ser de så kallade ofärdsåren 1899–1917 som en logisk slutpunkt på en utveckling som börjat på 1860-talet. I motsats till den traditionella historieskrivningen om autonomins tid har han hävdade att det uttryckligen var finnarna som startade rättskampen genom att föra fram läran om en finsk stat som var förenad med det ryska riket endast genom en union, vilket ryssarna reagerade starkt på och från och med slutet av 1880-talet inledde en målmedveten och systematisk verksamhet för att avveckla den finska ”staten”.³²⁶

Svenska litteratursällskapet i det ideologiska och språkpolitiska fältet

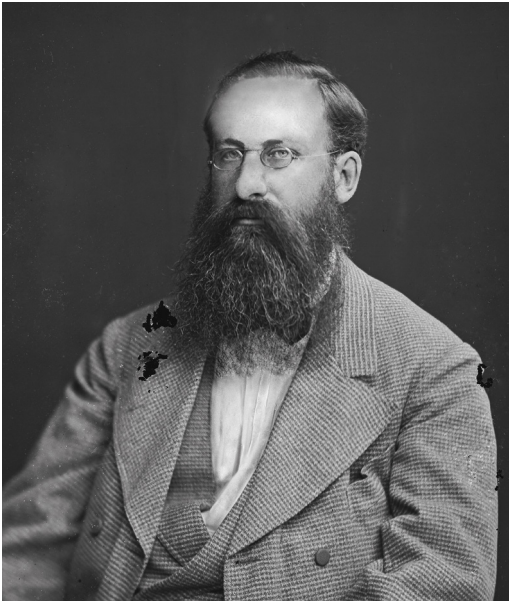
För att kunna placera in Svenska litteratursällskapet i Finland i det ideologiska och språkpolitiska fältet kan det vara fruktbart att granska hur det nygrundade sällskapet förhöll sig till de olika formerna av ”svensksinne” i mitten av 1880-talet och utreda hur de svenska aspekterna syntes i sällskapets agenda. Inom svenskhetsrörelsen under andra hälften av 1800-talet tog sig de ledande riktningarna uttryck dels i Axel Olof Freudenthals nationalitetslära, även kallad bygdesvenskhet, dels i kultursvenskhet som i sin mest renodlade form representerades

³²³ Engman 2016, 295; Engman *Språkfrågan* (manuskript), kapitel IV, 56, TAIV 3.2.1, SLS tjänstearkiv IV, SLS; Meinander 2016b, 11; von Bonsdorff 1956, 20–22.

³²⁴ Meinander 2007, 182; Se till exempel Tuomo Polvinens verk *Valtakunta ja rajamaa. N.I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898–1904* (1984).

³²⁵ Se närmare Klinge 1996, 295–296, 349.

³²⁶ Jussila 2004, 21, 466.

Språkforskaren och professorn i svenska språket och litteraturen Axel Olof Freudenthal (1836–1911). Freudenthal var medlem i Svenska litteratursällskapets styrelse i mer än tjugo år och sällskapets viceordförande 1885–1894. Foto: Daniel Nyblin, Helsingfors 1877. Historiska bildsamlingarna, Museiverket.

av litteratursällskapets ordförande Carl Gustaf Estlander. Freudenthal, som var sällskapets viceordförande under det första decenniet, motsatte sig den förfinskning som ägde rum inom den svenskspråkiga bildade klassen, eftersom finnarna och svenskarna enligt honom var två skilda nationaliteter såväl genetiskt som språkligt, och uppmanade den svenskspråkiga eliten att närma sig det svenskspråkiga folket.³²⁷ Studenterna inom Nyländska avdelningen, som kring 1860 ännu inte nåtts av överklassens kulturfenomani utan stod nära folkets breda lager i landsorten och i småstäderna, inspirerades av Freudenthal att ägna sig åt folkbildningsarbete bland den svenskspråkiga allmogebefolkningen.³²⁸ Kring honom och tidningarna *Folkvännen* (1860) och *Vikingen*³²⁹ (1870–1874) uppstod en krets som förde fram tanken om ett svenskt *folk* med tonvikt på allmogen, folkkulturen och svenskbygderna, och vars språkligt grundade definition blev tongivande inom svensksinnade kretsar.³³⁰

³²⁷ Max Engman har lyft fram Björn Collianders tanke om en likhet mellan Yrjö-Koskinens fennomani och Freudenthals bygdesvenskhet i det att de båda övergav en allmänpatriotisk linje till förmån för språket och framstår i förhållande till nationalismen som meningsfränder ”i en strid där den historiska Finland-känslan var motståndare.” Engman 2016, 121; Se även Börje Colliander, *”Finländsk” – Ordet och begreppet* (1945).

³²⁸ Inom Nyländska avdelningen bildades den så kallade Vikinggruppen som det första utslaget av den svensknationella rörelsen. Sundberg 1985, 39.

³²⁹ Namnet återspeglade uppfattningen i slutet av 1800-talet att den svensktalande allmogen vid Finlands kuster härstammade från vikingarna och utgjorde en fornnordisk kulturpillra. Åström, Lönnqvist & Lindqvist 2001.

³³⁰ Vikingapartiet hade stöd inom akademiska kretsar i Nyland med starka kontakter till självägande bönder på landsbygden och städernas borgerskap och ivrade för folkbildning och folkhögskolor. I slutet av 1870-talet fick deras radikala svenskhetspolitik stöd av de unga adelsmännen kring tidningen *Östra Nyland*, Viktor Magnus von Born, Rabbe Axel Wrede och Kasten Antell. Engman 2016, 121, 293.

”Upptäckten” av det svenska folket skedde ett halvt sekel senare än upptäckten av det finska, men också den svenska nationalitetsläran tog sats i romantikens språkfilosofi och tanken om språket och härstamningen som utmärkande kriterier för nationaliteten.³³¹ Frågan om språket avspeglade på många sätt de utmaningar som de svenskspråkiga i Finland stod inför i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.³³² Historikern Jennica Thylin-Klaus har påpekat att Freudenthal genom sitt nationalitetsbegrepp, som uppfattade nationalitet som en språkligt och inte politiskt bestämd enhet, lade grunden till en uppfattning om en svensk gemenskap oberoende av politiska nationsgränser. Denna uppfattning gick hand i hand med skandinavismen och betonandet av den kulturella anknytningen västerut. Enligt Freudenthals synsätt fanns det sålunda i Finland ett folk, bestående av svenskar och finnar som lydde under samma överhet och samma lagar, men två nationer eller ”nationaliteter”.³³³ Landets svenskspråkiga utgjorde en egen nationell gren av den skandinaviska stammen och en skild nationalitet där svenskheten levde vidare främst i kustbygderna. Fosterländskheten i detta tankesätt överensstämde dock inte med skandinavistiska tankegångar, vilket innebar att en gräns drogs inte bara mot den finskspråkiga befolkningen utan också utåt mot det gamla moderlandet.³³⁴ Grundelementet i den svenska självbild som höll på att ta form från och med 1860-talet, och som också utgjorde grunden för den svenska samlingsrörelsen från ca 1880 då den ”finlandssvenska”³³⁵ nationalitetstanken etableras, var att det var den svenskspråkiga allmogen som bar upp den egentliga svenskan och till sitt väsen skiljde sig från den svenskspråkiga överklassen som inte hade något gemensamt med allmogen. Ett annat grundelement var att såväl finskhetsrörelsen som den svenska överklassen förhöll sig likgiltigt till den svensktalande allmogen.³³⁶

Inom den bildade svenskspråkiga klassen företrädde i sin tur de flesta ett liberalt synsätt och motsatte sig de radikala fennomanska strävandena, men betraktade språkfrågan som sekundär i förhållande till en liberalisering av samhället och Finlands konstitutionella roll. Den svenskspråkiga bildade klassens reaktion gällde alltså till en början konstitutionen, lagstiftningen och de samhälleliga institutionerna mer än själva språket.³³⁷ I motsats till bygdesvenskheten ansåg många att svenskheten närmast var en kulturfråga och lyfte fram det svenska språket i Finland som bärare av ett kulturarv inom samhällstraditioner, kultur och litteratur. Kultursvenskheten, vars företrädare hade kopplingar främst till högkulturen och

³³¹ Meinander 2016b, 20–21; Lindman 1954, 162; Lindman 1983, 169.

³³² I slutet av 1800-talet befarade många att den svenska kulturen i Finland skulle drabbas om svenskan i Finland utvecklades till ett eget språk skilt från den svenska som talades i Sverige. Inom det nygrundade ämnet nordisk filologi började man också bedriva forskning i det språkliga arvet och dess regionala och dialektala varieteter. Andersson 2014, 27.

³³³ Thylin-Klaus 2012, 18, 61, 66.

³³⁴ Sundberg 1985, 39–40.

³³⁵ Begreppet ”finlandssvensk” användes första gången i en debatt hösten 1912 i de svenskspråkiga studenternas tidning *Studentbladet*. Benämningen blev vanligare inom skönlitteraturen på 1910-talet bland annat via författaren Arvid Mörne, som efter sekelskiftet blev bygdesvenskhetens ledande diktare. Meinander 2016b, 14; Thylin-Klaus 2012, 37–38; Se närmare Mustelin 1983, 50–70, i synnerhet 54, 60.

³³⁶ Engman 2016, 167; Hårdstedt 2023, 171–172; Högnäs 1995, 43.

³³⁷ Thylin-Klaus 2012, 68; Elomaa 2006, 38.

Litteraturforskaren, publicisten och professorn i estetik och nyare litteratur Carl Gustaf Estlander (1834–1910) i mitten av 1880-talet. Estlander var Svenska litteratursällskapets förste ordförande 1885–1897 och därefter hedersordförande fram till sin död 1910. Foto: Daniel Nyblin, Helsingfors. Historiska bildsamlingarna, Museiverket.

den urbana miljön, stod nära liberalerna i principiella frågor, men engagerade sig i motsats till dessa i språkfrågan och den svenska ”bildningsformens” fortbestånd, som de såg som det viktigaste medlet för att kunna bevara landets västerländska samhällsordning och banden västerut till Europa. Genom att bevara den kultur- och rättstradition som var ett arv från den svenska tiden kunde ett nära förhållande till Sverige och det övriga Norden bibehållas. Medan bygdesvenskarna fokuserade på de enspråkigt svenska regionerna och deras kultur, lyfte fram det svenska folket i Finland som en gemenskap och strävade efter att ”konstituera ett finlandssvenskt folk” – dock utan att eftersträva en egen stat – såg Carl Gustaf Estlander och kultursvenskarna språkfrågan ur ett helhetsperspektiv och betonade att den svensk- och finskspråkiga befolkningen bildade en gemensam statlig och politisk enhet, en nation, där den svenskspråkiga befolkningen utgjorde ett särskilt element. Begreppet folk hade däremot en klart etnografisk betydelse. Estlander godkände i stort den franske filosofen Ernest Renans åsikter om vad som utgör en nation och hävdade att gemenskap i härstamning och språk inte vägde mer än den gemenskap som en grupp erhållit via en gemensam historia. För kultursvenskarna var den gemensamma politiska historien och kulturen sålunda viktigare för nationens enhet än språket och etniciteten och man eftersträvade jämlikhet för båda språken inom den gemensamma stat som man ville försvara mot yttre tryck.³³⁸

³³⁸ Engman 2000b, 32; Engman 2016, 163, Meinander 2016b, 20; Thylin-Klaus 2012, 64–66; Schybergson 1916, 209–210, Lindman 1954, 164–165.

Estlanders ståndpunkt i språk- och nationalitetsfrågorna kom småningom delvis att över-
skugga Freudenthals nationalitetstanke. Estlander vannlade sig inte heller om kontakterna till
de svenska bygderna på samma sätt som Freudenthal, utan koncentrerade sig främst på frågan
om den svenskspråkiga bildade klassens fortsatta existens i Finland.³³⁹ Dess kulturella mission
var att kämpa för det svenska språkets och den svenska bildningens fortbestånd och för kul-
tursvenskarna var det viktigt att svenskan som förmedlande element bevarades som ett språk
för hela landet och inte reducerades till ett lokalt språk för enbart kustsvenskarna.³⁴⁰ Även
om Estlander inte som Freudenthal talade för såväl språklig som etnisk homogenitet, utan såg
svenskan som en fosterländsk kulturfaktor, var språkfrågan dock mycket viktig för honom.³⁴¹
I sin ungdom hade han ivrat för finskans utveckling till ett kulturspråk och för uppkomsten av
en finskspråkig bildad klass då både det finska och det svenska elementet enligt honom hade
historisk rätt i samhället, och bröt definitivt med fennomanin först på 1860-talet.³⁴² Estlander
framhöll tidigt både svenskans och finskans nödvändighet för nationen, men enligt honom borde
utvecklingen inte forceras utan ske gradvis med den svenska bildade klassen i spetsen. Hans ideal
var ”den dubbla bildningen”, vilket innebar att den gamla bildade, svenskspråkiga klassen skulle
arbeta sida vid sida med den unga finskspråkiga klassen för det gemensamma fosterlandet.³⁴³ I
artikeln ”Min ställning i språkfrågan” i *Finsk Tidskrift* 1887 framhöll han att ett språkbyte till
finska skulle bryta kontakterna till de nya idéströmningarna via Sverige och Norden och varnade
för en sänkning av bildningsnivån samt för ett ryskt ingripande för det finska på det svenskas
bekostnad.³⁴⁴ Det svenska bildningsarvet fick också en patriotisk prägel då det enligt Estlander
endast var den svenska bildade klassen som hade förutsättningar att kämpa mot hotet från den
växande ryska nationalismen.³⁴⁵ Enligt författaren Arvid Mörne ledde Estlanders synpunkter i
den nämnda artikelns slutligen till att ”eliten av den finlandssvenska överklassen” allt mer övergav
liberalernas ståndpunkt till förmån för ”en estlandersk svenskhet” som betonade det historiska
arvets betydelse inom rättsordning, statsförfattning och svenskan som bildningsspråk.³⁴⁶

Estlanders utveckling i språkfrågan gick sålunda från finshetsrörelsen via liberalismen
till en allt mer markerat svensksinnad åskådning, den ”Estlanderska kultursvenskheten”, som

³³⁹ Mörne 1927, 147; Thylin-Klaus 2012, 65; Hultin 1927, 74. Enligt Estlanders egna ord stödde
han den finska rörelsen så länge den var ”rent kulturell” och strävade efter ”det finska språkets
utvecklande och det finska folkets höjande”. Han bytte sida vid ingången av 1870-talet då rörelsen
hade blivit en ”politisk maktfråga” och fördärvats av ”vansinnigt hat till allt svenskt”, vilket medförde
att han såg försvaret av det svenska mer angeläget. Schybergson 1916, 563.

³⁴⁰ Schybergson 1916, 210; Högnäs 1995, 203.

³⁴¹ Lindman 1954, 168; Schybergson 1916, 209; Wrede 2009, 244.

³⁴² Lindman 1985, 10; Thylin-Klaus 2012, 67.

³⁴³ Bruun 1985, 16; Steinby 1985a, 357; Schybergson 1916, 209; Mörne 1927, 148; Torsten Steinbys
tal vid Svenska litteratursällskapets årsfest 5.2.1975, Svenska litteratursällskapets årsberättelse för
1975. Verksamhetsberättelsen, Cbb 1, SLS tjänstarkiv I, SLS.

³⁴⁴ Schybergson 1916, 421–427.

³⁴⁵ Schybergson 1956, 67; Att Estlanders syn delades även av andra inom litteratursällskapets krets
framgår bland annat av ordföranden Magnus Gottfrid Schybergsons uttalande i *Finsk Tidskrift* i
början av 1906: ”Det är icke någon överskattning, om jag säger att den del af vårt folk, som på
grund av sin ställning och sin kulturståndpunkt är kallad att på fornärd grund verka för en frisinna
utveckling, är omistlig för Finlands offentliga lif.” Schybergson 1906, 12; Se även Högnäs 1995, 92.

³⁴⁶ Mörne 1927, 151.

Publicisten och juris doktorn Axel Lille (1848–1921) fotograferad under sin studietid i Tyskland 1881. Lille var huvudredaktör för *Nya Pressen*, Svenska folkpartiets förste ordförande 1906–1917 och tillsammans med Carl Gustaf Estlander och Axel Olof Freudenthal en av de huvudsakliga initiativtagarna till grundandet av Svenska litteratursällskapet i Finland. Foto: Georg Brokesch, Leipzig. Historiska bildsamlingarna, Museiverket.

såg den svenskspråkiga bildningens och högkulturens fortbestånd som en förutsättning för fosterlandets välgång.³⁴⁷ Även om det förekom en principiell klyfta mellan kultursvenskheten och "freudenthalismen" hindrade detta inte ett politiskt samarbete. Detta kan illustreras bland annat av att Estlander som en av initiativtagarna till *Nya Pressen*³⁴⁸ var med om att till dess huvudredaktör utse juris doktor Axel Lille, som enligt Arvid Mörne var den som gjorde Freudenthals teoretiska synpunkter användbara på det politiska planet och var den som mer än andra bidrog till spridningen av svenskhetssidéerna. Lille, som i sin ungdom tillhört den svensknationella klicken runt Freudenthal, och senare tillhörde den liberala flygeln av de svensksinnade, betonade den "finländska" fosterlandstanken och den "svenska" nationalitetstanken – även om han inte stödde den nationalitetsteori som Freudenthal företrädde.³⁴⁹

Grundandet av Svenska litteratursällskapet bör enligt Max Engman ses som en del av den svenska mobiliseringen inom vetenskapen, skolväsendet och folkskolan. På finskt håll hade Finska Litteratursällskapet, som varit först med att organisera sig, tagit sig an ett bredare spektrum av uppgifter inklusive folkupplysning. På svensk sida handhades denna uppgift av

³⁴⁷ Lindman 1981a, 135; Lindman 1985, 17.

³⁴⁸ *Nya Pressen*, som representerade en strikt laglighetslinje mot de ryska likriktningssträvandena på 1890-talet, var det ledande organet för den svenska ståndpunkten i Finland.

³⁴⁹ Engman 2000b, 32–33; Meinander 2007, 125; Meinander 2016b, 31; Mörne 1927, 273; Engman 2016, 174. Lille förespråkade den finlandssvenska identitetens särprägel och berättigande. Han betonade att Finlands folk är odelat men att både den svenska och den finska nationaliteten fritt skulle få utveckla sin kultur och sin nationella egenart. Landgrén 2009b, 529–532.

Svenska folkskolans vänner, vilket gjorde att litteratursällskapet kunde betona sin vetenskapliga prägel.³⁵⁰ Mobiliseringen leddes av tre samverkande personer i olika konstellationer: Carl Gustaf Estlander (ordförande för Svenska litteratursällskapet, även bakgrundskraft för Svenska folkskolans vänner), Axel Olof Freudenthal (viceordförande för litteratursällskapet, även styrelsemedlem i Svenska folkskolans vänner) och Axel Lille (undertecknare av uppropet för grundande av Svenska litteratursällskapet, sekreterare för Svenska folkskolans vänner).³⁵¹ De två centrala påverkarna Estlander och Freudenthal, som samarbetat redan på 1870-talet inom Nyländska studentavdelningen, kom i sin tur – sina olika uppfattningar om svenskhetsrörelsen och dess mål till trots – att inom Svenska litteratursällskapet i Finland samarbeta intimt för bevarandet av det svenska kulturarvet i dess olika former. Detta innebar att de båda riktningarna av svenskhetsrörelsen kom att synas tydligt i sällskapets verksamhet och som bakgrund vid tillkomsten av sällskapets arkivsamlingar.

Ett svenskt litteratursällskap i Finland

I processen att definiera finskhet respektive svenskhet i 1800-talets Finland kom de båda litteratursällskapen i landet att spela en viktig ideologisk roll. Historikern Osmo Jussila har påpekat att den liberala intelligentsian i huvudstaden grundade föreningar för att ovanifrån driva sina egna intressen, som på 1870- och 1880-talen i hög grad var kopplade till språkfrågan och kampen om skolväsendet.³⁵² Som tidigare framgått hade Finska Litteratursällskapet i mitten av 1880-talet en etablerad verksamhet inriktad på den finska kulturen i dess olika former med bland annat insamling av folkdiktning och skriftutgivning. Finska Historiska Samfundet, som grundats 1875, dominerades i sin tur av personer med fennomanskt orienterad historieuppfattning vilka började skriva om hela Finlands historia.³⁵³ Torsten Steinby har konstaterat att man under 1870-talet på svenskt håll för det mesta nöjde sig med en polemisk försvarsstrid mot den alltmer aggressiva fennomani, medan 1880-talet präglades av en allmän uppryckning. Närmandet mellan ryssarna och fennomanierna och fruktan för de nationalistiska strömningarna i Ryssland resulterade i en ökande pessimism bland de svenskspråkiga beträffande svenskans framtid i landet och inom den svenskspråkiga bildade klassen spred sig uppfattningen att en fullständig förfinskning av den högre kulturen kunde vara nära förestående.³⁵⁴ Samtidigt ökade också intresset för kulturella institutioner som samlande och bevarande krafter. Svenska Landsmålsföreningen grundades 1874 och Svenska folkskolans vänner 1882, båda med Axel Olof Freudenthal som en av instiftarna. Bakom grundandet

³⁵⁰ Engman har påpekat att det låg femtio år mellan de båda litteratursällskapen och åtta mellan de båda folkbildningssällskapen, men att de svenskspråkiga reaktionerna både konkurrerade med och kopierade de finska. Engman 395, 398

³⁵¹ Engman 2016, 400.

³⁵² Jussila 2009, 84.

³⁵³ Meinander 2007, 125.

³⁵⁴ Steinby 1985b, 14, 17.

av såväl Svenska folkskolans vänner som Svenska litteratursällskapet i Finland 1885 fanns enligt Matti Klinge en strävan att befästa den svenskspråkiga kulturens folkliga och ledande position i Finland, som motpoler till det fennomanskt orienterade Folkupplysningssällskapet, (Kansanvalistusseura, grundat 1874) och Finska Litteratursällskapet.³⁵⁵ I sin forskning kring finlandssvenskhetens uppkomst och den klyvning på språklig grund av såväl bildningsväsendet som folkbildningen och föreningslivet som skedde under senare delen av 1800-talet och början av 1900-talet har Max Engman i sin tur sett folkupplysningsorganisationerna på båda sidor om språkgränsen som ett slags staber för nationalitetsrörelserna där den svenska motmobiliseringen skedde med modell från finsk sida.³⁵⁶

Statsvetaren Maria Kreander (senare Saaristo) har placerat in tillkomsten av Svenska litteratursällskapet i Finland under den svenska mobiliseringens initialfas 1870–1920, då svenskspråkiga organisationer och institutioner medvetet skapades som nya, parallella privata organisationer vid sidan av sådana som förfinskats eller som motsvarigheter till finska organisationer.³⁵⁷ Planer på att grunda en svenskspråkig parallellinstitution till Finska Litteratursällskapet, som allt mer koncentrerade sig på att utveckla enbart den finskspråkiga kulturen, förekom redan i början av 1870-talet då friherre Maximus af Schultén framförde tanken om att grunda också ett svenskt litteratursällskap i Finland. Som ivrig försvarare av den svenska bildningen uppmanades Carl Gustaf Estlander att leda grundandet av ett sådant sällskap, men enligt hans åsikt var tiden inte ännu mogen och han befarade att ”de arbetande krafterna” skulle bli alltför få.³⁵⁸ Läget förändrades dock och i januari 1884 meddelade Estlander i ett brev till direktorn för Myntverket, August Fredrik Soldan att han redan i flera års tid ansett att det skulle vara nödvändigt att grunda ett svenskt litteratursällskap i Finland. Dessutom ansåg han att det brådskade innan minnena sopades undan av ”flöden ur andra källor, i en annan världsdel belägna än det vi kalla västerlandet”.³⁵⁹ Sven Lindman har påpekat att det som Estlander i allt högre grad reagerade på, var att fennomänerna var beredda att förkasta såväl det svenska språket som ”den med Skandinavien gemensamma bildningsgrunden, kulturarvet”.³⁶⁰ Att liknande tankegångar låg i tiden framkommer i det initiativ som Ernst Lagus tog samma år i ströskriften *Verdandi* om grundande av ett svenskt litteratursällskap som en bas för ”kulturkampen” mellan den ”västerländskt-svenska” och den ”finskt-ugriskt-österländska” bildningsformen.³⁶¹

³⁵⁵ Steinby 1985b, 17; Landgrén 2009a, 280–281; Klinge 1996, 299; se även Hakala 2014, 20.

³⁵⁶ Se närmare Engman 2016, 398; Den svenska politiska mobiliseringen fick i sin tur stöd av folkhögskolorna i arbetet för att motarbeta finsksinnad aggression och russificering. Österlund-Pötzsch & Ekrem 2008, 47

³⁵⁷ Kreander & Sandlund 2006, 31–32.

³⁵⁸ Hultin 1910, 5–6; Schybergson 1916, 486.

³⁵⁹ Schybergson 1916, 486–488, Steinby 1985b, 15; Se även Arkivariens årsberättelse 5.2.1915 (för 1914), FoU 28, 1915.

³⁶⁰ Lindman 1985, 12.

³⁶¹ Steinby 1985b, 16; Olof Mustelin har i en artikel i *Källan* 1996 lyft fram Ernst Lagus' roll vid tillkomsten av Svenska litteratursällskapet i Finland och betonat att den var större än vad tidigare forskning antagit. Enligt Mustelin förefaller Lagus även ha anlagt vissa politiska synpunkter på sällskapets uppgifter, vilka Estlander senare tog avstånd från. Mustelin 1996, 4–6.

Avtäckningen av Johan Ludvig Runebergs staty i Esplanadparken i Helsingfors den 6 maj 1885.
Foto: Fritz Hjertzell, Helsingfors. SLSA 1160 Runebergsbibliotekets bildsamling, Svenska litteratursällskapet i Finland.

För att få större genomslag för sin idé och för att kunna ge sällskapet en så bred bas som möjligt vände sig Estlander till de mest aktiva svenskhetsförespråkarna Axel Lille och Axel Olof Freudenthal. Tillsammans med dem utvecklade han tanken på ett svenskt litteratursällskap i Finland, vilken förväntades få allmänhetens stöd. Till ”vännerna af den svenska bildningen” riktades en inbjudningsskrift som långt var formulerad av Estlander.³⁶² Inbjudan var undertecknad av sjutton personer med en bred förankring i både den akademiska världen, skolväsendet, arkivvärlden och tidningspressen, och vilka representerade olika institutioner, verksamhetsområden och regioner. Av undertecknarna blev tio medlemmar av litteratursällskapets första styrelse 1885 (se närmare kapitel III).

Den 7 maj 1885, dagen efter avtäckandet av Runebergs staty i Esplanadparken i Helsingfors, konstituerades Svenska litteratursällskapet i Finland som en medborgerlig och vetenskaplig organisation för dokumentering och utforskning av den svenska kulturen i Finland.³⁶³ Sällskapets starka anknytning till den akademiskt bildade klassen bidrog till att understryka dess vetenskapliga karaktär och till att stärka styrelsens auktoritet utåt.³⁶⁴ I ett brev till sin gode vän,

³⁶² Steinby har konstaterat att de uppgifter som ingick i Lagus' artikel i *Verdandi* 1884 långt kom att ingå i den inbjudningsskrift som Estlander formulerade följande år. Steinby 1985b, 69.

³⁶³ Inbjudningsskrift till förberedande möte för grundläggande av Svenska Litteratursällskapet i Finland 1885, Baa1, SLS tjänstearkiv I, SLS; Hultin 1910, 1–5, 8; Schybergson 1916, 488–491; Steinby 1985b, 13–14, 18–22; Wrede 2009, 247; Finne 2010, 20.

³⁶⁴ Steinby 1985b, 22; Bruun 1985, 53.

den svenske författaren Carl Snoilsky våren 1885 konstaterade Estlander att det hade varit en veritabel rusning att teckna sig som medlem och att företaget ”mottagits med en hänförelse, som låter hoppas att det svenskspråkiga elementet ännu icke sagt sitt sista ord”. Också i landets svenskspråkiga press väckte grundandet av Svenska litteratursällskapet positiv respons och bland annat *Nya Pressen* framhöll i en ledande artikel att ju kraftigare man förnekade berättigandet av en svensk kultur och ett svenskt språk i Finland, desto mer måste vännerna av den svenska bildningen vara beredda att satsa i det gemensamma kulturarbetet.³⁶⁵

I inbjudan att delta i grundläggandet av Svenska Litteratursällskapet i Finland betonades den svenska bildningens betydelse i Finland, men också att dess historia ännu till stor del var oskriven.³⁶⁶ Enligt undertecknarna fanns mycket att göra för forskningen i fråga om litteraturen³⁶⁷, bildningsinstitutionernas uppkomst och utveckling samt de svenska folkdialekterna med tillhörande folksång och saga. Också det svenska språket var i behov av omvårdnad och avsikten var att litteratursällskapet skulle verka för det svenska språkets ”rätta bruk” genom utgivning av läro- och läseböcker.³⁶⁸ Sällskapets uppgift skulle därför enligt inbjudningsskriften vara att genom insamling och bearbetning av ”vittnesbörderna” om den svenska bildningen under olika tidsskeden, och om de män som burit upp bildningsarbetet, öka kunskapen om och känslan för tidigare generationers bemödanden för den svenska bildningen. På detta sätt skulle Svenska litteratursällskapet göra rättvisa åt det förflutna men också bidra till att ”belysa vägen och liva modet” för kommande generationer. Genom att ”uppmuntra och vägleda” bildningsbärarna med hjälp av prisbelöningar och understöd skulle sällskapet också verka för den svenska bildningens framtid i landet.³⁶⁹ Inbjudningsskriften kan ses som en ideologisk programförklaring för den svenskspråkiga befolkningen i korstrycket mellan hotande förryskning och fennomanins krav på enspråkighet.

I den så kallade syftesparagrafen (§ 1) i litteratursällskapets stiftelseurkund med de första stadgarna, som stadfästes av senaten den 11 juni 1885, formulerades slutligen Svenska litteratursällskapets tre huvuduppgifter: ”att samla vittnesbörderna om den svenska kulturens uppkomst och utveckling i Finland”, ”att främja svenska språkets studium och rätta begagnande”

³⁶⁵ Språkstriden hade enligt Estlander medfört att människor var beredda till ”större offervillighet och kraftansträngning” mot den gemensamma fienden. Brevet från Carl Gustaf Estlander till Carl Snoilsky i mars 1885 finns delvis citerat i Hultin 1927, 11; Hultin 1910, 8.

³⁶⁶ Inbjudningsskrift till förberedande möte för grundläggande av Svenska Litteratursällskapet i Finland 1885, Baa 1, SLS tjänstearkiv I, SLS.

³⁶⁷ En samtida definition av ordet ”litteratur” är till exempel Anders Fredrik Dalins definition i *Ordbok öfver Svenska Språket* (1853): ”Inbgreppet af hela människoslägtets eller ett folks, ett lands, ett tidevarfs i skrift eller tryck utkomna alster i vitterhet eller vetenskap.”; I ordet litteratur inbegreps enligt Estlanders egen tolkning 1897 vid sidan av skönlitterära verk även forsknings- och andra arbeten som innehöll ett estetiskt moment, i första hand poesin, historieskrivningen och vältaligheten. I ett upprop 1919 för grundande av en tryckningsfond inom litteratursällskapet definierades litteratur enligt Estlander som ”hela den uppsamlade skatt av intellektuell produktion, som offentliggjorts i skrift eller tryck”. Steinby 1985a, 362–363; *Svenska litteratursällskapet i Finland, dess uppgifter och dess verksamhet* 1919, 1.

³⁶⁸ För svensk språkplanering i Finland under senare hälften av 1800-talet och början av 1900-talet se Thylin-Klaus 2012.

³⁶⁹ Schybergson 1916, 488–491; Steinby 1985b, 13–14; Hultin 1910, 2–3.

Lista N: 1.

Den svenska bildningen i Finland har en lång och sällsynt väcker historia. Den har sina stora och kända namn, sina Gezelier, sin Porthan, sin Fraazén och Runeberg, men derjemte tallösa mindre, redan förgätne arbetare, hvilkas tysta lifsgerning är den bildningsgrund, som den närvarande tiden har att bygga på. Den har haft sina strömmingar, den kyrkliga under Karolinernas spira, den upplysta rationalismens i förra århundradet, den känslofulla spekulatiöns och offervilliga nationalkänslans i detta sekel, och ur dessa rörelser har den fosterländska anda framgått, som utvecklats och ännu uppehåller våra fria institutioner samt uppmatt vid den svenska bildningens sida ett ungt och verksamt finskt bildningssträfande.

Vittnesbörden om detta sekellånga arbete hafva blott till en ringa del blifvit samlade eller bearbetade. Isynnerhet gäller detta om literaturen i nästan hela dess utsträckning, men äfven beträffande bildningsanstaltarnas uppkomst och utveckling återstår mycket för forskningen. I afseende å de svenska folkdialekterna samt dithörande folksång och saga är visserligen arbetet påbörjadt, men ännu på långt när icke avslutadt.

Det är denna uppgift, som i främsta rummet bör tillkomma

Svenska Literatursällskapet i Finland,

till hvars grundläggande vännerna af den svenska bildningen i landet härmed inbjudas. Genom fortlöpande publikationer, innehållande dels källskrifter, dels minnesteckningar och kulturbilder samt studier af svenska folkdialekter, svensk folksång och saga, af hvilka publikationer lämpliga delar skulle tillställas sällskapets medlemmar, kunde förgångna tidens män, deras systemål och sträfanden, ställda i en rätt belysning, återkallas i efterverldens hägkomst, jemte det bidrag lemnades äfven från vårt land till den svenska språkforskningen. Det vore att göra rättvisa åt det förflutna, men äfven i afseende å framtiden skulle den sålunda ökade kännedomen af och känslan för förfädrens verk och gerning helt visst bidraga att belysa vägen och lifva modet.

Dock äfven på ett direktare sätt bör ett sällskap af denna art kunna verka för den svenska bildningens framtid i landet, genom att uppmuntra och vägleda dem, som gå att bära denna bildning framåt. Utan att öfverskatta verkan af understöd och prisbelöningar, kan dock icke nekas att äfven hos oss en sådan uppmuntran visat sig öfver hufvud välgörande för literaturen, liksom för konsten. Särskildt i afscende å svenska språket är af flere skäl en omvårdnad af nöden, hvarför ock en af sällskapets uppgifter blefve att genom läro- och läseböcker verka för dess rätta bruk.

Då det gäller såväl att bevara förfädrens minne, som ock att förkofra det af de lemmat, är det att hoppas att sällskapet icke skall sakna landsmäns deltagande och understöd. Förslaget till sällskapets stadgar, som å konstituerande möte skall föreläggas till granskning, innebär att sällskapets medlemmar förbinda sig för 12 år till en årsafgift af 10 mark, eller att på en gång erlægga 100 mark, medan enhvar som erlagt 200 mark eller derutöfver anses som stiftare och erhåller kostnadsfritt sällskapets samtliga publikationer. För förvaltningen af dessa medel och ledningen af sällskapets verksamhet utses ett antal personer å sällskapets årsmöte.

Detta årsmöte hålles på Johan Ludvig Runebergs födelsedag. Det är i hägn af hans genius, som detta sällskap träder i dagen. I hans anda vill det verka, hans kärlek till det förflutna, hans höga och frisinnade världsåskådning, hans konst och hans språk vill det söka att bevara i hans fädernesland, och därför har till sällskapets titel tillagts:

Stiftadt till åminnelse af JOH. LUDV. RUNEBERG.

Till det förberedande möte, som torsdagen den 5 februari 1885 kl. precis 5 e. m. hålles å Societetshuset N:o 35, hafva undertecknade äran inhjuda Eder.

Wilh. Bolin.	V. M. von Born.	Fredr. Elfving.
C. G. Estlander.	A. O. Freudenthal.	G. Frosterus.
F. Gustafsson.	R. Hausen.	G. E. Lagerblad.
Axel Lille.	Theodor Lindh.	J. O. I. Rancken.
R. A. Renvall.	M. G. Schybergson.	C. Synnerberg.
K. K. Tigerstedt.	Viktor Öhberg.	

och ”att främja litterär verksamhet på svenska språket genom prisbelöningar och understöd”.³⁷⁰ Som parallell kan nämnas att såväl Statsarkivet och universitetsbiblioteket som Arkeologiska kommissionen, som grundats året före litteratursällskapet, såg sig som förvaltare av ”vittnesbörden” om Finlands historia och kultur med en uppgift som formulerats i samma anda som i Svenska litteratursällskapets syftespargraf.³⁷¹ Ur ideologisk synvinkel var det sålunda på både finskt och svenskt håll viktigt att förvalta den omstridda ”sanningen” om nationens förflutna.

I sällskapets programförklaring lyftes sålunda Estlanders ledande tanke om det svenska bildningsarvets betydelse och nödvändighet för fosterlandets framtida utveckling. Den svenska bildningsgrunden, som 1880-talets Finland kunde bygga vidare på, framhövdes liksom även den fosterländska anda som ”utvecklat och ännu upprätthåller våra fria institutioner” samt gett upphov till ”ett ungt och verksamt finskt bildningssträvande” vid den svenska bildningens sida.³⁷² Denna formulering visar enligt Steinby att undertecknarna av inbjudningsskriften inte ville betrakta den kulturella verksamheten ur en ensidigt svensk synvinkel, utan ville framhäva den gamla svenska bildningsformen i jämförelse med den finska.³⁷³ Att man bland de svensksinnade inte delade Estlanders syn på utvecklandet av en finsk bildningsform framgår av Freudenthals konstaterande att han mycket ogärna undertecknade ett uppdrag som innehöll en formulering om ”den gryende löftesrika finska kulturen”, som enligt hans mening lovade ”allt annat än gott för vårt land”.³⁷⁴

På finsksinnat håll upplevdes formuleringarna dock som ett försök att isolera den svenska kulturutvecklingen från den finska och i stället främja tanken om ett tudelat folk i ett tudelat fosterland, vilket sågs som en ofosterländsk gärning. Den fennomanska tidningen *Finland* framhöll i sin kritik att undertecknarna av inbjudningsskriften inte definierat Svenska litteratursällskapets ställning i förhållande till den finska bildningen tillräckligt klart och att Zacharias Topelius förkastat de idéer som förfäktades av sällskapets ”koryfeer”.³⁷⁵ Även om litteratursällskapet enligt Topelius hade betydelse som bevarare av upptecknade av traditioner, dialekter, historiska förhållanden och allmänna litterära strömningar förhöll han sig till en början misstänksamt till sällskapet. Han ansåg att både det svenska och det finska litteratursällskapet drevs för mycket av språkliga intressen för att kunna verka för Finlands bästa och

³⁷⁰ Se närmare s. 256–257. Bilaga Kejsarliga Senatens Resolution d. 11 juni 1885 (Svenska litteratursällskapets stiftelseurkund). Styrelsemötesprotokoll, Caa 1, SLS tjänstearkiv I, SLS.

³⁷¹ Se närmare Engman 2016, 191.

³⁷² Inbjudningsskrift till förberedande möte för grundläggande av Svenska Litteratursällskapet i Finland 1885, Baa 1, SLS tjänstearkiv I, SLS.

³⁷³ Steinby 1985b, 18.

³⁷⁴ A.O. Freudenthal till C.G. Estlander 21.1.1885. Brevet delvis citerat i Lindman 1981a, 152.

³⁷⁵ Steinby 1985b, 18; Se närmare Hultin 1910, 8–9. I samband med Svenska litteratursällskapets femtioårsjubileum 1935 tillbakavisade Eirik Hornborg kritiken om separatism eller en motsatsställning mellan de två språkgrupperna. Han framhöll att litteratursällskapet uppfattat begreppet ”svensk kultur” som ”den mångskiftande, till livets olika förhållanden och yttringar sig anslutande kulturform, med vilken Finland bragts i beröring tack vare sin tillhörighet till det svenska riket”, oberoende av om kulturen uppstått på svensk eller utländsk mark eller om ”kulturens arbetare” till sin härkomst varit svenskar, finnar eller utlänningar. Eirik Hornborgs tal vid Svenska litteratursällskapets årshögtid 5.2.1935, *Förhandlingar. Ny följd* 11, 1936.

för den forskning som krävdes för att kunna belysa landets språkliga förhållanden.³⁷⁶ Topelius avstod 1885 från att bli medlem i Svenska litteratursällskapet i Finland med motiveringen att han ville avvakta och se vad det skulle bli av företaget, eftersom han inte ville vara med om att klyva det folk som han strävat efter att förena. Han önskade att Svenska litteratursällskapet skulle ”stå upphöjdt öfver partilidelserna” och framhöll i ett brev till styrelsemedlemmen Wilhelm Lagus 1886 att han ”af allt hjerta” skulle stöda litteratursällskapet om sällskapet bevisade att ”stiftarna ej velat bygga ett vikingafäste”.³⁷⁷

För Estlander var den finska nationen tvåspråkig, sammansvetsad av sina gemensamma historiska erfarenheter och Johan Ludvig Runeberg symbolen för den odelade, tvåspråkiga nationen. I Runebergs anda framhöll han också det svenska språkets betydelse som redskap för finsk patriotism.³⁷⁸ Då Svenska litteratursällskapet i Finland grundades till nationalskaldens minne för att verka ”i hans anda och i hans fädernesland” utstakades också sällskapets patriotiska linje med den centrala uppgiften att ta tillvara och belysa vad den svenska bildningen betytt för Finland under olika tider. Ursprungligen ingick också orden ”Instiftat till åminnelse av Joh. Ludv. Runeberg” i litteratursällskapets namn, men flyttades sedermera till § 1 i sällskapets stadgar.³⁷⁹ Sällskapets starka anknytning till nationalskalden markerades ytterligare genom att årshögtiden skulle firas på Runebergs födelsedag den 5 februari. Steinby har påpekat att sällskapets medlemmar med familjer under de så kallade ofärdsåren i början 1900-talet upplevde årsfesten som en fosterländsk högtid och betydande manifestation. Firandet av nationalskaldens 100-årsminne i litteratursällskapets regi 1904 befäste känslan av Runebergs betydelse för hela nationen som en del av mytbildningen för att stärka den patriotiska sammanhållningen.³⁸⁰

Torsten Steinby har i sin analys av Svenska litteratursällskapets verksamhet betonat den starka fosterländska stämning som utmärkte den första styrelsen, vare sig det gällde fosterländska minnen, såsom en planerad Fänrik Stål-medalj i slutet av 1890-talet, eller bemödanden för att göra litteratursällskapets publikationer kända vid världsutställningarna i Paris (1889, 1900) som exempel på forskningens och litteraturens nivå i det autonoma storfurstendömet. Sällskapet uppmärksammade även andra av den nationella väckelsens stormän såsom Elias Lönnrot – vars svenskspråkiga litterära produktion utgavs i sällskapets skriftserie (1908,

³⁷⁶ Som sitt forum valde Topelius i stället Historiska Samfundet som han ansåg vara mest representativt och som enligt honom lämpade sig bäst för forskningens utveckling. Forsgård 2000, 86.

³⁷⁷ Brevet delvis citerat i Forsgård 2000, 85–86; Z. Topelius till M.G. Schybergson 18.5.1885, Allmän korrespondens, Faa 1, SLS tjänstearkiv I, SLS.

³⁷⁸ Wrede 2009, 245; Steinby 1985b, 18; Torsten Steinbys tal vid Svenska litteratursällskapets årsfest 5.2.1975, Svenska litteratursällskapets årsberättelse för 1975, Verksamhetsberättelsen, Cbb 1, SLS tjänstearkiv I, SLS.

³⁷⁹ Estlander förklarade hänvisningen till Runeberg med att nationalskaldens anda skulle prägla sällskapets verksamhet: ”hans kärlek till det förlutna, hans höga och frisinnade världsåskådning, hans konst och hans språk ville det [litteratursällskapet] bevara i hans fädernesland”. Bruun 1985, 9; Wrede 2009, 244–247.

³⁸⁰ Steinby 1985b, 22, 39. Steinby har även kallat årshögtiderna ”samlingsstunder i frisinnets och patriotismens tecken”. Torsten Steinbys tal vid Svenska litteratursällskapets årsfest 5.2.1975, Svenska litteratursällskapets årsberättelse för 1975, Verksamhetsberättelsen, Cbb 1, SLS tjänstearkiv I, SLS.

Svenska litteratursällskapet i Finland grundades 1885 till minne av skalden Johan Ludvig Runeberg (1804–1877) och firar sin årshögtid på Runebergsdagen den 5 februari. Foto: Alfred Ottelin 1863. SLSA 1160 Runebergsbibliotekets bildsamling, Svenska litteratursällskapet i Finland.

1911) – och Johan Vilhelm Snellman, vilka båda ansågs höra till den svenska litteraturen. Snellmans hundraårsminne firades 1906 med både publikationer och ett festföredrag av Magnus Gottfrid Schybergson om Snellmans litterära och ideologiska framtoning.³⁸¹ Ända från grundandet kom Svenska litteratursällskapet i Finland ändå att på finskt håll ses som ett kulturellt flaggskepp för svenskhetsrörelsen och av de finsksinnade som ett politiskt vapen till följd av formuleringarna om nationalskalden i sällskapets namn och syfte.³⁸²

Svenska litteratursällskapet – ett politiskt samfund?

I första delen av Svenska litteratursällskapets historik *Forskning och vitterhet* (1985) nämner Torsten Steinby att litteratursällskapets program präglades ”av tanken att hävda och stärka den svenskspråkiga folkgruppens intellektuella aktiviteter vilket åsyftade en svensk samling som ett primärt fosterländskt intresse” och gav programmet dess ”faktiska, om än inte direkt utsagda politiska karaktär”.³⁸³ Med hänvisning till Miroslav Hroch har Maria Saaristo hävdad att Svenska litteratursällskapet medverkade i flera steg av den process där det svenska språket i Finland intellektualiserades, uttryckligen genom att samla in, bearbeta och publicera lingvistiskt, folkloristiskt och historiskt material av relevans för landets svenskspråkiga befolkning (se

³⁸¹ Litteratursällskapet utgav också Snellmans brevväxling med Johan Jacob Tengström 1843–1849 (FoU 20, 1906). Se närmare Steinby 1985b, 37–39, 41–43.

³⁸² Engman 2016, 175.

³⁸³ Steinby 1985b, 22.

närmare kapitel IV) samt genom att stöda svenskspråkig litteratur och vetenskaplig forskning med fokus på den svenskspråkiga befolkningen i Finland.³⁸⁴

Redan 1884 hade Estlander framhållit att det inte låg någon nationalitetssträvan bakom hans planer på att grunda ett svenskt litteratursällskap och att svenska språkets betydelse för honom huvudsakligen var historisk-praktisk som ”det adekvata uttrycket och medlet för de institutioner och den anda, som hittills gjort en människovärdig existens möjlig i vårt land”.³⁸⁵ Att han även själv ville hålla sig ovanom de politiska frågorna framgår både av hans verksamhet inom *Finsk Tidskrift* och av en passus i ett brev till den finsksinnade litteratur- och konsthistorikern Eliel Aspelin-Haapkylä, som 1876 vägrat medverka i tidskriften.³⁸⁶ I brevet framhöll Estlander att han aldrig varit och aldrig skulle bli någon ”partiman”.³⁸⁷ Steinby har konstaterat att Estlander vid sidan av litteratursällskapets kulturella uppgifter också såg nödvändigheten av en aktiv svensknationell insats. I sitt första årsfesttal 1886 nämnde Estlander uttryckligen att sällskapets uppgift var politisk då det under trycket av ”det närvarandes tvång” enligt honom var nödvändigare än någonsin att gå tillbaka till det förflutna, för att där ”hämta kraft och mod ur bildningens frukter, vilka icke kunna beskattas eller borttagas”.³⁸⁸

Estlander ville dock inte blanda in litteratursällskapet i språkstriden utan tonade rätt snabbt ner den politiska aspekten och framhöll i sitt tal vid sällskapets årsmöte tio år senare att Svenska litteratursällskapet då det grundades inte hade någon politisk uppgift överhuvudtaget. Enligt honom kunde uppgifterna att ta till vara ”källorna för vår svenska litteraturs utvecklingshistoria”, att bearbeta dem för att hålla minnet och kärleken till det förgångna levande, att befrämja forskning rörande det svenska språket och den svenska folkdiktningen och att uppmuntra landets svenska skönlitteratur genom pris och understöd svårligen betecknas som ett ”politiskt syfte”.³⁸⁹ Beträffande Svenska litteratursällskapets roll som kulturellt flaggskepp

³⁸⁴ Saaristo 2020, 109–110. Saaristo hänvisar till Hrochs sex kulturella steg i den process där språket intellektualiseras, det vill säga aktivt utvecklas som litterärt och kulturellt språk, för att höja dess betydelse som grund för kollektiv identifikation. Saaristo 2020, 103. Se närmare Hrochs verk *European Nations. Explaining Their Formation*. Verso, London 2015.

³⁸⁵ C.G. Estlander till A.F. Soldan 2.1.1884. Brevet finns citerat i Schybergson 1916, 486–487.

³⁸⁶ Som huvudredaktör för *Finsk Tidskrift* från mitten av 1870-talet ville Estlander att tidskriften skulle stå över partifrågor och även ha finsksinnade medarbetare. Schybergson 1956, 62.

³⁸⁷ C.G. Estlander till E. Aspelin-Haapkylä 23.12.1876. Brevet finns refererat i arkivariens årsberättelse 5.2.1915 (för 1914), Årsmötesprotokoll, Caa 5, SLS tjänstearkiv I, SLS; Även den finsksinnade historikern Ernst Gustaf Palmén och hans svåger litteraturhistorikern Valfrid Vasenius vägrade medverka i en tidskrift som leddes av ”svekomanernas ledare” Estlander. Schybergson 1956, 62.

³⁸⁸ Steinby 1985b, 16; Steinby 1985a, 353; Se även Engman 2016, 175 och Hårdstedt 2023, 184.

³⁸⁹ Carl Gustaf Estlanders tal vid Svenska litteratursällskapets årsmöte 5.2.1896, Årsmötesprotokoll, Caa 1, SLS tjänstearkiv I, SLS; Estlanders passus om Svenska litteratursällskapets opolitiska karaktär torde vara ett bemötande av den finsksinnade litteraturhistorikern Valfrid Vasenius beslut att dra sig ur samarbetet med litteratursällskapet kring utgivningen av Finlands äldre svenska litteratur. Vasenius hade reagerat på att Estlander varit ordförande vid det första svenska partimötet 1896, vars uppgift hade varit att skapa en svensk partiorganisation, och ansåg att Svenska litteratursällskapet i Finland genom Estlanders medverkan var ”solidariskt med den opinion, hvilken hyllas af det svenska partimötet.” Patrick Bruun har påpekat att det dock sannolikt inte var i egenskap av ordförande för litteratursällskapet som Estlander blev kallad att leda ordet. Bruun 1985, 41. Se närmare Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 16.1.1896, Styrelsemötesprotokoll, Caa 1, SLS tjänstearkiv I, SLS.

för svenskhetsrörelsen från och med 1880-talet har Max Engman noterat att även finskhetsrörelsen på liknande sätt länge såg sig som en närmast opolitisk kulturrörelse som upprätthöll föreställningen om bara *en* finsk rörelse trots splittringen i gammal- och ungfinnar.³⁹⁰

Enligt Estlanders biograf Magnus Gottfrid Schybergson var Estlander vid tiden för litteratursällskapets grundande trött på ”den slitande språkstriden” och ville i första hand ”verka för de svenska bildningsintressena”. Även om hans avsikt var att undvika polemik, var det inte alltid möjligt att hålla sällskapet utanför dagspolitiken.³⁹¹ År 1906 kände sig Svenska litteratursällskapet tvunget att ge de svenska språksträvandena sitt offentliga stöd i fråga om modersmålets ställning i skolorna i samband med en tilltänkt omorganisering av mellanskolorna.³⁹² Redan 1897 hade sällskapet också på det svenska partimötets uppmaning utgivit en förteckning över 1100 svenska ortnamn i Finland, för att bevara svenska namn som man var rädd att skulle förfinskas till följd av principen att kommunalspråken bestämde ortens namn.³⁹³ Även 1901 kände sig litteratursällskapet förpliktat att ta ställning i en politisk fråga då sällskapet tillsammans med Finska Historiska Samfundet och Vetenskaps-Societeten, med statsarkivarie Reinhold Hausens goda minne, protesterade mot att arkivhandlingar från autonomins äldsta tid skulle överföras från Statsarkivet till Kejsarliga regeringskansljens arkiv i S:t Petersburg. Trots sin officiellt opolitiska profil tog Svenska litteratursällskapet då del i den konstitutionella kampen på ett område där det ansåg kunna yttra sig som part, för att med hänvisning till sitt syfte trygga källmaterial för den nationella historieskrivningen. Bakom sällskapets ställningstagande låg sannolikt till en del även det konstitutionella försvaret av fosterlandet via arkivhandlingarna – även om detta inte uttrycktes öppet.³⁹⁴

Steinby har konstaterat att även om Estlander ville hålla Svenska litteratursällskapet opolitiskt i allmänhetens ögon utgjorde försvaret av det svenska kultur- och bildningsarvet otvivelaktigt en politisk aspekt. Genom att betona den svenska bildningens ledande roll och det svenska kulturarvets betydelse för landets fortsatta existens kom Estlander indirekt att ge litteratursällskapet en politisk roll i förhållande till såväl kejsardömet som de inhemska finskhetsivrarna. De finsksinnades språkliga intentioner och hotet om ryska inskränkningar i Finlands autonoma ställning ledde till att Estlander via Svenska litteratursällskapet ville bygga en ”försvarsbastion till skydd för både den svenska odlingens bestånd och fäderneslandets

³⁹⁰ Engman 2016, 400.

³⁹¹ Schybergson 1916, 241; Magnus Gottfrid Schybergsons minnestal över Carl Gustaf Estlander, Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 22.9.1910, Styrelsemötesprotokoll, Caa 4, SLS tjänstearkiv I, SLS.

³⁹² I litteratursällskapets protokoll framhålls att sällskapet ”för hvilket det svenska språkets intressen i landet äro dyrbara” såg det som sin plikt att vända sig till senaten med en anhållan om att ”detta språk både såsom modersmål i talrika skolor och som det andra inhemska språket i ännu flere måtte vid omorganisationen af våra mellanskolor, lika väl som det finska språket, tillgodoses vida mera än för närvarande är fallet”. Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 19.4.1906, Styrelsemötesprotokoll, Caa 3 samt Svenska litteratursällskapets årsberättelse 5.2.1907 (för 1906), Årsmötesprotokoll, Caa 3, SLS tjänstearkiv I, SLS; Bruun 1985, 43.

³⁹³ ”Förteckning öfver svenska ortnamn i Finland”, FoU 10, 1897; Gustavsson 2014, 209.

³⁹⁴ Steinby 1985b, 140–141. Frågan har behandlats ingående i Kerkkonen 1995 och Lybeck 2016. Se även Hakala 2021, 121–126.

integritet”.³⁹⁵ För Estlander, som ansåg att fennomanernas opportunistiska politik i förhållande till de ryska makthavarna direkt kolliderade med landets intressen, var svenskhet och patriotism identiska begrepp. Det svenska arvet var det som enligt Estlander bar upp landets framtid och ett Finland där detta arv utrotats kunde han inte uppleva som sitt fosterland.³⁹⁶

Under de så kallade ofärdsåren stärktes Estlanders nationella hållning då han engagerade sig för det konstitutionella motståndet, vilket ledde till att han – och i förlängningen även litteratursällskapet – av många sågs som en garant för såväl fosterländskhet som det svenska i Finland.³⁹⁷ Steinby har också framhållit att det ökade intresset för sällskapets verksamhet åren efter sekelskiftet 1900, då det politiska trycket ökade från rysk sida, kan ses som en del av det passiva försvaret.³⁹⁸ Historikern Patrick Bruun går ännu längre i fråga om litteratursällskapets politiska roll och hävdar att Svenska litteratursällskapet i Finland inte skall ses enbart som ett kultursällskap utan också som en proteströrelse mot förryskningen och till försvar för det svenska kulturarvet.³⁹⁹ Även om alla medlemmar inte stödde sällskapets program i sin helhet, stödde de kärnpunkterna och som samfund kunde litteratursällskapet erbjuda medlemmarna en möjlighet att reagera i ett läge då organiserad partiverksamhet ännu saknades. Fram till enkammarlantdagen 1906 och grundandet av Svenska folkpartiet var litteratursällskapet genom sin existens ett starkt stöd för den svenska samlingsrörelsen – och kunde därigenom också indirekt uppfattas som politiskt. Svenska folkpartiets första partiprogram 1906 var en kompromiss mellan de kultur- och bygdesvenska synsätten och Patrick Bruun har hävdat att Svenska litteratursällskapet skulle ha blivit överflödigt som samlingspunkt om inte den ryska reaktionen på händelserna 1906 blivit så häftig, vilket ledde till att medlemsiffrorna fortsatte att stiga.⁴⁰⁰ Att det fanns en social beställning på en dylik organisation med ett program som upplevdes angeläget, framgick av den stora medlemsuppslutningen redan under det första verksamhetsåret (över 1000 medlemmar).⁴⁰¹

³⁹⁵ Steinby 1985b, 15–17; Torsten Steinbys tal vid Svenska litteratursällskapets årsfest 5.2.1975, Svenska litteratursällskapets årsberättelse för 1975, Verksamhetsberättelsen, Cbb 1, SLS tjänstearkiv I, SLS; Sundberg 1985, 38.

³⁹⁶ Lindman 1981a, 138–139. Sin pessimistiska åsikt om det ideologiska klimatet i Finland formulerade Estlander bland annat i artikeln ”Ubi patria ibi bene” i festbladet *Per Brahes minne* 1880, som utgavs till 200-årsminnet av Per Brahes död. Se närmare Schybergson 1916, 229–234 och Nordenstreng 1930, 334–340.

³⁹⁷ Lindman 1981a, 154; I C.G. Estlanders brevsamling, SLSA 252 i Svenska litteratursällskapets arkiv, finns mer än 70 brev 1876–1905 från liberalernas förgrundsfigur senator Leo Mechelin, som Estlander samarbetade med kring *Finsk Tidskrift* och i konst- och kulturfrågor sedan 1870-talet. Det är sannolikt att han också tog intryck av vännen Mechelins åsikter i laglighetsfrågan. Se till exempel Schybergson 1916, 377–379 och Nordenstreng 1936, 369–375.

³⁹⁸ Steinby 1985b, 22, 47–48; Hakala 2014, 279.

³⁹⁹ ”Prof. Patrick Bruun: Litteratursällskapet en proteströrelse!”, *Östra Nyland* 16.4.1985.

⁴⁰⁰ Bruun 1985, 39–41; Hakala 2014, 279–280; Meinander 2016b, 21. Även om Estlander stödde den svenska samlingsrörelsen kände han sig främmande för koncentrationen kring de svenska bygderna och Freudenthals nationalitetsteori och betonade i sin sista politiska uppsats *Svenskheten och svenska folkpartiet* (1906) fortsättningsvis betydelsen av en svenskspråkig bildad klass i landet även i framtiden. Lindman 1981a, 155.

⁴⁰¹ Topppnoteringen uppnåddes 1920 i slutet av den undersökta perioden (3732 medlemmar). Steinby 1985b, 46, 50; Bruun 1985, 28.

Den med tiden alltmer konservativa Estlander, som såg ett samband mellan den nya demokratiens uppkomst och ”vår gamla frisinna kulturens undergång”, såg 1906 pessimistiskt på utvecklingen av de inhemska språkförhållandena och befarade att litteratursällskapet skulle få ”uppgöra bouppteckningen” över svenskan som bildningsspråk.⁴⁰² Sällskapets ”politiska ansvar” för språkfrågan upphörde dock i början av 1920-talet efter tillkomsten av Svenska Finlands Folkting 1919 och språklagen 1922.⁴⁰³ Stabilare politiska förhållanden och en förändrad ideologisk situation, som medförde att sällskapets samlande uppgift inte längre kändes relevant, i kombination med ett mer diversifierat samhälls- och föreningsliv ledde till att Svenska litteratursällskapet småningom förlorade ställningen som den ledande ideella organisationen på svenska i Finland.⁴⁰⁴

Den inhemska historieforskningen och källutgivningsprojekten

Historieforskningen och nationen – finskt och svenskt

En faktor av betydelse för förståelsen av arkivets tillkomst inom Svenska litteratursällskapet i Finland är historieforskningens utveckling i slutet av 1800-talet och de stora källutgivningsprojekten och hur denna utveckling påverkades av språkstriden och det samtida politiska läget. Historien utvecklades till en vetenskap samtidigt som nationalitetstanken slog igenom i Europa.⁴⁰⁵ Intresset för att samla in och publicera historiska källor hade varit livligt i flera länder redan i början av 1800-talet och europeiska historieforskare besökte de nyöppnade arkiven på kontinenten för att samla in material som kunde skapa en historisk kontext kring de nationella strävandena.⁴⁰⁶

Även i Finland kom historieskrivningen att bli av central betydelse för utvecklandet av nationalkänslan och nationsbygget under 1800-talet. Historieforskningen påverkades i hög grad av nationalitetssträvandena, men till följd av Finlands statslösa förflutna som en ”ny” nation utan tidigare politisk självständighet var det svårt att konstruera en stabil ”stor berättelse” (master narrative) om nationens ursprung och utveckling.⁴⁰⁷ Ett flertal inhemska forskare tillbringade redan under första hälften av 1800-talet långa tider i inhemska och utländska arkiv för att finna byggstenar för fosterlandets historia, som kunde utges i tryck.⁴⁰⁸ Den historiska forskningen under Henrik Gabriel Porthans tidevarv på 1700-talet hade väckt känslan för det egna landet och dess befolkning. Den vaknande nationalkänslan och tanken

⁴⁰² Lindman 1981a, 149, 152; Schybergson 1916, 563–564.

⁴⁰³ Bruun 1985, 41.

⁴⁰⁴ Bruun 1985, 22; Hakala 2014, 328–330.

⁴⁰⁵ För den internationella utvecklingen inom historievetenskapen och dess professionalisering se Iggers 2005.

⁴⁰⁶ Blouin & Rosenberg 2011, 27.

⁴⁰⁷ Berger & Lorenz 2011, 6.

⁴⁰⁸ Dyliska forskare var exempelvis Jacob Tengström, Adolf Ivar Arwidsson, Edvard Grönblad, Wilhelm Gabriel Lagus, Karl Konstantin Tigerstedt och Johan Esaias Waaranen.

om den historiska utvecklingen som en organisk utveckling med ett bestämt mål, som först framfördes av Gottfried Herder och utformades av Friedrich von Schelling och Friedrich Hegel, gav den historiska forskningen nya impulser. Ett nytt intresse för folkets forntid växte fram, ytterligare inspirerat av utgivningen av *Kalevala* (1835, 1849) och *Kanteletar* (1840). Från och med 1840-talet började de inhemska historieforskarna intressera sig för nyare idéer inom europeisk historieforskning (till exempel de franska historikerna Augustin Thierry och François Guizot) och rättsvetenskap och tog intryck även av nordiska historiker såsom Erik Gustaf Geijer.⁴⁰⁹

Under århundradets lopp blev övertygelsen om att historieforskningen måste bygga på originalkällor allt starkare under inflytande av den tyska historieforskaren Leopold von Ranke (1795–1886), som framhöll att forskaren med hjälp av precision och noggrannhet skulle kunna rekonstruera historiska skeenden. Rankes empiriska analysmetoder och strävan efter objektivitet bidrog till ett nytt sätt att se på vetenskapen och till ett allt mer kritiskt förhållningssätt till de historiska källorna. I Finland introducerades Rankes läror på 1840-talet främst av Edvard Grönblad, som bekantat sig med den tyska käll- och arkivforskningen och i Rankes anda eftersträvade objektiv historieforskning baserad på historiska urkunder. Vid samma tider började också de teoretiska förutsättningarna för Finlands historia debatteras, i synnerhet huruvida landets historia främst borde betraktas ur politisk-historisk eller ur kulturhistorisk synvinkel, av vilka den senare under 1840- och 1850-talen blev allmän.⁴¹⁰ I föredraget ”Äger finska folket en historie?” (1843) hade den unge Zacharias Topelius fastställt att Finlands historia i allt väsentligt var en kulturhistoria och att landet, eftersom det inte utgjort en separat stat, inte heller kunde göra anspråk på en egen politisk historia före föreningen med Ryssland år 1809. Däremot hade det finska folket under den svenska tiden genomgått en politisk uppfostran.⁴¹¹

Divergerande historiesyn

Språkstriden i Finland och de därmed sammanhängande politiska tvisterna kom att avspegla sig också inom vetenskapen och såväl språkliga, kulturella som samhällsliga utgångspunkter kom att påverka synen på historievetenskapens natur och uppgifter. Enligt de finska historikerna Irma Sulkunen och Tiina Kinnunen, som undersökt historikersamfundet under 1800-talet, fördes en vetenskapspolitisk kamp på 1870-talet mellan den svenskspråkiga och oftast politiskt liberala vetenskapseliten och representanter för de fennomanskt inriktade nationella vetenskaperna, som strävade efter att etablera sig på det inhemska vetenskapsfältet.⁴¹² Historieskrivningen blev en hörnpelare i den fennomanska ideologin med dess finsknationella, teleologiska och kollektivistiska historiesyn där de finska bönderna var predestinerade att

⁴⁰⁹ Mustelin 1957, 178–188.

⁴¹⁰ Mustelin 1957, 178–179, 192–193, 289, 297; Se även Walsham 2016, 9.

⁴¹¹ Mustelin 1957, 178–179; Engman 2016, 80–81; Engman 2000b, 33; Forsgård 2002, 212.

⁴¹² Sulkunen & Kinnunen 2019, 62.

Finskhetsrörelsens ledande gestalt senatören, publicisten och professorn i allmän historia Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen (1830–1903, till 1884 Georg Zacharias Forsman) på 1890-talet. Han använde författarnamnet Yrjö Koskinen. Foto: Daniel Nyblin, Helsingfors. Historiska bildsamlingarna, Museiverket.

ta över staten Finland. Finlands historia hade en riktning och för historikerna gällde det att skapa en historisk legitimitet för Finlands nationella existens. Med historiens hjälp skulle man söka lösningar på samtidens problem och lyfta fram det finska folket. Den historiker som i hög grad formulerade den finsknationella historiesynen och via den formade nationen och dess självbild var historikern och politikern Yrjö Koskinen, som sökte stöd i historien för det berättigade i de finsknationella strävandena.⁴¹³ Hans verk *Oppikirja Suomen kansan historiassa* (1869, andra utvidgade upplagan 1881–1882; i svensk översättning *Finlands historia från den äldsta tiden intill våra dagar* 1874) kom att definiera mycket av riktlinjerna i den historiska debatten för hundra år framåt.⁴¹⁴ En parallell till Yrjö Koskinen var Finlands första statsarkeolog Johan Reinhold Aspelin, som grundade Fornminnesföreningen 1870 och organiserade den finska fornforskningen utgående från sin nationella historiesyn.⁴¹⁵

⁴¹³ Yrjö Koskinen har karakteriserats som finsk "nationalhistoriker", en kombination av historiker och nationsbyggare. Engman, *Språkfrågan* (manuskript), kapitel III, 67, TAIV 3.2.1, SLS tjänstearkiv IV, SLS; Yrjö Koskinen var Finska Litteratursällskapets ordförande 1874–1892 och organiserade 1864 dess historiska avdelning (Historiallinen osakunta; från 1875 Finska Historiska Samfundet) samt var Finska partiets ledare och en central gestalt inom Folkupplysningssällskapet (Kansanvalistusseura). Han adlades 1884 och antog då officiellt namnet Yrjö-Koskinen.

⁴¹⁴ Engman 2016, 82–84; Engman 2000a, 16; Engman 2000b, 33–34; Tommila 1989, 167; Forsgård 2002, 210–214; Ahtiainen & Tervonen 1990, 25.

⁴¹⁵ Jfr Tommila 1989, 113; Med *nationell historiesyn* avses en genomtänkt uppsättning uppfattningar om vad som är viktigt och styrande i ett lands eller folks historia och om de grundläggande vändpunkterna och drivkrafterna i landets eller folkets historia. Se närmare Engman 1992, 174.

Enligt historikern Max Engman utgjorde den finsknationella historiesynen en historisk utläggning av Snellmans nationalitetslära. Under påverkan av Hegel och Ranke blev den bärande tanken att folket till följd av nationalandans natur strävar efter nationalitet, statlighet och historia och att historien har riktning, mål och ett slags inbyggd lagbundenhet. Nationalitetstanken var alltså historiens röda tråd och dess förverkligande var historiens mening. Koskinens grundtanke, som också blev dominerande inom den finskspråkiga historieforskningen, var att projicera Finland bakåt i tiden och ställa upp detta som historiens måttstock, enligt vilken det förgångna bedömdes utgående från hur händelserna påverkat Finland och hur de främjat eller hindrat den finska nationalitetens utveckling. Engman har konstaterat att det i början av 1870-talet fanns en social beställning för en ”bakåtblickande profetia” av detta slag. I den finsknationella historiesynen var tanken om det svenska förtrycket central. Den svenska tiden hade enligt Koskinen inneburit en utdragen diskriminering av det finska folket, som nu fördes fram som historisk aktör i motsats till den svenska staten och den svenskspråkiga överklassen. Historieskrivningen skulle därför fokusera på händelser och skeenden där man kunde se självständiga finska initiativ, såsom Klubbekriget på 1500-talet. För de finskspråkiga framstod finskans utveckling till jämställdhet och rättmätig majoritetsposition som den stora berättelsen, det finska narrativet, i 1800-talets Finland. Efter Yrjö-Koskinen blev den finsknationella historiesynen dominerande och hade en stark position till följd av den historiefilosofiska underbyggnaden.⁴¹⁶

Ännu drygt hundra år senare levde tanken om ett Finland som erövrats av ett Sverige kvar bland vissa finska historieforskare som försvarade begreppet ”Ruotsin vallan aika”. Eftersom maktens centrum låg i den svenskspråkiga västra rikshalvan och denna rikshalvas behov var avgörande för hur inrikes- och utrikespolitiken, förvaltningen och rättsväsendet utformades var det enligt dessa historieforskare i fråga om maktutövningen motiverat att tala om ”det svenska väldets tid”. Argumentet har tillbakavisats av andra historiker som påvisat att de styrande i Stockholm många gånger beaktade önskemål från Finland och att den östra rikshalvan uppmärksammades på samma sätt som andra regioner och perifera områden i riket.⁴¹⁷ Ett annat tema för debatt bland sentida historiker i både Sverige och Finland är huruvida Finland var en separat enhet inom det svenska riket med en nationell identitet.⁴¹⁸

Under 1800-talet omfattades den finsk-nationella historiesynen dock inte av alla historiker. Enligt Zacharias Topelius hade Gud gett Finlands folk en särskild uppgift som Europas

⁴¹⁶ Engman *Språkfrågan* (manuskript), kapitel III, 67, TAIIV 3.2.1, SLS tjänstearkiv IV, SLS; Engman, 2000b, 33–36; Engman 2016, 84; Tommila 1989, 94.

⁴¹⁷ Bland andra Pekka Ahtiainen och Jukka Tervonen har försvarat begreppet ”Ruotsin vallan aika”. Se närmare Ahtiainen & Tervonen 1996, 32 (not 33); Argumentet har tillbakavisats av Gabriel Bladh och Christer Kuvaja inom forskningsprogrammet *Svenskt i Finland – Finskt i Sverige*. Bladh & Kuvaja 2005, 13–14.

⁴¹⁸ Frågan har lyfts fram av Jonas Nordin i *Ett fattigt men fritt folk. Nationell politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden* (2000) och Juha Manninen i *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta* (2000). Nordins argument har bemötts till exempel av Nils Erik Villstrand i *Ordens makt och maktens ord* (2007), inom det tidigare nämnda forskningsprogrammet.

förmur, och Topelius betonade folkets enhet oberoende av språk. Han framhöll att landet vuxit fram som en organism genom generationers liv och arbete i den geografiska miljö som landet utgjorde och såg nationaliteten som en produkt av historiens arbete. För honom följde den historiska utvecklingen en providentiell plan där det svenska elementet i landet representerade världsidéns, det vill säga kristendomens, ankomst och därför var historiskt berättigat och kulturhistoriskt nödvändigt. Han förkastade påståendena om att de svenskspråkiga i landet skulle ha förtryckt och utnyttjat det finska folket och såg den svenskspråkiga befolkningen och den germanska kulturen i Finland som ett civilisationselement och ett band till övriga västeuropeiska länder. Mot slutet av 1800-talet utgick de ledande fennomana från att Topelius principiella omsorg om folket också hade en språklig dimension, vilket man inte såg med blida ögon på svenskspråkigt håll. Med tilltagande ålder förhöll sig Topelius dock allt mer skeptiskt till tanken på en finskspråkig enhetskultur och kritiskt mot försöken att nedvärdera den svenska kulturens betydelse för Finlands utveckling.⁴¹⁹

För de svenskspråkiga historikerna handlade den svenska tiden om ett enhetligt rike utan finsk separatism och tog med extra ordinarie professorn i allmän historia Magnus Gottfrid Schybergson och professorn i estetik och nyare litteratur Carl Gustaf Estlander i spetsen avstånd från vad de uppfattade som försök att projicera ”svallande och nationsbyggande känslor i samtiden” på det förflutna.⁴²⁰ Koskinens historietolkningar bemöttes av Schybergson i hans historievetenskapliga motskrift *Finlands historia* 1–2 (1887, 1889).⁴²¹ Svenska litteratursällskapets ordförande, Estlander, kritiserade i sin tur Koskinen för att försöka identifiera en separat finsk nationalkänsla, och för att vilja projicera bakåt den konflikt som man utgående från partiståndpunkter försökte skapa mellan det finskspråkiga folket och den svenska bildningen i Finland. Både Schybergson och Estlander framhöll att det inte går att finna en finsk nationalmedvetenhet före skilsmässan från Sverige. Medan den finsksinnade historietolkningen fokuserade på nationaliteten utgick de svensksinnade-liberala historikerna från staten och ett riksperspektiv och betonade det västerländska, det vill säga det svenska och nordiska, rätts- och kulturarvets betydelse för den historiska utvecklingen i Finland.⁴²² Denna historiesyn var förhärskande inom Svenska litteratursällskapet i Finland, där fem av tolv ledamöter i den första styrelsen efter 1885 var historiker av facket eller stod nära den historiska forskningen, vilket innebar att de rådande trenderna inom disciplinen också påverkade sällskapets verksamhet.⁴²³

⁴¹⁹ Engman 2000a, 16; Forsgård 2000, 81–83; Forsgård 2002, 212–213.; Ekman 2011, 15–17. Forsgård har konstaterat att även om Topelius själv alltid betonade enhet och samhörighet mellan landets båda språkgrupper kom han i sin strävan att bygga en nation av ett enhetligt och tvåspråkigt folk att uppfattas som en opålitlig fennoman. Se Forsgård 2002, 217.

⁴²⁰ Engman 2000b, 35; Forsgård 2002, 214.

⁴²¹ Schybergson, som karakteriserats som en liberal historiker, undervisade i allmän historia som extraordinarie professor från 1883, men ägnade sig i sin forskning åt Finlands historia. Också i skolböckerna i Finlands historia och i *Finlands politiska historia 1809–1919* (1923) kom hans svensksinnade inställning tydligt fram. Tommila 1989, 124.

⁴²² Engman 2016, 84; Engman 2000b, 35–36; Engman 1990, 50–51; Forsgård 2002, 215; Tommila 1989, 93.

⁴²³ Hakala 2014, 259.

Under 1800-talets andra hälft fördes också en emotionellt färgad debatt om huruvida Finland borde känna tacksamhet över att landet via Sverige blivit en del av Västerlandet och det västliga rättsarvet. Man använde historien som slagträ för att främja de egna målsättningarna i samtiden och Nils Erik Forsgård har konstaterat att den inflammerade debatten implicit gällde vem som äger makten över minnet. Många av de svenskspråkiga historikerna uppfattade Snellmans och fennomanernas eftersträlvade folklighet som ett försök att lägga beslag på ett minne som inte hade grund i historiska fakta. Max Engman har konstaterat att Finlands ställning mellan öst och väst ledde till att de finska historikerna måste definiera Finlands anknytningar till de under olika tider dominerande grannarna. För att distansera sig från Sverige betonades allt icke-svenskt, medan man för att försvara sin rörelsefrihet österut mot Ryssland lyfte fram den västerländska rättstraditionen och de sekelgamla banden till Sverige. De svenskspråkiga historikerna i Finland råkade i sin tur i ett tvåfrontskrig gällande främst rikshistorien och Finlands plats i den. Det gällde både att motverka att fin(länd)ska perspektiv försumrades i den rikssvenska historieskrivningen och att försvara riksperspektivet i Finland mot de finsksinnade historikernas uppfattning som snävade in historien genom att fokusera på Finland och det finsk(språkig)a folket.⁴²⁴ Också den svenska bosättingens ålder och invandningsriktning debatterades häftigt som en del av språkstriden. Via den skandinavistiska ideologin kom frågan om den svenska bosättningen att även få en rasteoretisk dimension och kom sedermera att kopplas till språkfrågan och diskussionen om svenskarnas äldre hemortsrätt i landet.⁴²⁵

Språkfrågan påverkade också verksamheten inom historiens institutioner. Finska Historiska Samfundet, som konstituerade sig som ett självständigt tvåspråkigt samfund för historiker 1875, hade inlett sin verksamhet inom Finska Litteratursällskapet som dess historiska sektion (Historiallinen osakunta) 1864. Den finska dominansen inom samfundet var dock så stark redan under de första åren att bland andra de båda statsarkivarierna Karl August Bomansson och senare Reinhold Hausen drog sig ur samfundets verksamhet. Även Historiallinen yhdistys – Historiska föreningen (grundad 1890) som i praktiken länge var tvåspråkig och verkade som ett högre seminarium för unga magistrar, införde finska som protokollspråk 1901 och började två år senare utge *Historiallinen Aikakauskirja* som en helt finskspråkig tidskrift.⁴²⁶ De svenskspråkiga historikerna sökte sig efter detta till Svenska litteratursällskapet i Finland, som publicerade böcker och kortare undersökningar inom historiens område. Inom det allmänhumanistiska Svenska litteratursällskapet var historien dock bara en, men viktig, disciplin bland de andra. De svenskspråkiga studerandena och yngre historikerna, som kände sig utanför de viktigaste historiska institutionerna, grundade 1914 Svenska studenters historiska förening under Per Olof von Törnes ledning. För att svara på behovet av en svenskspråkig

⁴²⁴ Engman, 2000b, 33–37; Forsgård 2002, 213; Se närmare Engman 2016, 84–90, där även den så kallade tacksamhetsskuldebattens olika skeden behandlas.

⁴²⁵ Tommila 1989, 107, 116–117.

⁴²⁶ Redan i slutet av år 1876, under Yrjö Koskinens tid som Historiska samfundets sekreterare, bytte protokollspråket till finska. Blomstedt 1925, 43; Kerkkonen 1995, 84–87; Engman 1990, 41.

publiceringskanal för speciellt nordisk historia började föreningen två år senare utge *Historisk Tidskrift för Finland*, vars programförklaring kan karakteriseras närmast som kultursvensk.⁴²⁷

Historieforskningens professionalisering

Förutsättningarna för att bedriva forskning förbättrades då arkivväsendet utvecklades, vetenskapliga samfund grundades och möjligheterna att publicera forskningresultat och historiska källor ökade. I Europa upplevde historieforskningen en högkonjunktur i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet med fokus på de framväxande nationalstaterna som historiens huvudaktörer. I Finland blev denna uppgång mycket tydlig: fornforskningen och forskningen i folktradition blev egna vetenskapsgrenar, historien delades i allmän, inhemsk och kyrkohistoria och statistikväsendet utvecklades. Disciplinen politisk historia tillkom som en följd av försvaret av autonomin under den så kallade rättskampen, och ekonomisk och socialhistoria som en följd av de stora förändringarna i samhället.⁴²⁸

Den professionella moderna historieskrivningen som växte fram i Europa under 1800-talet var inriktad på nationens, statsmakternas och de politiska institutionernas historia och skulle rekonstruera och förklara politiska händelser.⁴²⁹ I Finland behandlade den politiska historien i Leopold von Rankes anda närmast statliga händelser och internationella relationer. När relationerna mellan storfurstendömet och kejsardömet Ryssland skärptes under 1800-talets sista decennier kom frågan om autonomins tillkomst att överskugga nästan all annan historieforskning, då den ansågs kunna lösa problemet om Finlands politiska ställning och motarbeta slavofilernas framställningar av händelserna. Historieforskningen blev en del av den konstitutionella striden och ändamålet helgade i viss mån medlen i denna kamp, som starkt kom att påverka den finska historiesynen. Liksom de finsksinnade historikerna tidigare såg det nationella uppvaknandet som sitt centrala forskningsobjekt, såg historikerna under förryskningsperioden historien som ett vapen vid försvaret av Finlands ställning, vilket innebar att historieforskningen skulle vara patriotisk.⁴³⁰

Vid samma tid som Zacharias Topelius och Yrjö Koskinen förde fram sin historiesyn baserad på Hegels läror med nationalandan i fokus, hade den tyska idealismen redan börjat mista sin ledande ställning inom filosofin. Från 1860-talet började de finska forskarna påverkas av fransk (Auguste Comte) och brittisk (Henry Thomas Buckle) positivism, John Stuart Mills individualistiska filosofi och Charles Darwins utvecklingslära samt av den tyska nationalekonomiska skolan med sina statistiska metoder, som inom den finska historieforskningen lyftes fram av Ernst Gustaf Palmén (1849–1919). Intryck togs också av den skandinaviska forskningen inom ekonomisk historia (Hans Forssell), folklivsforskning (Troels Frederik Troels-Lund)

⁴²⁷ Jfr Engman 1990, 42 och Engman 2016, 190.

⁴²⁸ Lindkvist 2012, 46; Klinge 2010, 289; Tommila 1989, 95–97.

⁴²⁹ Lindkvist 2012, 46.

⁴³⁰ Tommila 1989, 167–171.

och arkeologi (Hans Hildebrand, Oscar Montelius). För de fennomanska historikerna blev darwinismen ett medel för att på ett modernt sätt och med en modern terminologi motivera den finskspråkiga befolkningens ofrånkomliga rörelse framåt.⁴³¹

De nya strömningarna inom historieforskningen, som nu skulle utföras enligt vetenskapliga metoder baserade på empiri och teoretiska hypoteser, var ekonomisk och social historia. I Finland ledde de nya strömningarna och den samhälleliga reformverksamheten efter lantdagens återupptagna verksamhet på 1860-talet – i kombination med ökad tillgång till uppordnat kameralt arkivmaterial i Statsarkivet – till en fokusering på det egna landets ekonomiska och sociala utveckling och en kamerallhistorisk skola, som blomstrade under 1880- och 1890-talen.⁴³²

Metodologiska skillnader och olika forskningsinriktning

I mitten av 1890-talet spreds även den tyska social- och kulturhistorikern Karl Lamprechts kulturhistoriska forskningsmetoder till Finland, och med dem fokuseringen på kollektiva orsakssammanhang samt socialpsykologisk och socialhistorisk analys. Historien skulle undersöka det typiska, allmänna samt historiska lagbundenheter. I Finland tolkades den kulturhistoriska inriktningen mycket brett som det egna *folkets* historia och liv, och uteslöt endast direkta stats- och politiska händelser. Den nya kulturhistoriska forskningen blev populär uttryckligen bland de finskspråkiga historikerna och kring sekelskiftet 1900 uppstod en kollektivistisk eller kulturhistorisk skola, som intresserade sig för sociala grupper och breda lager och ägnade sig åt empiriska undersökningar i Finlands historia (Väinö Voionmaa, Gunnar Suolahti med flera). Vid samma tid var de svenskspråkiga historikerna dock, enligt Max Engman närmast av en slump, inriktade främst på allmän historia och det romanska språkområdet (exempelvis Alma Söderhjelm, Per Olof von Törne) och tog till sig Lamprechts synsätt först i mitten av 1910-talet (Hjalmar Crohns, Gabriel Nikander, Per Olof von Törne).⁴³³

På svenskt håll kritiserade till exempel Svenska litteratursällskapets andra ordförande Magnus Gottfrid Schybergson de kollektivistiska forskarna för att använda Lamprechts metoder på ett ohistoriskt sätt för att i Snellmans och Yrjö Koskinens anda utsträcka *Finlands* historia längre bak i tiden än vad som kunde beläggas med fakta.⁴³⁴ I slutet av 1800-talet koncentrerade sig de svenskspråkiga historikerna, av vilka en stor del tillhörde de kretsar som bar upp den aristokratiska eller högborgerliga kultursvenskheten, i stället på forskning i det svenska kultur- och rättsarvet. I motsats till de finskspråkiga historikernas betonande

⁴³¹ Tommila 1989, 135–138; Forsgård 2002, 216.

⁴³² Tommila 1989, 138–144; Det arkivmaterial som överläts till Finland enligt fredsfördraget i Fredrikshamn 1809 bestod främst av domböcker och kamerala handlingar och utökades först småningom med dokumenthelheter som kopierats i svenska och ryska arkiv samt med handlingar rörande den egna statsförvaltningen. Inriktningen på social och kameralt historia som en följd av detta, stod också i samklang med den fennomanska ideologin. Jfr Klinge 2010, 285–287.

⁴³³ Se närmare Tommila 1989, 147–148, 155–156, 160; Engman 1990, 41; Engman 2000b, 40.

⁴³⁴ Ahtiainen & Tervonen 1990, 22.

av kollektivet (folket) samt vikten av ekonomisk och socialhistoria, lyfte de svenskspråkiga historikerna genom ett personhistoriskt och individcentrerat forskningsgrepp fram ”betydelsefulla” individer inom både kultur- och politisk historia, och de mänskliga valmöjligheterna framom en providentiell historiesyn.⁴³⁵

Den avgörande skillnaden mellan de finsk- och svenskspråkiga historikerna låg dock i forskningsgreppet. På svenskspråkigt håll hade man tagit modell av den franska analytiska källforskningen och dess inriktning på enskilda händelser framom omfattande synteser. I sitt försvar av det svenska kulturarvet – och i förlängningen av hela det svenskspråkiga inslaget i Finland – gick de svenskspråkiga historikerna in för en källfokuserad historieskrivning som undvek allmänna generaliseringar och stora synteser, och förhöll sig källkritiskt till nationella konstruktioner. För de finskspråkiga historikerna var däremot också den politiska historien på sätt och vis kollektiv då de politiska aktörerna sågs i första hand som representanter för en historisk ideologi eller förkroppsligade en historisk institution. I slutändan innebar de olika inriktningarna inom historieforskningen att finsk- och svenskspråkiga historiker skrev om samma stat men med ståndsindelningen som gräns för sina arbetsområden. Detta resulterade i att präste- och bondeståndets historia skrevs av finskspråkiga historiker medan de svenskspråkiga historikerna skrev om adeln och borgerskapet, som för många av dem utgjorde den egna sociala bakgrunden.⁴³⁶

Källor för forskningen i nationens historia

Från och med 1820-talet blev utgivning av historiska källor en stor allmänuropeisk angelägenhet och en ny våg av dokumentutgåvor började utkomma under 1800-talets första decennier i Tyskland (*Monumenta Germaniae Historica*) och Frankrike (*Collection de documents inédits sur l'histoire de France*, från 1835 på initiativ av François Guizot). Samtidigt utvecklades det moderna arkivväsendet (se närmare kapitel I). Källpublikationer hade utgivits i Sverige redan på 1700-talet och i den östra rikshalvan var Henrik Gabriel Porthan den ledande forskaren inom utgivningen av urkunder.⁴³⁷

I början av 1800-talet blev dock behovet att åstadkomma en heltäckande skildring av Finlands historia byggd på skriftliga källor och arkivforskning allt större, och då originalkällorna ofta fanns utanför landets gränser, huvudsakligen i Sverige, var det nödvändigt att samla

⁴³⁵ Som exempel på individcentrerade historiker kan nämnas Carl von Bonsdorff och Svenska litteratursällskapets ordförande Magnus Gottfrid Schybergson, av vilka den senare utgav bland annat stormannabiografier över Henrik Gabriel Porthan (1908, 1911) och Carl Gustaf Estlander (1916). Engman 2000b, 33–36, 40, 43–45; Forsgård 2002, 214–215; Tommila 1989, 174; se även Engman 1999, 171–172; Till undantagen hörde författaren och lokalhistorikern Anders Allardt, han disputerade 1898 med en socialhistorisk avhandling om de sociala och ekonomiska förhållandena i Borgå slottslän på 1500-talet, som tillkommit inom ett socialhistoriskt projekt under ledning av historikern Ernst Gustaf Palmén. Se närmare Strömberg 1999.

⁴³⁶ Ahtiainen & Tervonen 1990, 22, 26; Engman 1990, 41; Engman 2000b, 41, 45; Engman 2016, 327.

⁴³⁷ Klinge 2010, 121; Tommila 1989, 51–55, 68–69; För Porthans roll som urkundsutgivare se Saarenpää 2019, i synnerhet 67–101, 103–107.

in och ge ut källorna för historieforskningens behov. Också efter 1809 var historieforskarna i Finland tvungna att stöda sig på olika källpublikationer som utgivits i Sverige, bland annat *Diplomatarium Suecanum* som började utges 1829 och där alla dittills kända urkunder gällande Finland infördes. Under 1840-talet inleddes en livlig källutgivning och under de två följande decennierna omvandlades den relativt slumpartade insamlingen av manuskript till en planmässig publikationsverksamhet som belyste Finlands historia i sin helhet. Från och med 1840-talet låg tyngdpunkten på utgivning av kyrkliga och medeltida urkunder, senare blev handlingar från 1500- och 1600-talen aktuella (Adolf Ivar Arwidsson). På 1850- och 1860-talen utkom källutgåvor såväl gällande Finlands medeltidshistoria (Adolf Ivar Arwidsson, Edvard Grönblad) som 1600- och 1700-talen (Johan Esaiaas Waaranen, Karl Konstantin Tigerstedt, Yrjö Koskinen).⁴³⁸

Till forskarsamfundets viktigaste uppgifter hörde att sammanställa och redigera källpublikationer och informera om arkivfynd. Utgivarnas syfte var att publicera historiskt källmaterial för att möjliggöra kommande historikers framställningar över nationalstatens uppkomst och det blev allt vanligare att betrakta urkundspublikationerna och urkundssamlingarna som förarbeten för utförliga skildringar av Finlands historia. Staten stödde utgivningen av många stora källutgåvor, vilket också var vanligt på andra håll i Europa.⁴³⁹ Småningom blev det också allt vanligare att vid sidan av urkundspublikationer publicera handlingar (urkunder och aktstycken) som bilagor till bearbetningar av olika slag i bland annat de vetenskapliga samfundens tidskrifter.⁴⁴⁰ Samtidigt debatterades nyttan av urkundspublikationerna och huruvida det var slöseri med tid och krafter att endast avtrycka eller göra avskrifter av handlingarna utan att bearbeta det hopsamlade materialet. Bland forskarna framfördes dock också åsikten att det var historikernas främsta uppgift att offentliggöra källmaterial, eftersom all bearbetning och sammanställning eventuellt kunde innebära subjektivering och rentav förvrängning av historiska fakta.⁴⁴¹ Efter 1860-talet avtog utgivningen av källpublikationer men återupptogs med förnyad kraft från 1880-talet till 1910-talet. Debatten om urkundspublikationerna hade lyft fram nödvändigheten av källkritik och enligt tysk modell ställdes allt högre krav på källpublikationernas kvalitet. Intresset för originalkällorna ledde forskarna till utländska arkiv där de kunde ta del av forskningen och forskningsmetoderna.⁴⁴²

Också under slutet av 1800-talet var medeltiden och kyrkohistorien de viktigaste områdena inom källutgivningen, även om utgivningen av 1600-tals handlingar fortsattes av bland andra Karl Konstantin Tigerstedt och Carl von Bonsdorff. Den finländske historieforskaren

⁴³⁸ Se närmare Saarenpää 2019, 106–113; Salminen 2012, 160–164; Kerkkonen 1995, 27–38; Mustelin 1957, 324–434. För att kunna orientera sig bland det splittrade urkundsmaterialet rörande Finland sammanställde Wilhelm Gabriel Lagus, Edvard Grönblad, Carl Axel Gottlund och Fabian Collan under första hälften av 1800-talet förteckningar över de urkunder som var tillgängliga i tryckt form. Tommila 1989, 70, 104.

⁴³⁹ Waaranens publikationsserie *Samling af urkunder rörande Finlands historia* (1863–1878) var den första urkundsserie som från början erhöll finansiellt stöd av statsmakten. Kerkkonen 1995, 137.

⁴⁴⁰ Mustelin 1957, 408–410.

⁴⁴¹ Se närmare Mustelin 1957, 429–432.

⁴⁴² Tommila 1989, 104–107, 121; Mustelin 1957, 430.

Tapio Salminen har lyft fram det faktum att det inte i första hand var akademiska forskare vid universiteten eller enskilda forskare engagerade i skapandet av ett narrativ för den finska historien som uttalade behovet att samla in material rörande Finlands medeltid, utan att insamlingsarbetet till största delen bedrevs av arkivinstitutionernas arkivarier som strävade efter att samla in information om handlingar rörande Finlands medeltid i utländska arkiv.⁴⁴³

Det stora namnet inom urkundsutgivningen i Finland var statsarkivarien Reinhold Hausen (1850–1942), som sysslade med källutgivning under hela den aktiva delen av sitt liv. Hausens mål var att dokumentera Finlands historia under medeltiden och delvis under 1500-talet så fullständigt som möjligt, komplettera tidigare källutgivning och ge forskarna tillgång till det spridda källmaterialet i samlad form. Redan på 1870-talet hade utgivningen av serien *Samling af urkunder rörande Finlands historia* överförts på Statsarkivet och enligt arkivets instruktion från 1883 hade statsarkivarien i uppdrag att utge handlingar i Statsarkivet som var av särskild betydelse med tanke på fosterlandets historia. Genom statsarkivariens försorg utgavs bland annat urkundspublicationerna *Bidrag till Finlands historia*, av vilken fem delar utkommit fram till 1917, *Åbo domkyrkas svartbok* (1890) samt diplomatariet *Finlands medeltidsurkunder*, av vilka två delar (1910, 1915) utkom före Hausens avgång från ämbetet 1916.⁴⁴⁴ Andra flitiga utgivare av historiska källor var Karl Gabriel Leinberg (1830–1907), Adolf Neovius (1858–1913) samt Elis Lagerblad (1845–1928). Den sistnämnde, som på 1880- och 1890-talen publicerade handlingar rörande Borgå lantdag 1809, var också Svenska litteratursällskapets arkivarie 1885–1917. Såväl arkivväsendets utveckling som de publicerade källorna kom att inverka på historieforskningens inriktning och innehåll. Bland annat utgivningen av första delen av *Bidrag till Finlands historia* 1881 bidrog på ett betydelsefullt sätt till att stimulera finsk historieforskning. Enligt historikern Matti Klinge var Hausens stora insats uttryckligen kopieringen av historiska källor rörande Finland i arkiv i Sverige och på kontinenten samt att han fortsatte och systematiserade det källutgivningsarbete som inlemts av de tidigare nämnda källutgivarna.⁴⁴⁵

De vetenskapliga samfunden och källutgivningen

Historikern Tapio Salminen har konstaterat att de stora nationella källutgåvornas gyllene period under 1800-talet på flera sätt var en följd av den romantiska mentalitet som företrädades av den bildade medelklassen och patriotiska intressegrupper och som tog sig uttryck bland annat i litterära och historiska samfund.⁴⁴⁶ I likhet med lärda samfund på den europeiska

⁴⁴³ Salminen 2012, 165.

⁴⁴⁴ För Hausens utgivningsverksamhet se Saarenpää 2019, 114–134 och Lybeck 2016; Enligt Martti Kerkkonen anslöt sig Hausens utgivningsarbete till den finska historieforskningens strävan att skapa en totalbild av landets tidiga öden och att söka och förstå det finska folkets egna identitet. Kerkkonen 1995, 137–148; Tommila 1989, 68–70, 104–106; Hakala 2000, 55; För en fullständig förteckning över Reinhold Hausens källutgåvor se Huldén 2000, 27–49.

⁴⁴⁵ Kerkkonen 1995, 35, 47, 137–139; Klinge 2010, 287.

⁴⁴⁶ Salminen 2012, 160.

kontinenten ägnade sig också de vetenskapliga samfunden i Finland under 1800-talet åt utgivning av källmaterial och flera fora för källutgåvor och forskningsresultat såg dagens ljus under 1800-talets lopp. Finska Litteratursällskapet (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) kom att inneha en viktig roll i utgivningsarbetet och i *Suomi, tidskrift för fosterländska ämnen*, som sällskapet började utge 1841, ingick både urkunder och historiska aktstycken.⁴⁴⁷ Också efter att Statsarkivet övertog ansvaret för utgivningen av historiska handlingar på 1870-talet fortsatte källutgivningen att vara ett arbete för enskilda forskare och en viktig verksamhetsform för de vetenskapliga samfunden. Finska Historiska Samfundet hade i likhet med Svenska litteratursällskapet i Finland källutgivning på sitt program ända från början och i anhållan till senaten om att få grunda Finska Historiska Samfundet åberopades behovet av att utge handlingar. Samfundet uppmanade forskare att kopiera material rörande Finlands historia i utländska arkiv, och stödde också projekten ekonomiskt. Åren 1882–1915 utgav Finska Historiska Samfundet serien *Todistuskappaleita Suomen Historiaan*, i vilken ingick bland annat underserien *Asiakirjoja, jotka valaisevat Suomen kameraalisia oloja* (1892–1908). Samfundets publikation *Historiallinen Arkisto*, som började utkomma 1866, innehöll både forskningsrön och historiska dokument i avskrift.⁴⁴⁸

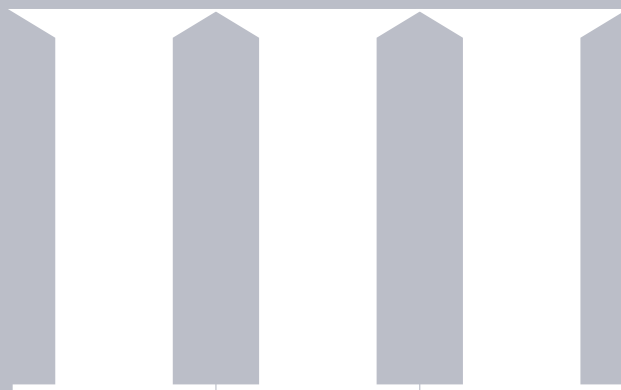
Även Svenska litteratursällskapet i Finland var engagerat i detta utgivningsarbete, och den dåvarande viceordföranden Magnus Gottfrid Schybergson framhöll i ett tal vid litteratursällskapets årsmöte 1895 att sällskapet ända sedan grundandet 1885 vinnlagt sig om att befrämja ”detta fosterländska forskningsarbete”.⁴⁴⁹ I olika sammanhang betonades att en av sällskapets huvuduppgifter var att bearbeta urkunder för att göra dem tillgängliga för forskningen och allmänheten.⁴⁵⁰ Utgivningen av vetenskaplig litteratur och källpublikationer i Svenska litteratursällskapets skriftserie, som inleddes 1886, låg i linje med övriga aktuella utgivningsprojekt inom det historiska fältet och kommer att behandlas närmare i kapitel IV (Insamling och publicering).

⁴⁴⁷ Kerkkonen 1995, 27–28. För Finska litteratursällskapets utgivningsverksamhet se närmare Sulkunen 2004, 104, 302–305.

⁴⁴⁸ Kerkkonen 1995, 35; Tommila 1989, 101. Statsarkivarien Karl August Bomansson var en av de tidigaste utgivarna av källmaterial i *Historiallinen Arkisto*. För Historiska Samfundets källutgivning se även Karonen 2019, passim.

⁴⁴⁹ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets årsmöte 5.2.1895, FoU 9, 1895.

⁴⁵⁰ Årsberättelse för Svenska litteratursällskapet 5.2.1901 (för 1900), FoU 15, 1902; Hakala 2014, 259.

ARKIVAKTÖRER – NÄTVERKSBYGGARE OCH MAKTUTÖVARE

I denna undersökning har jag valt att lyfta fram vissa aktörsgrupper och enskilda aktörer som jag anser har haft en central betydelse i arkivets tillkomstprocess. För förståelsen av arkivsamlingarna och deras innehåll är det viktigt att känna till de personer som verkat inom Svenska litteratursällskapet och deras ståndpunkter. Den kanadensiske arkivarien Rob Fisher, som undersökt arkivdonatorer som aktörer, definierar aktörskap som agenternas eller aktörernas förmåga att driva och främja sina intressen och därigenom påverka arkivverksamheten.⁴⁵¹ För arkivaktörerna inom litteratursällskapets krets använder jag Fishers definition och ser närmare på hur de olika aktörsgrupperna – styrelseledamöterna, ombudsmännen, sympatisörerna och donatorerna – agerade för att främja sällskapets och sina egna intressen, vilka i detta fall sammanföll då det gällde att bygga upp ett arkiv för det svenska kulturarvet i Finland. I detta kapitel beskriver jag de olika aktörsgrupperna och på vilket sätt de bidrog till Svenska litteratursällskapets arkivsamlingar och i kapitlet ”Bäste Bror...” analyserar jag nätverkens betydelse för arkivsamlingarnas förkovran. I förlängningen innebar aktörskapet också en form av direkt eller indirekt maktutövning, som jag går närmare in på i kapitlet ”Arkivaktörernas makt...” där arkivaktörernas åtgärder i samband med val av material till Svenska litteratursällskapet granskas.

⁴⁵¹ Fisher 2015, 92, 94.

Svenska litteratursällskapets arkivaktörer – vilka var de?

Styrelseledamöterna⁴⁵²

Under åren 1885–1920 tog Svenska litteratursällskapet emot närmare 300 donationer till sitt arkiv. Materialet kunde finna sin väg till sällskapets arkiv via flera olika aktörsgrupper. I första hand lämnades arkivmaterial in till litteratursällskapet av donatorerna själva (220 donationer, 73 procent), men material kunde också förmedlas till sällskapet av någon av sällskapets styrelseledamöter och ombudsmän eller av andra personer som sympatiserade med sällskapets strävanden.⁴⁵³ Den aktörsgrupp som kunde påverka utformandet av litteratursällskapets arkivbestånd allra mest var styrelseledamöterna. Männerna i sällskapets styrelse, den innersta kärnan, bestod ända från början 1885 av en grupp lärda män i framträdande akademiska positioner, vilket enligt Torsten Steinby var Estlanders kriterium för dem han valde ut för den första styrelsen.⁴⁵⁴ Det var alltså fråga om personer med tyngd och auktoritet i samhället och klara kopplingar till universitetsvärlden och den högre förvaltningen. Några av dem var släkt med varandra eller personligt bekanta och en del av dem kände varandra från universitetet, föreningslivet eller övriga kulturella sammanhang (se närmare kapitlet ”Bäste Bror...”). De utgjorde trots varierande ålder en socialt väl integrerad grupp med en stark intern sammanhållning och förenades av ett upplevt ideologiskt och politiskt hot mot det svenska kulturarvet och fosterlandet.

I den första styrelsen 1885 ingick som tidigare framgått tio av de sjutton personer som Estlander handplockat som undertecknare av inbjudningsskriften: Carl Gustaf Estlander själv (professor i estetik och nyare litteratur), professorerna Axel Olof Freudenthal (svenska språket och litteraturen), Magnus Gottfrid Schybergson (allmän historia) och Fridolf Vladimir Gustafsson (romersk litteratur), docenten Fredrik Elfving (botanik), förste biblioteksamanuensen Robert Alfred Renvall (universitetsbiblioteket), överinspektören i Överstyrelsen för skolväsendet, tidigare extra ordinarie professorn Johan Gustaf Frosterus (historia), överinspektören i Överstyrelsen för skolväsendet, docenten Carl Synnerberg (romersk litteratur), statsarkivarien Reinhold Hausen och läroverkläraren, kollegan vid Svenska normallyceum Elis Lagerblad (historia, geografi, svenska). Till den första styrelsen hörde utöver dessa även Kejserliga Alexanders-universitetets tidigare rektor, professorn och statsrådet Jakob Johan Wilhelm Lagus samt verkställande direktören för Finlands Hypoteksförening Kasten Antell. Genom att välja in personer vars vetenskapliga studier och intresseområden sammanföll med sällskapets program, men samtidigt företrädde olika kulturinstitutioner försökte man göra styrelsens sammansättning så mångsidig som möjligt.⁴⁵⁵

⁴⁵² I beskrivningen av styrelsens sammansättning stöder jag mig på motsvarande avsnitt i min tidigare undersökning om arkivsamlingarna vid Svenska litteratursällskapet i Finland. Se Hakala 2014.

⁴⁵³ Se närmare kapitlet Passiv och aktiv insamling.

⁴⁵⁴ Steinby 1985b, 69.

⁴⁵⁵ Steinby 1985b, 20–21

Pedagogen och kulturhistorikern Ernst Lagus (1859–1923) efterträdde 1891 sin far, universitetets tidigare rektor Jakob Johan Wilhelm Lagus i Svenska litteratursällskapets styrelse där han var medlem till 1918. Redan före sitt inträde i styrelsen deltog han på 1880-talet i det folkloristiska insamlingsarbetet. Foto: Fritz Hjertzell, Helsingfors 1882. Historiska bildsamlingarna, Museiverket.

Av styrelsens tolv ledamöter var flera historiker eller personer som stod nära den historiska forskningen, vilket bidrog till att ett flertal av styrelseledamöterna personligen engagerade sig i insamlingen av material till litteratursällskapet. Under den första entusiasmens tid då medlemmar och material strömmade in till Svenska litteratursällskapet i Finland stod historiskt och litterärt material som lämpade sig för publicering i fokus för styrelseledamöternas intresse, och flera av dem förmedlade donationer till sällskapets arkiv eller bidrog aktivt till insamlingen med egna donationer. Under perioden 1885–1920 inkom drygt 80 donationer (27 procent) via sällskapets styrelseledamöter, antingen som förmedlade donationer eller egna gåvor.

Till de aktivaste förmedlarna under denna period hörde ordföranden Estlander (23 donationer av vilka 7 egna) och viceordföranden (från 1894), senare ordföranden (från 1897) Schybergson (14 donationer av vilka 3 egna) samt statsarkivarien Hausen (7 donationer av vilka 3 egna).⁴⁵⁶ En förmedlare som inte tillhörde den alla första styrelsen var historieforskaren, pedagogen och folkbildningsmannen Petrus Nordmann (styrelsemedlem 1893–1912), som med tanke på utgivningen av handlingar rörande Finlands historia bidrog bland annat med avskrifter av handlingar rörande Per Brahes resa i Finland 1639 och inrättandet av akademien i Åbo, vilka han hittat i arkiv i Sverige.⁴⁵⁷ Han förmedlade också skaldestycken i original av författarinnan Wilhelmina Nordström och en avskrift av en landshövdingberättelse från

⁴⁵⁶ Historiska och litteraturhistoriska samlingens förvärvsdatas, SLS.

⁴⁵⁷ P. Nordmann till C.G. Estlander 11.11.1887 och 28.11.1894, C.G. Estlanders brev, SLSA 252, SLS.

1770-talet om lantbruket i Åbo och Björneborgs län.⁴⁵⁸ Vid sidan av arkivarien Lagerblad var Estlander, Schybergson och Hausen de arkivaktörer i styrelsen som genom riktlinjer och olika praktiska åtgärder bidrog mest till insamlingen av historiskt samt person- och kulturhistoriskt material till sällskapets arkiv.

De centrala arkivaktörerna förenades alla av en långvarig verksamhet inom Svenska litteratursällskapets styrelse – Estlander i 25 år, Schybergson i nästan 40 år, Hausen och Lagerblad i drygt 30 år. Två andra centrala arkivaktörer uttryckligen beträffande insamlingen av traditions- och språkvetenskapligt material var den tidigare nämnde Axel Olof Freudenthal,⁴⁵⁹ som var medlem av litteratursällskapets styrelse i 23 år samt pedagogen och kulturhistorikern Ernst Lagus som medverkade i sällskapets styrelse i 27 år. Lagus förmedlade en handfull donationer till Svenska litteratursällskapet under den undersökta tiden (5 donationer av vilka 2 egna).⁴⁶⁰ I verket *Arkiv, minne, glömska. Arkiven vid svenska litteratursällskapet i Finland 1885–2010* har arkivarien Carola Ekrem utrett Ernst Lagus och Axel Olof Freudenthals betydelse för insamlingen av det folkloristiska materialet under den undersökta perioden.⁴⁶¹ De centrala aktörerna stod för kontinuitet inom sällskapets insamling av material till sitt arkiv och var alla starkt engagerade i bevarandet av det svenska kulturarvet i Finland. De bidrog aktivt till dess förkovran både genom att sprida kunskap om sällskapet och dess verksamhet och genom sitt eget exempel som donatorer och som förmedlare av donationer.

Carl Gustaf Estlander – sällskapets grundare och galjonsfigur

Carl Gustaf Estlander (1834–1910) var Svenska litteratursällskapets grundare och dess första ordförande 1885–1897. För den stora allmänheten framstod Estlander som en ledargestalt som enligt Johan Wrede förenade sin vetenskapliga verksamhet med en institutionsbyggande kulturell och ideologisk-politisk gärning.⁴⁶² Estlander hade ett vidsträckt nätverk som vid sidan av inhemska och utländska vetenskapliga samfund och organisationer omfattade allt från Svenska Teaterns styrelse, Konstflitföreningen i Finland, Finska konstföreningen, olika medborgarorganisationer på kulturfältet samt tidningspressen och tidskrifter till stadsfullmäktige, lantdagen samt statliga och kommunala kommittéer rörande bland annat utbildningsfrågor, konstverk och hantverk.⁴⁶³ Estlander deltog sålunda aktivt i uppbyggandet av både medborgarsamhället och kulturlivet i Finland, där det svenska kulturarvet enligt hans kultursvenska

⁴⁵⁸ SLSA 86, SLSA 237, Accessionkatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Historiska och litteraturhistoriska samlingens förvärvsdatas, SLS.

⁴⁵⁹ Freudenthal förmedlade också ett par folkloristiska samlingar till litteratursällskapet på 1880- och 1890-talet. Accessionkatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Historiska och litteraturhistoriska samlingens förvärvsdatas, SLS.

⁴⁶⁰ Accessionkatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Historiska och litteraturhistoriska samlingens förvärvsdatas, SLS.

⁴⁶¹ Se närmare Ekrem 2014, passim.

⁴⁶² Wrede 2009, 244.

⁴⁶³ Estlander verkade bland annat som Finska konstföreningens ordförande 1878–1896. För Estlanders livsgärning se Schybergson 1916 och Wrede 2009.

linje utgjorde en omistlig del. Enligt Estlander var båda de inhemska språken oundgängliga för nationen och han ansåg att en radikalt genomförd enspråkighet skulle vara till skada för Finland, då den gemensamma politiska historien och kulturen enligt honom var av större betydelse för nationens enhet än modersmålet eller etnicitet med rasbiologiska undertoner. Bland den finska allmänheten uppfattades Estlander dock allmänt som de svensksinnades ledargestalt.⁴⁶⁴

Efter sin avgång från ordförandeposten valdes Estlander 1898 till sällskapets hedersordförande och kvarstod i styrelsen fram till sin död 1910, även om han inte de sista åren längre deltog i styrelsearbetet.⁴⁶⁵ Under sin aktiva styrelsetid var han dock ett flertal gånger medlem av sällskapets prisnämnd och publicerade under de två första decennierna bidrag i *Förhandlingar och uppsatser*.⁴⁶⁶ Under det första decenniet var Estlanders prestige och status avgörande för organisationens tillväxt och han bidrog, som ovan framgått, aktivt till insamlingen av material till Svenska litteratursällskapet genom egna och förmedlade donationer. Själv donerade han bland annat en handskrift i original av diktaren Michael Choraeus, brev från Frans Mikael Franzén samt anteckningar från Franzéns och Henric Gabriel Porthans föreläsningar gjorda av Estlanders anfäder.⁴⁶⁷

Estlander förmedlade också ett femtontal arkivdonationer av personer som vänt sig till honom i hans egenskap av sällskapets ordförande. Till dessa hörde bland andra den före detta riksarkivarien i Sverige Carl Gustaf Malmström som donerade brev skrivna av Johan Vilhelm Snellman till donatorns bror, universitetsadjunkten, sedermera professorn i estetik samt litteratur- och konsthistoria Bernhard Elis Malmström i Uppsala.⁴⁶⁸ Malmström bad Estlander ”såsom ordförande i Svenska Literatur-Sällskapet i Finland” att antingen förstöra breven eller överlämna dem till någon lämplig institution för förvaring. Breven, som redan använts av Thiodolf Rein för en biografi över Snellman, ansågs av sällskapets styrelse ”vara af det intresse, att de väl förtjänade bevaras” i sällskapets arkiv.⁴⁶⁹

Bland övriga arkivdonationer som Estlander förmedlade fanns de första fyra samlingar som accessionerats i sällskapets manuskriptsamling (rörande 1808–1809-års krig⁴⁷⁰), brev och historiska handlingar från 1700-talet bland annat rörande Anjalaförbundet och Gustaf

⁴⁶⁴ Wrede 2009, 244–247; Se även Estlanders hälsning till Svenska litteratursällskapets årsfest 1904 och 1908. Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets årsmöte 5.2.1904 och 5.2.1908, Årsmötesprotokoll, Caa 3, Svenska litteratursällskapets tjänstearkiv I, SLS.

⁴⁶⁵ Steinby 1985b, 83, 88, 96.

⁴⁶⁶ Efter Estlanders död utgav sällskapet hans samlade skrifter i fem band. Steinby 1985b, 95.

⁴⁶⁷ SLSA 16, SLSA 147–150. Se närmare Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS.

⁴⁶⁸ SLSA 72, Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS.

⁴⁶⁹ C.G. Malmström till C.G. Estlander 28.3.1892, Allmän korrespondens, Faa1 samt Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 21.4.1892, Caa 1, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁴⁷⁰ SLSA 1–4. Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS. Handlingarna, som utgjordes av anteckningar av major Berndt Henrik Aminoff på Kauniais i Karkku, generalfördelningsorder och förteckningar över officerare och manskap vid Björneborgs regemente, hade inlämnats av studenten Alexander Aminoff som funnit dem i en lönnlåda på Pekkala gård i Ruovesi tillsammans med handlingar rörande Kauniais gård.

III:s krig 1788–1790⁴⁷¹ samt några folkvisor⁴⁷² som sänts till sällskapets ordförande ”af en anonym ringa skrifkunnig person”. Estlander, som forskat i författaren, publicisten och historikern Adolf Ivar Arwidsson och hans produktion, kunde också hösten 1897 förmedla en donation av brev skrivna av Arwidsson kring de svenska litterära förhållandena i början av 1840-talet.⁴⁷³

Till sällskapets ordförande sändes således material av varierande slag från folklore och historiska brev och handlingar till brev rörande politiskt och litterärt betydande personer. Estlanders betydelse som arkivaktör beträffande det historiska och litterära materialet utgjordes dels av hans position som granskare av material som erbjöds Svenska litteratursällskapet och av hans position i allmänhetens ögon som garant för det svenska kulturarvet i landet. Genom att litteratursällskapet via sin ordförande hade allmänhetens förtroende medverkade Estlander sålunda indirekt till donationerna av material till sällskapets arkiv.

Magnus Gottfrid Schybergson – ordförande i ett kvartssekel

Magnus Gottfrid Schybergsons (1851–1925) verksamhet inom Svenska litteratursällskapets styrelse sträckte sig över nästan fyra årtionden 1885–1923. Efter Carl Gustaf Estlanders avgång från ordförandeposten övertog han ordförandeskapet för litteratursällskapet, en post som han innehade i ett kvartssekel (1897–1922) vid sidan av sin extraordinarie professur i allmän historia vid universitetet. Han var en av sällskapets stiftare och hade varit dess första sekreterare 1885 och viceordförande 1894–1897. Utöver detta medverkade han i flera av sällskapets prisnämnder och i andra organ som sällskapets representant.⁴⁷⁴ Vid sidan av sin yrkesgörning verkade Schybergson på många områden i samhället och skaffade sig ett stort kontaktnät. Under tiden som styrelsemedlem i litteratursällskapet var han bland annat inspektor först för Västfinska avdelningen och därefter för Åbo avdelning, ledamot av arkeologiska kommissionen och examinator i studentexamensutskottet.⁴⁷⁵ Under perioden 1887–1907 var han därutöver huvudredaktör för *Finsk Tidskrift*, där han också hade publicerat sig flitigt redan innan han övertog huvudredaktörskapet. Sedan Svenska folkskolans vänner grundats 1882 var Schybergson under tio år ledamot i dess styrelse.⁴⁷⁶ Han författade även läroböcker i historia och verkade från 1880 som lärare i historia i drygt fyrtio år.

⁴⁷¹ SLSA 9, SLSA 12, SLSA 28, Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS.

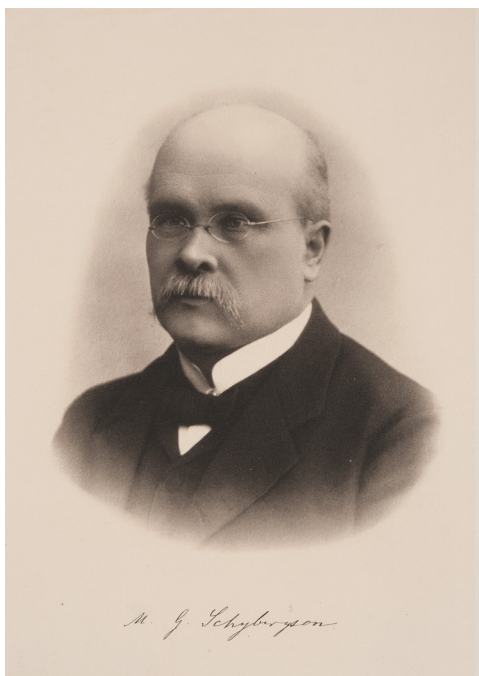
⁴⁷² Folkvisorna som donerades 1887 överfördes i början av 1900-talet till de folkloristiska samlingarna. Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS.

⁴⁷³ Brevet var en gåva av fältprosten Claes Collan i Parikkala. SLSA 101, Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 23.9.1897, Caa 2, SLS tjänstearkiv I, SLS. För Estlanders forskning rörande Arwidsson se exempelvis ”Adolf Ivar Arwidsson som publicist i Åbo”, *Förhandlingar och uppsatser* 8 (1894).

⁴⁷⁴ Pettersson 1989, passim.

⁴⁷⁵ Hultin 1927, 1–3.

⁴⁷⁶ Tommila 2006, 795; Schybergson 1956, 129.

Historieforskaren, extra ordinarie professorn i allmän historia Magnus Gottfrid Schybergson (1851–1925) i början av 1900-talet. År 1897 efterträdde Schybergson Carl Gustaf Estlander som långvarig ordförande för Svenska litteratursällskapet. Foto: Atelier Nyblin, Helsingfors. Historiska bildsamlingarna, Museiverket.

Sin historikerbana hade Schybergson, som av Päiviö Tommila kallats en av Finlands mest produktiva historiker, inlett med undersökningar kring europeiskt 1600-tal, men merparten av hans produktion kom att omfatta inhemska person- och lärdoms historia. Vid sidan av ett stort antal artiklar i *Finsk biografisk handbok* (1903–1905) och i *Nordisk familjebok*, där han medverkade i mer än fyrtio år från och med 1879, publicerade han sig i Svenska litteratursällskapets skriftserie.⁴⁷⁷ I årsboken *Förhandlingar och uppsatser* medverkade han med ett tjugotal bidrag och publicerade biografiska arbeten om Carl Gustaf Estlander, Henrik Gabriel Porthan och Jacob Tengström samt en lärdomshistorisk undersökning om historiens studium vid Åbo universitet.⁴⁷⁸

I språk- och nationalitetsfrågan var Schybergson klart svensksinnad och var enligt egen utsago kort innan Svenska litteratursällskapet instiftades mycket förbittrad över ”fennomanernas sätt att handskas med vår historia”. I stället för att polemisera med de finsksinnade historikerna föredrog Schybergson att verka ”för vår svenska litteratur och bildning” som historieforskare och författare av historiska verk, vilket nära anknöt till litteratursällskapets program. Som en motskrift till Yrjö Koskinens finsknationella framställning *Oppikirja Suomen kansan historiassa* utgav han sålunda i slutet av 1880-talet det tidigare nämnda monumentalverket *Finlands historia* (1887–1889), där Finland utgående från svensk centraladministrativ synvinkel framställdes som en jämbördig och integrerad del av det svenska riket fram till 1809. Till följd av synen

⁴⁷⁷ Tommila 2006, 795–796.

⁴⁷⁸ Söderhjelm 1942, passim.

på Finland som en särskild stat i union med Ryssland under 1800-talet kritiserades verket, liksom Schybergsons andra historiska läroböcker, efter sekelskiftet 1900 av generalguvernör Bobrikoff och av en av den rysksinnade senaten utsedd läroboksrvisionskommitté bland annat för separatism och för att inte i tillräckligt hög grad beakta Rysslands historia.⁴⁷⁹

I fråga om insamlingen av brev och historiska handlingar till Svenska litteratursällskapet var Schybergson aktiv redan under sällskapets första tider och kom att spela en aktiv roll för insamlingen under hela den undersökta perioden (se närmare kapitel IV). Sin egen donationsverksamhet inledde han redan 1885 då han under ett arkivbesök i Stockholm lät skriva av akter rörande Finlands inre förhållanden under frihetstiden, vilka enligt honom kunde deponeras i sällskapets arkiv.⁴⁸⁰ Som sällskapets viceordförande i mitten av 1890-talet meddelade han också styrelsen om en ”literär sällsynthet”⁴⁸¹, ett minnesalbum där Johan Ludvig Runeberg och flera samtida kända personligheter hade skrivit verser, som fortfarande fanns i behåll och som eventuellt kunde införskaffas till sällskapets arkiv.

Även senare i samband med arbetet på sin biografi över sällskapets grundare Carl Gustaf Estlander i början av 1910-talet var Schybergson aktiv i samband med insamlingen av brev skrivna av den tidigare ordföranden, och han vände sig personligen till ett flertal personer bland annat i Sverige för att anskaffa originalbrev eller avskrifter för litteratursällskapets arkiv.⁴⁸² En av dessa var Helena Nyblom, änka efter Estlanders gode vän Carl Rupert Nyblom i Uppsala (se närmare kapitlet Bäste Bror...). Schybergson donerade även själv brev som Estlander skrivit till honom och förmedlade donationer till litteratursällskapet av Estlanders brev till bland andra redaktören Axel Berndtson och konstnären och författaren Helena Westermarck.⁴⁸³ Schybergson var även i övrigt en flitig förmedlare av material till sällskapets arkiv och anmälde många gånger om donationer som sänts till honom i egenskap av styrelsemedlem och senare ordförande för sällskapet. Som exempel kan nämnas att han i slutet av 1880-talet förmedlade en donation av historiska handlingar rörande militärer under Gustaf III:s krig 1788–1790 samt 1808–1809 års krig, som gäva av kapten Edvard Severin Tigerstedt.⁴⁸⁴ Kring sekelskiftet 1900 förmedlade han i sin tur avskrifter av kulturhistoriskt intressanta brev, till exempel från historieprofessorn Johan Bilmark och biskop Jacob Tengström, vilka donerades till sällskapet av tidigare styrelseledamoten och stordonatorn Jakob Johan Wilhelm Lagus.⁴⁸⁵

⁴⁷⁹ Bobrikoff kritiserade speciellt ”den envisa afsöndringsidén” i Schybergsons läroböcker. Schybergson 1956, 161–165; Engman 2016, 134.

⁴⁸⁰ M.G. Schybergson till C.G. Estlander 31.8.1885 och 1.3.1886, C.G. Estlanders brev, SLSA 252, SLS; Se SLSA 27, Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS.

⁴⁸¹ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 16.1.1896, Styrelsemötesprotokoll, Caa 1, SLS tjänstearkiv I, SLS. I accessionskatalogen för manuskriptsamlingen finns dock inga uppgifter om albumet, som 1896 tillhörde fru Alma Blomstedt och fröken Hilma Krook .

⁴⁸² Hultin 1927, 68–69; Hakala 2014, 250.

⁴⁸³ Se Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS.

⁴⁸⁴ Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling samt Historiska och litteraturhistoriska samlingens förvärvsdatas, SLS.

⁴⁸⁵ W. Lagus till M.G. Schybergson 15.5.1901, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS.

För Schybergson var upprätthållandet av det svenska bildningsarvet ”det väsentligaste livsvillkoret” för Finland, vilket förklarar hans stöd till det som litteratursällskapets mångåriga sekreterare Arvid Hultin kallat Estlanders ”historiskt-konstitutionella program” och också hans intresse för att vara med och grunda ett sällskap som ville bevara och utveckla den gamla svenska kulturen i landet.⁴⁸⁶ I slutet av 1890-talet var han engagerad i medborgarrörelsen mot de ryska unifieringssträvandena, men var inte i övrigt aktivt politiskt intresserad trots att han i början av 1910-talet var mycket oroad av ”kampen mot det svenska folkelementet”. Till följd av sin försiktiga läggning var han starkt konservativ och motsatte sig den allmänna rösträtten och enkammarlantdagen då de enligt honom kunde skada en fredlig utveckling.⁴⁸⁷ Arvid Hultin har konstaterat att både Schybergsons offentliga verksamhet och hans tid som ordförande för Svenska litteratursällskapet i Finland utmärktes av en strävan att undvika allt som kunde framkalla oro, vilket kan ha bottnat såväl i konfliktskygghet som i en önskan att inte äventyra arbetet för det svenska kulturarvet.⁴⁸⁸ Fram till tiden efter inbördeskriget 1918 levde Schybergson enligt Steinby kvar i den runebergska och estlanderska traditionen, vars ledstjärnor fosterlandet och det svenska kulturarvet styrde hans verksamhet inom litteratursällskapet under de närmare 40 år som han medverkade i dess styrelse. I början av 1920-talet, kort innan han lämnade sällskapets styrelse, betonade han dock i sitt årsfesttal även den förskjutning som skett mot en svensk nationalkänsla till följd av den tilltagande äktsfinska stämningen i samhället.⁴⁸⁹

Reinhold Hausen – statsarkivarie med dubbelroll

Statsarkivarien Reinhold Hausen (1850–1942) hörde till Svenska litteratursällskapets stiftare och var medlem av styrelsen i mer än trettio år 1885–1917. Hausens ämbetsmannabana inom Statsarkivet sträckte sig från 1870-talet, då han anställdes som amanuens till hans avgång 1916 och sammanföll långt med hans tid inom sällskapets ledande organ. Han hade ingen funktionärspost inom litteratursällskapet, men till följd av sin post som statsarkivarie hade han ändå ett stort inflytande och auktoritet inom sällskapets styrelse.⁴⁹⁰ Han var också medlem av sällskapets prisnämnd tretton gånger mellan 1889 och 1915 (främst granskning av historiska arbeten), medlem av sällskapets språkvetenskapliga kommitté 1911–1918 samt fram till sin avgång sällskapets representant i Florinska kommissionen.⁴⁹¹ Tillsammans med Magnus Gottfrid Schybergson, Johan Gustaf Frosterus och senare Petrus Nordmann representerade Hausen den inhemska svenskspråkiga historieforskningen i sällskapets styrelse och deltog

⁴⁸⁶ Hultin 1927, 2–3; Schybergson 1956, 67.

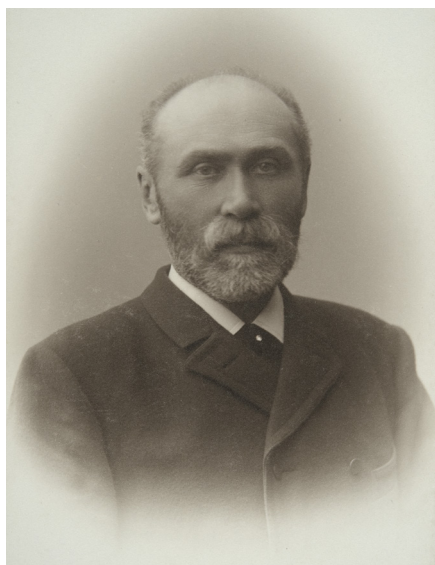
⁴⁸⁷ Steinby 1985b, 114; Schybergson 1956, 156–159, 220.

⁴⁸⁸ För Hultins karakteristik av Schybergson se Hultin 1927, 89.

⁴⁸⁹ Steinby 1985b, 115–117; Se närmare M.G. Schybergsons tal vid Svenska litteratursällskapets årshögtid 5.2.1922, Årsmötesprotokoll, Caa 6, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁴⁹⁰ Såväl 1899 som 1911 var Hausen på förslag till viceordförandeposten som han dock avböjde. Roos 1949, 28.

⁴⁹¹ Pettersson 1989, passim. Florinska kommissionen överfördes 1921 till den nygrundade föreningen Samfundet Folkhälsan i Svenska Finland.

Historikern, statsarkivarien och urkundsutgivaren Reinhold Hausen (1854–1942) i början av 1900-talet. Hausen utnämndes till statsarkivarie två år innan han inträdde i Svenska litteratursällskapets styrelse 1885 där han kvarstod till början av 1917. Foto: Atelier Nyblin, Helsingfors. Historiska bildsamlingarna, Museiverket.

många gånger i granskningen av manuskript och erbjudna donationer.⁴⁹² Tidvis medverkade han också i kvalitetskontrollen inom den folkloristiska kommittén samt i bedömningen av insamlade dialekt- och ortnamnssamlingar som medlem av sällskapets språkvetenskapliga kommitté.⁴⁹³ I samband med Hausens avgång från styrelseposten 1917 framhöll ordförande Schybergson den betydelse han haft inom det historiska området just som granskare, utgivare och författare.⁴⁹⁴

Hausen var en typisk 1800-tals arkivarie, historiker, arkeolog och under perioden i Svenska litteratursällskapets styrelse, som tidigare nämnts, en av landets främsta utgivare av medeltida urkunder. I sällskapets skriftserie publicerade Hausen däremot större och mindre källutgåvor och meddelanden om arkivfynd. Han var en mycket flitig medarbetare i *Förhandlingar och uppsatser* där han publicerade ett fyrtiotal bidrag och i litteratursällskapets regi utgav han två källpublikationer gällande krigshändelserna 1788–1790 och 1808–1809, av vilka den senare ledde till hans avgång från statsarkivarieposten.⁴⁹⁵ Ännu 17 år efter att Hausen lämnat sällskapets styrelse utgav han i Svenska litteratursällskapets skriftserie verket *Kastelholms slott och dess borgherrar* (1934). På hans initiativ initierade litteratursällskapet också projekt för att stöda historieforskningen i Finland, såsom förtecknandet av gamla familjeporträtt, vilket till

⁴⁹² Roos 1949, 24.

⁴⁹³ Roos 1949, 26; Pipping 1935, 180.

⁴⁹⁴ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets årsmöte 5.2.1917, Årsmötesprotokoll, Caa 5, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁴⁹⁵ Söderhjelm 1942, passim. Källpublikationerna var *Dagbok förd under kriget i Finland 1788–1790 af auditören Carl Christopher Ekman* (SSLS 44, 1900) och *Bref och uppteckningar från kriget i Finland 1808–1809* (SSLS 130, 1916). För omständigheterna kring Hausens avgång se Kerkkonen 1995, 195–200; Lybeck 2014, 270–274.

stöd för den personhistoriska forskningen resulterade i flera förteckningar i *Förhandlingar och uppsatser*, och uppslagsverket över den i Finland utkomna periodiska tidningslitteraturen fram till och med 1890.⁴⁹⁶

Hausens åsikter i ”rena” arkivfrågor skymtar emellanåt fram i protokollen såsom då styrelsen 1908 beslöt om sammanställande av en arkivkatalog över de folkloristiska samlingarna, vilken statsarkivarien ansåg borde uppgöras som en lappkatalog enligt amerikanskt mönster.⁴⁹⁷ Hausens roll som arkivaktör syns dock bäst i hans maktutövning i arkivfrågor, vilken behandlas närmare i kapitlet ”Arkivaktörernas makt...” där hans dubbelroll som statsarkivarie och medlem i sällskapets styrelse granskas. Hausens syn på vilket slag av material som lämpade sig för Svenska litteratursällskapets arkiv framgår också av de arkivdonationer som han själv gjorde eller förmedlade till sällskapet. Enligt litteratursällskapets accessionskatalog för manuskriptsamlingen donerade Hausen till exempel 1888 en avskrift av varianter till några strofer ur visor i Harald Olufssons visbok (1572) i Kungliga Biblioteket i Stockholm, vilka han redan tidigare utgivit i Svenska Landsmålsföreningens tidskrift.⁴⁹⁸ Arkivmaterial som Hausen förmedlade till Svenska litteratursällskapet utgjordes i sin tur av olika slag av skaldestycken i avskrift, handskrivna konventstidningar samt fotografier som ingått i Finska kadettkårens historia, vilka enligt donators önskan skulle bevaras i finska kadetternas arkiv.⁴⁹⁹ I samband med sällskapets insamling på 1910-talet av brev skrivna av den tidigare ordföranden Carl Gustaf Estlander, donerade Hausen själv ett antal brevkort som Estlander skrivit till honom.⁵⁰⁰

Från allmänhetens sida vände man sig tidvis till statsarkivarien också i hans egenskap av styrelseledamot i Svenska litteratursällskapet, såväl i frågor rörande medlemskap som i direkta insamlingsfrågor eller understöd för svenska syften.⁵⁰¹ Hausens gode vän, ålänningen Lars Wilhelm Fagerlund kontaktade honom rörande insamling av folkmelodier på Åland, som borde utföras ”ju förr dess hellre för att ännu få räddade så många ålderdomliga melodier som möjligt, ty sedan dragharmonikan ersatt fiolen hålla de bästa melodierna på att råka i

⁴⁹⁶ Se närmare Roos 1949, 25–28. Arbetet med uppslagsverket avslutades 1909 efter närmare tjugofem års arbete och den så kallade lappkatalogen överlämnades till universitetet för att vara tillgänglig för forskning i universitetsbiblioteket.

⁴⁹⁷ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 22.10.1908, Styrelsemötesprotokoll, Caa 3, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁴⁹⁸ SLSA 42, Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Huldén 2000, 32.

⁴⁹⁹ SLSA 111, SLSA 199, SLSA 200, SLSA 225 i Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS. Att fotografierna av Finska kadettkårens medlemmar inlämnades till Svenska litteratursällskapet via statsarkivarien förklaras av att Hausen varit en av styrelsens två representanter i kommittén för utgivande av Finska kadettkårens historia. Roos 1949, 26.

⁵⁰⁰ SLSA 201 och SLSA 215, Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS.

⁵⁰¹ Se till exempel A. Oertzen till R. Hausen 1.2.1904 och E. Wrede till R. Hausen 12.2.1904, Anlända brev, Reinhold Hausens arkiv, B 4, RA.

glömska”. För arbetet föreslog han en elev vid musikinstitutet, ”en Andersson” från Vårdö.⁵⁰² Till Hausen vände sig också Carl Axel von Kothen i Amsterdam, som framhöll sitt intresse ”för svensk odling, svenskt språk och för alla sträfvanden att bevara den gamla, ärfda kulturen i vårt land”. Han ville på avstånd stöda de svenska syftena genom understöd antingen till Svenska litteratursällskapet i Finland, till Svenska folkskolans vänner eller till ”andra närstående föreningar och företag”.⁵⁰³ För att kunna genomföra detta vände han sig till Hausen som han visste ”med vänskapens band är fästad vid flere medlemmar af vår familj”, ett uttalande som bekräftar betydelsen av arkivaktörernas personliga nätverk i arbetet för litteratursällskapet och dess olika strävanden, vilket behandlas senare i undersökningen.

Elis Lagerblad – sällskapets långvariga arkivarie

Att arkiverksamheten ända från början värderades högt inom Svenska litteratursällskapet framgår av att sällskapet redan i de första stadgarna bland sina funktionärer vid sidan av ordförande, viceordförande, sekreterare och skattmästare även inrättade en arkivariepost. Elis Lagerblad (1845–1928), som hörde till Svenska litteratursällskapets stiftare och i likhet med Hausen ingick i sällskapets styrelse åren 1885–1917, verkade under hela denna tid som sällskapets arkivarie. På 1890-talet var han därutöver flera gånger medlem av sällskapets prisnämnder och också långvarig medlem av kommittén för sällskapets Runebergsbibliotek.⁵⁰⁴ Vid sidan av sysslan som arkivarie vid Svenska litteratursällskapet i Finland och sitt arbete som lärare i historia, geografi och svenska vid Svenska normallyceum i Helsingfors skrev Lagerblad läroböcker i geografi, modersmål och litteratur. Han utgav även sammanställningar över manuskriptsamlingen samt historiska handlingar, bland annat de fyra ståndens protokoll från Borgå lantdag 1809 (1886–1905), memoarer och reseskildringar i sällskapets skriftserie och smärre bidrag i *Förhandlingar och uppsatser*.⁵⁰⁵ Han var också aktiv inom lokalsamhället som ledamot av Helsingfors stadsfullmäktige 1882–1888 och 1898–1900.⁵⁰⁶ Att Lagerblad även i dessa kretsar kunde sprida kunskap om litteratursällskapet och dess syften är sannolikt.

År 1885 då Lagerblad utsågs till arkivarie existerade ännu inget arkiv, men då Svenska litteratursällskapet ända från början hade insamling av vittnesbörderna om den svenska kulturens uppkomst och utveckling i Finland på sitt program väntade sig styrelsen att arkivalier skulle börja överlämnas till sällskapet relativt snabbt. Till arkivariens uppgifter hörde från början

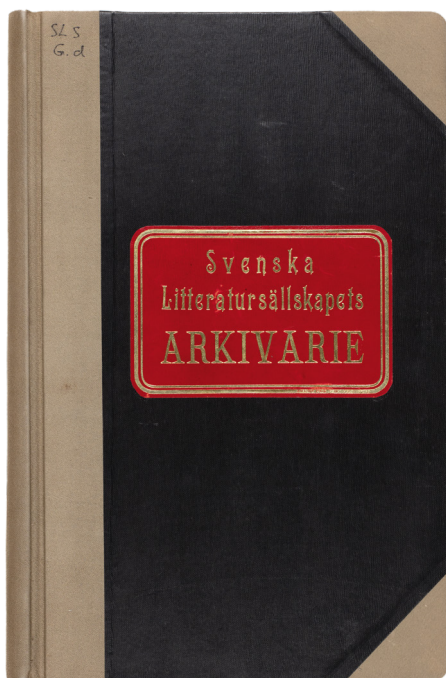
⁵⁰² L.W. Fagerlund till R. Hausen 20.3.1904, Anlända brev, Reinhold Hausens arkiv, B 4, RA; 1 februari 1905 tilldelades Otto Andersson ett stipendium av Svenska litteratursällskapet, som även innefattade uppteckning av dansmelodier och sånglekar på Åland. Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 16.2.1905, Styrelsemötesprotokoll, Caa 3, SLS tjänstearkiv I, SLS; Otto Andersson blev senare musikkforskare, professor i musikvetenskap och folkdiktsforskning vid Åbo Akademi, där han även var rektor 1929–1936 samt körledare och främjare av finlandssvensk folkkultur. Han var också medlem av Svenska litteratursällskapets styrelse 1941–1961.

⁵⁰³ C.A. von Kothen till R. Hausen 28.10.1906, Anlända brev, Reinhold Hausens arkiv, B 5, RA.

⁵⁰⁴ Pettersson 1989, passim; Hultin 1929, 85.

⁵⁰⁵ Solstrand 1929, 36–37, 42; Söderhjelm 1942, passim.

⁵⁰⁶ Solstrand 1929, 33.

Räkenskapsbok för Svenska litteratursällskapets arkivarie 1886–1916. Arkivariesysslan, som sköttes som ett förtroendeuppdrag, omfattade till en början såväl ansvaret för arkivet och dess vård som för skriftutgivningen och distributionen av sällskapets publikationer. Foto: Camilla Englund. Svenska litteratursällskapets tjänstearkiv I, Svenska litteratursällskapet i Finland.

Svenska litteratursällskapets förste arkivarie, pedagogen och läroboksförfattaren Elis Lagerblad (1845–1928) med sin familj cirka 1890. Lagerblad innehade arkivarieposten ända från sällskapets grundande 1885 till 1917. Foto: Daniel Nyblin, Helsingfors. Historiska bildsamlingarna, Museiverket.

såväl att ta hand om sällskapets arkiv och bokförråd som att korrekturläsa manuskript och ombesörja tryckningen och distributionen av sällskapets skrifter samt skriftutbyten med andra sällskap och institutioner. Lagerblad var också en av de styrelsemedlemmar som fackgranskade manuskript som inlämnats till litteratursällskapet och bedömde huruvida dessa ansågs vara lämpliga att publicera i sällskapets skriftserie. Han granskade också brev och handlingar som erbjöds sällskapet som donation.⁵⁰⁷

Lagerblad såg uppdraget att vara Svenska litteratursällskapets arkivarie närmast som ett kall. Väinö Solstrand har i en minnesteckning över Elis Lagerblad konstaterat att arkivariens liv efter 1885 kretsade kring hans två huvudsakliga intresseområden: det pedagogiska arbetet och verksamheten inom litteratursällskapet.⁵⁰⁸ Det var svårt att kunna kombinera den omfattande sysslan som förtroendevald arkivarie med arbetet som lärare och tidvis upplevde

⁵⁰⁷ För Lagerblads verksamhet som ledamot av Svenska litteratursällskapets styrelse se Hultin 1929; För arkivariens uppgifter under den undersökta perioden se närmare Hakala 2014, 284–295.

⁵⁰⁸ Solstrand 1929, 34.

han arkivariens arbete som både ansträngande och tungt.⁵⁰⁹ Redan i slutet av 1888 behövde han ordförande Estlanders hjälp i fråga om utgivningen av en av sällskapets volymer med hänvisning till att han var utarbetad ”af skolarbete, särskilt profskrifning”.⁵¹⁰ I praktiken utfördes mycket av Lagerblads arkivariearbete under kvällar och längre ledigheter såsom jul- och sommarferier och tidvis sköttes delar av arkivariesysslan som ett ”familjeföretag” där familjemedlemmar togs till hjälp bland annat vid renskrivning av handlingar som skulle tryckas. Bland arkivariens verifikat för mottagare av renskrivningsarvoden på 1890-talet och i början av 1900-talet förekommer både äldsta sonen Sigurd och döttrarna Signe och Dora Lagerblad.⁵¹¹

De praktiska göromålen i samband med utgivningen och distributionen av sällskapets skrifter tog dock i praktiken så mycket av Lagerblads tid i anspråk att den egentliga arkivariesysslan ohjälpligen kom i andra hand. Mot slutet av sin period som arkivarie drabbades han dessutom av en ögonsjukdom som försvårade hans möjligheter att sköta arkivarieuppdraget. I litteratursällskapets stadgar hade arkivariens uppgift att vårda arkivet inte preciserats närmare, men redan hösten 1885 fastslog styrelsen att arkivarien skulle sammanställa en förteckning över de handlingar och handskrifter som inkom till sällskapet, det vill säga ett slags accessionskatalog över sällskapets manuskriptsamling, som Lagerblad publicerade 1898.⁵¹² I Svenska litteratursällskapets 25-årsskrift 1910 ingick på motsvarande sätt en ”resonerande katalog” som han sammanställt över manuskriptsamlingen.⁵¹³

Vid insamlingen av dokument och brevsamlingar var Lagerblad en central aktör som formulerade de värdjanden om material som sällskapet riktade till den svenskspråkiga bildade allmänheten i samband med årsberättelsen 1894 och i sällskapets jubileumsskrift 1910.⁵¹⁴ I båda fallen betonade Lagerblad i synnerhet brevens kulturhistoriska betydelse och värde för historieforskningen och i det senare fallet även säkerhetsaspekten, då material som förvarades i träbyggnader lätt kunde bli ”lågornas rof”. Lagerblad höll även kontakt med potentiella donatorer såsom fröken Alfhild von Schantz på Perno gård, som ägde brev och manuskript bland annat rörande professor Immanuel Ilmoni och skriftställaren och bibliotekarien Adolf Ivar Arwidsson, vilka hon 1896 erbjudit litteratursällskapet i avskrift.⁵¹⁵

Att arkivariearbetet dock inte alltid löpte utan problem visar den konflikt som blossade upp bakom kulisserna i mitten av 1910-talet mellan styrelseledamöterna Ernst Lagus och Elis Lagerblad. De hade i olika sammanhang samarbetat med varandra bland annat i fråga om Runebergsarkivet och Runebergsbiblioteket – vilkas föreståndare Lagus var – och åren 1906–1913 i samband med den gemensamma utgivningen av antologin *Svensk vitterhet för*

⁵⁰⁹ Solstrand 1929, 23.

⁵¹⁰ E. Lagerblad till C.G. Estlander 7.12.1888, C.G. Estlanders brev, SLSA 252, SLS.

⁵¹¹ Arkivariens verifikat 1893–1909, SLS tjänstearkiv I, Gia 9, SLS; Se närmare Hakala 2014, 287.

⁵¹² Stadgar för Svenska litteratursällskapet...1885; Steinby 1985b, 73.

⁵¹³ Lagerblad 1910, 123–151; Hultin 1929, 80–84.

⁵¹⁴ Arkivariens årsberättelse 5.2.1894, FoU 8, 1894; Lagerblad 1910, 151.

⁵¹⁵ E. Lagerblad till C.G. Estlander 21.6.1896, C.G. Estlanders brev, SLSA 252, SLS; C.G. Estlander till E. Lagerblad 22.6.1896, Ordförandes korrespondens, SLS tjänstearkiv I, Fab 1, SLS.

skola och hem, som Svenska litteratursällskapet understödde. Trots detta fanns en länge latent och senare allt mer öppen fiendskap från Lagus sida mot sin tidigare lärare Lagerblad, vars sätt att sköta arkivariesysslan han var missnöjd med.⁵¹⁶ År 1916 påpekade Lagus brister beträffande skriftdistributionen och skötseln av sällskapets tjänstearkiv samt avsaknaden av såväl bibliotekskatalog som katalog⁵¹⁷ över samlingarna och ville ersätta Lagerblad (och Reinhold Hausen), vilka var i tur att avgå, med yngre krafter i styrelsen. Detta uppfattades av Lagerblad som ”en svår förolämpning”, som enligt sonen Jarl Lagerblad, ”med ett slag fullständigt dödade den arbetsfröjd han dittills behärskats av, när det gällde Sv. Litteratursällskapet”.⁵¹⁸

Enligt Torsten Steinby bottnade Lagus bitterhet mot Lagerblad troligen i att Lagerblad fram till ca 1910 hade högsta uppsikten över sällskapets arkiv – inklusive det folkloristiska materialet som Lagus som medlem av Folkloristiska kommittén förestod – och i det faktum att Lagerblad hörde till styrelsens innersta krets, funktionärerna, som ofta ställt sig negativt till Lagus förslag och idéer.⁵¹⁹ Kontroversen, som även läckte ut i tidningspressen, resulterade dock vid årsmötet 1916 i omval av Lagerblad och Hausen. Båda avgick ett år senare, officiellt med hänvisning till hög ålder och lång styrelseverksamhet.

Till sin natur var Lagerblad starkt svensksinnad och fosterländsk. Sedan studietiden var han god vän med svenskhetsförespråkarna Axel Olof Freudenthal och Axel Lille samt med Maximus Widekind af Schultén som startade den svensksinnade tidningen *Vikingen*, vilken Lagerblad stod ideologiskt nära.⁵²⁰ För Lagerblad var utövandet av arkivariesysslan ett både ideellt och ideologiskt arbete och han konstaterade som 70-åring att han under hela sin tid i litteratursällskapets styrelse arbetat hängivet för ”en upphöjd fosterländsk idé”. Enligt familjen gav han Svenska litteratursällskapet all den tid som han inte ägnade åt skolarbetet eller läroboksförfattandet.⁵²¹ I samband med sin avgång ur styrelsen 1917 framhöll han att han var glad över att ha kunnat verka för det som han ”ställde högst av allt, vår fäderneärvda svenska kultur och dess bevarande i vårt land”.⁵²²

⁵¹⁶ Solstrand 1929, 50–51; Hultin 1929, 124–127; Steinby 1985b, 212.

⁵¹⁷ Lagus missnöje berodde delvis på att situationen gällande det insamlade traditionsmaterialet var betydligt bättre. Ernst Lagus nämner 1910 den ”katalog-trilogi” som upprättats över sällskapets folkloristiska samlingar, nämligen en ackvisitionskatalog, en så kallad landskapskatalog och en realkatalog ”enligt det amerikanska lappsystemet”. Jfr Lagus 1910b, 183; De historiska och litterära samlingar som inkommit efter 1897 var registrerade endast i accessionskatalogen över Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling och började förtecknas först efter att Ragnar Dahlberg övertagit posten som sällskapets arkivarie 1918. Se närmare Hakala 2014, 294.

⁵¹⁸ E. Lagus till M.G. Schybergson 12.2.1916, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS; E. Lagerblad till E. Lagus 23.1.1916, Ernst Lagus brevsamling, SLSA 623, SLS; J. Lagerblad till A. Hultin 26.7.1929, Arvid Hultins korrespondens, SLSA 375, SLS; se även Hakala 2014, 292–293.

⁵¹⁹ Steinby 1985b, 151, 212. Under hela den undersökta perioden är Ernst Lagus den centrala aktör inom traditionsinsamlingen som med idéer och förslag försökte påverka styrelsen. Se närmare Ekrem 2014, passim.

⁵²⁰ Solstrand 1919, 11, 24.

⁵²¹ J. Lagerblad till A. Hultin 26.7.1929, Arvid Hultins korrespondens, SLSA 375, SLS; Hakala 2014, 291.

⁵²² Hultin 1929, 124, 128; Hakala 2014, 291.

Ombudsmännen – sällskapets rekryteringsnätverk

Ända från starten 1885 hade Svenska litteratursällskapet som ambition att bygga upp ett rekryteringsnätverk av ombudsmän ute i regionerna och i utlandet med tanke på medlemsvärning och distribution av sällskapets skrifter. Förebilder fanns bland annat hos de båda inhemska folkbildningssällskapen Folkupplysningssällskapet och Svenska folkskolans vänner, som båda använde ombudsmän för kontakten med medlemmarna och som distributionskanal för litteratur.⁵²³ Även Finska Fornminnesföreningen hade ett omfattande ombudsmannanät av stor betydelse under 1870- och 1880-talen och Konstflitföreningen, där Carl Gustaf Estlander var viceordförande, hade anställt ”agenter” i landsorten för att värva medlemmar och för föreningens räkning införskaffa konstindustriella föremål.⁵²⁴ Det fanns således en beprövad metod som Svenska litteratursällskapet kunde ta modell av då rekryteringsnätverket byggdes upp.

Ombudsmännen, som själva förutsattes vara medlemmar av sällskapet och erlägga medlemsavgift, var en kontaktresurs med ett verksamhetsfält som sträckte sig långt utanför styrelsemedlemmarnas egna nätverk.⁵²⁵ Även om ombuden var beredda till personliga ekonomiska uppoffringar för sällskapets sak visade det sig dock till följd av den ekonomiska bördan och svårigheten att värva medlemmar ute i bygderna tidvis vara svårt att övertala föreslagna ombudsmän. Kaplanen Axel August Fleege i Kyrkslätt hörde till dem som avböjde ett ombudsmannaskap med hänvisning både till sin egen skrala ekonomi och det faktum att han inte hade lyckats förmå allmogen ”som uti sin dryga och egennyttiga penningearistokrati föraktar saken ock uti sin andliga och lekamliga pauperism icke förstår, ej heller har råd dertill, att med allvar deltaga i sällskapets sak”.⁵²⁶

De drygt fyrtio frivilliga ombudsmän som värvades under det första verksamhetsåret representerade orter i Nylands, Åbo och Björneborgs, Ålands, Tavastehus, Viborgs, S:t Michels, Kuopio, Vasa och Uleåborgs län samt även orter på andra håll i det ryska kejsardömet såsom S:t Petersburg och Baku. Ombudsmännen var verksamma inom handel och industri, civil förvaltning och rättskipning, kyrka och utbildning samt medicin. Den återstående delen utgjordes främst av godsägare, militärer och ingenjörer.⁵²⁷ Exempel på ombudsmän som via släktskap stod Svenska litteratursällskapet nära var Jakob Bernhard Estlander⁵²⁸, son till litteratursällskapets ordförande och sällskapets första ombud i Baku där många svenskspråkiga var anställda vid Bröderna Nobels oljebolag. På motsvarande sätt blev ingenjören Jarl Lagerblad⁵²⁹, arkivarien Elis Lagerblads son, sällskapets ombud i Tammerfors 1916.

⁵²³ Engman 2016, 207–208.

⁵²⁴ Tallgren 1920, 180–190; Schybergson 1916, 350.

⁵²⁵ En del av ombudsmännen var stiftande medlemmar av sällskapet, men de ombudsmän som var årsmedlemmar hade förbundit sig att erlägga medlemsavgift (10 mark) i tolv års tid. Se närmare Steinby 1985b, 47.

⁵²⁶ A.A. Fleege till Svenska litteratursällskapet 23.5.1885, Allmän korrespondens, Faa 1, SLS tjänstearkiv I, SLS; Hakala 2014, 266.

⁵²⁷ Förteckningen ”Sällskapets ombudsmän”, FoU 1, 1886.

⁵²⁸ *Ibidem*.

⁵²⁹ Förteckning över Svenska Litteratursällskapets i Finland styrelse och ombudsmän, FoU 30, 1917.

För sin verksamhet var Svenska litteratursällskapet fram till slutet av 1890-talet, då sällskapet beviljades ett statsbidrag för fem år, helt beroende av privata understöd och medlemsavgifter som höll sällskapet flytande under de första decennierna och ombuden förutsattes oavlönat utnyttja sina lokala nätverk för att rekrytera medlemmar, uppbära medlemsavgifter och distribuera sällskapets skrifter.⁵³⁰ Redan under det första verksamhetsåret fick ombudsmännen även i uppgift att meddela sällskapets styrelse om de stötte på dokument, brevsamlingar och andra äldre handskrifter som var lämpliga för utgivning, men i förlängningen även material för sällskapets arkiv.⁵³¹ Handlanden Johan Sanfrid Hedman i Uleåborg hörde till de ombudsmän som till följd av uppmaningen till ombudsmännen förmedlade donationer av arkivmaterial, i detta fall äldre handlingar från 1600- och 1700-talet.⁵³² Följande år 1887 överlämnade i sin tur ombudsmannen i Hangö, stationsinspektorn Konrad Appelgren och ombudsmannen i Lojo, provinsialläkaren Johan Martin Jacob af Tengström egna donationer till sällskapet, i detta fall reseskildringar av naturforskarna Clas Fredrik Hornstedt och Johan Magnus af Tengström från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet.⁵³³

Ombudsmännens roll som donatorer eller förmedlare av arkivdonationer fram till 1920 var dock blygsam, vilket visar att det inte var lätt att skaffa material till arkivet ute i bygderna. Via ombudsmännen inlämnades under den undersökta perioden knappt 20 donationer (6 procent) av vilka 11 var ombudsmännens egna donationer.⁵³⁴ Närmare en tredjedel av medlemskåren var bosatt på över 40 orter och en stor del av dem som svenskar ”i forskingringen” på mer eller mindre finskspråkiga orter. I slutet av den undersökta perioden hade finlandssvenskarna i östra Finland, främst tjänstemän och anställda inom handel och industri, minskat kraftigt och det blev svårt för ombudsmännen att värva nya medlemmar eller förse sällskapet med material för utgivning och arkivering.⁵³⁵ År 1920 beskrev ombudet i Imatra doktor Alvar Törnudd medlemssituationen på följande sätt: ”Det svenska elementet börjar alltmer tryta i östra Finland. Sorgligt, men sant. Man hör till de ensamma svenskarna i de finska bygderna. Och man längtar bort.”⁵³⁶ För arkivet var ombudsmännens insats dock viktig som spridare av kunskap om sällskapet och dess syfte på det lokala planet. Genom sin kontaktskapande verksamhet kunde de vid sidan av att knyta medlemmar och resurser till sällskapet förmodligen också inspirera till arkivdonationer.

⁵³⁰ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 20.1.1898, Styrelsemötesprotokoll, Caa 2, SLS tjänstearkiv I, SLS. Se även Steinby 1985b, 45, 47.

⁵³¹ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets funktionärsmöte 26.9.1885, Styrelsemötesprotokoll, Caa 1, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁵³² J.S. Hedman till SLS 9.6.1886, Allmän korrespondens Faa 1, SLS; Hakala 2014, 268.

⁵³³ Se närmare SLSA 31 och SLSA 30. Ombudsmännen avtackades av litteratursällskapet per brev 20.1.1887, Brevkoncept Db 5, SLS.

⁵³⁴ Historiska och litteraturhistoriska samlingens förvärvsdatas, SLS.

⁵³⁵ Steinby 1985b, 46.

⁵³⁶ A. Törnudd till A. Wallensköld 9.9.1920, Allmän korrespondens Faa 7, SLS.

Sympatisörerna

Utänför styrelse- och ombudsmannakretsen fanns en grupp medlemmar som sympatiserade med Svenska litteratursällskapets syfte och målsättning och ville bidra till förverkligandet av sällskapets strävanden. En del av denna grupp verkade också själv aktivt för insamlingen av material till litteratursällskapets arkiv genom att förmedla donationer från andra personer. Några av dem, såsom konstnären Thorsten Waenerberg, författaren Arvid Mörne och filosofen Rolf Lagerborg, donerade också själva handlingar till arkivet. Via dessa aktiva förmedlare, som jag kallar jag *sympatisörer* (ca 20 personer), inkom åren 1885–1920 knappt 30 donationer (9 procent). Bland förmedlarna fanns bland andra professorer och doktorer, magistrar, senatskanslist, konstnärer, författare, rektorer, friherrar, geheimeråd och fruar, av vilka flera var bosatta i Helsingfors.⁵³⁷

Till sympatisörerna räknar jag också de medlemmar som aktivt och frivilligt deltog i insamlingen av material till arkivet – med varierande framgång. En av dessa var stabskapten Edvard Severin Tigerstedt i S:t Michel, som 1892 vid sidan av egna tidigare arkivdonationer erbjöd sig att skaffa litteratursällskapet avskrifter av brev från 1808–09 års krig, skrivna av officeren Joachim Zachris Duncker till sin syster löjtnantskan Tuderus.⁵³⁸ Tigerstedt motive-
rade sin insats med att breven ”ej ha varit kända af Fr. Cygnaeus”, som drygt trettio år tidigare utgivit en biografisk skildring av Duncker.⁵³⁹ En annan sympatisör var landskamreraren Felix Edvard Stenvik i Åbo, som såg sig som en av svenskhetens förkämpar i västra Finland. Han var medlem av litteratursällskapet och hade varit med om att grunda Svenska Bildningens Vänner i Åbo 1880.⁵⁴⁰ Vid sidan av egna donationer till Svenska litteratursällskapet ägnade han sig bland annat åt uppsökande verksamhet för att hitta brev av Carl Gustaf Estlander i samband med en av sällskapets insamlingskampanjer. År 1914 meddelade han litteratursällskapet att han besökt några personer ”hos vilka jag hoppades möjligen finna bref från C.G. Estlander, men hafva, ledsamt nog, mina forskningar varit utan resultat”.⁵⁴¹ Med tanke på det utbredda stödet för Svenska litteratursällskapet under den undersökta perioden torde man kunna anta att sällskapet även vid sidan av personer som på olika sätt yttrade sig i tidningspressen eller bidrog till insamlandet av material också hade sympatisörer som verkade i det tysta för litteratursällskapets sak genom att sprida kunskap om sällskapet, och som därigenom via sin verksamhet bidrog till såväl medlemskårens som arkivsamlingarnas tillväxt.

⁵³⁷ De två fruar som förekommer bland förmedlarna är statsrådinnan Helena Estlander, Helsingfors och ”fru Allardt”, troligen Johanna Elisabet f. Strömborg, gift med magister Anders Allardt i Borgå. Uppgifterna är hämtade ur Historiska och litteraturhistoriska samlingens förvärvsdatabas, SLS och sällskapets tryckta medlemsförteckningar mellan 1885 och 1915.

⁵³⁸ E.S. Tigerstedt till M.G. Schybergson 24.1.1892, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS. Tigerstedt blev senare samma år medlem av Svenska litteratursällskapet och ombudsman i S:t Michel; Hakala 2014, 269–270.

⁵³⁹ Se Fredrik Cygnaeus verk *Bilder ur förgångna tiders lif I: Joachim Zachris Duncker och hans omgivning* (1858).

⁵⁴⁰ Se närmare Mörne 1927, 246–248.

⁵⁴¹ F. Edv. Stenvik till M.G. Schybergson 18.4.1914, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS. Stenvik hade också själv 1914 donerat brev av Estlander till SLS. Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Hakala 2014, 270.

Donatorskåren

Vilka var då de personer som stödde Svenska litteratursällskapets syfte och skyndade till den svenska kulturens försvar genom medlemskap och donationer under de första decennierna efter 1885 – och fanns det eventuellt en koppling mellan medlemskåren och donatorerna? Via de förteckningar över sällskapets medlemskår som trycktes fram till 1916 är det möjligt att granska medlemskårens sammansättning och samtidigt utreda om donatorerna av arkivmaterial också hade en direkt anknytning till litteratursällskapet via medlemskap.⁵⁴² I början av 1900-talet bodde en tredjedel av de svenskspråkiga i städer och landets små städer hade en svensk majoritet eller en betydande svensk befolkning.⁵⁴³ Den ”bildade klassen” var heterogen och bestod kring sekelskiftet 1900 av spetsarna av den gamla byråkratin, de stora och medelstora godsägarna, det akademiskt-intellektuella skiktet, handelsborgerskapet och det mindre borgerskapet i städerna.⁵⁴⁴ Denna grupp utgjorde ett underlag för Svenska litteratursällskapets medlemskår och sällskapets karaktär av medborgerlig institution med aktiv medlemsvärning⁵⁴⁵ i vida kretsar resulterade i en rätt brokig medlemskår under de första åren av litteratursällskapets verksamhet i slutet av 1880-talet. Medlemskåren (sammanlagt 1066 personer år 1885) bestod till stor del av personer som var verksamma inom intellektuellt betonade yrken, många av dem med akademisk utbildning, men också näringslivet var väl företrätt inom handel, industri och hantverk. Vid sidan av dessa grupper förekom godsägare, possessionater, arrendatorer och förvaltare samt en relativt stor grupp militärer.⁵⁴⁶ Utöver dessa hade drygt 90 kvinnor tecknat sig som medlemmar. Merparten av de kvinnliga medlemmarna har antecknats som fröknar och fruar samt makor, vilka titulerades enligt makens yrke eller titel, såsom professorskor, senatorskor, kommerserådinnor, friherrinnor, konsulinnor, överstinnor, doktorinnor, prostinnor, pastorskor med flera.⁵⁴⁷ Bland medlemmarna fanns även ett tiotal kvinnor som angivit ett eget yrke såsom lärarinna, skolföreståndarinna eller målarinna.

Fanns det då något samband mellan medlemskåren och donatorerna av arkivmaterial? Av de personer som donerade material till Svenska litteratursällskapet under perioden 1885–1920 var åtta styrelseledamöter och nio ombudsmän, av vilka det förutsattes medlemskap. Av de övriga drygt 170 donatorerna var 82 medlemmar då de började donera eller anslöt sig som

⁵⁴² Det handskrivna registret över årsmedlemmar upphör 1915 och den sista tryckta medlemsförteckningen utkom 1916 under Elis Lagerblads sista år som arkivarie.

⁵⁴³ Engman 2016, 301.

⁵⁴⁴ Engman *Språkfrågan* (manuskript), kapitel V, 99, TAIV 3.2.1, SLS tjänstearkiv IV, SLS; von Bonsdorff 1956, 10

⁵⁴⁵ Som exempel kan nämnas styrelseledamoten Jakob Johan Wilhelm Lagus som 1886 uppmanade ordförande Estlander att ”stöta på” Ludvig Born i Esbo: ”Han är en tät herre och vore kanske hugad att släppa på pungen. Likaså saknar jag bland våra kollektionister M. Tandefelt i Sysmä, utom många andra, troligen våra syften tillgivne penningemän: W. Lagus till C.G. Estlander 17.5.1886, C.G. Estlanders brev, SLSA 252, SLS.

⁵⁴⁶ Steinby 1985b, 22; Toppnoteringen beträffande Svenska litteratursällskapets medlemskår är år 1920 då sällskapet hade 3732 medlemmar. Steinby 1985b, 50; Mustelin 1986, 81.

⁵⁴⁷ I den första medlemsförteckningen 1886 finns 33 fröknar, 21 fruar samt 25 kvinnor som titulerades enligt makens yrke. Förteckning öfver Sällskapets medlemmar, FoU 1, 1886.

medlemmar kort efter sin första donation. Sjutton donatorer hade i sin tur en relation till sällskapet genom en anhörig som var eller hade varit medlem.⁵⁴⁸ Som exempel på personer med en nära anknytning till Svenska litteratursällskapet kan nämnas sällskapets stordonatorer av arkivmaterial, professorerna Jakob Johan Wilhelm Lagus (11 egna donationer 1885–1905, 3 förmedlade) och Karl Gabriel Leinberg (8 donationer 1886–1898), vilka överlät såväl avskrifter av historiska handlingar rörande Finland som originalbrev av Frans Mikael Franzén och Henrik Gabriel Porthan till litteratursällskapet.⁵⁴⁹ Till donatorer med anknytning till sällskapet via en nära anhörig hörde till exempel Helena Estlander, änka efter Carl Gustaf Estlander, som gjorde flera donationer av arkivmaterial till Svenska litteratursällskapet efter makens död.⁵⁵⁰ Änkelektorskan Mina Cygnaeus i Åbo, som 1916 donerade brev från Estlander till hennes make, lektorn och publicisten Gustaf Cygnaeus, hade i sin tur en relation till sällskapet både via eget medlemskap och via sin avlidne make som varit stiftande medlem av Svenska litteratursällskapet och god vän med Magnus Gottfrid Schybergson.⁵⁵¹

Sammantaget hade mer än hälften (60 procent)⁵⁵² av de personer som ville främja den svenska kulturens fortbestånd genom arkivdonationer till litteratursällskapet en klar koppling till litteratursällskapet under den undersökta perioden antingen via eget medlemskap eller via en nära anhörig då de gjorde sin första donation. En jämförelse med de drygt 100 personer som åren 1900–1910 gjorde donationer till sällskapets Runebergsbibliotek visar att ett tjugotal (drygt 10 procent) av donatorerna vid sidan av arkivmaterial också försåg sällskapet med litterära alster (inklusive originalmanuskript och brev), konstverk och musikkompositioner med anknytning till Johan Ludvig Runebergs liv och verk.⁵⁵³

Social och geografisk fördelning

En granskning av donatorskårens sociala sammansättning till den del donatorerna var medlemmar av Svenska litteratursällskapet visar att dessa (inklusive sällskapets styrelse) i första hand fanns inom universitets- och skolvärlden, inom den civila förvaltningen och rättskipningen

⁵⁴⁸ Svenska litteratursällskapets tryckta medlemsförteckningar för åren 1885–1915. För uppgifter om donationerna se Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling samt Historiska och litteraturhistoriska samlingens förvärvsdatabas, SLS.

⁵⁴⁹ Andra stordonatorer var till exempel arkitekten Jac. Ahrenberg (7 donationer) och bibliotekarien Arvid Hultin (7 donationer), av vilka den senare 1892 blev styrelsemedlem i Svenska litteratursällskapet. Historiska och litteraturhistoriska samlingens förvärvsdatabas, SLS.

⁵⁵⁰ År 1920 donerade i sin tur Carl Gustaf Estlanders arvingar hans mottagna brev till Svenska litteratursällskapet. C.G. Estlanders brev, SLSA 252. Se närmare Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS.

⁵⁵¹ Ur korrespondens mellan Gustaf Cygnaeus och Magnus Gottfrid Schybergson framgår också att paret Cygnaeus var familjebekanta med familjen Schybergson. G. Cygnaeus till M.G. Schybergson 1881–1903, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS; Hakala 2014, 413 (not 129).

⁵⁵² Fem av donatorerna, för vilka uppgifter saknas, har inte kunnat jämföras med medlemsförteckningarna.

⁵⁵³ Lagus 1910a, 156–159; För Runebergsbiblioteket se närmare s. 180.

samt inom kultursektorn.⁵⁵⁴ Till sin sociala sammansättning motsvarade den alltså rätt långt den tidigare beskrivna medlemskårens. Om även donatorsgrupperna sterbhus⁵⁵⁵, makor, det vill säga kvinnor som titulerades enligt mannens yrke såsom statsrådinnor, doktorinnor, häradshövdingkor och prostinnor, yrkesutövande kvinnor som lärarinnor och författarinnor samt gruppen fröknar⁵⁵⁶ inkluderas täcker detta merparten av donatorerna.

De 70 donatorer⁵⁵⁷ som inte var medlemmar uppvisar motsvarande sammansättning som medlemskåren i övrigt från statsråd, professorer och godsägare till kronolänsmän, telegraftjänstemän och stationsinspektörer, dock så att den största gruppen icke-medlemmar bland donatorerna utgörs av fröknar (10) och fruar (5) samt kvinnor som titulerades enligt makens yrke (5)⁵⁵⁸. För tre av de kvinnliga donatorerna har deras yrke som skolföreståndarinna, lärarinna och författarinna angivits. Eftersom fröknar och fruar sällan hittas i student- eller yrkesmatriklar från denna tid är de svåra att identifiera på annat sätt än via släktutredningar. För de flesta i dessa grupper har det dock varit möjligt att spåra upp vilken familj de tillhörde och via faderns eller makens titel eller yrke kunna fastställa dotterns⁵⁵⁹ eller hustruns⁵⁶⁰ sociala status, vilken inte avvek från det tidigare beskrivna mönstret.

Det kan även konstateras att donatorerna geografiskt sett var spridda över en stor del av landet.⁵⁶¹ Bland orterna höjer sig dock huvudstaden klart över mängden då hälften av de donatorer som var medlemmar eller hade en nära anhörig som varit medlem hade Helsingfors som hemort (57 donatorer). De övriga donatorerna i denna grupp kom från Åbo och Borgå (5 donatorer) samt Lojo, Fredrikshamn, Uleåborg och Stockholm (3–4 donatorer per ort).

⁵⁵⁴ Granskningen har utförts via sällskapets tryckta medlemsförteckningar där titel eller yrke och hemort finns angivna. Se även Hakala 2014, 276–277.

⁵⁵⁵ Sterbhus efter professorer, senatorer, medicinalråd, överlärare och häradsdomare.

⁵⁵⁶ Av gruppen fröknar (5 st) har socialgruppen för fyra av kvinnorna kunnat identifieras: Karin Ek i Fredrikshamn, vars avlidne far var statsrådet Robert Ek, Ida Crohns, som var dotter till prosten och professor Erik Anders Crohns, Betty Gustava Lovisa Elfving, vars far var professor och distriktsläkare samt Irene Aspelund, vars far var prosten Carl Edvard Aspelund.

⁵⁵⁷ I denna beräkning ingår fem anonyma donatorer vars medlemstillhörighet inte kunnat fastställas, men däremot inte de fem organisationer som donerade material till Svenska litteratursällskapet under den undersökta perioden.

⁵⁵⁸ Dessa var två doktorinnor, en överstinna, en änkesenatorska och en friherrinna.

⁵⁵⁹ Av de tio fröknarna har nio kunnat identifieras: landshövdingdottern Elisabet Lovisa Katarina Charlotta Conradi på Gerknäs gård i Lojo, kaptensdottern Alfhild von Schantz på Perno gård i Reso, professorsdottern Charlotta af Tengström, majorsdottern Sofia Weissman von Weissenstein, bokförläggardottern Helena Simelius, som tidigare varit språklärlarinna och vars far även varit översättare i senaten, prostdöttrarna Lilly och Charlotte Wallenius samt lagmansdöttrarna Rosina och Fredrika Wetterhoff.

⁵⁶⁰ Dessa fem fruar var Olivia Karolina Bjugg i Pernå, gift med godsägaren och stadsfiskalen Emil Wilhelm Bjugg, Evy (trol. Eva) Brander i Parkano, vars make troligen var överförstmästaren Casimir Evald Wilhelm Brander, Gabrielle Sumelius i Tammerfors, vars make var bankdirektören Frans Petter Wilhelm Sumelius och Anna Hierta-Retzius i Stockholm, gift med professor Gustaf Retzius. Julia Gadolin i Esbo, dotter till teologieprofessorn Jacob Algotz Gadolin, hade tidigare varit gift med Valfrid Viktor Holmberg (d. 1907), men titulerades "fru Julia Gadolin" i litteratursällskapets styrelseprotokoll och accessionskatalog.

⁵⁶¹ För närmare uppgifter se Svenska litteratursällskapets tryckta medlemsförteckningar 1886–1916. Orternas fördelning på olika län följer *Atlas öfver Finland* (1899) och Turistföreningens i Finland *Kartbok öfver Finland 1897/1915*.

I Ekenäs, Hangö, Grankulla, Sibbo, Pernå och Mäntsälä (Nylands län), Björneborg, Salo och Nådendal (Åbo och Björneborgs län), Vasa, Gamlakarleby och Jyväskylä (Vasa län), Tammerfors och Valkeakoski (Tavastehus län), S:t Michel, Gustaf Adolfs och Heinola (S:t Michels län), Kuopio, Nurmes och Lieksa (Kuopio län), Viborg, Kotka och Imatra (Viborgs län), Kajana och Torneå (Uleåborgs län) fanns 1–2 donatorer per ort. Detsamma gäller även för det närbelägna S:t Petersburg och för Kristiania (Norge), Jena (Tyskland), Nizza (Frankrike) och Buenos Aires (Argentina).

Av de hemorter som angivits för donatorer som inte var medlemmar av sällskapet fanns i sin tur flest donatorer per ort i Stockholm, Åbo, Björneborg, Birkala och Vasa (2–4 per ort). Orter med en enda donator var Replot, Oravais, Gamlakarleby (Vasa län), Nystad, Reso, Parkano (Åbo och Björneborgs län), Tammerfors, Hauho, Kuurila (Tavastehus län), Lojo, Esbo, Pernå (Nylands län) samt Parikkala (Viborgs län). Även på Sicilien fanns en donator som inte var medlem. För någon enstaka av de donatorer som hade en anknytning till Svenska litteratursällskapet via en nära anhörig som varit medlem och för knappt 40 av de donatorer som inte var medlemmar saknas uppgifter om hemort, även om åtminstone en del av dessa torde kunna hänföras till Helsingfors och Nyland.⁵⁶² Den starka koncentrationen på Nyland (knappt 40 procent av alla donatorer) och i synnerhet Helsingforstrakten kan anses naturlig, eftersom det på litteratursällskapets hemort var lättare att sprida kunskap om sällskapet och dess verksamhet via personlig kontakt med potentiella donatorer.

Som helhet betraktad var donatorskåren rätt homogen under den undersökta perioden. Historiskt, kulturhistoriskt och litterärt material donerades sålunda till Svenska litteratursällskapet främst av representanter för de högre samhällsskikten och den bildade klassen, medan svenskspråkig folktradition under den undersökta perioden samlades in bland allmogen i svenskbygderna främst av studenter och folkskollärare.⁵⁶³ Sammanfattningsvis kan konstateras att litteratursällskapets styrelsemedlemmar, ombudsmän, sympatisörer och donatorer utgjorde ett nätverk med arkivaktörer som på olika sätt påverkade tillkomsten av sällskapets arkiv och förkovrandet av arkivbeståndet. Styrelsen – den inre kärnan som drog upp riktlinjerna för insamlingen av material – utgjordes av en högt utbildad och socialt sätt homogen grupp som kännetecknades av en stark samhörighetskänsla och gemensam syn på det svenska kulturarvets fortbestånd i landet. Flera av ledamöterna engagerade sig också aktivt i insamlingen av material till sällskapets arkiv. Sällskapets grundare och första ordförande Carl Gustaf Estlander hade allmänhetens förtroende och medverkade genom sin position och sin status till att arkivdonationer flöt in till Svenska litteratursällskapet. Hans efterträdare på ordförandeposten Magnus Gottfrid Schybergson hade en aktiv roll i insamlingen av arkivmaterial såväl som förmedlare av donationer som initiativtagare till olika insamlingsprojekt. Till de centrala arkivaktörerna hörde också statsarkivarien Reinhold

⁵⁶² Uppgifterna är hämtade ur sällskapets protokoll, accessionskatalogen för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling och Historiska och litteraturhistoriska samlingens förvärvsdatas, SLS.

⁵⁶³ Angående Svenska litteratursällskapets fältinsamling se Ekrem 2014.

Hausen, vars uppfattning om vilket slag av material som skulle ingå i litteratursällskapets arkiv var relativt strikt, även om styrelsen i övrigt var rätt generös med vad som togs emot. År 1885 hade Elis Lagerblad utsetts till vårdare av ett arkiv som vid sällskapets instiftande ännu inte existerade, men arkivariens mångfacetterade arbetsbild gjorde honom snart till en viktig arkivaktör som formulerade upprop till allmänheten, registrerade inkomna donationer och hade hand om den praktiska omvårdnaden av arkivsamlingarna. Det faktum att arkivarien Lagerblad inte själv förefaller att ha förmedlat donationer till litteratursällskapets arkiv visar vilken betydelse i synnerhet sällskapets ordförande hade för donationsverksamheten.

Under de tre första decennierna då arkivverksamheten inom Svenska litteratursällskapet byggdes upp utgjorde styrelseledamöterna, ombudsmännen och sympatisörerna ofta länkar mellan donatorerna och sällskapet. Av donatorerna var en stor del bosatta i Nyland, i synnerhet i Helsingforstrakten. Ute i regionerna arbetade ombudsmännen för sällskapets sak och även om ombudsmännen de facto förmedlade endast ett litet antal arkivdonationer var deras roll som sällskapets agenter och kontaktskapare på det lokala planet betydelsefull då den kunde inspirera till arkivdonationer.⁵⁶⁴ En del av arkivdonatorerna var knutna till någon av styrelseledamöterna via släktskap eller vänskapsband eller hade samarbetat med någon av dem inom andra fält av kulturlivet. Av donatorerna, som bestod främst av representanter för de högre sociala skikten med tyngdpunkt på universitets- och skolvärlden, förvaltningen, rättskipningen och kultursektorn, hade mer än hälften en klar koppling till sällskapet via eget medlemskap eller i egenskap av anhörig till tidigare medlemmar. Ett klart samband förelåg således mellan medlemskåren och donatorerna av arkivmaterial. Att många av medlemmarna och donatorerna sympatiserade med sällskapets syfte framgår också av att vissa av dem vid sidan av egna donationer förmedlade arkivmaterial också från andra donatorer eller själva deltog i insamlingsprocessen.

”Bäste Bror” – de sociala nätverkens betydelse för uppkomsten av ett privat arkivbestånd

Svenska litteratursällskapets styrelse – internt nätverk med kulturellt kapital

Den svenska historikern och nätverksforskaren Ylva Hasselberg har konstaterat att den centrala frågan då man undersöker sociala nätverk inte är hur många relationer en individ har och med vilka organisationer och individer, utan hur dessa relationer fungerar och vad de spelar för roll för den bit av det historiska skeendet som undersöks.⁵⁶⁵ Ledamöterna i Svenska litteratursällskapets styrelse förfogade under perioden 1885–1920 tillsammans över ett stort kontaktnät med ett avsevärt socialt – och via det anseende litteratursällskapet som institution åtnjöt bland allmänheten även ett kulturellt – kapital, som kunde ställas till Svenska litteratursällskapets förfogande såväl i fråga om medlemsvärvning som gällande eventuella publiceringsobjekt

⁵⁶⁴ Se även Hakala 2014, 340.

⁵⁶⁵ Hasselberg 1999, 15.

och arkivdonationer.⁵⁶⁶ Enligt sociologen Donald Broady kunde en tänkbar översättning av Pierre Bourdieus ”capital culturel” också vara ”bildningskapital”, vilket väl beskriver det kulturella kapital som utmärkte Svenska litteratursällskapet och dess styrelse.⁵⁶⁷ De enskilda styrelsemedlemmarnas sociala nätverk kunde vara såväl av instrumentell art inom en professionell sfär som av personlig art med medlemskap i föreningar och vänskapsrelationer med en hög grad av närhet och tillit.

Den styrelse som tillträdde 1885 bildade litteratursällskapets inre krets eller kärna där flera av medlemmarna kände varandra även från andra sammanhang.⁵⁶⁸ Åldersgaffeln i den första styrelsen var män från drygt 30 år (Magnus Gottfrid Schybergson 33, Fridolf Gustafsson 31, Fredrik Elfving 31, Reinhold Hausen 34) till det som Torsten Steinby kallat ”farbrors-generationen” (Carl Gustaf Estlander 51, Axel Olof Freudenthal 49, Carl Synnerberg 48, Robert Alfred Renvall 55, Johan Gustaf Frosterus 60, Jakob Johan Wilhelm Lagus 64). Mellan dessa fanns två män i fyrtioårsåldern (Elis Lagerblad 40, Kasten Antell 40).⁵⁶⁹ Ålderskillnaden på drygt 30 år mellan den yngsta och äldsta styrelsemedlemmen innebar att ledamöternas kontaktnät både avvek från och tangerade varandra inom såväl yrkesliv som det privata. Tillsammans med de personer från olika områden som styrelsen kompletterades med under den undersökta perioden utgjorde styrelsemedlemmarna en relativt homogen grupp med liknande bakgrund och en gemensam syn på de politiska förhållandena i landet. Av styrelsemedlemmarna var tre söner till professorer (Lagus, Elfving, Frosterus) och två söner till teologiedoktorer och kyrkoherdar (Estlander, Renvall), medan det bland de övriga styrelsemedlemmarnas fäder fanns en justitierådman (Schybergson), en senator (Antell), en häradsdomare (Lagerblad), en militärläkare (Hausen), en apotekare (Freudenthal), en länskanslist (Gustafsson) och en sjökapten (Synnerberg). Av de första styrelsemedlemmarna var endast Antell född i Helsingfors medan de övriga gått i skola i Helsingfors (Freudenthal, Lagerblad, Hausen), Åbo (Gustafsson, Frosterus, Renvall, Elfving), Vasa (Estlander, Synnerberg) och Borgå (Lagus, Schybergson). Av dessa torde endast Gustafsson och Elfving ha gått samtidigt i skola, men ännu viktigare var de kontakter som knöts senare under studietiden och i arbetslivet.

De flesta av ledamöterna i den första styrelsen hörde till ordförande *Carl Gustaf Estlanders* utvalda skara. De enda av styrelsemedlemmarna som inte hade varit med om att underteckna inbjudningsskriften 1885 var, som tidigare framgått, universitetets tidigare rektor Jakob Johan Wilhelm Lagus, som Estlander kände från universitetsvärlden, och Kasten Antell, som stod utanför vetenskapsamfundet och invaldes uttryckligen för att som skattmästare ha hand om sällskapets ekonomi. Professorerna och docenterna i styrelsen hade sannolikt kommit i kontakt med varandra vid universitetet, men flera av dem kände varandra även från andra sammanhang. Med sin gamla studentkamrat docenten Carl Synnerberg hade Estlander varit i kontakt också i Överstyrelsen för skolväsendet, där Synnerberg var ledamot sedan 1869 och

⁵⁶⁶ För diskussion kring begreppet ”kulturellt kapital” se Broady 1990, 169–176.

⁵⁶⁷ Broady 1990, 174.

⁵⁶⁸ Hakala 2014, 272–275.

⁵⁶⁹ Steinby 1985b, 13–14, 29.

Estlander konsulterande ledamot sedan 1879. De hade troligen träffats även i konstsammanhang 1876, då Synnerberg var ledamot av bestyrelsen för finska industri- och konstutställningen i Helsingfors och Estlander viceordförande i Konstflitföreningen och sekreterare i Finska Konstföreningen. Den andre överinspektören professor Gustaf Frosterus har Sven Lindman, som forskat i Estlanders idévärld, karakteriserat som ”den Estlander närstående Gustaf Frosterus”. Frosterus var Estlanders nationskamrat (Ostrobot.) och de hade brevväxlat sedan 1860-talet, främst kring *Finsk Tidskrift* och skolfrågor.⁵⁷⁰

Från 1876 var Estlander i ett decennium huvudredaktör för kulturtidskriften *Finsk Tidskrift* där också Elis Lagerblad medverkat som recensent. I detta sammanhang hade Estlander sannolikt fått upp ögonen för Lagerblad som en lämplig granskare av manuskript för Svenska litteratursällskapet.⁵⁷¹ Även Lagerblads uppmärksammade kritik av Zacharias Topelius *Boken om vårt land* 1879 hade säkerligen påverkat Estlanders beslut.⁵⁷² Sedan studietiden och umgänget inom Nyländska avdelningen var Lagerblad också nära vän med Freudenthal, som verkade som nationens kurator 1868–1880 och Estlander som dess inspektor 1870–1884. Enligt Arvid Mörne hörde Lagerblad inom avdelningen till Freudenthals intimaste krets och hade i slutet av 1860-talet vistats ett par somrar på Freudenthals sommarnöje i Strömfors.⁵⁷³ I början av 1880-talet kom han i kontakt med Freudenthal också via Svenska Klubben i Helsingfors, som instiftats 1880 på Freudenthals initiativ och där Lagerblad var en av de stiftande medlemmarna och direktionsmedlem.⁵⁷⁴ Redan före sällskapets grundande hade han lärt känna Magnus Gottfrid Schybergson och statsarkivarien Reinhold Hausen, av vilka den senare redan under studietiden blivit bekant med Estlander och Freudenthal i deras egenskap av inspektor respektive kurator för Nyländska avdelningen.⁵⁷⁵ Hausen studerade historia vid universitetet vid samma tider som Schybergson, som i sin tur hade tenterat bland annat för den tidigare nämnde Frosterus.⁵⁷⁶

Enligt Steinby var Magnus Gottfrid Schybergson Estlanders speciella skyddsling. Schybergson, som hade släktband till Estlanders hustru, hade redan under studietiden umgåtts i det Estlanderska hemmet. Han hade deltagit i Estlanders och Synnerbergs undervisning och kommit i kontakt med Estlander också via den så kallade Estetiska föreningen, där studenter höll föredrag och diskuterade. Schybergson hörde också till den grupp som grundade *Finsk Tidskrift* och var en av dem som lyckades övertala Estlander att ställa sig i spetsen för den nygrundade tidskriften i mitten av 1870-talet. Schybergson, som själv var en flitig medarbetare

⁵⁷⁰ G. Frosterus till C. G. Estlander 1860–1899, C.G. Estlanders brev, SLSA 252, SLS; Lindman 1985, 16.

⁵⁷¹ Solstrand 1929, passim; Hultin 1929, 69, 72; Steinby 1985b, 123. Se även E. Lagerblad till C.G. Estlander 1879–1898, C.G. Estlanders brev, SLSA 252, SLS.

⁵⁷² I sin recension riktar Lagerblad ideologiskt motiverad kritik bland annat mot Topelius bild av Finlands svenskspråkiga befolkning, vilket kan ses som en del av den nationalitetsdebatt som följde av de svensksinnades mobilisering. Se närmare Ekman 2011, 22–23; Forsgård 2002, 217.

⁵⁷³ Lagerblad 1922; Mörne 1927, 146, 152–154; Se även Hultin 1929, 68–69 och Solstrand 1929, 15–16.

⁵⁷⁴ Steinby 1985b, 123. Solstrand 1929, 28.

⁵⁷⁵ Solstrand 1929, 30.

⁵⁷⁶ Se närmare Helsingfors universitets studentmatrikel 1853–1899; Schybergson 1956, 45.

i tidskriften och dess huvudredaktör från 1887, hade ända från grundandet samarbetat kring tidskriften med skolkamraten och vännen Fredrik Elfving⁵⁷⁷, som vid tiden för litteratursällskapets tillkomst biträdde Estlander med redaktörskapet.⁵⁷⁸

Fram till 1895 utgav Schybergson tidskriften tillsammans med en annan styrelsemedlem Fridolf Gustafsson, därefter till 1907 tillsammans med den långvariga recensenten Reinhold Felix von Willebrand. von Willebrand (styrelsemedlem från 1899) kände också både Freudenthal och Estlander från sin studietid, den ena som kurator för Nyländska avdelningen och god vän och den andra som universitetslärare och inspektor. Synnerberg och Estlander hade också varit Gustafssons lärare vid universitetet och Gustafsson var enligt Steinby ”en av Estlanders mest uppskattade elever”. Gustafsson och Estlander blev också tidigt kolleger i fakulteten och förenades av sitt engagemang för *Finsk Tidskrift*. Kring tidskriften samarbetade Schybergson senare också med bibliotekstjänstemannen Emil Hasselblatt, som 1918 tog plats i litteratursällskapets styrelse.⁵⁷⁹ Till kretsen kring *Finsk Tidskrift* hörde också kollegan i svenska, historia och geografi Petrus Nordmann, som Estlander känt åtminstone sedan 1887 då Nordmann började medverka i tidskriften.⁵⁸⁰ I sällskapets styrelse inträdde Nordmann 1893, då han redan i närmare tio år verkat som sekreterare för Svenska folkskolans vänner och gjort sig känd som försvarare av landets svenska kultur.⁵⁸¹ Kärntruppen inom *Finsk Tidskrift*, som uppfattades som starkt svensksinnad, bestod alltså under något årtionde långt av personer som också var medlemmar i Svenska litteratursällskapets styrelse.

En annan grupp av intresse för det interna nätverk som sällskapets styrelse utgjorde var tjänstemännen och amanuenserna vid Helsingfors universitetsbibliotek på 1890-talet och början av 1900-talet, då kontaktnäten inom litteratursällskapet och universitetsbiblioteket delvis överlappade varandra. Flera av bibliotekets tjänstemän hade under den undersökta perioden Svenska litteratursällskapet i Finland som ett andra verksamhetsfält, antingen samtidigt med tjänstgöringen vid biblioteket eller något senare.⁵⁸² Till dessa hörde förste amanuensen Robert Alfred Renvall, som representerade universitetsbiblioteket i den första styrelsen, och förste amanuensen Arvid Hultin, som efterträdde honom i styrelsen 1892. Med Carl Gustaf Estlander hade Hultin blivit bekant redan under studietiden då han studerade för honom och medverkade i *Finsk Tidskrift* som skribent. År 1883 var han redaktionssekreterare för tidskriften.⁵⁸³ Hultin hade arbetat vid universitetsbiblioteket i närmare två decennier då Emil Hasselblatt och några år senare Gunnar Castrén och Ragnar Dahlberg anställdes.⁵⁸⁴

⁵⁷⁷ Att Elfving och Schybergson stod på vänskaplig fot redan före tiden i litteratursällskapets styrelse framgår bland annat av tilltalet ”Broder Grigis” i breven från Elfving. Se till exempel F. Elfving till M.G. Schybergson 13.11.1881, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS.

⁵⁷⁸ Steinby 1985b, 35, 107; Schybergson 1956, 45–47, 61–63; Schybergson 1916, 377–378, 433–434.

⁵⁷⁹ Steinby 1985b, 32, 99, 229, 250–252; F. Gustafsson till C.G. Estlander 1876–1907, C.G. Estlanders brev, SLSA 252, SLS.

⁵⁸⁰ P. Nordmann till C.G. Estlander 1887–1902, C.G. Estlanders brev, SLSA 252, SLS.

⁵⁸¹ Landgrén 2009c, 649–651.

⁵⁸² Knapas 2012, 248.

⁵⁸³ Forssell 2009a, 379–381.

⁵⁸⁴ Arvid Hultin var anställd vid universitetsbiblioteket 1877–1926, Gunnar Castrén 1897–1907, Emil Hasselblatt 1894–1941 och Ragnar Dahlberg 1900–1945. Knapas 2012, 243–254, 431–433.

Den sedan studentåren svensksinnade Hultin, som var litteratursällskapets sekreterare från 1895 till 1935, hade lärt känna sina tjugo år yngre arbetskamrater på universitetsbiblioteket och eventuellt i dem sett potential för en framtida verksamhet inom sällskapets styrelse. Docenten i estetik och nyare litteratur Gunnar Castrén, som också hörde till kretsen kring tidskrifterna *Euterpe*, *Fria Ord* och *Argus*, invaldes i litteratursällskapets styrelse 1912 och de äldre underbibliotekarierna Hasselblatt och Dahlberg 1918.⁵⁸⁵ Att de olika kontaktnäten gick ihop kan illustreras av att också Hasselblatt, som tidigare nämnts, var engagerad i *Finsk Tidskrift* och av att även han medarbetat i *Euterpe* och *Argus*. Hasselblatt hade också långt före sitt inval i styrelsen kommit i kontakt med Svenska litteratursällskapets ledning genom engagemang i sällskapets litterära prisnämnder.⁵⁸⁶ Både Rainer Knapas och Göran Stjernschantz, vilka båda undersökt nätverket av tjänstemän och amanuenser på Helsingfors universitetsbibliotek i början av 1910-talet, har understrukit att biblioteket fungerade som drivhus eller plantskola för såväl biblioteksmän som en stor del av den akademiska och intellektuella eliten. Dessa kom senare att inneha betydande poster inom både universitetet, olika kulturinstitutioner och näringslivet. Rekryteringen till universitetsbiblioteket av yngre tjänstemän före mitten av 1910-talet skedde ofta inom en liten krets av tidigare skolkamrater, nationskamrater och familjebekanta inom gamla akademiska, ofta svenskspråkiga, familjer i Helsingfors.⁵⁸⁷

Av det ovan relaterade framgår att styrelsemedlemmarna ofta var delaktiga i flera olika klickar och nätverk som delvis överlappade varandra.⁵⁸⁸ I styrelsemedlemmarnas fall kunde dessa finnas inom *Finsk Tidskrift*, Svenska Klubben, universitetet, universitetsbiblioteket med flera institutioner. Samkvämen i Kleinehs hotell efter styrelsemötena med informell samvaro och diskussioner i både skämtsam och allvarlig, litterär och fosterländsk anda, var enligt Schybergson ”livande och uppiggande även under tider, då våra offentliga förhållanden voro nog så bekymmersamma”.⁵⁸⁹ Vid sin avgång 1917 framhöll den mångårige arkivarien Elis Lagerblad den kamratanda samt ”enighet, förtroende och vänskap” som varit rådande inom Svenska litteratursällskapets styrelse och befrämjat sammanhållningen och det gemensamma arbetet.⁵⁹⁰ Som företrädare för vetenskap och högre bildning förenades styrelsemedlemmarna av både det svenska kulturarvet, gemensamma fosterländska värderingar och vänskapsband som knutits eventuellt redan i ungdomen, vilket befrämjade ett smidigt samarbete senare i litteratursällskapets styrelse.

⁵⁸⁵ Knapas 2012, 241; Pettersson 1989, 11–17.

⁵⁸⁶ Pettersson 1989, passim.

⁵⁸⁷ Knapas 2012, 243; Stjernschantz, 1981, 29, 33.

⁵⁸⁸ Enligt den amerikanske antropologen William Lloyd Warner, som först definierade klickbegreppet, är detta närmast synonymt med informella relationer. Individerna kan vara medlemmar i olika klickar samtidigt och samhället genomsyras enligt Warner av nätverk som består av överlappande klickar med människor som delar en känsla av samhörighet och ett visst mått av intimitet. Se närmare Hreinsson & Nilsson 2003, 12–13.

⁵⁸⁹ Nordmann 1921, 166–168; Hultin 1927, 45; Hultin 1929, 128–129.

⁵⁹⁰ Hultin 1929, 129.

Förtroende och tillit – grunden för Svenska litteratursällskapets verksamhet

Inom den nätverkshistoriska forskningen har framkommit att fungerande sociala nätverk uppstår lättare mellan personer med liknande bakgrund och samma eller närliggande socialgrupp och bygger på att medlemmarna har vissa grundläggande erfarenheter och värderingar gemensamma som en bas för sammanhållningen, vilket även gäller för nätverken kring Svenska litteratursällskapet i Finland.⁵⁹¹ Många av de personer som donerade material till sällskapets arkiv under den undersökta perioden var svenskspråkiga som företrädde de högre socialgrupperna (se kapitlet ”Donatorskåren”). Merparten av aktörerna i sällskapets nätverk, det vill säga styrelseledamöterna, ombudsmännen, medlemmarna/sympatisörerna och donatorerna, förenades sannolikt också av en svensksinnad, konstitutionell samhällssyn med delade erfarenheter av tilltagande förfinskning och förryskningsåtgärder från kejsardörets sida, och upplevde sålunda ett hot mot såväl det svenska språket som landets autonomi.⁵⁹² För många av sällskapets medlemmar var bibehållandet av svenska positioner på olika områden i samhället också ett personligt motiv för att stöda sällskapets verksamhet och de fann stöd för detta åtminstone hos en del av styrelseledamöterna, till exempel Magnus Gottfrid Schybergson och Reinhold Hausen som båda kan karakteriseras som konservativa.

I ett socialt nätverk handlar gåvoutbyte i första hand om att skapa en relation, men i överförd bemärkelse kan man kanske anse att medlemmarnas stöd och donationer till litteratursällskapet av pengar och arkivmaterial var en gåva, som i sin tur förutsatte en jämbördig motprestation av sällskapet.⁵⁹³ Även om viceordföranden Hugo Pipping i sitt tal⁵⁹⁴ vid årshögtiden 5.2.1920 framhöll att Svenska litteratursällskapet ”endast i ringa mån” kunde återgälda den svenskspråkiga allmänhetens förtroende och sympati för sällskapet genom gengåvor, var den förväntade gengåvan från sällskapets sida enligt min åsikt uttryckligen sällskapets åtgärder för att trygga och upprätthålla det svenska kulturarvet i Finland, i första hand genom skriftutgivning och genom att ställa arkivmaterial till forskningens förfogande som byggstenar för nations- och identitetsbygget.⁵⁹⁵ Svenska litteratursällskapets styrelse eller ”inre krets”⁵⁹⁶ – och i synnerhet dess ordförande och galjonsfigur Carl Gustaf Estlander – åtnjöt stort förtroende hos den bildade svenska allmänheten och bibehöll sin legitimitet⁵⁹⁷ genom att ta ansvar för det svenska kulturarvets fortbestånd och agera på olika sätt för att befästa de nedärvda traditionerna och den svenska bildningen i Finland.

⁵⁹¹ Hreinsson & Nilson 2003, 20; Hasselberg, Müller & Stenlås 2002, 23; Gunneriusson 2002, 36.

⁵⁹² Hakala 2014, 278.

⁵⁹³ Se närmare den franske antropologen Marcel Mauss tankar om gåvoutbyte i Mauss 1972, 57–61; Hasselberg, Müller & Stenlås 2002, 19–21; Hreinsson & Nilson 2003, 19–20.

⁵⁹⁴ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets årsmöte 5.2.1920, Styrelsemötesprotokoll, Caa 6, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁵⁹⁵ Hakala 2014, 278.

⁵⁹⁶ Jfr Stenlås 1998.

⁵⁹⁷ Jfr Ojala & Luoma-Aho 2008, 123–124.

Relationen mellan Svenska litteratursällskapet och dess medlemmar och donatorer kan sålunda karakteriseras både som en abstrakt form av förtroende, så kallad systemtillit inom ett nätverk grundat på språkgemenskap och gemensamma värderingar kring det svenska kultur-
 arvets betydelse för framtiden, och som en personlig tillit baserad på individuella relationer.⁵⁹⁸ I litteratursällskapets historik har Steinby lyft fram de ideologiska motiven som en förenande faktor mellan medlemmarna och det ökade intresset för sällskapets kulturella verksamhet som en del av det passiva försvaret efter sekelskiftet 1900.⁵⁹⁹ Estlander som personifierade litteratursällskapets syfte och idé hade redan före 1885 för den svenska allmänheten framställt som en garant för de svenska strävandena. Detta syns bland annat 1881 i ett brev från den tidigare nämnde landskamreraren Felix Edvard Stenvik, som varit prenumerationsagent för *Finsk Tidskrift* i slutet av 1870-talet och den vägen lärt känna Estlander. I brevet uttrycker han sin glädje över Estlanders val till universitetets representant i prästeståndet ”emedan vi veta oss ega i Herr Professorn en säker och trogen vakt och befrämjare af vår fäderneärfda bildning samt sanning och rätt”.⁶⁰⁰ Även Schybergsons gode vän från skoltiden, fysiologen Robert Tigerstedt, vars far Karl Konstantin Tigerstedt var en av sällskapets stiftare 1885, önskade 1882 att Estlander måtte ”länge, länge, få verka såsom svenskans orädd representant i vårt land”.⁶⁰¹ Musikkritikern och litteratören Karl Flodin, som kring sekelskiftet 1900 grundade kulturtidskriften *Euterpe*, såg sig i sin tur som en trogen vapendragare till Estlander och hade enligt egen utsago ”ända från ynglingaåren hyst en till svärmeri gränsande vördnad och beundran” för honom.⁶⁰² Estlanders ställning i förhållande till allmänheten kan jämföras med Reinhold Hausens ställning på arkivfältet där han för allmänheten framstod både som arkivaktör och som garant för de fosterländska och svenska strävandena.⁶⁰³

Efter att Carl Gustaf Estlander 1897 meddelat att han lämnar ordförandeposten förekom en viss oro inom sällskapets ledning för att allmänhetens förtroende för sällskapet skulle avta till följd av ordförandebytet. I ett brev till den nye ordföranden Magnus Gottfrid Schybergson kunde Reinhold Felix von Willebrand dock en tid därefter konstatera att ”vår svenska allmänhets förtroende för sällskapet icke minskats efter Estlanders avgång”, även om Schybergson enligt Hultin inte hade samma ledarförmåga som hans företrädare på ordförandeposten.⁶⁰⁴ Då Schybergson avgick från ordförandeposten 1922 avtackades han av viceordföranden Hugo Pipping, som konstaterade att de stora donationer som litteratursällskapet fått ta emot under Schybergsons tid som ordförande inte skulle ha gjorts ”om allmänheten icke hade hyst ett

⁵⁹⁸ Om systemtillit, se Lundin & Nilson 2003, 139.

⁵⁹⁹ Steinby 1985b, 47–48.

⁶⁰⁰ F.Edv. Stenvik till C.G. Estlander 16.11.1881, C.G. Estlanders brev SLSA 252, SLS. Stenvik hade redan från och med slutet av 1870-talet korresponderat med Freudenthal och Estlander, bland annat kring svenskationella frågor och *Finsk Tidskrift*. Se närmare Mörne 1927, 168–169 och F.Edv. Stenvik till C.G. Estlander 1878–1892, C.G. Estlanders brev, SLSA 252, SLS.

⁶⁰¹ R. Tigerstedt till C.G. Estlander 24.1.1882, C.G. Estlanders brev, SLSA 252, SLS.

⁶⁰² K. Flodin till C.G. Estlander 27.3.1908, C.G. Estlanders brev, SLSA 252, SLS.

⁶⁰³ För Hausens ställning som försvarare av fosterländska intressen se Hakala 2021, 121–126.

⁶⁰⁴ Schybergson 1956, 191–192; Hultin 1927, 43–45.

Prostinnan Mathilda Sirén f. Nordenstolpe (1817–1891). Av Johan Ludvig Runeberg hade Mathilda Sirén 1854 som minne erhållit ett originalmanuskript till den episka dikten Nadeschda, vilket hon donerade till Svenska litteratursällskapet i Finland 1889. SLSA 1160 Runebergsbibliotekets bildsamling, Svenska litteratursällskapet i Finland.

så fast förtroende för den högste ledaren av sällskapets arbete”.⁶⁰⁵ Schybergsons 25 år långa ordförandeskap visar att också han i den stora allmänhetens ögon genom sitt arbete kunde förkroppsliga Svenska litteratursällskapet i Finland och föra dess traditioner vidare.

Svenska litteratursällskapets styrelse förstod också tidigt värdet av att i offentligheten bekräfta medlemmarnas och donatorernas tillhörighet till nätverket kring sällskapet. Strävan var att kontinuerligt hålla allmänheten informerad om vad som pågick inom litteratursällskapet och samtidigt visa att sällskapets strävanden stöddes av en växande skara. Via omfattande referat i tidningspressen av sällskapets styrelsemöten, med notiser om nya ombudsmän och medlemmar, penningdonationer, donationer av arkivmaterial, arkivfynd rörande Finland samt om utgivning av historiskt källmaterial eller historiska och litterära undersökningar, kunde förtroendet för Svenska litteratursällskapet som institution upprätthållas och förnyas.⁶⁰⁶ Samtidigt fungerade informationen om donerat arkivmaterial som en sökväg för forskare som ville ta del av handlingarna i sällskapets arkivbestånd. Den första notisen om en arkivdonation publicerades redan några månader efter sällskapets grundande och den första donationen av ett originalmanuskript av Johan Ludvig Runeberg till sällskapet fyra år senare. Donatorn, änkeprostinnan Mathilda Sirén hade redan tidigare gett sitt samtycke till att hennes gåva fick nämnas i pressen ifall omnämmandet kunde anses gagna litteratursällskapets sak.⁶⁰⁷

⁶⁰⁵ Hultin 1927, 97–98.

⁶⁰⁶ Se till exempel "Svenska litteratursällskapet", *Nya Pressen* 23.12.1885. Nya medlemmar började omnämnas i referaten efter sekelskiftet 1900.

⁶⁰⁷ Se till exempel "Svenska litteratursällskapet", *Åbo Tidning* 27.4.1889; R. Sirén till M.G. Schybergson 29.6.1885, Allmän korrespondens 1885–1895, Faa 1, SLS tjänstarkiv I, SLS.

För att höja Svenska litteratursällskapets status som vetenskapligt samfund och samtidigt informera allmänheten om sällskapets verksamhet publicerades protokollen från styrelse- och årsmötena – med en viss fördröjning – också i sällskapets årsbok *Förhandlingar och uppsatser*.⁶⁰⁸ Vid styrelsemötena höll också någon av styrelsemedlemmarna eller en utomstående forskare tidvis ett kort föredrag, som ofta trycktes i årsskriften, eller presenterade forskningsproblem eller nya forskningsrön vilka refererades i protokollet.⁶⁰⁹ Även den förteckning över sällskapets manuskriptsamling som utgavs 1898 hade samma informationssyfte och bidrog till att göra arkivet känt bland såväl medlemmar som forskare.⁶¹⁰ Det var dock genom referaten i dags-tidningarna som ”kvittot inför offentligheten”, för att låna styrelsemedlemmen Ernst Lagus formulering, nådde snabbt ut till allmänheten.⁶¹¹ Alla donatorer ville dock inte bli nämnda i tidningspressen utan föredrog, såsom föreståndarinnan för Svenska fruntimmersskolan i Åbo Gerda Frietsch, att bli omnämnda endast i ”Förhandlingarna”, vars publik ”är ej så stor”.⁶¹²

Under de första tjugo åren, då trycket mot svenskheten var hårt, fick litteratursällskapet mycket utrymme i dagspressen och styrelsemötena refererades utförligt, vilket visar den betydelse sällskapet tillmättes av det finländska samhället.⁶¹³ Varje ny donation eller publikation bidrog till att stärka och fördjupa tilliten mellan aktörerna i nätverket och då donatorer och nya medlemmar nämndes i pressen med namn och hemort, liksom även i de tryckta medlemsförteckningarna fram till 1916, kunde tillhörigheten till det växande nätverket bekräftas och samtidigt inspirera till medlemsanslutning och fler donationer av arkivmaterial.

En annan form av förtroende råder i sin tur i den direkta relationen mellan en arkivinstitution och donatorer av privat arkivmaterial. I en artikel om donatorernas aktörskap har den kanadensiske arkivarien Rob Fisher betonat betydelsen av att bygga upp ett förtroendefullt förhållande mellan donatorer och den mottagande institutionen, bland annat genom att visa att arkivinstitutionen tar hand om arkivmaterialet på ett ansvarsfullt sätt. Donatorerna måste kunna lita på att arkivet följer det som överenskommits i samband med arkivöverlåtelsen, såsom att känsligt material inte ges offentlighet i förtid. Fisher har framhållit att donatorers positiva erfarenheter av den institution som har hand om det donerade materialet brukar resultera i nya donationer, också från andra personer med anknytning till donatorn.⁶¹⁴

Det förtroende allmänheten hyste för Svenska litteratursällskapets styrelsemedlemmar som forskare med forskareetik kunde också färga av sig på litteratursällskapet som institution. Inställningen till enskilda styrelsemedlemmar kunde påverka det förtroende som sällskapet ända

⁶⁰⁸ Årsboken började utkomma 1886. Redan innan Svenska litteratursällskapet grundades hade andra vetenskapliga samfund, såsom Finska Vetenskaps-Societeten (1838), Finska Litteratursällskapet (1856) och Finska Historiska Samfundet (1866) börjat trycka sina protokoll.

⁶⁰⁹ Steinby 1985b, 108, 111.

⁶¹⁰ Se närmare Hultin 1929, 81.

⁶¹¹ E. Lagus till A. Hultin 17.3.1910, Arvid Hultins korrespondens, SLSA 375, SLS.

⁶¹² G. Frietsch till M.G. Schybergson 9.2.1902, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS.

⁶¹³ Till exempel år 1900 var sällskapets årsmöte på Runebergsdagen stort uppslaget i *Nya Pressen*, med ordförandes tal, festsföredraget och årsberättelsen publicerade i sin helhet samt mötesförhandlingarna inklusive arkivariens årsberättelse i referat. Se *Nya Pressen* 6.2.1900.

⁶¹⁴ Fisher 2015, 104.

från början ville väcka hos de potentiella donatorerna för att material i form av brev, dagböcker eller personliga handlingar som överläts till litteratursällskapet skulle komma forskningen till godo. Detsamma gällde förtroendet för att den personliga integriteten värnades och att de överenskommelser som ingåtts med donatorerna om tillgängligheten respekterades. Reinhold Hausen torde ha varit en av de styrelsemedlemmar som stödde donatorernas önskemål om skydd av den personliga integriteten, eftersom han som statsarkivarie tillämpade samma linje i fråga om det privata arkivmaterial som överläts till Statsarkivet.⁶¹⁵ En donator som ansåg sig kunna lita både på sällskapets sakkunskap och på dess förmåga till diskretion var arkitekten Jac. Ahrenberg som 1886 gav litteratursällskapet rätt att ”bevara eller förstöra” breven i sin fars Carl Wilhelm Ahrenbergs brevsamling, som dock även innehöll brev av levande personer som han inte ville skulle nämnas i notiserna i pressen.⁶¹⁶ I början av 1920-talet prövades styrelsens förmåga att hålla fast vid ingångna överenskommelser på nytt då historikern Bernhard Estlander föreslog publicering av brev från Johan Ludvig Runeberg till Emilie Björkstén, vilka donerats till Svenska litteratursällskapet 1896. Sällskapets styrelse avböjde dock förslaget eftersom breven enligt donatorns uttryckliga önskan inte fick öppnas före 1940.⁶¹⁷ Att styrelsen såg sig bunden av donationsvillkoret trots att Estlander hänvisade till att utdrag ur Emilie Björksténs dagbok rörande hennes relation med Runeberg redan publicerats, visar att styrelsen insåg att missbruk av donatorernas förtroende kunde få allvarliga följder för den fortsatta arkivverksamheten.

Nätverket kring litteratursällskapet utgjorde sålunda en relativt sammansvetsad grupp med delade erfarenheter och grundläggande värderingar som sammanhållande kitt. Nätverket utmärktes av en stark tillit från allmänhetens sida både på en abstrakt nivå, där litteratursällskapet framstod som den bärande kraften i fråga om bevarandet av det svenska kulturarvet, och på en individuell nivå där de enskilda styrelsemedlemmarna fungerade som sällskapets förlängda arm. Förtroendet för Svenska litteratursällskapet som institution upprätthölls då tillhörigheten till nätverket bekräftades i offentligheten och sällskapet infriade medlemmarnas och donatorernas förväntningar genom skriftutgivning och arkivverksamhet, som i sin tur kunde leda till fler medlemmar och nya arkivdonationer.

Styrelsemedlemmarnas egna nätverk och donatorskontakter

Vilken roll spelade då de sociala nätverken och de personliga kontakterna för arkivets förkovran? Den svenska historikern Irene Andersson, som i en undersökning om kvinnors nätverk påpekat att dessa bygger på kommunikation och idéspredning, har lyft upp geografen Gunnar

⁶¹⁵ Se närmare Hakala 2021, 128, 141 (fotnot 116).

⁶¹⁶ J. Ahrenberg till Svenska litteratursällskapet 14.12.1886, Allmän korrespondens 1886–1898, Faa 2, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁶¹⁷ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 16.11.1922, Caa 6, SLS tjänstearkiv I, SLS; Hakala 2014, 337–338.

Törnqvists tes om betydelsen av personlig information från i synnerhet kända och närstående personer då idéer sprids.⁶¹⁸ För Svenska litteratursällskapets del kan detta tillämpas såväl på medlemsvärvningen som på spridningen av litteratursällskapets idé, men också på insamlingen av material till sällskapets arkiv. Flera av styrelseledamöterna hörde till olika nätverk och det var lätt att kontakta dem i frågor rörande litteratursällskapet även som släktingar, vänner eller bekanta. Att flera av donatorerna kände förtroende för enskilda styrelsemedlemmar som goda och pålitliga vänner framgår bland annat i brev mellan donatorer och en del av sällskapets styrelsemedlemmar. Tonen i breven, tilltalet och avskedshälsningarna har ofta en informell karaktär och via korrespondensen kan man sluta sig till att åtminstone Magnus Gottfrid Schybergson, Carl Gustaf Estlander och Carl Synnerberg kände flera av donatorerna från skol- eller studietiden, som släktingar, vänner och familjebekanta eller som medarbetare i tidskrifter och organisationer.⁶¹⁹ Sålunda kan man sluta sig till att styrelsemedlemmarnas sociala kapital – i form av personliga relationer som utmärktes av samförstånd och tillit mellan styrelsemedlemmarna och i detta fall litteratursällskapets donatorer/sympatisörer – kunde bidra till att åtminstone en del av dessa aktörer förhöll sig positivt till sällskapets insamling av material för utgivning och arkivering.⁶²⁰

Magnus Gottfrid Schybergsons nätverk

De personliga kontaktnätens betydelse för insamlingen av material till Svenska litteratursällskapet under de första decennierna kan illustreras genom vissa delar av i första hand professor Magnus Gottfrid Schybergsons nätverk. En av sällskapets stordonatorer, arkitekten, konstnären och författaren Jac. Ahrenberg, som gjorde sju olika arkivdonationer till litteratursällskapet åren 1886–1914, var personligt bekant med både Estlander och Schybergson. Estlander hade han lärt känna bland annat via Estetiska föreningen redan i slutet av 1860-talet, i Finska Konstföreningen på 1870-talet och som medarbetare i *Finsk Tidskrift*, vilket han också fortsatte att vara under Schybergsons tid som huvudredaktör.⁶²¹ Till Schybergsons bekantskapskrets hörde även ”Gla vännen” Fredrik Färling i Viborg som på 1890-talet tre gånger donerade material till litteratursällskapet. Han lovade också att ifall han på sin svärfars gård Odensaari skulle finna något anmärkningsvärt ”skall jag väl låta S.L.S. veta derom”.⁶²²

En annan av Schybergsons gamla vänner var professorn och författaren Zacharias Topelius, som varit Västfinska avdelningens inspektor i början av Schybergsons studietid. Trots sin till en början reserverade hållning till Svenska litteratursällskapet i Finland överlämnade Topelius via Schybergson 1894 två brev skrivna av biskop Jacob Tengström och språk- och

⁶¹⁸ Andersson 2003, 156–157.

⁶¹⁹ För de följande exemplen på donatorskontakter se närmare Hakala 2014, 281–283.

⁶²⁰ Jfr Gunneriusson 2002, 42; Om tillitens betydelse vid insamling av privatarkiv i Finland se till exempel Hakala & Saarenpää 2018, 46–48; Hakala 2014, 337–338; Korhonen 2013, 87–88.

⁶²¹ Schybergson 1916, 160, 166–167, 403–404; Schybergson 1956, 225.

⁶²² Historiska och litteraturhistoriska arkivets förvärvsdatas, SLS; F. Färling till M.G. Schybergson 26.2.1893, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS.

Arkitekten och författaren Jac. Ahrenberg (1847–1914) i mitten av 1890-talet. Ahrenberg var stiftande medlem av Svenska litteratursällskapet i Finland och en aktiv donator av arkivmaterial. Foto: Daniel Nyblin, Helsingfors. Historiska bildsamlingarna, Museiverket.

litteraturforskaren Fredrik Vilhelm Pipping, som han visste att Schybergson var intresserad av och som han bad Schybergson vidarebefordra till litteratursällskapet när han använt dem för sin forskning. Schybergson hade vid denna tidpunkt varit inspektor för Västfinska avdelningen i tio år och betydelsen av studentnationen som sammanbindande faktor framgår av avslutningsorden i Topelius brev: ”förblifver med gammal vänskap din och vestfinnarnes tillgifne Z.T.”⁶²³ Kollegial hjälpsamhet var det troligen fråga om också 1914 då Eliel Aspelin-Haapkylä, som kände till att Schybergson arbetade med en biografi över Carl Gustaf Estlander, överlämnade avskrifter av brev skrivna av Estlander, med uppmaningen ”innan Du ger bort dem, kan Du göra de utdrag, hvilka kunna af Dig begagnas”.⁶²⁴

Professionella relationer i sociala nätverk tenderar med tiden att omvandlas till privata kontakter genom tillitsskapande processer och även familjen kan dras in i det professionella nätverket genom hälsningar och umgänge i hemmet.⁶²⁵ Också i fallet Schybergson kunde professionella bekanta bli personliga vänner och i förlängningen även donatorer. Inom Schybergsons nätverk gällde detta till exempel amanuensen, senare förste arkivarien vid Riksarkivet i Stockholm Theodor Westrin, som Schybergson blivit bekant med redan 1878 under en

⁶²³ Z. Topelius till M.G. Schybergson 8.4.1894, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS; Schybergson 1956, 47; Steinby 1985b, 16–17.

⁶²⁴ E. Aspelin-Haapkylä till M.G. Schybergson 21.12.1914, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS.

⁶²⁵ Se till exempel Stenlås 1998, 243.

Zacharias Topelius på 80-årsdagen 14.1.1898 tillsammans med dottersonen Paul Nyberg. Ett drygt halvsekel senare tillträdde Paul Nyberg som Svenska litteratursällskapets arkivarie, en post som han innehade i nästan femton år under perioden 1950–1964. SLSA 801 Familjen Zachris Topelius arkiv, Svenska litteratursällskapet i Finland.

middag hos den svenske riksarkivarien i samband med arkivforskningar i Stockholm. Han lärde känna Westrin närmare via arbetet med *Nordisk Familjebok*, där Westrin var medredaktör och senare huvudredaktör och Schybergson ansvarade för verkets Finlandsavdelning 1880–1902. Under paret Schybergsons vistelse i Stockholm 1885–1886 fördjupades vänskapen ytterligare.⁶²⁶ Schybergson medverkade till att Westrin försåg litteratursällskapet med ett flertal bidrag till *Förhandlingar och uppsatser* och via Schybergson donerade Westrin 1886 och 1905 avskrifter av historiska handlingar till sällskapets arkiv. Schybergson höll Westrin ajour med hur donationerna mottagits och uppmanade honom att inte glömma Svenska litteratursällskapet ”om du finner något lämpligt i riksarkivets gömmor”.⁶²⁷ Brevväxlingen med Westrin, som enligt sonen Carl Magnus Schybergson var mer omedelbar och öppen än med andra av Schybergsons korrespondenter, omfattar hundratals brev och pågick ända till Schybergsons död 1925.⁶²⁸

⁶²⁶ Schybergson 1956, 106, 137, 140; Hultin 1927, 13–14.

⁶²⁷ M.G. Schybergson till C.G. Estlander 1.3.1886, C.G. Estlanders brev, SLSA 252, SLS; M.G. Schybergson till Th. Westrin 11.7.1886 och 20.11.1905, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS; Hultin 1927, 19.

⁶²⁸ Se närmare brevväxlingen mellan Th. Westrin och M.G. Schybergson 1878–1925, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS; Schybergson 1956, 9.

I fråga om medlemsvärningen lyfte också en del av litteratursällskapets ombudsmän fram direktkontakternas betydelse i sina brev till sällskapet.⁶²⁹ Att den personliga kontakten var viktig också för arkivdonationerna kan exemplifieras av ett brev till ”heders broder” Schybergson från läkaren i Uleåborg Oskar W. Moberg 1902, som ”i enlighet med hvad jag vid vårt sammanträffande på gatan i H:fors lovade” översände två handlingar av översten Carl Leonard Lode som gåva till Svenska litteratursällskapet i Finland. Moberg, som blivit bekant med Magnus Gottfrid Schybergson inom Västfinska avdelningen, upplyste också i samma brev om att pastorskan Hultin (f. Crohns), som haft handlingarna i sin ägo, torde ”vara i besittning af en hel hop gamla handlingar, som det kanske vore skäl att taga vara uppå”.⁶³⁰ Även släktskap med en litteratursällskapet närstående person kunde vara en bidragande faktor för personer som donerade material till sällskapet. Direktkontakt inom släkt nätverket var det troligen fråga om till exempel 1908 då Charlotte af Tengström donerade handlingar rörande ärkebiskop Jacob Tengström till litteratursällskapet.⁶³¹ Av handstilen att döma är donationsbrevet skrivet av Schybergson, som via sin hustru Johanna (f. Tikkanen) hade kommit i kontakt med Tengström-Tikkanenska släktkretsen.

Andra styrelseledamöters donatorskontakter

I det undersökta materialet kan också andra styrelsemedlemmars kontakter med personer som donerade arkivmaterial till Svenska litteratursällskapet påvisas. Ordförande Carl Gustaf Estlander hade ett omfattande nätverk som omfattade allt från Svenska Teaterns styrelse och ett stort antal medborgarorganisationer till statliga och kommunala kommittéer. Att Estlander kände ombudet i Heinola, filosofie magistern Petter Niklas Crohns mer än bara via sitt ordförandeskap för litteratursällskapet framgår av det informella tilltalet i ett brev från Crohns 1889 i samband med en donation. I sitt brev till Estlander överlämnar Crohns ”till Dig” ett brev från Johan Ludvig Runeberg ”hvilket Du enligt min sons meddelande ansett lämpligt att förvaras bland Svenska Litteratursällskapets handlingar”.⁶³² Till Estlanders goda vänner hörde också ämneskollegan i Uppsala, professor Carl Rupert Nyblom, som var Svenska Litteratursällskapets i Uppsala första ordförande 1880–1893 och korrespondent för *Finsk Tidskrift* i Sverige 1878–1883. Nyblom korresponderade med Estlander från slutet av 1870-talet till 1903 kring *Finsk Tidskrift*, ”fosterländska frågor, personlig ställning och

⁶²⁹ Se till exempel ombudet Sigurd Nordenstreng till skattmästaren Sigfrid Kullhem 19.2.1904, Allmän korrespondens 1899–1904, Faa 3, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁶³⁰ O. Moberg till M.G. Schybergson 25.9.1902, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS.

⁶³¹ Donationsbrevet utgör en bilaga till protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 23.4.1908, Caa 3, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁶³² P.N. Crohns till C.G. Estlander 27.11.1889, Ordförandes korrespondens, Fab 1, SLS tjänstearkiv I, SLS.

familjehändelser”.⁶³³ På Schybergsons begäran donerade Nybloms änka 1914 avskrifter av Estlanders brev till hennes make till sällskapets arkiv.

Också sällskapets sekreterare under de första tio åren Carl Synnerberg, och hans efterträdare på posten Arvid Hultin, hade båda privata kontakter till en del av donatorerna. I historieforskaren Karl Gabriel Leinberg hade Synnerberg och Estlander (se närmare kapitel V Donatorernas syfte med arkivöverlåtelse) en gemensam vän, som lämnade in flera av sina åtta arkivdonationer via dem. Leinberg och Synnerberg medverkade båda i redaktionen för *Pedagogisk Tidskrift* och Leinberg riktade sina brev till sin ”Gode Vän” och ”Vän och Broder” och undertecknade dem ”med gammal vänskap”, ”Din tillgifne” etc.⁶³⁴ De personliga kontakternas betydelse för insamlingen framgår också ur ett brev till Arvid Hultin 1913 från musikkritikern och litteratören Karl Flodin.⁶³⁵ I brevet som var riktat till ”Gamle vän och broder” Hultin meddelade han att han med anledning av ”Din uppmaning i tidningarna”, det vill säga insamlingen av brev skrivna av Carl Gustaf Estlander, skickade två originalbrev från Estlander och bad Hultin förvara dem för hans räkning ”för att någongång ’vid anfordran’ återfås”.⁶³⁶ Att också sällskapets Runebergsbibliotek kunde gagnas av styrelseledamöternas kontaktnät visar en donation av ett brev från Johan Ludvig Runeberg till juristen och professorn Johan Wilhelm Rosenborg som förmedlades av Elis Lagerblad 1913. Donatorn var Rosenborgs dotter Alma Renqvist som Lagerblad kände ”från hennes auskultanttid i normallyceum”.⁶³⁷

Som jämförelse med de nämnda styrelsemedlemmarnas verksamhet kan framhållas att också statsarkivarien Reinhold Hausen utnyttjade både ”arkivdiplomati” och sitt nätverk i insamlingen av privatarkiv till Statsarkivet. John Erik Roos har i sin levnadsteckning över Reinhold Hausen konstaterat att statsarkivarien i likhet med sin föregångare Karl August Bomansson uttryckligen ”tack vare sina personliga förbindelser” var en god anskaffare av privat material och påpasslig att driva statsarkivets intressen i kontakterna med sterbhus efter dödsfall.⁶³⁸ Hausen, som var en skicklig fotograf och hade psykologisk blick, försåg sålunda bland annat herrgårdsägare med fotografier som han tagit under besök på gården och upprätthöll därigenom såväl sitt kontaktnät som donatorsnätets välvilja med tanke på eventuella framtida donationer. I ett brev till Hausen tackade till exempel Eugenie Wrede på Arrajoki gård, som hade donerat gårdens arkiv till Statsarkivet 1904, för de bilder han tagit under sitt besök på

⁶³³ Schybergson 1916, 410–412. Se även brev från Carl Rupert Nyblom till Carl Gustaf Estlander 1877–1903 och från Estlander till Nyblom i avskrift, C.G. Estlanders brev, SLSA 252, SLS; Olof Mustelin har i en uppsats om grundandet av Svenska Litteratursällskapet i Uppsala påpekat att dess tillkomst 1880 och bekantskapen mellan Estlander och Nyblom i viss mån kan ha bidragit till planerna på att grunda ett svenskt litteratursällskap också i Finland, även om huvudmotivet var situationen i Finland i början av 1880-talet. Mustelin 1981, 175–178.

⁶³⁴ Se närmare K. G. Leinberg till C. Synnerberg 1860–1894, Carl Synnerbergs arkiv, SLSA 223, SLS.

⁶³⁵ Flodin skrev en minnesteckning över tonsättaren och musikpedagogen Martin Wegelius i sällskapets minnesskrift 1910 och utgav 1922 en levnadsteckning över Martin Wegelius i sällskapets skriftserie (SLS 161).

⁶³⁶ K. Flodin till A. Hultin 30.1.1913, Arvid Hultins korrespondens, SLSA 375, SLS. De ifrågasvarande breven återkrävdes aldrig.

⁶³⁷ E. Lagerblad till E. Lagus 23.1.1913, Ernst Lagus brevsamling SLSA 623, SLS.

⁶³⁸ Roos 1949, 30.

Litteraturhistorikern och bibliotekarien vid universitetsbiblioteket Arvid Hultin (1855–1955) i början av 1900-talet. Hultin var medlem i Svenska litteratursällskapets styrelse i över fyrtio år 1892–1935 och fungerade största delen av den tiden som sällskapets sekreterare Foto: Atelier Nyblin, Helsingfors. Historiska bildsamlingarna, Museiverket.

Musikkritikern och tonsättaren Karl Flodin (1858–1925) vid sekelskiftet 1900. Flodin var en stor beundrare av Carl Gustaf Estlander och donerade brev av honom till SLS arkiv. Fotografiet är signerat av Flodin med början på Beethovens IX symfoni. Foto: Daniel Nyblin, Helsingfors. Sibeliusmuseums arkiv.

egendomen.⁶³⁹ I samma brev tackade hon också för de upplysningar som Hausen, som var en ivrig äppelodlare, gett henne om bland annat ”Ben Davids äpplet”. Brevet avslutades med hälsningar till Hausens hustru Anna, som hon delade intresset för hönsuppfödning med, vilket allt visar betydelsen av såväl sociala som arkivdiplomatiska färdigheter i kontakten med donatorerna. Betydelsen av gemensamma nätverk syns i sin tur i hennes begäran att Hausen skulle leverera en avskrift av hennes anteckningar till hennes sväger Rabbe Wrede ”då herrarna som oftast träffas”.⁶⁴⁰

Som ovan framgått var således en del av donatorerna personliga bekanta till eller släkt med någon av styrelsemedlemmarna, andra var skolkamrater, ungdomsvänner eller bekanta och medarbetare från olika områden inom kultur- och yrkeslivet. Av alla de anförda exemplen på kontakter mellan olika aktörer och donatorer kan man sluta sig till att de personliga

⁶³⁹ E. Wrede till R. Hausen 12.2.1904, Anlända brev, Reinhold Hausens arkiv, B 4, RA; se även Hakala 2021, 128.

⁶⁴⁰ Donatorn avser troligen Rabbe Axel Wrede som var Hausens nära vän och klasskamrat från skoltiden i Helsingfors lyceum.

kontaktnäten och direktkontaktarna helt konkret var av betydelse för insamlingen av material till sällskapet under de första decennierna – oberoende av om det var fråga om styrelsemedlemmarnas personliga nätverk eller om ombudsmännens verksamhet som PR-ambassadörer och insamlare av material för utgivning och arkivering.

Arkivaktörernas makt att påverka bilden av det förgångna

De centrala arkivaktörernas makt i urvals- och tillgänglighetsfrågor

Vem hade makten att välja?

Även om arkivteoretikerna Jenkinson och Schellenberg förnekade de privata arkiven arkivstatus⁶⁴¹, och den arkivteoretiska forskningen kring arkivens och arkivaktörernas makt i första hand berört myndighetsarkiv, gäller de frågeställningar som berörts i den vetenskapliga diskussionen även aktörer som har eller har haft hand om privat arkivmaterial. De kanadensiska arkivteoretikerna Terry Cook och Joan M. Schwartz har som tidigare nämnts framhållit att arkiven har makt att kontrollera kunskapen om det förflutna, om vad som framtiden kommer att minnas och vad och vem som glöms bort. En dylik medvetenhet om vilken inverkan arkivaktörernas egna värderingar och val kunde ha på det material som Svenska litteratursällskapet i Finland samlade in och ställde till forskningens förfogande fanns dock inte ännu inom sällskapet under den undersökta perioden.

I Svenska litteratursällskapets programförklaring, inbjudningsskriften från 1885, hade målet för verksamheten slagits fast. Med fullmakt och ekonomiskt stöd av ca 1000 medlemmar hade sällskapets styrelse börjat samla och bearbeta vittnesbörden om den svenska bildningen under olika tidsskeden, om ”förgångna tidens kultursträfvanden” och om de män som burit upp bildningsarbetet. De viktigaste arkivaktörerna inom sällskapet hade sålunda både makt och möjlighet att samla in, ta emot eller avvisa erbjudna brev och handlingar, liksom även att gallra bland det inkomna materialet. De av styrelsen fastställda riktlinjerna som styrde insamlingen av material och avgjorde vad som inte ansågs värt att samla in (se närmare kapitel IV), utgjorde den grund som arkivaktörerna inom litteratursällskapet stödde sig på i sin verksamhet för att värna det svenska kulturarvet och befästa den svenska kulturens ställning i det finska samhället i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

⁶⁴¹ Jenkinsons och Schellenbergs syn på privat material avspeglade den traditionella uppfattningen om arkiv som ”myndighetsarkiv”, vilken kom till synes redan i holländarna Samuel Muller, Johan Adriaan Feith och Robert Fruins klassiska arkivmanual *Anleitung zur Ordnen und Beschreiben von Archiven*, vars första upplaga utkom 1898 (i tysk översättning 1905). Enligt denna hörde privata och historiska manuskript och manuskriptsamlingar hemma i museernas och bibliotekens samlingar. Genom att neka privata handlingar arkivstatus definierade de samtidigt indirekt vad som är karakteristiskt för denna typ av arkivmaterial. Se närmare Fisher 2009, 1–24.

Möjlighet till medveten eller omedveten maktutövning fanns när beslut skulle fattas om erbjudna handlingar skulle tas emot av sällskapet för publicering och/eller bevaring eller inte. Material som erbjöds Svenska litteratursällskapet granskades antingen av en av styrelsen tillsatt kommitté eller av enskilda styrelsemedlemmar, som avgav utlåtanden om materialets lämplighet. Även om styrelsen i sista hand fattade beslutet var det långt granskarna som i praktiken avgjorde om sällskapet skulle ta emot eller lösa in ett erbjudet material. Under de första decennierna var det ofta viceordföranden, senare ordföranden Magnus Gottfrid Schybergson, statsarkivarien Reinhold Hausen och arkivarien Elis Lagerblad som granskade materialet för de historiska handlingarnas del och därigenom utövade makt i förhållande till framtida forskare.⁶⁴² Ur styrelseprotokollen framgår dock att smärre donationer också togs emot utan noggrannare granskning efter att materialet diskuterats i styrelsen eller inkommit via enskilda styrelsemedlemmar, som uppenbarligen förutsattes kunna avgöra om materialet lämpade sig för arkivering hos litteratursällskapet med beaktande av sällskapets syfte.

Positiva utlåtanden från granskarna kunde sålunda vara avgörande då sällskapet beslöt att ta emot erbjudet material. Ett dylikt fall var en av de få samlingar med privat material rörande kvinnor som sällskapet tog emot under den undersökta perioden. År 1919 förmedlade filosofen Rolf Lagerborg en donation bestående av ett antal litterära manuskript skrivna av författaren Ingeborg Malmström (f. Wallenius, 1831–1919) och donerade själv brev som han mottagit av henne. Manuskripten granskades av Lagerborgs svåger, sällskapets dåvarande arkivarie Ragnar Dahlberg, som konstaterade att de i konstnärligt avseende inte var av större betydelse, men att de vittnade om en ”sällsynt mångsidigt intresserad, varmhjärtad och originell personlighet”, och att i synnerhet hennes verklighetsskildringar ”äga ett betydande kulturhistoriskt värde”.⁶⁴³ På förslag av arkivarien beslöt sällskapets styrelse sålunda att ta emot samlingen till sitt arkiv.

Till de kritiska granskarna hörde också Magnus Gottfrid Schybergson. Allmänhetens förtroende för Schybergson i hans egenskap av litteratursällskapets ordförande ökade också hans makt att avgöra vad sällskapet kunde ta emot. Som nybliven ordförande kontaktades han våren 1897 av Alfhild von Schantz, som tidigare varit i kontakt med sällskapets arkivarie Elis Lagerblad (se s. 128) angående avskrifter av brev av Adolf Ivar Arwidsson samt några oidentifierade poem som hon trodde kunde vara skrivna av honom. Hon erbjöd sällskapet materialet som donation, ifall det enligt Schybergsons bedömning var ”af något allmännare intresse”, och överlämnade till ”Herr Professorns gottfinnande att inlemna dem eller ej till Sv. Lit. Sällskapet”. I sällskapets accessionskatalog från denna tid finns avskrifterna av breven registrerade, men däremot ingen anteckning om några poem.⁶⁴⁴ År 1906 ställde sig Schybergson också synnerligen tveksamt till en samling brev och handlingar rörande 1808 års krig

⁶⁴² Se till exempel Protokoll förda vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöten 20.2.1902 och 16.10.1902, Styrelsemötesprotokoll, Caa 3, SLS tjänstearkiv I, SLS; Hakala 2014, 317–318.

⁶⁴³ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 18.12.1919, bilaga B, Styrelsemötesprotokoll, Caa 6, SLS tjänstearkiv I, SLS. Se även SLSA 246 och 247 i Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS.

⁶⁴⁴ A. von Schantz till M.G. Schybergson 7.3.1897, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS; SLSA 97, Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS.

som skrivits av landshövdingen Olof Wibelius, bekant från Runebergs *Fänriks Ståls sägner*. Svenska litteratursällskapet hade efterfrågat materialet hos ombudsmannen Gustaf Enwald i Kajana och Schybergson som granskade materialet kunde meddela styrelsen att breven handlade om leveranser för de ryska truppers räkning och om allmogens motvillighet att tillmötesgå de ryska kraven. Enligt hans åsikt var breven dock inte ”af allmänna intresse”, men han konstaterade att de kunde förvaras i Svenska litteratursällskapets arkiv eftersom specialforskningen kring Finska kriget kunde ha en viss nytta av dem.⁶⁴⁵

Arkivaktörernas maktutövning syns dock kanske bäst uttryckligen i de fall där litteratursällskapet beslöt att inte ta emot material som erbjudits sällskapet. Även om det material som erbjöds Svenska litteratursällskapet kunde variera i både omfattning och innehåll har det inte gått att belägga mer än en handfull fall under de första trettiofem verksamhetsåren där sällskapet skulle ha avböjt material som erbjudits för arkivering. I ytterligare några fall går det inte att bekräfta huruvida sällskapet tagit emot eller avvisat material som skriftligen erbjudits för inlösen eller som donation.⁶⁴⁶ Ett fall där litteratursällskapet noggrant övervägde huruvida materialet skulle införlivas med det växande arkivet eller inte gällde handlingar som godsägaren Alfons Spåre på Walkila gård i Birkala 1889 ställde till Svenska litteratursällskapets förfogande för avskrivning. Materialet som berörde bland annat Wesilaks kompani av Björneborgs regemente, från kompaniets deltagande i Pommerska kriget (1757–1762) till år 1802, bestod av bland annat avlönings- och proviantböcker under kampanjen i Pommern, generalorder, rekryteringsrullor, räkenskaper och en orderbok 1762 i Tyskland. Utöver detta omfattade materialet en brevkonceptbok från 1770-talet samt brev till kapten Carl Gustaf Spåre under krigsåren 1788–1790 och 1808. Materialet förvarades i arkivet i ett par års tid och returnerades därefter på ägarens begäran, merparten dock utan att ha skrivits av. De enda handlingar som sällskapet ansåg värda att bevaras för framtiden var breven från krigsåren 1788–1790 och 1808 samt två generalorder ”af intresse”. Ur litteratursällskapets styrelseprotokoll framgår inte vem som granskat materialet och fattat beslutet att inte skriva av handlingarna, men Alfons Spåre hade i ett följebrev bett arkivarien Lagerblad att gå igenom materialet och plocka ut och returnera sådant material som inte intresserade sällskapet.⁶⁴⁷ I

⁶⁴⁵ Protokoll förda vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöten 19.4.1906, 12.5.1906 och 20.9.1906, Styrelsemötesprotokoll, Caa 3, SLS tjänstearkiv I, SLS; G. Enwald till E. Lagerblad 5.9.1906, Arkivariens korrespondens, Fad 2, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁶⁴⁶ Obekräftade fall är till exempel Oskar Engelqvist i Harrström, Korsnäs som 1916 erbjöd litteratursällskapet att inköpa allmogedikter som han själv hade författat, Helena Ahlfors i Walkjärvi som 1915 erbjöd sällskapet att inlösa ett tryckt, ca 400 rader långt poem av Z. Topelius från 1840-talet ”Sång tillegnad ---sextioen filosofie magistrar promovendi”, som funnits bland hennes fars, prosten Petter Adolf Aschans efterlämnade papper samt Jakkus Stenbäck i Pudasjärvi som 1898 erbjöd ett ”stilprof” av sin fastersfar Lars Stenbäck. O. Engelqvist till Svenska litteratursällskapet 22.[?]5.1916, H. Ahlfors till Svenska litteratursällskapet 28.1.1915 [postst. datum], Allmän korrespondens, Faa 6, SLS tjänstearkiv I, SLS; J. Stenbäck till E. Lagerblad 13.11.1898, Arkivariens korrespondens, Fad 1, SLS tjänstearkiv I, SLS; Hakala 2014, 318.

⁶⁴⁷ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 21.3.1889, Styrelsemötesprotokoll, Caa 1, SLS tjänstearkiv I, SLS; Accessionkatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS (samlingar inkomna år 1889, speciellt SLSA 53); A. Spåre till E. Lagerblad 5.3.1889, Arkivariens korrespondens, Fad 1, SLS tjänstearkiv I, SLS.

accessionskatalogen för sällskapets manuskriptsamling har Lagerblad för det icke avskrivna materialets del antecknat ”utan intresse” och ”brevfvens innehåll tämligen värdelöst”.

Sällskapets styrelse kunde också ställa sig avvisande till erbjudet material som inte ansågs förenligt med riktlinjerna för insamlingen av material och föreslå att materialet i stället överfördes till en annan institution. Ett dylikt fall var en donation av bland annat lappska verser och finska trollrunor med svensk översättning, vilka 1898 inlämnats tillsammans med predikningar och tal på finska av skalden Frans Mikael Franzén. Enligt Carl Gustaf Estlander var översättningarna dock ”utan spår av Franzéns hand” och kunde därför överlåtas till Finska Litteratursällskapet, som kunde ha ett större intresse av dem.⁶⁴⁸ Att material som föll utanför det som styrelsen klassificerade som svenskt kulturarv inte hade någon plats i arkivet visar också det faktum att styrelsen 1911 utan närmare granskning beslöt att avvisa överste Georg Fraser, som erbjöd sällskapet att lösa in tjugofyra dikter ur *Fänrik Ståls sägner* i rysk översättning av skalden Wladimir Golowin.⁶⁴⁹ Huruvida de pågående förryskningsåtgärderna bidrog till styrelsens beslut är svårt att avgöra.

Arkivaktörernas maktutövning kan skönjas inte bara gällande donationer utan också i frågor rörande publicering av arkivmaterial. Granskarna avgjorde om ett inlämnat material kunde anses uppfylla sällskapets vetenskapliga kriterier för vad som kunde publiceras som vittnesbörd om det svenska kulturarvet i Finland. Som sakkunniga granskade Schybergson, Hausen och Lagerblad till exempel pastor Henrik August Reinholms omfattande manuskriptsamling med anteckningar om bland annat ätterna Fleming och Creutz, Arvid Stålarin, Pehr Adrian Gadd samt biskoparna Brovallius och Mennander. Utlåtandet blev dock att samlingen inte hade något högre värde eftersom anteckningarna ofta byggde på sekundärkällor (tryckta arbeten) och släkthistorierna och uppsatserna på ”ett numera redan antikveradt material”. Granskningskommittén förordade sålunda varken publicering eller inlösning av samlingen, däremot nog att den kunde tas emot ifall den överlämnades som gåva.⁶⁵⁰ Slutresultatet blev att materialet togs emot, men betecknande är att Lagerblad i accessionskatalogen efter genomgången av materialet ändrat benämningen manuskriptsamling till excerptsamling.

En annan form av maktutövning var i sin tur de åtgärder som styrelsen företog för att begränsa tillgången till känsligt material i arkivsamlingarna för att skydda personer som

⁶⁴⁸ Materialet hade inlämnats av friherre Viktor Magnus von Born. Enligt ett styrelsemötesprotokoll från 1910 skulle dock de lappska verserna ur den ”Franzénska samlingen” utlånas till den svenske språkvetaren, professor Karl Bernhard Wiklund för studium i Uppsala universitetsbibliotek. I dag finns inga spår av dem i den ifrågakvarande samlingen (SLSA 103). Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 21.4.1898, Styrelsemötesprotokoll, Caa 2, SLS tjänstearkiv I, SLS; Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 20.1.1910, Styrelsemötesprotokoll, Caa 4, SLS tjänstearkiv I, SLS samt C.G. Estlander till V.M. von Born 22.4.1898, C.G. Estlanders utgående korrespondens, SLSA 181, SLS.

⁶⁴⁹ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 18.5.1911, Styrelsemötesprotokoll, Caa 4, SLS tjänstearkiv I, SLS samt G. Fraser till SLS 20.4.1911 (bilaga till styrelsemötesprotokollet 18.5.1911); Hakala 2014, 319.

⁶⁵⁰ Protokoll förda vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöten 19.10.1899 och 16.11.1899, Styrelsemötesprotokoll, Caa 2, Svenska litteratursällskapets tjänstearkiv I, SLS; Se även SLSA 109 i Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Lagerblad 1910, 140; Hultin 1929, 112; Hakala 2014, 316, 423 (not 259).

materialet gällde. Som exempel kan nämnas att Runebergsarkivets föreståndare, styrelsemedlemmen Ernst Lagus 1903 granskade utdrag ur lektor Johan Elias Strömborgs dagböcker, som innehöll uppgifter om Johan Ludvig Runebergs sista år, med tanke på en eventuell publicering av materialet. Lagus skulle också avgöra om någon ”inskränkning vid begagnandet af dessa intima meddelanden borde fastställas”. Styrelsen beslöt efter granskningen att inte publicera materialet samt att tillstånd att använda dagboksutdragen hädanefter skulle beviljas av kommittén för Runebergsbiblioteket.⁶⁵¹

Av betydelse för tillgängligheten var också katalogiseringen av det donerade eller inköpta materialet, vilken arkivarien hade ansvar för. Som tidigare framgått lyckades Lagerblad inte under sin tid i litteratursällskapets styrelse åstadkomma någon egentlig katalog över det person- och kulturhistoriska arkivbeståndet efter den systematiska förteckning som utkom 1898. Inga uppgifter finns heller att tillgå huruvida det existerade några riktlinjer för ordnandet och förtecknandet av det inkomna materialet. Arkivförteckningarna under den undersökta perioden torde närmast ha inskränkt sig till ytliga inventeringsförteckningar i den mån de över huvud taget existerade och utgjorde tillsammans med accessionskatalogen de enda sökmedlen för det inkomna arkivmaterialet. I förlängningen kan även dessa brister ses som en form av maktutövning då de påverkade forskarnas möjligheter att ta del av det inkomna materialet. Arkivaktörerna i Svenska litteratursällskapets styrelse kunde således utöva makt såväl genom sina beslut gällande urvalet av material som togs emot som genom sina beslut gällande tillgängligheten till och publiceringen av arkivmaterial. Indirekt utövades makt även genom uteblivna åtgärder som kunnat underlätta forskarnas tillgång till det historiska och litterära materialet i sällskapets arkiv.

Arkivdonatorernas makt

Som tidigare konstaterats i fråga om privat arkivmaterial kan även donatorerna ha en väsentlig makt över arkivets utformning, innehåll, tillgänglighet och placering. En kommande donator kan redan innan materialet överläts gallra ut material som inte upplevs som relevant för forskningen eller med tanke på sitt eget eftermäle medvetet försöka påverka forskarens bild av sitt forskningsobjekt (se närmare kapitel I, Arkivaktörer, makt och glömska). Som ett exempel på denna typ av makt kan nämnas de åtgärder godsägaren och politikern, friherre Viktor Magnus von Born företog i slutet av 1800-talet i samband med ordnandet och förtecknandet av det stora herrgårdsarkivet på Stor-Sarvlaks gård i Pernå. von Born var en av de sjuutton undertecknarna av Svenska litteratursällskapets inbjudningsskrift 1885 och ombudsman i Lovisa under de första verksamhetsåren. I ett brev till sällskapets ordförande Carl Gustaf Estlander 1885 meddelade von Born att han vid förtecknandet av gårdens arkiv, som innehöll handlingar från 1500-, 1600- och 1700-talen rörande medlemmar av bland annat släkterna

⁶⁵¹ Protokoll förda vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöten 22.10.1903 och 19.11.1903, Styrelsemötesprotokoll, Caa 2, SLS tjänstarkiv I, SLS.; Ernst Lagus makt att påverka insamlingen av traditionsmaterial berörs i kapitel IV.

Creutz, von Morian och von Born, ”förstört nästan lika mycket som jag bevarat” men att han trots det hellre gallrat för litet än för mycket och lämnat åt efterkommande att göra en ”grundligare gallring”.⁶⁵² Viktor Magnus von Born donerade dock inte arkivet till Svenska litteratursällskapet under sin livstid utan det tillföll sällskapet först i början av 1950-talet som testamentarisk donation av hans son Ernst von Born och dennes hustru Alix von Born.⁶⁵³ I sin bedömning av det återstående materialet i gårdens arkiv har nutida forskare sålunda skäl att beakta Viktor Magnus von Borns gallringsåtgärder på 1880-talet.

Att donatorerna under den undersökta perioden också kunde påverka arkivmaterialets tillgänglighet och placering kan exemplifieras av Högre Kamratskapets vid Finska Kadettkåren i Fredrikshamn arkiv och porträttsamling, även kallat Finska kadetternas arkiv. Kamratskapet donerade sina kontanta tillgångar⁶⁵⁴ och sitt arkiv till Svenska litteratursällskapet i Finland 1902, då Finska Kadettkårens öde var osäkert efter den värnpliktiga finska militärens upplösning 1901–1902 och donatorerna ville gardera sig mot en eventuell konfiskering av Kamratskapets penningmedel och handlingar.⁶⁵⁵ Enligt gåvobrevet begränsades tillgången till arkivet, som innehöll lagböcker, tidningar, ”diverse afhandlingar” och fotografier, under fyrtio års tid till tidigare medlemmar av Högre kamratskapet.⁶⁵⁶ Fotografierna skulle däremot genast bli tillgängliga för allmänheten. Donatorernas ursprungliga krav då materialet erbjöds litteratursällskapet var begränsad tillgång till lagböckerna, tidningarna och avhandlingarna för obegränsad tid, vilket sällskapets styrelse parerade med ett motförslag om begränsad tillgång i tjugofem år. I det slutliga gåvobrevet förlängdes detta med femton år. Enligt arkivarien anlände materialet till Svenska litteratursällskapet 1902, men kunde inte tas emot och ställas upp på hyllorna till följd av utrymmesbrist i de vetenskapliga föreningarnas bibliotek där sällskapets arkiv var inrymt vid denna tid.⁶⁵⁷

Det är intressant att notera är att Finska kadetternas arkiv aldrig tycks ha registrerats i accessionskatalogen för litteratursällskapets manuskriptsamling. Detta kan ha ett samband med arkivets placering och vidare öden, även om Ernst Lagus i ett brev till ordföranden Schybergson anklagar Lagerblad för att ha glömt bort ”Högre kamratskapets stora samlingar” i sin

⁶⁵² V.M. von Born till C.G. Estlander 31.12.1885, C.G. Estlanders brev, SLSA 252, SLS.

⁶⁵³ I slutet av 1890-talet donerade Viktor Magnus von Born dock, som tidigare framgått, själv några handlingar rörande Frans Mikael Franzén till litteratursällskapet.

⁶⁵⁴ Medlen i ”Finska kadetternas fond” (nr 10) skulle användas till en historik över Finska kadettkåren och dess Högre Kamratskap.

⁶⁵⁵ Protokoll förda vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöten 3.6.1902 och 18.9.1902, Styrelsemötesprotokoll, Caa 3, SLS tjänstearkiv I, SLS; Pettersson 1989, 170; Finne 2010, 29–30. Finska kadettkåren upplöstes följande år 1903.

⁶⁵⁶ Enligt en förteckning från 1917 över arkivalier som tillhört Högre kamratskapet innehöll arkivet också brev och handlingar, matriklar, protokoll, räkenskaper, en straffjournal, en hemlig journal 1827–1839, ”Ur en finsk kadetts dagbok 1823–1825, ”Finlands tärnor” av T. Gadding 1861, silhuetter, diverse böcker med mera. Förteckningen ingår i bilaga B till Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 22.11.1923, Styrelsemötesprotokoll, Caa 6, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁶⁵⁷ Protokoll förda vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöten 3.6.1902 och 18.9.1902, Styrelsemötesprotokoll, Caa 3, SLS tjänstearkiv I, SLS.

redogörelse över arkivbeståndet i litteratursällskapets jubileumsskrift 1910.⁶⁵⁸ Att donatorerna hade möjlighet att påverka placeringen av Finska kadetternas arkiv till och med många år efter att donationen ägt rum framgår av en begäran från donatorernas sida 1907 att få överföra arkivet för förvaring till Statsarkivet, där Kadettkårens arkiv redan förvarades. Donatorerna motiverade sin begäran med att Finska kadetternas arkiv då skulle vara lättare tillgängligt för forskare med tanke på författandet av Finska kadettkårens historik. Sällskapets styrelse beslöt att tillmötesgå donatorernas önskemål.⁶⁵⁹ Arkivets placering blev aktuell igen i början av 1920-talet då Finska kadettklubben i sin egenskap av ”vårdare av det Högre kamratskapets traditioner” anhöll hos sällskapets styrelse att Finska kadetternas arkiv skulle få införlivas med Krigsarkivets⁶⁶⁰ samlingar. Denna gång motiverades anhållan med att begäran kommit från Krigsarkivet och att kadetternas arkiv, som tillkommit vid ett militärläroverk, ”otvivelaktigt äga närmare samhörighet med samlingarna i krigsarkivet, vilken inrättning inte existerade vid tiden för Kadettkårens i Fredrikshamn upplösning”. Efter hörande av dåvarande arkivarien Ragnar Dahlberg beslöt styrelsen att även denna gång bifalla donatorernas önskan.⁶⁶¹ Som en kuriositet kan nämnas att Högre Kamratskapets vid Finska Kadettkåren i Fredrikshamn arkiv och porträttsamling enligt Finska Kadettklubbens skrivelse av okänd anledning överlämnats till Nationalmuseet för förvaring redan i april 1917, därifrån materialet senare överfördes till Krigsarkivet.⁶⁶² Av de ovan relaterade fallen framgår att även donatorerna kunde spela en aktiv roll som maktutövare såväl i förhållande till Svenska litteratursällskapet som till framtida forskare.

⁶⁵⁸ E. Lagus till M.G. Schybergson 12.2.1916, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS. Det enda omnämmandet om kadetterna i accessionskatalogen gäller originalfotografier som ingått i Finska kadettkårens historia (se not 499), vilka 1914 donerades till Svenska litteratursällskapet av general Hugo Schulman ”för att bevaras i finska kadetternas arkiv”. Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling 19.11.1914, SLS; Se även Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 19.11.1914, Styrelsemötesprotokoll, Caa 3, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁶⁵⁹ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 17.10.1907, Styrelsemötesprotokoll, Caa 3, SLS tjänstearkiv I, SLS. Historiken *Finska kadettkåren och dess kamratskap*, skriven av Gustaf Adolf Gripenberg, utkom i SLS skriftserie år 1912 (SSLS 108).

⁶⁶⁰ Krigsarkivet grundades 1918.

⁶⁶¹ Se närmare Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 22.11.1923, Caa 6, SLS tjänstearkiv I, SLS där Finska Kadettklubbens skrivelse till Svenska litteratursällskapets styrelse 14.11.1923 ingår som bilaga B.

⁶⁶² År 2008 uppgick Krigsarkivet i Riksarkivet. Materialet ingår numera i Finska kadettklubbens arkiv (PK 1008) i Riksarkivet i Helsingfors.

Statsarkivarien Reinhold Hausen – spindeln i arkivnätet

Centralfiguren på arkivfältet

Som statsarkivarie (1883–1916) innehade Reinhold Hausen den allra tyngsta posten på arkivfältet och var den person vars ord vägde tyngst i arkivfrågor i Svenska litteratursällskapets styrelse.⁶⁶³ Trots att den främsta arkivkunskapen i landet var representerad inom sällskapets ledning i Hausens person, är det inte möjligt att påvisa något ”arkivteoretiskt” inflytande på litteratursällskapets arkivsamlingar och deras förkovran. Hausen förefaller att ha varit en utpräglad pragmatiker som uppenbarligen inte reflekterade över huruvida privata handlingar hörde hemma i bibliotekens handskriftssamlingar eller i arkivinstitutioner – eller huruvida privata handlingar över huvud taget kunde anses utgöra arkiv i egentlig mening.⁶⁶⁴ Betecknande för Hausens pragmatiska förhållningssätt är också att Statsarkivet tog ställning för proveniensprincipen först i slutet av 1910-talet, efter Hausens avgång från statsarkivarietjänsten, även om litteratur rörande ämnet fanns tillgänglig i Statsarkivets bibliotek från och med mitten av 1900-talets första decennium.⁶⁶⁵ Det är också oklart om Hausen vid denna tid hade bekantat sig med den holländska arkivmanualen i tysk översättning (1905) och dess syn på privata handlingar.⁶⁶⁶

Reinhold Hausens maktutövning som arkivaktör både nationellt och inom litteratursällskapet måste bedömas med beaktande såväl av historieforskningens professionalisering och de krav den ställde på arkiven som av den språkpolitiska och ideologiska kontexten i Finland i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet och förhållandet till det ryska kejsardömet.⁶⁶⁷ Som konstitutionell svenskhetsman stödde Hausen helhjärtat Svenska litteratursällskapets syfte och verksamhet och arbetade för bevarandet av svenskt kulturarv i sällskapets arkiv – så länge det inte kolliderade med Statsarkivets intressen och hans egen syn på arkivets uppgift.

Granskaren och gallraren

Hausens tid i Svenska litteratursällskapets styrelse 1885–1916 sammanföll med hans period som statsarkivarie, vilket innebar att han satt på två stolar samtidigt. I sällskapets styrelse hade

⁶⁶³ Angående Reinhold Hausens maktutövning som arkivaktör se närmare Hakala 2021, 105–145.

⁶⁶⁴ Hakala 2021, 116.

⁶⁶⁵ Orrman 2019, 263–264, 271; I Hausens privata bibliotek fanns dock protokollen från de tyska arkivdagarna i Düsseldorf 1902, Bamberg 1905 och Wien 1906, där proveniensprincipen berörs i inlägg åtminstone 1902 och 1906. Katalog över Reinhold Hausens bibliotek, Privat ägo; I gallringsfrågor rörande myndighetshandlingar fick Hausen bland annat 1913 råd av den svenska riksarkivarien Emil Hildebrand, som 1903 introducerade proveniensprincipen som grund för arkivvården i Sverige, men det är svårt att avgöra huruvida Hildebrand i övrigt påverkat Hausens arkivsyn. Se närmare E. Hildebrand till R. Hausen 5.12.1913, Reinhold Hausens arkiv, B 5, Riksarkivet.

⁶⁶⁶ På grund av bristfälliga accessionsuppgifter går det inte att fastställa när verket anskaffats till Statsarkivet, men den ingår inte i bokanskaffningarna under perioden 1906–1918. Se närmare Orrman 2019, 262–263.

⁶⁶⁷ Se exempelvis Engman 2016, Jussila 2004, Mylly 2002.

han som granskare av både manuskript och erbjudet arkivmaterial en central roll, eftersom det var granskarnas uppgift att avgöra vad som var värt att publicera eller räknas som svenskt kulturarv värt att bevara för framtiden. Åtminstone i några fall ledde hans granskning till att litteratursällskapet avstod från att ta emot eller lösa in handlingar som erbjudits sällskapet. Troligen var det Hausen som låg bakom styrelsens beslut att inte lösa in handlingar som berörde fastigheter i Vuolenkoski by i Itis från 1600-talet till början av 1800-talet. Samma handlingar hade också erbjudits Statsarkivet som dock inte hade löst in dem, eftersom de av Hausen bedömts vara ”af heltt och hållet privat natur och erbjöde ej något intresse för forskningen”.⁶⁶⁸ Statsarkivariens utlåtande var avgörande också då litteratursällskapet beslöt att inte låta kopiera ett häfte med flygskrifter i avskrift från 1738 och 1739, som erbjudits sällskapet av den tidigare nämnde Alfons Spåre. Hausen motiverade sitt negativa utlåtande med att materialet med undantag av ett brev inte rörde finska förhållanden, och att materialet troligen dessutom fanns i original eller avskrift i Kungliga Biblioteket i Stockholm.⁶⁶⁹

Som tidigare nämnts granskade Hausen även inlämnade ortnamnssamlingar för sällskapets folkloristiska kommitté och 1910–1918 som medlem av Språkvetenskapliga kommittén.⁶⁷⁰ Som exempel kan nämnas att Hausen 1899 var en av de granskare som nagelfor stipendiaten Alfons Takolanders samling av ortnamn i Saltvik, troligen i egenskap av historiker och som ålänning förtrogen med Saltvik, därifrån hans mor härstammade.⁶⁷¹ Som granskare kunde han tidvis uttala sig mycket skarpt om de inlämnade samlingarnas kvalitet också i fråga om traditionsmaterial från Åland, såsom 1900 då han kritiserade insamlarna K.O. Danielssons och J. Torckells uppteckningar om folketro som han ansåg vara plagiat av en tidigare forskares samling.⁶⁷²

Reinhold Hausens position som maktutövare i förhållande till forskarna syns tydligt också i mitten av 1910-talet då sällskapets styrelse diskuterade gallring av erbjudet material. År 1914 erbjöds Svenska litteratursällskapet handlingar rörande två nerlagda skolor, Privata svenska reallyceum för gossar och flickor i Kuopio och Privata svenska flickskolan i Fredrikshamn, som gåva av donatorer som antog att materialet kunde vara av värde för framtida forskning.⁶⁷³

⁶⁶⁸ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 20.1.1887, Styrelsemötesprotokoll, Caa 1, SLS tjänstearkiv I, SLS; se även Hakala 2014, 317–318.

⁶⁶⁹ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 13.5.1886, Styrelsemötesprotokoll, Caa 1, SLS tjänstearkiv I, SLS. Materialet returnerades till Alfons Spåre 1891 tillsammans med de handlingar som litteratursällskapet inte tog emot 1889 (jfr not 647).

⁶⁷⁰ Se närmare kapitlet ”Svenska litteratursällskapets arkivaktörer...”

⁶⁷¹ Ekrem 2014, 51. För närmare uppgifter om Folkloristiska kommitténs kvalitetskontroll se Ekrem 2014, 50–52. Se även Österlund-Pötzsch & Ekrem, 2008, 49–51.

⁶⁷² Hausens kritik av det insamlade materialet lyder: ”Under sådant förhållande, då det ligger i öppen dag att ett sällskap, då det tilldelar åt en person ett stipendium för att från folkets egen mun uppsamla lokala traditioner, äger rätt att af bemälde person fordra något väsentligen mer än att han som resultat af sin resa åt Sällskapet presterar blott och bart ett simpelt, halfannat tiotal mark värt plagiat af tidigare forskares samling.” Uttalandet är citerat i Ekrem 2014, 61. Se närmare Protokoll förda vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 22.2.1900 och 17.5.1900, Styrelsemötesprotokoll, Caa 2, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁶⁷³ A. Lindroth till Svenska litteratursällskapet i Finland 7.5.1914 och K. Ek till M.G. Schybergson 30.7.1914, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS. Lindroths brev ingår som bilaga till protokoll förda vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöten 14.5.1914 och 29.4.1914, Styrelsemötesprotokoll, Caa 5, SLS tjänstearkiv I, SLS.

Historiska handlingar rörande undervisningsväsendet hörde till sällskapets insamlingsområde och åtminstone vissa av handlingarna i skolarkiven omnämndes senare i arkivariens berättelse för 1914 som ”värdefulla bidrag till den svenska skolans historia i vårt land”.⁶⁷⁴ Som villkor för donationen beslöt styrelsen dock att de omfattande arkiven först skulle genomgå och ”värdelöst” material gallras ut.⁶⁷⁵ Skolarkiven granskades av statsarkivarien Hausen och litteratursällskapets arkivarie Lagerblad som i sin rapport till styrelsen angav de kategorier av handlingar i reallyceets arkiv som enligt dem var av ”ringa eller intet värde” och därför kunde förstöras. Dylika var till exempel läsordningar, verifikationer till räkenskaperna, avlöningslistor för lärarna, listor över inbetalda terminsavgifter, ansökningar om lärartjänster och prästbetyg ”för elevernas inträde i skolan”. Däremot hade de inget att anmärka på handlingarna i flickskolans arkiv.⁶⁷⁶ Dylika krav om att Svenska litteratursällskapet för att ta emot en donation skulle ges rätt att gallra ut material som enligt sällskapets kriterier ansågs ”värdelöst” hade inte tidigare framförts – eller i varje fall inte protokollförts – i samband med styrelsens behandling av erbjudna donationer.

Statsarkivarie med rätt att fördela och omplacera

Samtidigt som Hausen beaktade sällskapets intressen var han också i högsta grad Finlands statsarkivarie med intressen på riksnivå. Hausens drivkraft var den vetenskapliga forskningen och dess behov av tillförlitligt och mångsidigt källmaterial, vilket medförde att han i första hand såg till forskningens intresse också då det gällde placeringen av privat arkivmaterial. Enligt Hausen var det viktigt att också privata handlingar av kulturhistoriskt intresse eller politiskt innehåll förvarades i Statsarkivet.⁶⁷⁷ Enligt Statsarkivets instruktion 1883, som Hausen själv varit med om att utarbeta, hörde det dessutom till statsarkivariens uppgifter att införskaffa handlingar i privat ägo eller i offentliga samlingar, om de kunde anses höra till Statsarkivet.⁶⁷⁸

Denna möjlighet till maktutövning utnyttjade Hausen för att i enlighet med sin syn på Statsarkivets uppgift driva in handlingar hos såväl myndigheter som privata samfund och institutioner ifall han ansåg att materialet var av intresse för forskningen eller hade karaktär

⁶⁷⁴ Arkivariens berättelse 5.2.1915 (för 1914), bilaga till Årsmötesprotokoll 5.2.1915, Caa 5, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁶⁷⁵ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 21.1.1915, Styrelsemötesprotokoll, Caa 5, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁶⁷⁶ Se närmare Hausens och Lagerblads gallringsrapport till Svenska litteratursällskapets styrelse 14.1.1915, ingår som bilaga till Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 21.1.1915, Styrelsemötesprotokoll, Caa 5, SLS tjänstearkiv I, SLS; Se även Privata svenska reallyceum för gossar och flickor i Kuopio arkiv, SLSA 196 och Arkiv för Privata svenska flickskolan i Fredrikshamn, SLSA 197, SLS samt Hakala 2014, 313, 422 (not 244).

⁶⁷⁷ I likhet med Magnus Gottfrid Schybergson och andra svenskspråkiga historiker uppfattade sannolikt också Hausen begreppet ”kulturhistoria” snävare än de finskspråkiga historikernas kollektivistiska kulturhistoriebegrepp. Schybergson såg Finlands kulturhistoria som en process genom vilken västerländsk kultur, bildning och ordnat samhällsskick vann insteg i Finland och gav den finska ”häfden” en ”eminent kulturhistorisk karaktär”. Se närmare Svenska litteratursällskapets årsmötesprotokoll 5.2.1905, Caa 3, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁶⁷⁸ Se närmare Kerkkonen 1995, 93.

Konstnären Dora Wahlroos porträtt av statsarkivarien Reinhold Hausen i sitt ämbetsrum 1913. Oljemålningen skänktes till Riksarkivet av Reinhold Hausens arvingar. Foto: Riksarkivet.

av officiell handling – och därför borde förvaras i Statsarkivet. Hausen medverkade sålunda till att Svenska litteratursällskapet i Finland, vars grundande medlem och styrelseledamot han var, flera gånger avböjde donationer som enligt honom hellre borde förvaras i Statsarkivet. På inrådan av Hausen kunde också material som redan hunnit doneras till litteratursällskapet överföras till Statsarkivet som kompletteringar till redan existerande material i arkivbeståndet eller som handlingar av större riksintresse. Ett dylikt fall var lagmannen Carl Samuel Forssmans brev-, manuskript- och dokumentsamling som enligt Hausen innehöll ”intressanta aktstycken af historiskt och politiskt innehåll, bl.a. en relation till generalguvernören Menschikoff angående landets ställning”. På Hausens anhängan överläts den av Jac. Ahrenberg donerade samlingen, som redan hunnit införas i accessionskatalogen för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, 1895 till Statsarkivet och accessionskatalogen kompletterades med marginalanteckningen ”Ej inlämnad utan förärad till Statsarkivet”.⁶⁷⁹

År 1898 var Hausen igen aktiv då sällskapet erbjöds att lösa in auditören Carl Christoffer Ekmans dagboksanteckningar från 1788–1790 års krig i Finland (endast året 1790 i original), som hittats hos Ekmans dotterdotter, fru Julia Gadolin-Holmberg i Esbo. Eftersom originalen till första delen av anteckningarna (1788–1789) redan fanns i Statsarkivet anhöll Hausen om

⁶⁷⁹ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 14.11.1895. Styrelsemötesprotokoll, Caa 1, SLS tjänstearkiv I, SLS; SLSA 129, Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Förteckning över donationer och depositioner 1895–1896, Aoa 1, Riksarkivets tjänstearkiv I, RA; För material som Svenska litteratursällskapet avstod till förmån för Statsarkivet se närmare Hakala 2014, 320–321.

att Statsarkivet i stället för Svenska litteratursällskapet skulle få lösa in originalanteckningarna från 1790, vilket styrelsen samtyckte till. Hausen fick dock i uppdrag att ombesörja en kopia av manuskriptet för litteratursällskapets räkning och publicera dagboken i sällskapets skriftserie, vilket också skedde ett par år senare.⁶⁸⁰ Hausen låg också bakom styrelsens beslut att inte anskaffa den så kallade främlingsboken på Signilskär på Åland samt handlingar rörande det åländska postväsendet, som den folkloristiska kommittén hade förordat att skulle lösas in till sällskapets arkiv. På Hausens begäran beslöts i stället att Statsarkivet skulle ges möjlighet att anskaffa materialet.⁶⁸¹ Både materialets karaktär av myndighetshandlingar och dess åländska proveniens kan ha bidragit till ålänningen Hausens intresse att få handlingarna till Statsarkivet.

Som jämförelse kan nämnas att statsarkivarien på motsvarande sätt riktade propåer om materialöverföringar också till andra privata institutioner. Att Hausen kunde handla både snabbt och systematiskt, för att inte säga egenmäktigt, visar en anhållan till Finska Fornminnesföreningen hösten 1893. Via tidningspressen hade Hausen fått veta att föreningen fått ta emot handlingar rörande Borgå lantdag av J.A. Alopæus och anhöll med hänvisning till notisen att materialet skulle överlätas till Statsarkivet. Sin anhållan motiverade han med att alla övriga handlingar rörande lantdagen förvarades i Statsarkivet och att det med tanke på forskningen var önskvärt att allt material förvarades på samma ställe. Som kronan på verket meddelade statsarkivarien att han redan konsulterat donatorn, som ”enligt hvad bilagda bref utvisar, förklarar sig icke hafva något att invända mot en sådan öfverlåtelse.” Finska Fornminnesföreningen böjde sig för Hausens vilja och överförde någon månad senare handlingar gällande prästeståndets protokoll vid Borgå lantdag till Statsarkivet.⁶⁸²

På motsvarande sätt vände sig Hausen redan hösten 1885 till Finska Litteratursällskapet för att övertala dess styrelse att avstå en samling äldre handskrifter till Statsarkivet. Enligt Hausen hade handlingarna ”ett visst värde” och skulle enligt honom vara av större nytta för forskarna om de förvarades i Statsarkivet än i ”Sällskapet af allmänheten mindre kända och sällan begagnade samling”.⁶⁸³ Detta kan jämföras med att Svenska litteratursällskapet 1908 på Hausens initiativ deponerade en avskrift av ”Rehbinders ämbetsmatrikel”, som innehöll

⁶⁸⁰ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 17.2.1898 samt Svenska litteratursällskapets årsberättelse 5.2.1901 (för 1900), Styrelsemötesprotokoll Caa 2, SLS tjänstearkiv I, SLS; Auditören Carl Christoffer Ekmans dagbok utgavs i tryck av Hausen 1900 (SSLS 44).

⁶⁸¹ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 19.5.1904, Styrelsemötesprotokoll, Caa 3, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁶⁸² R. Hausen till Finska Fornminnesföreningen 27.10.1893, Daa 2 och Förteckning över donationer och depositioner 1.12.1893, Aoa 1, Riksarkivets tjänstearkiv I, RA; Hakala 2021, 111.

⁶⁸³ R. Hausen till Finska Litteratursällskapet 24.10.1885, Brevkoncept, Daa 1, Riksarkivets tjänstearkiv I, RA.

biografiska notiser om finska ämbetsmän under 1700-talet, i Statsarkivet.⁶⁸⁴ Matrikeln ingick i en samling avskrifter av Karl Gabriel Leinberg gällande ordensällskap och det är tänkbart att Hausen, som hade granskat donationen och funnit den intressant, ansåg att matrikeln var lättare tillgänglig för forskarna i Statsarkivet än i Svenska litteratursällskapets utrymmen.

Till följd av sin konstitutionella läggning strävade Reinhold Hausen enligt Jari Lybeck också efter att samla in privatpersoners efterlämnade papper som kunde användas vid försvaret av Finlands särställning gentemot de ryska unifieringssträvandena och kopplade ihop försvaret av svenskheten och det svenska kulturarvet med motståndet mot Ryssland och förryskningen.⁶⁸⁵ Ur statsarkivariens synvinkel svarade insamlingen av privat arkivmaterial på en politisk och patriotisk beställning av material som stödde den pågående ”rättskampen” och senare på behovet av handlingar som legitimerade utvecklingen mot en självständig stat.⁶⁸⁶ Under Hausens tid vid rodret blev Statsarkivet sålunda småningom vid sidan av ett centralarkiv för den offentliga förvaltningen också ett arkiv för statsmäns och politikerns privata efterlämnade arkiv.⁶⁸⁷ I Statsarkivets bestånd av privatarkiv godkände han däremot inte exempelvis litteraturhistoriska dokument, som han ansåg höra hemma i bibliotek eller motsvarande institutioner och hans maktutövning i förhållande till övriga aktörer på arkivfältet kunde därför också ta formen av omplacering av material från Statsarkivet till andra institutioner.

Hausen kunde sålunda – till och med utan att först tillfråga ifrågavarande donator – överföra handlingar som donerats till Statsarkivet till andra institutioner, ifall han ansåg att materialet inte passade in i Statsarkivets arkivbestånd. Ur en donation av greve Carl Alexander Armfelt plockade han till exempel i september 1916 ut en handskreven konventstidning från sin och vännen Armfelts gemensamma skoltid, och meddelade Armfelt i ett brev att han i vännens namn donerat konventstidningen till Svenska litteratursällskapet i Finland för att förvaras i dess manuskriptsamling.⁶⁸⁸ År 1900 överlämnade Hausen på motsvarande sätt en samling anonyma dikter från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet till litteratursällskapet som en donation av doktorinnan Enni Holmberg, som något tidigare hade donerat

⁶⁸⁴ Matrikeln hade donerats till Svenska litteratursällskapet i mars 1908 av Leinbergs änka Hilma Leinberg och överfördes till Statsarkivet som deposition 21.5.1908. SLISA 152, Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 21.5.1908, Styrelsemötesprotokoll, Caa 3, SLS tjänstearkiv I, SLS. I Statsarkivets accessionskatalog ”Gåvor till Finlands Statsarkiv 1863–1926” nämns matrikeln dock inte för 1908 eller 1909. Senare har accessionskatalogen arkiverats under ”Förteckningar över donationer och depositioner”, vilket skulle förklara varför depositionen inte finns upptagen i katalogen. Se närmare Förteckning över donationer och depositioner 1863–1926, Aoa 1, Riksarkivets tjänstearkiv I, RA.

⁶⁸⁵ Lybeck 2016, 111, 248.

⁶⁸⁶ Peltonen 2021a, 213. Beträffande Statsarkivets insamling av privata arkiv stöder sig Ulla-Maija Peltonen på information 1997 av den dåvarande chefen för Riksarkivets enhet för privatarkiv Jussi Kuusanmäki.

⁶⁸⁷ Knapas 2012, 274.

⁶⁸⁸ Konventstidningen *Gnistan* för åren 1865–1866 förvaras i dag i Svenska litteratursällskapets arkiv under signum SLISA 225; Lampinen, Tuulikki, Armfeltens arkisto (otryckt proveniensarbete 1972), 31, Hha 4, Riksarkivets tjänstearkiv I, RA. Se även Lybeck 2016, 140; Hakala 2021, 116–117.

handlingar rörande släkten Gardiemeister till Statsarkivet.⁶⁸⁹ Det ligger nära till hands att anta att Hausen även i detta fall ur det donerade materialet plockat ut sådant som enligt hans åsikt inte borde förvaras i Statsarkivet och överfört det till Svenska litteratursällskapet. Det faktum att samlingen togs emot för förvaring i sällskapets arkiv, även om den av granskaren Arvid Hultin ansågs bestå av avskrifter av äldre svenska författare och inte hade ”något egentligt värde”⁶⁹⁰, visar att Hausens auktoritet var så stor att man inom litteratursällskapets styrelse inte ifrågasatte hans bedömning av lämplig förvaringsplats för de donationer han förmedlade.

Även bland allmänheten litade man på Hausens förmåga att välja ”rätt” förvaringsplats för erbjudet material och gav honom därigenom medvetet möjlighet att utöva makt. I vissa fall kunde också donatorerna uppfatta Hausens dubbelroll på arkivfältet, vilket framgår bland annat i ett brev till statsarkivarien kring en donation av äldre dokument där Hausen – ”för den händelse dokumenten äro af något värde” – ombads avgöra huruvida handlingarna skulle doneras till Finlands statsarkiv eller till Svenska litteratursällskapet.⁶⁹¹ Genom sin centrala position och sin uppenbarligen goda arkivdiplomatiska förmåga kunde Hausen sålunda via sina nätverk och kanaler följa med vad som dök upp på arkivfältet och fördela material mellan Statsarkivet och privata aktörer så som det enligt hans bedömning bäst gagnade den vetenskapliga forskningen.⁶⁹²

För forskarna utgav Hausen bland annat i sällskapets årsbok *Förhandlingar och uppsatser* bearbetningar av intressanta nyförvärv, men för Statsarkivets synlighet och för att inspirera till nya donationer publicerade han också i tidningspressen notiser om och referat av en del av de privata donationerna. I ett brev till sin gode vän Claes Annerstedt i Uppsala 1903 nämnde han att han då en donation av privat material inkommit ”plägat lämna åt tidningarne ett kort meddelande om den samma”, vilket visat sig vara en framgångsrik strategi. Han konstaterade vidare att människor ”tycka om att se sig uppmärksammade, och jag tycker ej det är synd att ockra på denna svaghet”.⁶⁹³ Även om avsikten var god kan Hausens strategi att utnyttja donatorernas fåfänga för att öka antalet privata donationer ses som en subtil form av maktutövning gentemot donatorerna. Motsvarande resonemang kan också tillämpas på Svenska litteratursällskapets styrelse beträffande omnämmandet av arkivdonatorer och inkommet material i de referat från styrelsemötena som publicerades i pressen.

⁶⁸⁹ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 22.3.1900, Styrelsemötesprotokoll, Caa 2, SLS tjänstearkiv I, SLS; SLSA 111, Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Se 8.1.1900, Förteckning över donationer och depositioner 1863–1926, Aoa 1, Riksarkivets tjänstearkiv I, RA; Hakala 2021, 117.

⁶⁹⁰ För Hultins bedömning se närmare Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 19.4.1900, Styrelsemötesprotokoll, Caa 2, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁶⁹¹ Hausen beslöt att ta emot de erbjudna handlingarna, två dombrev från 1500-talet som en donation till Statsarkivet av lanthushållaren K.E. Damén (genom förmedling av häradshövdingen Abraham Kumlin). A. Kumlin till R. Hausen 25.9.1891, Gåvobrev och donationsavtal för privatarkiven, Hd 1 samt Förteckning över donationer och depositioner 29.9.1891, Aoa 1, Riksarkivets tjänstearkiv I, RA; Hakala 2021, 112.

⁶⁹² För Hausens arkivdiplomatiska åtgärder se kapitlet ”Bäste Bror...” samt Hakala 2021, 126–129.

⁶⁹³ R. Hausen till C. Annerstedt 11.12.1903, G 7 b:9, UUB/ mf FR 807, RA; Hakala 2021, 127.

Det kulturarv som väljs ut för att bevaras blir betydelsefullt uttryckligen i förhållande till sin sociala kontext, vilket även gäller det material som Reinhold Hausen samlade in till Statsarkivet och det arkivmaterial som litteratursällskapet samlade in eller tog emot under de första decennierna. I sällskapets styrelse var Reinhold Hausen en central maktutövare med en personlig vision, vars helhetssyn på arkiv och forskning påverkade hans handlande både som arkivaktör och som privatperson. Som statsarkivarie verkade han såväl inom det offentliga som inom det privata fältet och hade i högre grad än andra arkivaktörer makt och möjlighet att påverka forskarnas bild av det förgångna. Hans ställning som landets högsta auktoritet i arkivfrågor innebar sannolikt att man varken inom sällskapet eller på det övriga arkivfältet ifrågasatte hans syn på handlingars värde eller hans synpunkter beträffande erbjudet material i övrigt. Hans ord vägde tungt även i gallringsfrågor och i egenskap av statsarkivarie var det han som i sista hand hade rätt att uttala sig om vilka handlingar som var så viktiga att de borde förvaras uttryckligen i Statsarkivet och inte hos andra organisationer eller privatpersoner. Styrelsemedlemmarnas, donatorernas och det övriga arkivfältets förtroende för Hausen och hans sakkunskap gav honom sålunda möjlighet att medvetet eller omedvetet utöva makt såväl beträffande placeringen av material som beträffande bedömningen av vilka slag av handlingar som ansågs tillräckligt värdefulla att bevara för framtida forskning. Även om han handlade med forskningens bästa för ögonen kan hans åtgärder för att ”driva in” handlingar till Statsarkivet ses som maktutövning.⁶⁹⁴ Hans verksamhet som arkivaktör, historieforskare, källutgivare och dokumenterare av forntid och samtid drevs dock av viljan att handla uttryckligen till historieforskningens bästa och till fosterlandets och det svenska kulturarvets försvar. Reinhold Hausens aktiva roll på det privata arkivfältet har inte tidigare uppmärksammats i någon högre grad av andra forskare.⁶⁹⁵

Sammanfattningsvis kan konstateras att Svenska litteratursällskapets styrelse utgjorde den grupp som fastslog vad som kunde arkiveras eller publiceras som vittnesbörd om den svenska bildningens historia i Finland – det gemensamma ”minnet”. Inom litteratursällskapet hade arkivaktörerna under den undersökta perioden makt att enväldigt forma arkivsamlingarna genom insamlingsprinciper gällande såväl historiskt, litterärt, folkloristiskt som språkvetenskapligt material, genom urval av material som erbjöds sällskapet samt genom konkreta åtgärder (eller avsaknaden av dem) i samband med ackquisitioner, gallring av material samt ordnande och förtecknande av arkiv. Som sakkunniga gav granskarna av material sig själva tolkningsföreträdare att bedöma och avgöra vad som dög för litteratursällskapet – såväl i fråga om

⁶⁹⁴ Se närmare Hakala 2021, 112, 132–133.

⁶⁹⁵ För Reinholds Hausens maktutövning gentemot det privata arkivfältet se Hakala 2021; En annan undersökning av en enskild arkivaktörs maktutövning är Mari Kaattaris pro gradu-avhandling i Finlands historia *Arkistonhoitajan vallan vaikutus Vapaussodan arkiston muodostamiseen 1918–1921*, Turun yliopisto 2018, som behandlar arkivarien (åren 1926–1949 riksarkivarie) Kaarlo Blomstedts maktutövning.

historia och vitterhet som i fråga om folktradition och dialekter.⁶⁹⁶ Helhetsbilden av det svenska kulturarvet påverkades även av donatorernas makt eftersom det, som Rob Fisher uttrycker det, är arkivarierna och donatorerna som tillsammans genom sina donationsförhandlingar konstruerar den dokumentära grund på vilket samhällets minne stöder sig.⁶⁹⁷ Genom proaktiva åtgärder som förhandsgallring kunde donatorerna påverka till exempel arkivmaterialets innehåll och därigenom den information som forskarna hade till sitt förfogande. Styrelsens självbild av litteratursällskapet som en vetenskaplig expertorganisation utan politiska syften bildade grunden för sällskapets legitimitet som ”kulturell” maktutövare. Via sina aktörer avgjorde Svenska litteratursällskapet vilka delar av det svenska kulturarvet som var värt att bevara och kunde sålunda i förlängningen påverka forskarnas bild av det förgångna.

⁶⁹⁶ Angående den folkloristiska kommitténs, i första hand Axel Olof Freudenthals och Ernst Lagus, stränga granskning av inlämnade uppteckningar av olika slag, se kapitel IV samt Ekrem 2014, 47, 50–52, 61 och Burjam 1935, 203; För motsvarande verksamhet i Sverige se Lilja 1996 och Skott 2008.

⁶⁹⁷ Fisher 2015, 100.

IV

INSAMLING AV ARKIVMATERIAL – RIKTLINJER, INSAMLINGSPROCESS OCH ARKIVMATERIAL

Riktlinjer för Svenska litteratursällskapets insamling

”Urkunder till vår bildnings historia”

I kapitlet om det språkpolitiska och ideologiska klimatet framgick att Svenska litteratursällskapet grundades både som ett vetenskapligt samfund med patriotisk framtoning och en medborgerlig organisation, vilken sökte stöd främst hos lekmän som företrädde en upplyst opinion.⁶⁹⁸ I den tidigare refererade programförklaringen låg tyngdpunkten på insamlingsverksamhet och enligt litteratursällskapets första stadgar 1885 var den första av sällskapets huvuduppgifter ”att samla vittnesbörden om den svenska kulturens uppkomst och utveckling i Finland”. I den så kallade syftesparagrafen nämndes inte arkivverksamhet, men nog insamling av såväl historiskt och litterärt material som folklöre med tanke på bearbetning och publicering. För att kunna göra rättvisa åt det förflutna och öka kunskapen om och känslan för ”förfädernas verk och gärningar” skulle Svenska litteratursällskapet ägna sig åt kontinuerlig utgivning av källskrifter, minnesteckningar och kulturbilder samt studier av svenska folkdialekter och svensk folksång och saga, för vilket behövdes material. Att litteratursällskapet till en början inte hade för avsikt att självt förvara det insamlade materialet framgår i en formulering i det första momentet i syftesparagrafen om att det insamlade materialet efter bearbetning och offentliggörande skulle överlåtas ”till förvarande åt universitetsbiblioteket eller statsarkivet”.

⁶⁹⁸ Jfr Steinby 1985b, 22; Hakala 2014, 339.

vilket dock inte förverkligades.⁶⁹⁹ Redan de första handskrifter som sällskapet tog emot hösten 1885 skulle enligt styrelsens beslut förvaras ”i arkivet” och arkivarien ålades att uppgöra en förteckning över alla ”till Sällskapet inkommande handlingar och handskrifter.”⁷⁰⁰

I syftesparagrafen stadgades också om att genom undersökning av landets svenska dialekter främja det ”svenska språkets studium och rätta begagnande”⁷⁰¹, om publicering av grammatikaliska och lexikaliska arbeten över dessa dialekter, om ombesörjande av läro- och läseböcker på svenska för undervisning i landets skolor samt om prisbelöningar och understöd för att främja litterär verksamhet på svenska språket.⁷⁰² Torsten Steinby har i Svenska litteratursällskapets 100-årshistorik konstaterat att de uppgifter sällskapet förelagt sig i stadgarna egentligen var mer än vad de personella och ekonomiska resurserna räckte till för, och att man därför på vissa punkter blev tvungen att avstå från sina planer.⁷⁰³

Hösten 1885 meddelade det nygrundade litteratursällskapet sålunda att dess verksamhet i främsta rummet var avsedd att tillvarata de ”litterära minnesmärkena af förgångna tiders kultursträfvanden.”⁷⁰⁴ I den första paragrafen i stadgarna definierades vilken typ av dokument och handlingar som var av intresse för sällskapet, det vill säga icke offentliggjorda eller sällsynta litterära alster, upplysningar om äldre litterära föreningar och företag, historiska handlingar, särskilt gällande undervisningsväsendet, biografiska meddelanden, brev av litterärt och kulturhistoriskt intresse samt ”svensk folksång och saga.”⁷⁰⁵ Under de första decennierna av Svenska litteratursällskapets existens fanns ett starkt samband mellan insamlingen av material och utgivningen av ”kulturhistoriska vittnesbörd”. Till en början tog Svenska litteratursällskapet emot främst *historiska aktstycken och litterära dokument*, vilka styrelsen enligt andan i stadgarna ansåg vara lämpliga för publicering. Många av de äldre handlingarna och manuskripten publicerades som tidigare framgått småningom i sin helhet eller i bearbetad form i Svenska

⁶⁹⁹ ”Stadgar för Svenska Literatursällskapet i Finland, stiftadt till åminnelse af Johan Ludvig Runeberg, fastställda genom Kejs. Senatens Resolution d. 11 Juni 1885; FoU 1, 1886; Inbjudningsskrift till förberedande möte för grundläggande av Svenska Literatursällskapet i Finland 1885, Baa1, SLS tjänstearkiv I, SLS:

⁷⁰⁰ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 22.10.1885, FoU 1, 1886.

⁷⁰¹ Denna formulering sammanhängde med kopplingen till det gamla moderlandet även i språkligt hänseende och med iveren att ”förbättra” det svenska språket i Finland under senare hälften av 1800-talet, främst i fråga om avstavningen. Se närmare Thylin-Klaus 2012.

⁷⁰² ”Stadgar för Svenska Literatursällskapet i Finland...”

⁷⁰³ Detta gäller till exempel uppgiften att ombesörja läro- och läseböcker för skolorna, vilken övertogs av ”enskilda förläggare”. Steinby 1985b, 19; *Svenska Litteratursällskapet i Finland, dess uppgifter och dess verksamhet* 1919, 3.

⁷⁰⁴ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets funktionärsmöte 26.9.1885, FoU 1, 1886.

⁷⁰⁵ Redan i de reviderade stadgarna, som antogs vid årsmötet 6.5.1918, hade syftesparagrafen (§ 1) förkortats starkt och det första momentet erhållit sin nuvarande korta formulering ”att samla, bearbeta och offentliggöra vittnesbörderna om den svenska kulturens uppkomst och utveckling i Finland”, vilket också inbegriper sällskapets arkivverksamhet. I broschyren *Svenska Litteratursällskapet i Finland, dess uppgifter och dess verksamhet* (1919) motiveras den ändrade formuleringen med att uppräknningen av specialuppgifter på kulturhistoriens område i de första stadgarna ”vid formalistisk tolkning” kunde tänkas leda till förbud mot ”främjandet av likvärdigt, men i stadgarna ej omnämnt arbete till fromma för kännedomen om svensk kultur i Finland”. Omstiliseringen torde knappast ha inneburit någon egentlig förändring av Sällskapets program.

litteratursällskapets skriftserie.⁷⁰⁶

De svenskspråkiga historikernas personhistoriska och individcenterade forskningsgrepp med sin källfokuserade historieskrivning kan också ha varit av betydelse för litteratursällskapets insamling av byggstenar för historieforskningen. Det låg i tiden att uppmärksamma bemärkta personer och deras prestationer, vilket bidrog till att enskilda *betydelsefulla brevskrivare*, författare och stormän under en lång tid lyftes fram vid sällskapets styrelsemöten där deras korrespondenser diskuterades ingående. I sin årsberättelse för 1905 konstaterade litteratursällskapets arkivarie Elis Lagerblad bland annat att en av de viktigaste punkterna i sällskapets program varit att ”insamla bref, skrivna under förgångna tider”.⁷⁰⁷ Ett kanontänkande gällande personarkiv av den typ Ulla-Majja Peltonen diskuterar i sin forskning påverkade sannolikt insamlingen av brev och annat personhistoriskt material till litteratursällskapet under den undersökta perioden.⁷⁰⁸ Även inom andra vetenskapliga samfund, såsom den femton år äldre Finska Fornminnesföreningen, hade man betonat de privata brevens betydelse som historisk källa. År 1891 beklagade föreningens ordförande, statsarkeologen Johan Reinhold Aspelin att de vardagliga brev som skrivs inom det bildade samhället – och avslöjar medborgarnas innersta tankar och strävanden – sällan nådde arkiven och kunde utnyttjas av forskare. Enligt Aspelin avspeglade breven livets verklighet ”så som intet med administrativa handlingar upfyldt arkiv” kunde göra. Han framhöll också de privata brevens betydelse som källmaterial för nationsbygget.⁷⁰⁹

I början av 1900-talet började man även inom Svenska litteratursällskapet i Finland uppmärksamma de privata brevens värde som *tidsdokument*. Enligt sällskapets arkivarie Elis Lagerblad kunde brev som vid första påseendet tycktes innehålla ”obetydliga detaljfrågor” också bidra på ett betydande sätt till ”uppfattningen av kulturförhållandena på den tid, då breffven affattats”, medan brev med personligt innehåll samtidigt avfärdades som uttryck för personliga känslor och ”enskilda tilldragelser af ringa allmänt intresse”.⁷¹⁰ Arkivarien kunde dock erkänna betydelsen av privata brevväxlingar som *historiska källor* om personerna ansågs vara tillräckligt bemärkta och också att brevsamlingar från så ny tid som andra hälften av 1800-talet kunde anses värdefulla i fall brevskrivarna var ”betydande personer” och breven berörde ”viktiga litterära och politiska förhållanden i vårt land”. Om korrespondensen mellan till exempel greve Carl Gustaf Mannerheim och professor Alexander Blomqvist 1820–1848 (366 brev) konstaterade Lagerblad i sin översikt över samlingarna 1910 att även om brevväxlingen mellan de betydande männen till stor del berörde intima personliga förhållanden

⁷⁰⁶ Arkivariens årsberättelse 5.2.1906 (för 1905), FoU 20, 1907; Hultin 1910, 13, 23.

⁷⁰⁷ Arkivariens årsberättelse 5.2.1906 (för 1905), FoU 20, 1907.

⁷⁰⁸ Peltonen 2021a, 230–231; se även Peltonen, Hajamiettitä..., blogginlägg 15.10.2021.

⁷⁰⁹ Han yttrade sig bland annat på följande sätt: ”Må vi bland annat komma ihåg huru vårt folk under detta århundrade likasom gjort sig färdigt att trotsa utbrytande stormar, att de bästa källor till den nationella väckelseidens historia gömmas i enskilda breffwexlingar, att historien dock sist och slutligen är värdemätaren af vårt folks krafter, så kunna vi förstå betydelsen af den skattkammare, som genom insamling af breffwexlingar kan skapas.” Aspelin, J.R., Upprop till allmänheten rörande breffsamlingar, *Hufvudstadsbladet* 24.12.1891.

⁷¹⁰ Arkivariens årsberättelse 5.2.1906 (för 1905), FoU 20, 1907; Arkivariens årsberättelse 5.2.1909 (för 1908), FoU 23, 1910. Uttalandet syftar på brev till kaplanen Carl Johan Roos, SLSA 153, SLS.

”måste den själfallet också innehålla mycket af stort allmänt intresse”.⁷¹¹ Så sent som i mitten av 1930-talet hänvisar den dåvarande arkivarien Ragnar Dahlberg till privata brev på motsvarande sätt med konstaterandet att brev av bland andra Henrik Gabriel Porthan, Mathias Calonius, Georg Henrik Jägerhorn och Johan August Sandels är ”av stort intresse, kanske icke så mycket med hänsyn till innehållet som på grund därav att de härröra från märkliga personer”.⁷¹²

Inom historikerkåren förekom i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet åsikter om att forskaren skulle låta källorna tala för sig och analysera så litet som möjligt för att undvika felaktiga tolkningar, vilket resulterade i att vissa forskare i stället citerade friskt ur privata brevväxlingar för att skapa tidsbilder.⁷¹³ Sällskapets förändrade syn på de privata brevens värde som källa för historieforskningen syns också i kulturhistorikerna Magnus Gottfrid Schybergsons och Carl von Bonsdorffs förordande utlåtande till litteratursällskapet om Gustaf Heinrichius manuskript till verket *Från samhällslifvet i Åbo 1809–1827. Kultur- och personhistoriska skildringar*. I utlåtandet konstaterades att arbetet behandlade en ”hittills föga känd epok, som belyses med stöd av ett stort antal brev från tidens bemärkta personer o.a., varvid snarare de privata relationerna än de officiella förhållandena äro huvudämnet.”⁷¹⁴ Intresset för bemärkta personer gick hand i hand med den utgivning av personmatriklar och översiktsverk, kompletterad med yrkes- och studentmatriklar, som ägde rum från och med mitten av 1800-talet.⁷¹⁵

I mitten av 1910-talet skedde ytterligare en förändring i sällskapets inställning till det privata materialet då så kallade *personsamlingar*, helheter av brev, manuskript och ibland även personliga handlingar, började tas emot. Detta vittnade om ett nytt sätt att förhålla sig till arkivmaterialet. I fråga om donationer till Statsarkivet betonade Reinhold Hausen betydelsen av att överlåta hela brevsamlingar i stället för att plocka ut endast de viktigaste breven, vilket han motiverade med att ”äfvén de privata skenbart obetydliga skrivelserna kunna ofta hafva sitt värde såsom karaktäriserande personer eller förhållanden i ett eller annat afseende”.⁷¹⁶ För

⁷¹¹ SLSA 135, se Lagerblad 1910, 146 och Arkivariens årsberättelse 5.2.1911 (för 1910, FU 24).

⁷¹² SLSA 392, se Arkivariens årsberättelse 5.2.1938 (för 1937), *Förhandlingar. Ny följd* 14, 1938.

⁷¹³ Enligt Päiviö Tommila var Carl von Bonsdorff, som utgav bland annat *Åbo Akademi och dess män 1808–1828* (del I, 1912), *Opinioner och stämningar i Finland 1808–1814* (1918, SLS 141) och *Statsmän och dignitärer. Interiörer ur ämbetsmannavärlden i Finland vid ryska tidens början* (1921, SLS 159) den första historiker som ”hittade” och lyfte fram omfattande privata brevväxlingar från tiden i sina undersökningar av autonomins tid. Privata brev av inflytelserika personer ur exempelvis släkterna Armfelt, Walleen, Aminoff och Ehrenström var enligt honom fulla av tidsbilder och åsiktsyttringar och Tommila antar att von Bonsdorff i detta kan ha påverkats av den kulturhistoriska skolan som ville skapa tidsbilder, även om dess kollektiva forskningsgrepp var främmande för honom. Tommila 1965, 91–92; Tommila 1989, 173.

⁷¹⁴ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 19.1.1911, FoU 24, 1911. Verket utgavs av Svenska litteratursällskapet 1914.

⁷¹⁵ Sven Gabriel Elmgren redigerade 1853–1857 det tvådelade verket *Finlands minnesvärda män*, som dock innehöll ett rätt begränsat urval personer. Mer omfattande var *Biografinen nimikirja*, som utgavs av Finska Historiska Samfundet 1879–1883 och *Finsk Biografisk Handbok* från 1903, som sammanställdes av Tor Carpelan. I slutet av 1920-talet började det femdelade biografiska storverket *Kansallinen elämäkerrasto* utkomma. De äldsta yrkesmatriklarna, herdaminna, hade dock utgivits redan i början av 1800-talet. Jfr Tommila 1989, 107.

⁷¹⁶ Se till exempel R. Hausen till V. Thesleff 27.3.1895 och R. Hausen till Excellensen Bützow 6.1.1899, Brevkoncept, Daa 2, Riksarkivets tjänstearkiv I, RA; se även Hakala 2021, 116.

Svenska litteratursällskapets del syns detta bland annat i mottagandet av sällskapets tidigare sekreterares, kanslirådet Carl Synnerbergs efterlämnade papper, ”en ofantlig samling brev, handlingar och uttalanden av allehanda slag”. Enligt arkivarien var materialet av stor betydelse inte bara för kunskapen om Synnerbergs liv och verksamhet, utan också för kunskapen om ett viktigt skede av skolväsendets historia. Som potentiellt källmaterial för forskningen kunde personsamlingarna belysa olika sidor av en persons liv och verksamhet och också gynna den genealogiska forskningen som tagit fart i slutet av 1800-talet.⁷¹⁷ Som jämförelse kan nämnas att Finska Litteratursällskapet tog emot de första egentliga personarkiven på 1930-talet.⁷¹⁸

Folket gör entré

Folkdiktningen inbegreps i det nygrundade sällskapets verksamhetsidé redan från begynnelsen, enligt folkloristen Carola Ekrem ”först mera som en tanke och en möjlighet”.⁷¹⁹ Upptäckten av folkkulturen under 1800-talet kan ses som en del i den pågående moderniseringsprocess som ägde rum under 1800-talet. Det förflutna väckte intresse och även folkliga visor, sagor, sägner, folksed och folktro ansågs vetenskapligt intressanta. Bonden och allmogen sågs som bärare av det genuina kulturarvet och folket med dess ofördärvade traditioner sågs som en resurs. Genom att samlas in och dokumentera allmogekulturen skulle framtiden och framtida forskning göras en tjänst.⁷²⁰ Tillvaratagandet av allmogetraditionen i de svenskspråkiga kustområdena i Finland kan ses i relation till motsvarande ”räddningsåtgärder” i Sverige i början av 1900-talet där den ”försvinnande” allmogetraditionen – i likhet med övriga områden i Europa – ansågs vara hotad av urbaniseringen och det moderna samhällets framväxt.⁷²¹ Den dokumentation av folkets minnen som på motsvarande sätt utfördes i Sverige har uppfattats som ett sätt att skapa eller förstärka ”gemensamma förflutenheter och identiteter” och hantera samhällsförändringarna genom att återknyta till traditionen.⁷²² I sin analys av föreställningen om den ideala uppteckningen vid traditionsinsamlande arkiv konstaterar Agneta Lilja att det material som samlades in och publicerades inte avspeglade verkligheten utan ett idealtillstånd och att uppteckningarna bör ses som avspeglingar av hur i första hand arkivpersonalen såg det förflutna i ljuset av sin samtid.⁷²³

Redan innan Svenska litteratursällskapet startade sin traditionsinsamling hade insamling av den svenska befolkningens dikt och sedvänjor påbörjats av ”den finlandssvenska folkloristikens fader” Johan Oskar Immanuel Rancken i Vasa i slutet av 1840-talet. Inspiration hade

⁷¹⁷ Arkivariens årsberättelse 5.2.1917 (för 1916), FoU 30, 1917; Senare tog litteratursällskapet emot bland annat tidigare ordföranden Magnus Gottfrid Schybergsons (1927) och biskopen Frans Ludvig Schaumans (1931) efterlämnade papper.

⁷¹⁸ Peltonen, 2021, 221.

⁷¹⁹ Ekrem 2014, 29.

⁷²⁰ Jfr Gustavsson 2014a, 15–16, 46, 57.

⁷²¹ För traditionsinsamlingen i Sverige se Agneta Liljas, Fredrik Skotts och Karin Gustavssons undersökningar: Lilja 1996, Skott 2008, Gustavsson 2014a.

⁷²² Gustavsson 2014a, 16; Skott 2008, 269–270.

⁷²³ Lilja 1996; Skott 2008, 18–19.

han hämtat såväl från Sverige som från det pågående arbetet med att samla in och utge finsk folklore i syfte att skapa ett kulturarv som kunde belysa fosterlandets och folkets historia. Medan *Kalevala* hade åstadkommit en våg av entusiasm för den finskspråkiga folkdiktningen, hade man inte visat något vetenskapligt intresse för motsvarande folkdiktning på svenska. Fram till mitten av 1800-talet var Rancken den enda som samlade in svenskspråkig folklore i Finland i större skala.⁷²⁴

I slutet av 1850-talet ökade dock det lingvistiska intresset för den svenskspråkiga folk-kulturen. Flera av de personer som i slutet av 1880-talet kom att bli tongivande inom Svenska litteratursällskapet och dess insamling av folklore och dialekter, såsom pedagogen och skolmannen Ernst Lagus och språkforskaren Axel Olof Freudenthal, hade varit verksamma inom det insamlingsarbete som bedrevs av Nyländska avdelningen⁷²⁵ i slutet av 1850-talet och av Svenska Landsmålsföreningen i Finland⁷²⁶ och hade inom dessa kretsar inlett sitt arbete för bevarandet av det svenska kulturarvet.⁷²⁷ Litteratursällskapet fortsatte det arbete som inletts av Rancken, Nyländska avdelningen och Landsmålsföreningen, vars insamling av dialekter var som livligast på 1870–1880-talet.⁷²⁸ Landsmålsföreningens samlingar (dialekter och ortnamn) från 1870-talet till 1890-talet, som överläts till Svenska litteratursällskapet i Finland 1908, hör till de äldsta språksamlingarna i litteratursällskapets arkiv. Enligt språkforskaren Hugo Pipping uppfattades litteratursällskapets styrelse under den undersökta perioden allmänt som ett centrum för dialektforskningen.⁷²⁹

Carola Ekrem har konstaterat att sällskapets traditionsvetenskapliga arbete tog sin början med Ernst Lagus vurm för de svenska folkvisorna i slutet av 1880-talet. Lagus beundrade det arbete som utförts med den finska folkdiktningen. Med hjälp av systematisk insamling av

⁷²⁴ Se närmare Österlund- Pöttsch & Ekrem 2008, 22–28, 34; Ekrem 2014, 24–25; Lagus 1910b, 174–175, 177.

⁷²⁵ Freudenthal var 1859–1860 och 1864–1865 ordförande för den illegala studentavdelningen och senare kurator och inspektor för den legaliserade Nyländska avdelningen. I slutet av 1850-talet framfördes inom avdelningen att den svenska befolkningens intressen borde tillvaratas och dess dikt och sed uppmärksammas. Från och med 1860-talet samlade ett stort antal nyländska stipendiater in material som utgavs i samlverket *Nyland* (1884–1896). Ernst Lagus var utgivare av de folkvisor och dansmelodier som ingick i verket. Se närmare Ekrem 2014, 25–26; Österlund-Pöttsch & Ekrem 2008, 36–39.

⁷²⁶ Landsmålsföreningen grundades på initiativ av Axel Olof Freudenthal, enligt modell från Uppsala där landsmålsföreningar bildats inom studentnationerna på 1870-talet. Via dialektkunniga studenter, till en del samma personer som inom Nyländska avdelningen, samlade Landsmålsföreningen in material som kunde bidra till kunskapen om de svenska allmogemålen i Finland, (ordföränd, talesätt, ordspråk, gåtor, sägner, skrock m.m.). Axel Olof Freudenthal var den första professorn i svenska språket i Finland och den första som vetenskapligt studerade de svenska dialekterna i landet. Han var också den som införde ortnamnsforskningen på svenskt håll i Finland. Österlund-Pöttsch & Ekrem 2008, 39; Gustavsson 2014, 200, 399 (not 1).

⁷²⁷ Ekrem 2014, 27–29; Österlund-Pöttsch & Ekrem 2008, 34–40.

⁷²⁸ Österlund-Pöttsch & Ekrem 2008, 40; Litteratursällskapets första fältstipendiat Isak Smeds gjorde såväl dialektords- som ortnamnsuppteckningar bland svenskspråkiga i Satakunda 1888, men ortnamnen kom med i Svenska litteratursällskapets insamlingsprogram på allvar först 1899 då ett eget stipendium för ortnamn infördes. Ekrem 2014, 37; Gustavsson 2014, 200, 202, 204.

⁷²⁹ Pipping 1935, 181. Hugo Pipping var själv medlem i Svenska litteratursällskapets styrelse 1903–1904 och 1907–1936.

runosånger hade Elias Lönnrot sammanställt eposet *Kalevala* och en samling av episka och lyriska folkdikter *Kanteletar*, vilka blev symboler med stor räckvidd och kulturell betydelse.⁷³⁰ Ernst Lagus såg det nygrundade Svenska litteratursällskapet som en plattform för motsvarande arbete bland den svensktalande befolkningen i Finland. I likhet med de skandinaviska och finska insamlarna av folklore fruktade han att det snart inte längre skulle finnas någonting att ta tillvara ute i bygderna och framhöll i en skrivelse till litteratursällskapets styrelse våren 1887 att initiativet till och ansvaret för insamlandet av landets svenska folkdiktning borde vara en uppgift för Svenska litteratursällskapet. Han föreslog därför att sällskapet med hjälp av allmänheten och stipendiater skulle samla in allt inom den ”försvinnande” folkkulturen som på ett eller annat sätt var av vikt för ”belysandet av vår svenska allmoges andliga lif”, i första hand folkdiktningen, och inlämnade en helhetsplan för hur insamlingsverksamheten borde organiseras. Lagus hänvisade bland annat till att det cirklar till sällskapets ombudsmän 1885 i vilket de uppmanades att ta tillvara material som lämpade sig för utgivning inte hade nämnt folkloren, varför det enligt honom var motiverat att uppmana allmänheten att uppteckna folkdiktning och sända in uppteckningarna till litteratursällskapet.⁷³¹ I hans ögon var det fråga om en räddningsaktion för att ta tillvara folktraditionen innan den uttraderades av nya kulturer. Den ”Komité för insamlandet af svensk folkdiktning i landet” (Folkloristiska kommittén), med både Ernst Lagus och Axel Olof Freudenthal som medlemmar, som sällskapet beslöt tillsätta 1887 för att leda insamlingsarbetet utformade en insamlingsstrategi där kärnan var insamlingen av alla slags bidrag ”till kännedom af folkdiktning och folkmusik, seder och bruk, som ännu förefinnas hos landets svenska befolkning i städerna och på landsbygden”. I det av kommittén utarbetade insamlingsformuläret, som upptecknarna förväntades använda, redogjordes noggrant för vilka slag av ”folkdiktning och plägseder” sällskapet var intresserat av och gavs regler och råd för hur upptecknandet skulle gå till.⁷³² Motsvarande direktiv till insamlarna hade tidigare gjorts upp vid Finska Litteratursällskapet. Att all folklore dock inte var lämplig att ta tillvara framgick drygt trettio år senare då Ernst Lagus som sitt sista initiativ inom Svenska litteratursällskapet i Finland föreslog samtidsdokumentation av berättartraditionen kring förhållandet mellan de ”vita och röda” 1918, som ett folkloristiskt experiment.⁷³³ Förslaget avböjdes i styrelsen som alltför känsligt, diskutabelt och rentav farligt – ett medvetet beslut att inte dokumentera alla slags minnen.

⁷³⁰ Ett annat exempel på insamlingen på finsk sida är det initiativ som Finska Litteratursällskapets historiska avdelning (Historiallinen Osakunta) tog 1864 för att samla in historiska traditioner, sånger, sagor och språkliga idiom i de finska bygderna i Sverige och Norge. Sulkunen 2004, 148.

⁷³¹ Lagus 1910b, 180–181. Drygt tjugo år senare 1908 initierade Ernst Lagus utgivning av hela det insamlade traditionsvetenskapliga materialet i en serie kallad *Finlands svenska folkdiktning*, ett monumentalverk med svensk folktradition som utgavs åren 1917–1975. Se närmare kapitlet Insamling och publicering. Verket har digitaliserats och finns tillgängligt som digital utgåva på Svenska litteratursällskapets webbplats. Österlund-Pöttsch & Ekrem 2008, 64; Ekrem 2014, 70–71.

⁷³² Dessa var exempelvis folkvisor, lekar, danser, sagor och sägner, ordspråk, gåtor, djurnamn, seder och bruk, skrock och vidskepelse samt avbildningar och beskrivningar av bland annat byggnader, kläder, redskap. Ekrem 2014, 29–36; Österlund-Pöttsch & Ekrem 2008, 41–47.

⁷³³ Ekrem 2014, 91–92.

Trots att Ernst Lagus också inkluderat teman som hörde till den materiella folkulturen i insamlingsformuläret och uttalat sitt stöd för etnografisk insamling i en skrivelse till litteratursällskapets styrelse 1908 togs den materiella folktraditionen på allvar in i sällskapets dokumentationsprogram först en bit in på 1910-talet. Först 1914 avdelade sällskapet medel uttryckligen för en etnografisk expedition och diskussion om huruvida etnografen kunde anses höra till litteratursällskapets verksamhetsområde fördes ännu i mitten av 1910-talet. Ordförande Magnus Gottfrid Schybergson konstaterade dock i sitt tal vid årsmötet 1916 att det var hög tid för sällskapet att omfatta de etnografiska strävanden som redan i decennier pågått inom studentavdelningarna och resulterat i ett etnografiskt museum.⁷³⁴

Också sällskapets ordförande Carl Gustaf Estlander hade redan som student engagerat sig i diskussionerna kring Kalevalaforskningen och intresserat sig för folkvisemotivens variationer hos olika folk. Även om det enligt Ernst Lagus långt var Estlanders förtjänst att ”folksång och saga” fick en så framträdande plats i den första paragrafen av sällskapets stadgar intresserade sig Estlander dock inte för folkdiktningen som uttryck för en svenskspråkig bygdekultur. Steinby har framhållit den tredje pådrivande kraften, språkforskaren och svenskhetsivraren Axel Olof Freudenthals insats för införlivandet av den folkloristiska forskningen i Svenska litteratursällskapets verksamhet.⁷³⁵ Som språkforskare såg han folkloristiken som en hjälpetenskap till lingvistik och drev på att insamlingen av dialekter och folklore skulle ske parallellt.⁷³⁶ Hans ideologiska syn på insamlingen av folklore och dialekter kommer att beröras närmare längre fram i undersökningen.

Folket och högkulturen hand i hand

I styrelsen stöddes insamling av dokument bland annat av professorn i allmän historia Magnus Gottfrid Schybergson och av statsarkivarien Reinhold Hausen samt av sällskapets första arkivarie, lektor Elis Lagerblad, vilket innebar att insamlingen kom snabbt igång. Svenska litteratursällskapets sekreterare Arvid Hultin har i sin 25-årsöversikt över litteratursällskapets verksamhet konstaterat att sällskapet ända från början åtnjöt allmänhetens förtroende och att en stor mängd dokument och äldre handskrifter i original eller avskrift strömmade in utan uppmaning eller särskilda åtgärder från styrelsens sida.⁷³⁷ Under de första decennierna tog litteratursällskapet emot historiska dokument och litterära alster parallellt med traditionsmaterial, och de första samlingarna hösten 1885 bestod av såväl handlingar rörande 1808–1809 års krig, Karl XI och Läsesällskapet i Åbo som av traditionsmaterial (bland

⁷³⁴ Se närmare Ekrem 2014, 76–78; Österlund-Pötzsch & Ekrem 2008, 74–75; Burjam 1935, 209.

⁷³⁵ Freudenthals insatser beträffande svenskan i Finland har behandlats bland annat i Thylin-Klaus 2012.

⁷³⁶ Se närmare Ekrem 2014, 28, 32; Österlund-Pötzsch & Ekrem 2008, 44–45; Steinby 1985b, 67, 71.

⁷³⁷ Hultin 1910, 13.

annat folkvisor, lekar, sagor).⁷³⁸ I arkivariens årsberättelse året därpå konstaterades att ”icke ett enda bestyrelsemöte gått förbi, utan att arkivets samlingar riktats med flere värdefulla bidrag, bestående hufvudsakligast i manuskriptsamlingar, hvilka dels såsom gåfvor dels till begagnande öfverlåtits till Sällskapet”.⁷³⁹

Under de första tre decennierna låg huvudvikten dock på insamling av folkloristiskt material, som ökade stadigt under den undersökta perioden.⁷⁴⁰ Tillströmningen av historiskt och litterärt material var däremot mera ojämn, och särskilt i början av 1890-talet bekymrade sig arkivarien Lagerblad över att uppsvinget inom folkloristiken tycktes ha ”förkvävt lifaktigheten” på det historiska området.⁷⁴¹ År 1897 sammanställde Lagerblad den första förteckningen över den så kallade manuskriptsamlingen, i vilken ingick såväl historiskt och litterärt material som traditionsmaterial. Enligt Lagerblads förteckning bestod arkivbeståndet i slutet av 1890-talet av drygt 150 ”samlingar” med såväl historiskt, litterärt och folkloristiskt material. Materialet indelades i grupperna historiska handlingar (original eller avskrift, 45 st.), brevsamlingar (21), folkloristiska samlingar (49), vittra skrifter (10), reseskildringar (3), vetenskapliga skrifter (5) och diverse (19).⁷⁴²

Under 1900-talets första decennium avtog dock allmänhetens intresse för sällskapets arkiv och Lagerblad kunde år 1903 notera att ”ledsamt nog hafva under årets lopp ej flere äldre handlingar och för kulturhistorien intressanta brevsamlingar inlämnats till arkivet”. Han hoppades dock att tillströmningen av nya medlemmar skulle medföra en ökad mängd värdefulla bidrag till arkivet.⁷⁴³ Talande är också att sällskapets sekreterare Arvid Hultin i sin 20-års översikt över verksamheten, i avsnittet om arkivet koncentrerade sig helt på insamlingen av folklöre. Om det historiska och litterära materialet konstateras kort att sällskapet ”förvärfvat en värdefull manuskriptsamling, hopbragt genom gåfvor af för Sällskapets verksamhet intresserade personer. Den består förnämligast af historiska handlingar, brevsamlingar, vittra skrifter,

⁷³⁸ SLSA 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; SLS 1. Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Redan samma höst anhöll Kaarle Krohn (sedermera professor i finsk och jämförande folkdiktsforskning) om tillstånd att få bekanta sig med det nyinkomna traditionsmaterialet, som bestod av ”folkvisor af historiskt, humoristiskt, erotiskt och religiöst innehåll”, lek-, dans- och vaggvisor, ”omlagningar” (besvärjelseformler, huskurer), barnlekar, sagor och en folksägen. Samlingen hade upptecknats i Vasa läns svenska socknar av österbottniska studenter. Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 10.12.1885, FoU 1, 1886; Ekrem 2014, 29; Hakala 2014, 309.

⁷³⁹ Arkivariens årsberättelse 5.2.1887 (för 1886), FoU 2, 1887.

⁷⁴⁰ Ernst Lagus konstaterar i sin 25-års redogörelse för de folkloristiska samlingarna att 71 personer under perioden fram till och med 1909 hade deltagit i förkovrandet av de folkloristiska samlingarna (141 st.), antingen som stipendiater eller donatorer av folkloristiskt material från 85 kommuner i Nyland, västra Finland och Österbotten. Enligt Lagus var ”det handskriftliga materialet av folkloristisk art” vid denna tid större än motsvarande kollektioner i Sverige. Lagus 1910b, 188–193.

⁷⁴¹ Lagerblad 1910, 133; Steinby 1985b, 73–74.

⁷⁴² Se Lagerblad 1898.

⁷⁴³ Arkivariens årsberättelse 5.2.1904 (för 1903), FoU 18, 1905; År 1909 erhöi arkivet för första gången inte en enda donation. Lagerblad 1910, 123–150; För år 1909 har uppenbarligen senare tillfogats signum SLSA 157 i arkivets accessionskatalog. Samlingen innehåller anteckningar om Raseborgs slott av före detta kronolänsmannen Olof Reinhold Sjöberg. Hakala 2014, 406 (not 18).

reseskildringar, vetenskapliga skrifter m.fl.⁷⁴⁴ Tillskotten till ”Svenska Litteratursällskapets manuskriptsamling” presenterades dock årligen av arkivarien i en separat berättelse i samband med årsmötet.⁷⁴⁵ Under 1900-talets första decennium avskiljdes slutligen traditionsmaterialet till en egen enhet, ”folkloristiska samlingarna”, som ställdes under sällskapets nygrundade folkloristiska kommitté.

Under decennierna efter Lagerblads förteckning 1898–1920, då arkivbeståndet växte med drygt 150 nummer, utgjorde i sin tur brevsamlingarna (56) omkring en tredjedel av accessionerna medan återstoden bestod av historiska handlingar (34), vittra skrifter (27), diverse (26), vetenskapliga skrifter (6) och reseskildringar (1).⁷⁴⁶ Utöver de ovan nämnda grupperna förekom även några ”samlingar” med beteckningen ”efterlämnade papper” (2)⁷⁴⁷, en grupp som ökade märkbart först under 1930-talet⁷⁴⁸ – och i synnerhet på 1940-talet. Gruppen kan närmast karakteriseras som personarkiv bestående av brev, manuskript och olika slag av personliga handlingar, där det nya var att materialet hölls ihop som en helhet oberoende av handlingstyp. Att exakt fastslå när man inom sällskapets arkiv frångick kutymen att förvara brev och manuskript rörande samma person i skilda ”brev- och manuskriptsamlingar”⁷⁴⁹ och på allvar började se material rörande en person som en helhet är dock svårt. De arkivarier som registrerade det inkommande materialet i accessionskatalogen såg uppenbarligen brev som delar av en arkivbildares ”manuskriptsamling” och uppfattade inte materialet som ett personarkiv i egentlig mening.

Stormannakulten – Runebergsbiblioteket

Under ofärdsåren upplevdes det på både finskt och svenskt håll som viktigt att befästa minnet av de egna ”stormännen” från den nationella väckelsens tid genom biografier, festskrifter, högtidligheter, porträtt, monument, medaljer med mera. Inom Svenska litteratursällskapet tog sig intresset för stormännen uttryck bland annat i utgivning av betydande personers

⁷⁴⁴ Se Arvid Hultins översikt över litteratursällskapets 20-åriga verksamhet vid Svenska litteratursällskapets årsmöte 5.2.1905, FoU 19, 1906.

⁷⁴⁵ Från och med arkivariens årsberättelse för år 1917 börjar ”manuskriptsamlingen” omnämnas i handlingarna som *Allmänna arkivet*. Arkivariens årsberättelse 6.5.1918 (för 1917), FoU 31, 1918.

⁷⁴⁶ Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Historiska och litteraturhistoriska samlingens förvärvsdatas, SLS.

⁷⁴⁷ Kanslirådet Carl Synnerbergs efterlämnade papper, SLSA 223, och professorn i teologi Jacob Gadolins och hans hustru Sara Carolina Gadolins efterlämnade papper, SLSA 232. Arkiven donerades till SLS 1916 respektive 1917 och utgjorde under ett drygt decennium de enda egentliga ”personarkiven” i Svenska litteratursällskapets arkiv. Se närmare Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Hakala 2014, 256–257.

⁷⁴⁸ Till exempel konsul Julius Harffs efterlämnade papper SLSA 339, som donerades 1930. Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS.

⁷⁴⁹ Det förekom även så sent som på 1970-talet att kända författares arkiv inköptes i olika omgångar och registrerades som skilda brev- och manuskriptsamlingar, såsom Rabbe Enckells brevsamling, SLSA 748, och Rabbe Enckells manuskriptsamling, SLSA 752, inköpta 1976. Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS.

brevsamlingar av litterärt och kulturhistoriskt intresse samt deras litterära produktion (till exempel Pehr Kalm, Henrik Gabriel Porthan; se närmare kapitlet Insamling och publicering). För sällskapet var det en angelägen uppgift att slå vakt om de nationella minnena och Torsten Steinby har konstaterat att man på både finskt och svenskt håll skapade gemensamma traditioner och myter för att stärka den patriotiska sammanhållningen.⁷⁵⁰ För litteratursällskapet blev stormannakultens främsta uttryck det Runebergsbibliotek som sällskapet grundade på förslag av Ernst Lagus år 1900. I början av 1890-talet hade tankar framförts av den tyske författaren Wolrad Eigenbrodt om inrättande av ett Runebergsmuseum för vilket han erbjöd tyska översättningar av Runebergs verk som grundplåt. Tanken förverkligades i något förändrad form som ett Runebergsbibliotek efter att Svenska litteratursällskapet 1899 erhållit sitt hemvist i de vetenskapliga föreningarnas nyuppförda hus.⁷⁵¹ Avsikten var att samlingarna i biblioteket skulle ”belysa den store skaldens liv och diktning och utgöra vittnesbörd om hans betydelse för fosterlandet och kulturen”. Litteratursällskapet, som instiftats till nationalskaldens minne, kunde genom denna åtgärd ytterligare understryka sin roll som patriotiskt sällskap i Runebergs anda. I de svenska kretsarna blev den så kallade Runebergskulten viktig för den fosterländska sammanhållningen.⁷⁵²

Till Runebergsbiblioteket ville sällskapet samla in såväl tryckta skrifter som originalmanuskript, brev och skrivelser av skaldens hand samt brev som han mottagit. Ur de redan existerande arkivsamlingarna avskiljdes vid sekelskiftet brev och manuskript med anknytning till Johan Ludvig Runeberg eller Fredrika Runeberg, vilka överfördes till Runebergsbiblioteket som sällskapets Runebergsarkiv. Till biblioteket skulle utöver detta anskaffas alla editioner av Runebergs verk på svenska och i översättning samt litteratur och musikkompositioner som hänförde sig till Runeberg och hans diktning. De ursprungliga planerna på ett Runebergsmuseum syns i sällskapets strävan att även samla in porträtt och olika slags framställningar i bild (fotografier, silhuetter, byster, statyetter, medaljer et cetera) med anknytning till skalden, hans umgänge, omgivning och produktion. Insamlingen skedde dels med hjälp av ett uppprop i tidningspressen våren 1900 och Runebergsmaterial som inkom efter sekelskiftet överfördes direkt till Runebergsbiblioteket. I slutet av år 1909, efter 10 års verksamhet, hade 101 personer

⁷⁵⁰ Steinby 1985b, 39.

⁷⁵¹ År 1897 tog Ernst Lagus upp frågan på nytt i artikeln ”Något om editionerna av Runebergs skrifter” (FoU 10, 1897) där han påpekade att litteratursällskapet i sitt arkiv redan hade flera originalmanuskript av Runeberg, som tillsammans med de tyska översättningarna kunde utgöra en stomme för ett dylikt museum. Svenska litteratursällskapet ansåg sig dock inte kunna samla museiföremål med anknytning till nationalskalden, utan beslöt i stället att grunda ett Runebergsbibliotek. Runebergsbibliotekets tillkomst har utretts närmare av Ernst Lagus i artikeln ”Runebergsbiblioteket, dess uppkomst och utveckling” i Svenska litteratursällskapets 25-årskrift *Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1910. Minnesskrift den 5 februari 1910* (1910). Se närmare Steinby 1985b, 74–75; Lagus 1910a, 153–155; Hultin 1910, 56–57.

⁷⁵² Steinby 1985b, 39–40; Lagus 1910a, 168. För Runebergskulten se närmare Yrjö Hirns verk *Runebergskulten* (1935, SLS 248).

eller korporationer donerat böcker och annat material till Runebergsbiblioteket.⁷⁵³ Även om Runebergsbiblioteket också samlade in originalmanuskript och övrigt ”arkivmaterial” utgjorde det organisatoriskt en från arkivet separat enhet med en egen föreståndare och en egen accessionskatalog, och kommer inte att behandlas närmare i detta sammanhang.⁷⁵⁴

Passiv och aktiv och insamling

Donationer, upprop och insamlingskampanjer

I det föregående har riktlinjerna för insamlingen av material till Svenska litteratursällskapets arkiv behandlats och i detta avsnitt beskrivs hur själva insamlingsprocessen gick till under de första decennierna av sällskapets verksamhet. Insamlingen av historiskt och litterärt arkivmaterial var i första hand passiv, vilket innebar att litteratursällskapets styrelse efter granskning tog emot material som erbjöds sällskapet. Till en början inlämnades ”manuskriptsamlingar”, brev samt olika slag av uppteckningar till litteratursällskapet utan särskild uppmaning, vilket kan följas via sällskapets styrelseprotokoll.⁷⁵⁵ Under den första trettiofemårsperioden fram till 1920 erhöll sällskapet närmare 300 donationer som registrerades i sällskapets accessionskatalog. Flest donationer inkom åren 1886, 1889 och 1913–1915 då mellan 20 och 25 donationer registrerades per år. Materialet donerades såväl av privatpersoner och dödsbon som av organisationer och institutioner. I ca 70 procent av fallen kom det donerade materialet in till litteratursällskapet direkt via donatorn eller genom testamente, men ifall en donation inte lämnades in av donatorn själv kunde den förmedlande länken vara en styrelseledamot, en av sällskapets ombudsmän eller någon annan person som stödde Svenska litteratursällskapets strävanden. Det förekom också att donatorer återkom med nya donationer efter något år. Till och med 1920 hade närmare fyrtio personer donerat mellan två och åtta samlingar per man till sällskapet. Litteratursällskapet kunde även bli erbjudet att lösa in brev och handlingar,

⁷⁵³ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 22.2.1900, FoU 14, 1901 och 21.2.1901, FoU 15, 1902; Steinby 1985b, 74–76;. Som exempel kan nämnas att i de avdelningar av Runebergsbibliotekets realkatalog, A-serien, som omfattade originalmanuskript av Johan Ludvig Runeberg, hade vid denna tid införts 116 nummer. Bland handskrifterna fanns bland annat originalmanuskript till flera av Runebergs dikter och brev av honom till Emilie Björkstén, Immanuel Ilmoni, Wilhelm Lagus, Bengt Olof Lille med flera. För den del av B-serien som omfattade porträtt, bilder, konstverk med mera var antalet nummer ca 300. Lagus 1910a, 159–171; Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets Runebergsbibliotek, serien A, SLS.

⁷⁵⁴ År 1923 överfördes ansvaret för Runebergsbiblioteket till Allmänna arkivets arkivarie. Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 22.3.1923, FoU 37, 1924.

⁷⁵⁵ Dessa uppteckningar överfördes kring 1910 till sällskapets folkloristiska samlingar. Se närmare Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling samt Historiska och litteraturhistoriska samlingens förvärvsdatabas, SLS.

vilket också skedde ifall materialet ansågs kulturhistoriskt värdefullt. Under de två första decennierna löste sällskapet också in folkloristiskt material, för vilket det årligen anslogs medel i sällskapets budget.⁷⁵⁶

Så tidigt som i mars 1885 tog Magnus Gottfrid Schybergson ett första initiativ till aktiv insamling genom att föreslå för Carl Gustaf Estlander att Svenska litteratursällskapet skulle anskaffa friherren och senatorn Lars Gabriel von Haartmans brev, som enligt notiser i tidningspressen blivit tillgängliga för allmänheten.⁷⁵⁷ I sällskapets accessionskatalog finns dock inga spår av dessa brev, vilket skulle antyda att Schybergsons initiativ inte ledde till önskat resultat. Initiativ till insamling kunde också komma från personer utanför litteratursällskapets styrelse, som behövde källmaterial för forskningsändamål. Sommaren 1907 kontaktades sällskapets ordförande Schybergson av författaren Arvid Mörne, som arbetade på ett verk om diktaren och publicisten Emil von Qvanten. Mörne behövde få tillgång till material som förvarades hos en privatperson i Sverige och undrade om det inte låg i Svenska litteratursällskapets intresse att underlätta forskningen kring skalden. Han tänkte sig också att dokument ”som beröra Q:s förhållande till Finland (incl. ryska och polska frihetsrörelser), förr eller senare skola till sällskapet införskaffas i original eller afskrift och, om sådant är görligt, publiceras”. På Mörnes förslag vände sig Schybergson till den potentiella donatorn i Sverige, dock utan framgång.⁷⁵⁸

Gåvor till arkivet och insamlat material anmäldes och kommenterades vid sällskapets styrelsemöten och oftast meddelades såväl donatorns namn som materialets karaktär. I årsberättelsen eller i styrelseprotokollen relaterades det huvudsakliga innehållet i en stor del av breven och tidvis förekom också omnämmanden av korrespondenter i de överlämnade brevsamlingarna, ibland med direkta citat ur enskilda brev. Till exempel i arkivariens årsberättelser för åren 1912–1917 redogjordes för brev skrivna av Carl Gustaf Estlander och det huvudsakliga innehållet i breven relaterades i årsberättelsen eller i sällskapets protokoll.⁷⁵⁹ I slutet av 1800-talet var detta slag av rapportering allmän inom olika vetenskapliga sällskap och rapporteringen om nya källfynd ansågs som en viktig kanal för informations spridning inom vetenskapssamfundet.⁷⁶⁰ Sällskapets vetenskapliga karaktär framhövdes av den diskussion som fördes vid styrelsemötena om både nyinkommet material och olika arkivfynd, såsom brev och historiska aktstycken, som enskilda forskare gjort i arkiv och privata samlingar – även

⁷⁵⁶ Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Historiska och litteraturhistoriska samlingens förvärvsdatabas, SLS. För närmare exempel på donatorer och donationer under det första halvseklet av litteratursällskapets verksamhet se Hakala 2014.

⁷⁵⁷ M.G. Schybergson till C.G. Estlander 10.3.1885, C.G. Estlanders brev, SLSA 252, SLS; Hakala 2014, 247.

⁷⁵⁸ A. Mörne till M.G. Schybergson 25.7.1907 och M.G. Schybergson till C. Bååth-Holmberg 30.7.1907, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS.

⁷⁵⁹ Kutymen att kommentera nyinkommet material fortgick ända till 1951 då man upphörde att protokollföra det inkomna materialet med hänvisning till att det räknades upp i arkivariens årsberättelse. Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 25.1.1951, Styrelsemötesprotokoll, Caa 15, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁷⁶⁰ Dylig rapportering förekom till exempel inom Finska Litteratursällskapets historiska avdelning (Historiallinen osakunta) och efter 1875 inom Finska Historiska Samfundet. Jfr Tommila 1989, 101, 107, 143; Blomstedt 1925a, 49–54; Blomstedt 1925b, 60–78; Tuominen 1975, 44–45.

sådana dokument som man inte hade för avsikt att ge ut. Informationen om nya arkivfynd och donationer till litteratursällskapet nådde ut till forskare och andra intresserade via de tryckta styrelse- och årsmötesprotokollen samt via tidningspressens referat av styrelsemötena (se närmare kapitel III).⁷⁶¹ Även inom andra vetenskapliga samfund som samlade in arkivmaterial var kutymen att anmäla nya donationer vid samfundens sammankomster. Gåvor till exempelvis Finska Fornminnesföreningen anmäldes vid föreningens månadsmöten och offentliggjordes därefter i tidningspressen, på samma sätt som donationerna till Svenska litteratursällskapet.⁷⁶²

I början av 1890-talet började litteratursällskapet dock de facto ägna sig åt aktiv insamling med hjälp av upprop och insamlingskampanjer. Den aktiva insamlingen inom Svenska litteratursällskapet följde samma linjer med insamling av material för forskning i fosterlandets historia som en del av nationsbygget, men med betoningen på det svenska kulturarvet och den inhemska kulturhistorien. År 1894 konstaterade arkivarien Lagerblad i sin årsberättelse att sällskapets strävan varit att ”bärga och bevara alla de minnesmärken af svenskt språk och svensk odling, som otvifvelaktigt ännu måste finnas gömda i talrika bildade hem i vårt land”. Han riktade därför en allmän vädjan till familjer ”hos hvilka svensk kultur nedärfts genom generationer” och önskade att de ”ville med samma deltagande som förr ihågkomma Sällskapet med gåfvor af gamla dokument och i all synnerhet brevsamlingar, hvilkas kulturhistoriska innebörd sålunda kunde komma hela den bildade allmänheten till godo” bland annat genom publicering i sällskapets skrifter. Även Lagerblad förstod att breven kunde ha en känslomässig dimension och uppropet avslutades därför med ett löfte om att handlingarna vid behov kunde returneras efter att de skrivits av.⁷⁶³ På motsvarande sätt vädjade han drygt 15 år senare till potentiella donatorer i städerna och på gamla herrgårdar i olika delar av landet om donationer av brev och handlingar från tiden före den periodiska pressen. I sitt upprop poängterade Lagerblad materialets betydelse för historieforskningen och även att originalhandlingar redan av säkerhetsskäl borde överlämnas till sällskapet för att undgå förstörelse.⁷⁶⁴ Ett varnande exempel var Johan Vilhelm Snellmans brev till Johan Jacob Tengström från 1840-talet, som

⁷⁶¹ Fram till 1924 trycktes styrelse- och årsmötesprotokollen i *Förhandlingar och uppsatser* 1–37, därefter fram till februari 1950 i *Förhandlingar. Ny följd* 1–26. I *Förhandlingar. Följd* 3:1–4 presenterades verksamheten 1950–1953 samt årsmötesprotokollen 1951–1954. Efter detta har inga protokoll tryckts.

⁷⁶² Finska Fornminnesföreningen tog emot både föremål, böcker och arkivmaterial. För insamling av arkivmaterial inom andra vetenskapliga samfund se senare i detta kapitel.

⁷⁶³ Uppropet avslutas med följande ord: ”Skulle hända, att familjer ej ville för alltid afhända sig sådana måhända dyrbara minnen af äldre familjemedlemmar, skulle det dock mycket gagna den inhemska kulturhistorien, om de för någon tid stälde sina dokument- och brevsamlingar till Sällskapets förfogande.” Arkivariens årsberättelse 5.2.1894 (för 1893), FoU 8, 1894. Se även Hultin 1929, 77; Hakala 2014, 248.

⁷⁶⁴ Arkivariens vädjan ingick i sällskapets 25-årsskrift 1910. I slutet av uppropet lyfter han fram säkerhetsaspekterna och hoppas att materialet skulle sändas till litteratursällskapet ”för att antingen stanna i dess ägo, eller för ägarens räkning hållas i dess säkra förvar eller ock blott till dess begagnande överlåtas, så att afskrifter kunde tagas, hvilka i sin mån skulle tjäna forskningen, ifall, såsom tyvärr mer än ofta händer, själfva originalen blifva lågornas rof”. Lagerblad 1910, 151.

med knapp nöd undgick att förstöras i en brand 1906 på vinden hos Tengströms dotter Sofia Kellgren.⁷⁶⁵ Till betydelsen av brev som kulturhistoriskt källmaterial återkom litteratursällskapet i samband med ytterligare ett upprop 1917 då sällskapet, även denna gång på Schybergsons initiativ, ville ”till sitt arkiv söka vinna brev och andra handlingar av kulturhistoriskt intresse”.⁷⁶⁶ Även längre fram under 1900-talet förekom aktiv insamling av person- och kulturhistoriskt arkivmaterial, om än mer oregelbundet. Till exempel i början av 1920-talet försökte Svenska litteratursällskapet, utan framgång, förvärva Runebergs väninna Emilie Björksténs dagbok till Runebergsbibliotekets Runebergsarkiv.⁷⁶⁷

Också i det upprop som sällskapet på Ernst Lagus initiativ riktade till allmänheten 1891 angående äldre och nyare musikkompositioner betonades säkerhetsaspekten. Avsikten var att bevara inhemsk tondiktning för framtida forskning och i Sällskapets arkiv ”bereda en fristad undan förstörelse och glömska åt dessa altför mycket förgättna blad ur vår inhemska konsthistoria.” Resultatet av insamlingen blev dock klen.⁷⁶⁸ Att Svenska litteratursällskapets arkiv dock var ett etablerat begrepp redan i början av 1890-talet visar bland annat ett donationsbrev från 1893 där magister Fredrik Färling erbjuder ”Sv. Litt. sällskapets arkiv” material om byggandet av Sveaborg.⁷⁶⁹

I början av 1900-talet inledde Svenska litteratursällskapet två insamlingskampanjer riktade till allmänheten i Finland och Sverige i första hand med tanke på sin utgivning. Den första kampanjen gällde ännu otryckta brev till Henrik Gabriel Porthan från samtida personer, som eventuellt kunde finnas i privatpersoners ägo.⁷⁷⁰ Inför Magnus Gottfrid Schybergsons arbete med en levnadsteckning över Carl Gustaf Estlander, som avlidit 1910, beslöt sällskapet på motsvarande sätt i september 1912 på Schybergsons initiativ att samla in Estlanders korrespondens. Bakom insamlingen låg enligt Arvid Hultin såväl Schybergsons intresse för ”hugfästade av Estlanders minne” som behovet att få in material för den planerade biografen

⁷⁶⁵ Brevväxlingen utgavs in extenso av Magnus Gottfrid Schybergson följande år och i inledningen hänvisas bland annat till att breven därigenom ”måtte kvarstå för eftervärlden, äfven om en sådan eventualitet, som hotade Snellmans bref, ännu en gång skulle inträffa”. Se närmare Schybergson 1907, 112–224, i synnerhet 113.

⁷⁶⁶ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 24.5.1917, FoU 31, 1918.

⁷⁶⁷ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 16.11.1922, FoU 36, 1923. Se närmare Hakala 2014, 252–256; Först i början av 1940-talet tillsatte Svenska litteratursällskapet en personhistorisk kommission, till vars uppgifter även skulle höra att samla ”tillgängligt material för ett person- och släkthistoriskt arkiv” som skulle utgöra en avdelning i sällskapets arkiv. Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 22.4.1943, *Förhandlingar. Ny följd* 20–21, 1946. Det av personhistoriska kommissionen insamlade materialet förvaras i dag i Svenska litteratursällskapets arkiv under signum SLSA 749.

⁷⁶⁸ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 19.11.1891, FoU 6, 1892; Hultin 1910, 35.

⁷⁶⁹ F. Färling till C. Synnerberg 9.12.1893. Brevet ingår som bilaga till Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 18.1.1894, FoU 8, 1894.

⁷⁷⁰ Hultin 1910, 62. Henrik Gabriel Porthans brev till Mathias Calonius 1791–1796 var den första publikation som utkom i litteratursällskapets skriftserie (SSLS 1, 1886; del 2. 1797–1800, SSLS 5, 1886; utgivna av Wilhelm Lagus). Calonius brev till Porthan 1793–1800 utgavs av Wilhelm Lagus i sällskapets skriftserie 1902 (SSLS 55). Uppropet gällde en planerad utgivning av brev från samtida till Porthan och Svenska litteratursällskapet ville få tillgång till tidigare opublicerade brev som ett komplement till de brev från samtida som hittats i den så kallade Porthanska kistan i Kejsarliga Alexanders-universitetets allmänna bibliotek (1902). Steinby 1982, 9.

över Estlander. Genom insamlingen ville litteratursällskapet få in en så fullständig samling som möjligt av Carl Gustaf Estlanders brev till personer i Finland och Sverige.⁷⁷¹

Insamlingarna genomfördes med hjälp av upprop i pressen, i det senare fallet också genom att kontakta personer som kunde tänkas ha mottagit brev av Estlander. I breven informerades om olika sätt att överlämna breven och om möjligheten till förbehåll beträffande användningen av materialet. Att det var omöjligt att samla ihop alla brev från Estlander kan illustreras av arkitekten Jac. Ahrenbergs meddelande om att Estlanders tidiga brev till honom från tiden i Uleåborg brunnit upp och att en del andra skingrats för vinden: ”Tyvärr höll jag ej min hand öfver brefven vid denna tid. De kommo och de gingo, några skänkte jag bort till vänner och samlare.”⁷⁷²

De första donationerna av brev av Estlanders hand lämnades in redan en månad efter uppropet, till styrelsens oktobermöte 1912.⁷⁷³ Att få de potentiella donatorerna att samarbeta var dock inte alltid så lätt. Som exempel kan nämnas en förfrågan 1916 om brev från Carl Gustaf Estlander till Albert Edelfelt, som besvarades av konstnärens hustru Ellan von Born (före detta Edelfelt) med en kort biljett där hon meddelade att de enstaka brev som eventuellt kunde finnas var inpackade och dessutom inte var av intresse ”emedan jag i så fall skulle ha minne deraf, så sent som 1890-talet”.⁷⁷⁴ På det hela taget var kampanjen dock en framgång och resultatet blev en relativt komplett samling av Estlanders brev, som belyser de politiska och kulturhistoriska förhållandena i Finland under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Under några år mellan 1913 och 1917 kom breven att utgöra arkivets huvudsakliga accessioner.⁷⁷⁵

Det historiska eller litterära material som litteratursällskapet samlade in eller tog emot som gåva infördes i sällskapets samlingar, ibland dock först efter att det bearbetats för utgivning. I ett flertal fall returnerades originalen på begäran, såsom till possessionaten Johan August Ramsay i Bjärnå och Tomas Erik Adlercreutz på Sjundby gård, vilka efter några års väntan på 1880-talet önskade återfå de inlånade handlingarna.⁷⁷⁶ Så sent som 1911 önskade i sin tur ombudsmannen i Hangö, apotekaren Nils Adolf Lindsay von Julin på motsvarande sätt

⁷⁷¹ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 19.9.1912, FoU 26, 1913; Hultin 1927, 68–70; Hultin 1935, 8–9; Dahlberg 1935, 122–125. Angående insamlingskampanjen se närmare Hakala 2014, 249–251.

⁷⁷² I samma brev överlämnar Jac. Ahrenberg dock de återstående breven (20) och vykorten till litteratursällskapet via Schybergson. J. Ahrenberg till M.G. Schybergson 22.12.1913, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS.

⁷⁷³ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 17.10.1912, FoU 26, 1913. Den första brevdonationen till följd av insamlingen består enligt arkivets accessionskatalog 17.10.1912 av ett brev från Carl Gustaf Estlander till Walter Hoving 1876, ett brev till Arne Jörgensen 1907 och två brev till Reinhold Jägerhorn 1909–1910. Breven ingår i C.G. Estlanders utgående korrespondens, SLSA 181, SLS.

⁷⁷⁴ E. von Born till M.G. Schybergson 1.2.1916, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS.

⁷⁷⁵ År 1915 hade Svenska litteratursällskapet tagit emot 300 brev och ett antal brevkort av Estlander, de flesta i original. Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 17.10.1912, FoU 26, 1913; Hultin 1935, 8–9; Dahlberg 1935, 122–123.

⁷⁷⁶ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 16.12.1886, FoU 2, 1887 samt 21.4.1887, FoU 3, 1888; SLSA 12, SLSA 8, se närmare Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS. De ifrågavarande handlingarna rörande Anjalamanen, överste Johan Henrik Hästesko samt historisk-politiska anteckningar av Henrik Tomas Adlercreutz 1743–1796 utgavs i FoU 5, 1891 och SLS 8, 1887.

Botaren Lovisa Törndal, "Lurkun" i Kimo intervjuas av Svenska litteratursällskapets fältstipendiat Valter W. Forsblom 1916 om sjukdomsbesvärjelser och omlagelser. Forsblom redigerade senare volymen om magisk folkmedicin (1927) i *Finlands svenska folkdiktning*. SLS 267 Sjukdomsbesvärjelser och omlagelser i Syd-Österbotten IV, Svenska litteratursällskapet i Finland.

återfå ”de John Julins reseberättelser jag lämnade Eder till låns, för att genomgå för Svenska litteratursällskapets räkning”.⁷⁷⁷ Före återbördandet hade handlingar i ett flertal fall skrivits av för tryckning, vilket delvis förklarar den stora mängden avskrifter i sällskapets manuskript-samling under det första kvartseket. Av de 167 samlingar som registrerades i accessionskatalogen 1885–1910 består 55 av avskrifter, vilka enligt Elis Lagerblad dock hade ett värde för forskningen eftersom de för det mesta var gjorda efter tidigare otryckta manuskript.⁷⁷⁸

Traditionsinsamlingen

Som tidigare framgått kom arbetet med att dokumentera den ”försvinnande” svenska folk-kulturen och de svenska folkliga traditionerna i Finland igång redan 1885, då den första samlingen med traditionsmaterial spontant lämnades in till litteratursällskapet av svenska österbottiska studenter. Insamlingen av traditionsmaterial i sällskapets egen regi organiserades och koordinerades av den tidigare nämnda Folkloristiska kommittén, som till en början hade hand också om den språkvetenskapliga insamlingen (dialekter och ortnamn). År 1910

⁷⁷⁷ N.A. Lindsay von Julin till E. Lagerblad 29.8.1911, Arkivariens korrespondens Fad 2, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁷⁷⁸ Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS. Lagerblad 1910, 126.

lyftes den språkvetenskapliga insamlingen fram och en egen språkvetenskaplig kommitté grundades för att handha undersökningen av dialekter och ortnamn, enligt samma mönster som Folkloristiska kommittén. Insamlingen av ortnamn, som skedde enligt en separat insamlingsinstruktion utarbetad av Axel Olof Freudenthal, var omfattande under perioden 1900–1920, men avtog under de följande decennierna.⁷⁷⁹

Insamlingsstipendier utannonserades i tidningspressen en gång om året och stipendiaterna, som utfört sitt arbete i enlighet med direktiven i de olika insamlingsformulären, förväntades inlämna såväl uppteckningar som en detaljerad fältdagbok till Svenska litteratursällskapet efter utfört arbete. Efter detta vidtog en ingående granskningsprocess. Stipendiaterna, som kunde vara såväl studenter som yrkesarbetande med många arbetsuppgifter (till exempel lärare, postföreståndare), blev med tiden experter på sina områden. I insamlingsverksamheten favoriserades stipendiater som var från den trakt som skulle undersökas och kände de lokala förhållandena. Motiven för att ansöka om insamlingsstipendium kunde variera från idealistisk lokalpatriotism och beundran för sällskapets verksamhet till möjligheten att kunna förtjäna sitt uppehälle under sommarmånaderna under vistelse i hemtrakten.⁷⁸⁰ I början av 1910-talet slutade litteratursällskapet att utlysa stipendierna i tidningspressen och övergick till att låta ”kompetenta fackmän” ha hand om insamlingen enligt noggranna anvisningar.⁷⁸¹

I början av 1890-talet började Svenska litteratursällskapet i anspråkslös form även samla in material på annat sätt med hjälp av en frågelista⁷⁸² utformad som en pristävling. Resultatet blev dock klent och frågelistan förnyades 1907, också denna gång utan större framgång. Den egentliga frågelistverksamheten inom sällskapet kom i gång på allvar först på 1930-talet. I början av 1900-talet kom även tekniska nyheter med i bilden då den första samlingen med fotografier inlöstes till litteratursällskapet, som vaknade till insikt om fotograferingen som dokumentationsmetod.⁷⁸³

Kvalitetskontroll och bedömning av materialets värde

Allt material som samlades in eller erbjöds Svenska litteratursällskapet, såväl historiskt och litterärt material som traditionsmaterial, gick igenom en ingående granskningsprocess innan det infogades i ”samlingarna”. Utgångspunkten var att det material som förvarades i sällskapets arkiv skulle utgöra källor för forskningen och vara såväl av allmänt intresse som historiskt relevant. Redan i den första årsberättelsen framgår att merparten av de handlingar

⁷⁷⁹ Instruktionen publicerades i *Förhandlingar och uppsatser* 1899, då stipendier för ortnamn infördes. Gustavsson 2014, 201, 207; Ekrem 2014, 74.

⁷⁸⁰ Ekrem 2014, 47, 59, 62, 67; Österlund-Pöttsch & Ekrem 2008, 57–58.

⁷⁸¹ Lagus 1910b, 185.

⁷⁸² Insamlingen 1893 gällde etnografiska benämningar kring temat fiske, som skulle utnyttjas för en etnografisk ordbok.

⁷⁸³ Fotografierna hade tagits av Gabriel Nikander, sedermera professor i kulturhistoria och folklivsforskning vid Åbo akademi, som i sin ungdom var en pionjär på dokumentationsfotograferingsområde. Ekrem 2014, 52–54, 73–74.

och manuskript som inlämnats till litteratursällskapet under 1885 genomgått granskning och under de första årtiondena var det i första hand enskilda styrelsemedlemmar eller en av styrelsen utsedd granskningskommitté som avgjorde om sällskapet tog emot eller löste in material. I mitten av 1910-talet förbehöll sig sällskapet för första gången rätten att gallra ut så kallat värdelöst material som ett villkor för att ta emot en erbjuden donation (se närmare kapitel III).⁷⁸⁴ Även inom andra vetenskapliga samfund förekom motsvarande slag av kvalitetsgranskning beträffande insamling och bedömning av material.⁷⁸⁵

Också traditionsmaterialet genomgick en noggrann kvalitetskontroll. Vid sällskapets styrelsemöten refererades ingående om insamlingsarbetet och hur det framskred. När materialet var insamlat inlämnade stipendiaten materialet och sin fältberättelse till litteratursällskapet, varefter granskningen vidtog. I praktiken delades materialet upp mellan Ernst Lagus och Axel Olof Freudenthal, som båda var medlemmar i Folkloristiska kommittén och hade makt att avgöra vad som ansågs vara ”rätt” tradition.⁷⁸⁶ Carola Ekrem har konstaterat att granskningen, som utöver stipendiatverksamheten även omfattade material som spontant lämnades in till sällskapet, ofta innebar en verklig närläsning av det inkomna materialet. Det nya vägdes mot vad som tidigare gjorts på området, bedömdes och godkändes eller förkastades. Det rådde en klar uppfattning om vilket slag av material Svenska litteratursällskapet ville ha och hur det skulle se ut och det gällde för stipendiaten att hitta material som inte upptecknats tidigare och förteckna det korrekt. Under 1800-talet var också en detaljerad fältdagbok en förutsättning för att stipendiatens samling skulle bli godkänd. Ur fältberättelserna framgår att insamlingen byggde på strikta urval och en klar bild av vad som enligt litteratursällskapet var värt att samla in och vad som kunde lämnas obeaktat. Trots detta kunde granskarna ibland vara mycket hårda i sin kritik. Lagus som var en sträng granskare kunde till exempel anse att en samling var ”värdelös” och att insamlaren ”icke varit sin uppgift vuxen”.⁷⁸⁷ Som tidigare nämndes övergick Svenska litteratursällskapet efter det första kvartseket till att anlita fackmän för att höja kvaliteten på det insamlade materialet.

När insamlingsprocessen var slutförd skulle forskarna få tillgång både till traditionsmaterialet och till de historiska och litterära samlingarna. År 1908, sedan i synnerhet det folkloristiska materialet vuxit kraftigt, började arkivet hålla öppet tre timmar i veckan. I mitten av 1890-talet hade Ernst Lagus framfört som sin vision att det insamlade traditionsmaterialet skulle utformas till ett slags ”centralarkiv” för det svenskspråkiga folkloristiska materialet i landet och 1908 föreslog han att det traditionsvetenskapliga materialet skulle ges ut i tryck och presenteras

⁷⁸⁴ Svenska litteratursällskapets årsberättelse 5.2.1886 (för 1885), FoU 1, 1886; De erbjudna donationerna var arkiven efter två nerlagda skolor. Protokoll förda vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöten 14.5.1914 och 24.9.1914, Styrelsemötesprotokoll, Caa 5, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁷⁸⁵ Inom Finska Litteratursällskapet fanns olika sakkunnigorgan, såsom Kaunokirjallinen valiokunta (Skönlitterära utskottet), Kansatieteellinen valiokunta (Etnografiska utskottet) och Runoustoimikunta (Diktcommissionen), vilka var av stor betydelse både för insamlingen av material och för bedömningen av det insamlade materialets värde. Den svenska översättningen av organens namn är min egen. Peltonen 2021a, 214.

⁷⁸⁶ Ekrem 2014, 50–52.

⁷⁸⁷ Ekrem 2014, till exempel 42, 47, 49-50, 67; Österlund-Pöttsch & Ekrem 2008, 49–51; Burjam 1935, 203.

för en bredare allmänhet i bokserien *Finlands svenska folkdiktning*. Enligt honom var det inte meningsfullt att materialet förvarades ”i arkivernas gömmor” och till följd av sin svårtillgänglighet kunde utnyttjas endast av enstaka forskare. Tio år senare framhöll Lagus efterträdare Karl Robert Villehad Wikman att det folkloristiska arkivet både ville tjäna den vetenskapliga forskningen och vara en förenande länk mellan bygdeforskare i olika delar av det svenska Finland.⁷⁸⁸

Insamling inom andra vetenskapliga samfund och begynnande samarbete

Som tidigare framgått ägnade sig även andra vetenskapliga samfund, såsom Finska Litteratursällskapet, Finska Historiska Samfundet och Finska Fornminnesföreningen, under den undersökta perioden åt insamling av kulturhistoriska vittnesbörd och historiskt källmaterial för forskningen i landets historia. Denna insamlingsverksamhet hade påbörjats redan före 1885 då Svenska litteratursällskapet i Finland grundades. Finska Litteratursällskapet hade redan 1859 vänt sig till allmänheten med ett upprop om att sända in dokument, brev och anteckningar som belyste i synnerhet händelserna under 1808 års krig – delvis till följd av det intresse för kriget som 50-årsminnet 1858 väckt, liksom senare också den finska översättningen av *Fänrik Ståls sägner*. Avsikten var att samla in olika slag av ”skriftliga lämningar” och genom att förvara dem på ett ställe för forskningens behov rädda dem undan förstörelse. Under 1800-talet koncentrerade sig Finska Litteratursällskapets insamling av litterärt och kulturhistoriskt material uttryckligen på manuskript och brev.⁷⁸⁹ Även Finska Historiska Samfundet ägnade sig från grundandet 1875 åt insamling av dokument, inlösning av material och mottagande av donationer till sitt arkiv, såväl originalhandlingar och kartor som privata brev, dagböcker och biografiska anteckningar. Grundplåten till Finska Historiska Samfundets arkiv utgjordes av de manuskriptsamlingar som Historiska avdelningen vid Finska Litteratursällskapet donerat till samfundet 1875.⁷⁹⁰

Som jämförelse med Svenska litteratursällskapets syftesparagraf i stadgarna från 1885 kan nämnas att Finska Fornminnesföreningen enligt sina stadgar från 1870 hade som ändamål att ”uppdaga, samla samt från förstörelse och glömska bevara fosterlandets konst- och fornlemningar, dess sång och saga samt väcka intresse hos det Finska folket för dess minnen”, vilket även inbegrep insamling av såväl folklore som kulturhistoriska manuskript, brev och handlingar.⁷⁹¹ Även Fornminnesföreningen vände sig till medlemskåren och allmänheten med upprop som trycktes och spreds, bland annat via tidningspressen. Som exempel kan nämnas

⁷⁸⁸ Hakala 2014, 290; Österlund-Pötzsch & Ekrem 2008, 56, 64–66; Ekrem 2014, 71, 93. I Svenska litteratursällskapets 50-års skrift 1935 framhåller ordföranden för Folkloristiska kommissionen Fritz Burjam på motsvarande sätt också de etnologiska samlingarnas betydelse för den vetenskapliga etnografiska forskningen. Burjam 1935, 218.

⁷⁸⁹ Peltonen 2021a och Peltonen 2014; Blomstedt 1931, 6–7; Hakala 2014, 252.

⁷⁹⁰ För insamlingen inom Finska Historiska Samfundet se Blomstedt, Kaarlo, ”Historiallisen Osakunta (1864–1875)” och i synnerhet Blomstedt, Kaarlo, ”Suomen Historiallinen Seura 1875–1925”, 131–150, 207–213. Båda artiklarna ingår i Historiallinen Arkisto 33 (1925).

⁷⁹¹ Neovius 1890, 151; Tallgren 1920, 18.

föreningens upprop i december 1891 angående gamla brevsamlingar, där medlemmar och andra ”hwilka inse enskilda brefwexlingars värde för den framtida forskningen” uppmanades att rädda breven från förstörelse på vindar och i andra gömmor eller från att brännas upp till följd av finkänslighet eller bristande insikt om brevens historiska värde.⁷⁹² I uppropet efterlyste föreningen också nyare brevväxlingar, som vid behov kunde förseglas för en viss tid av familje- eller politiska skäl. Uppropet avslutades med en försäkran om att de insända brevsamlingarna endast kommer att få användas för att belysa den fosterländska historien. Föreningens ordförande Johan Reinhold Aspelin, som formulerat uppropet, framhöll att gåvogivaren genom att sända breven till Fornminnesföreningens samlingar gagnar den fosterländska forskningen och på samma gång hedrar brevskrivarens minne. En intressant detalj i uppropet är konstaterandet att personer som förstört brev av finkänslighet ”förbisett att för den enskilde personens hemligheter ingen annan kunnat hafwa något intresse än hans egen samtida umgängeskrets”. Han konstaterar också att historieforskaren ”som skildrar folkets lif, har allra minst intresse för dessa tillfälligheter i hwar och en människas lif”.⁷⁹³ Fornminnesföreningen upprätthöll inte något arkiv utan hade redan från början beslutat att överlåta alla eventuella mottagna handlingar till Statsarkivet.⁷⁹⁴ Senare resultatlösa insamlingsförsök och bristande intresse för fortsatt insamling bidrog till att föreningen 1920 placerade en del av de inkomna brevsamlingarna i Helsingfors universitetsbibliotek, som i detta skede blivit en central förvaringsplats för brevsamlingar.⁷⁹⁵ Inom Fornminnesföreningen och andra vetenskapliga samfund som samlade in arkivmaterial var kutymen, som tidigare nämnts, att nya donationer anmäldes vid samfundens sammankomster och offentliggjordes därefter i tidningspressen, på samma sätt som donationerna till Svenska litteratursällskapet i Finland.⁷⁹⁶

⁷⁹² Aspelin, J.R., Upprop till allmänheten rörande brefsamlingar, *Hufvudstadsbladet* 24.12.1891; Motsvarande synpunkter framfördes även långt senare av litteratursällskapets arkivarie Ragnar Dahlberg i sällskapets 50-årskrift 1935, där han underströk brevsamlingarnas och de enskilda brevens värde som källmaterial för historieforskningen och konstaterade att detta källmaterial ”genom tillskyndan av personer, vilka saknat blick för brevens betydelse, gått upp i rök”. Dahlberg 1935, 142.

⁷⁹³ Aspelin, J.R., Upprop till allmänheten rörande brefsamlingar, *Hufvudstadsbladet* 24.12.1891.

⁷⁹⁴ Under den undersökta perioden överlät Fornminnesföreningen insamlat material till Statsarkivet 1872, 1916 och 1920. På motsvarande sätt överläts folkloristiskt material (gåtor, ordspråk, dikter) till Finska Litteratursällskapet. Tallgren 1920, 37–39.

⁷⁹⁵ Uppropet 1891 ledde till endast några få donationer. Några år senare inköpte Fornminnesföreningen dock Carl Axel Gottlunds brevsamling och 1907–1909 samlade fröken Emmy Stenbäck med ekonomiskt bidrag från föreningen in en större mängd brev från herrgårdar i Hattula–Hauhotrakten och i sydvästra Finland. Tallgren 1920, 85–86.

⁷⁹⁶ I slutet av 1870-talet tog Finska Fornminnesföreningen emot bland annat en donation bestående av brev och handlingar som tillhört generalmajor Hans Henrik Gripenbergs adjutant i 1808 års krig, August Fredrik Palmfelt. Se närmare C. Armfelt till C.G. Estlander 20.2.1877, C.G. Estlanders brev, SLSA 252, SLS; Till exempel efter månadsmötet 28.9.1899 informerades om donationer av handlingar från 1600-, 1700- och 1800-talen, bland annat privata brev från 1700-talet. Någon månad senare efter mötet 16.11.1899 informerades om handlingar rörande medlemmar av släkten Mellin och brev från Johan Vilhelm Snellman. *Nya Pressen* 4.10.1899 och 19.11.1899; Också vid Finska Litteratursällskapets möten presenterades erhållna donationer, som under de första decennierna förutom insamlad folklöre, manuskript, böcker, kartor och manuskript kunde bestå av olika slags föremål. Krohn 1931, 31–33.

Att Svenska litteratursällskapet tog intryck av de andra vetenskapliga samfundens insamlingsverksamhet förefaller sannolikt. Magnus Gottfrid Schybergson, som från och med mitten av 1890-talet var i ledande ställning inom litteratursällskapet, var även ordförande för Finska Historiska Samfundet 1889–1890 och 1897–1898.⁷⁹⁷ I det undersökta materialet har det dock inte påträffats några gemensamma upprop mellan litteratursällskapet och de övriga vetenskapliga samfunden före 1910-talet – eventuellt till följd av de centrala samfundsaktörernas divergerande språkideologiska syn.⁷⁹⁸ I början av 1900-talet förekom dock ansatser till samarbete mellan de vetenskapliga samfunden i insamlingsfrågor. Svenska litteratursällskapet inledde 1909 insamling av nyländska ortnamn ur gamla handlingar i Statsarkivet, som basmaterial för en förteckning över det äldre namnskicket i Finland som skulle betjäna namnforskningen.⁷⁹⁹ Inom litteratursällskapet såg man dock tolkningen av ortnamnen som en viktig nationell uppgift och ansåg att insamlingen borde beröra ortnamn i samtliga dokument som gällde Finland, vilket förutsatte ett samarbete mellan alla vetenskapliga samfund som ägnade sig åt historia och språkforskning. Idén vann genklang och en gemensam ortnamnskommitté med representanter för sju vetenskapliga samfund tillsattes (Svenska litteratursällskapet i Finland, Finska Litteratursällskapet, Finska Vetenskaps-Societeten, Sällskapet för Finlands geografi, Historiska Samfundet, Finsk-Ugriska Sällskapet, Finska Fornminnesföreningen). Trots att ortnamnsforskningens betydelse ur kameral synvinkel betonades erhöll samfunden inget statsunderstöd för företaget före 1918.⁸⁰⁰

Ett annat initiativ till samarbete i insamlingsfrågor togs av Finska Historiska Samfundet i mitten av 1920-talet. Via ett systematiskt insamlingsarbete ville samfundet ta tillvara både muntlig tradition som höll på att försvinna och 1800-tals handlingar av historiskt källvärde i privat ägo. I samarbete med Finska Fornminnesföreningen, ”Utskottet för hembygdsforskning” och Svenska litteratursällskapet i Finland skulle samfundet ansöka om statsunderstöd för ändamålet. Från Finska Historiska Samfundets sida var tanken att organisationerna också skulle bidra med egna medel till insamlingsarbetet. Svenska litteratursällskapets styrelse beslöt efter längre diskussion att delta endast med ett stipendium om 3500 mk för insamling av källmaterial i Helsinges socken.⁸⁰¹

⁷⁹⁷ Blomstedt 1925b, 218.

⁷⁹⁸ Finska Litteratursällskapet och Finska Fornminnesföreningen leddes av de finsksinnade historikerna Yrjö Koskinen (ordförande 1874–1892) respektive Johan Reinhold Aspelin (ordförande 1885–1915).

⁷⁹⁹ Insamlingen av svenska ortnamn skedde genom systematisk excerpering av först nyländska och senare åländska ortnamn ur handlingarna i Statsarkivet. Arbetet som utfördes av statsarkivarien Reinhold Hausens dotter Greta Hausen resulterade småningom i verken *Nylands ortnamn I–III. Deras former och förekomster till år 1600* (1920–24) och *Ålands ortnamn. Deras former och förekomster till år 1600* (1928), vilka utgavs av Svenska litteratursällskapet.

⁸⁰⁰ Se närmare broschyren *Svenska Litteratursällskapet i Finland, dess uppgifter och dess verksamhet* 1919; Pipping 1935, 188–189; Steinby 1985b, 192–193, 292 och Gustavsson 2014, 209.

⁸⁰¹ Blomstedt 1925b, 150–155; Leino-Kaukiainen 2019, 341–342; Litteratursällskapets funktionärer hade föreslagit att man i stället för att bevilja medel för insamling av material i samarbete med de övriga samfunden skulle tillsätta en historisk kommission, som i anslutning till Finska Historiska Samfundets insamlingsplan självständigt skulle sända ut stipendiater för att samla in historiskt material i svenskbygderna. Sällskapets styrelse godkände dock inte detta förslag. Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets funktionärsmöte 16.5.1925, Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 16.5.1925 samt Svenska litteratursällskapets årsberättelse 5.2.1926 (för 1925), *Förhandlingar. Ny följd* 2, 1926.

Arkivmaterialet – ett uttryck för det svenska kulturarvet i Finland?

Ett viktigt mål för Svenska litteratursällskapet i Finland var att befästa den svenska bildningens och kulturens plats i den finska nation som höll på att ta form i slutet av 1800-talet. Som tidigare nämnts var litteratursällskapets insamling av ”vittnesbörden om den svenska kulturens uppkomst och utveckling i Finland” i hög grad en insamling med ideologiska förtecken (se närmare kapitel V). Med hjälp av det insamlade arkivmaterialet hoppades sällskapet kunna (be)visa vad det svenska kulturarvet betytt för nationen som helhet och vilka resultat den svenska bildningen i landet åstadkommit.

Vilket var då de facto det material som Svenska litteratursällskapets styrelse ansåg vara uttryck för det svenska kulturarvet och tillräckligt värdefullt för att bevaras i sällskapets arkiv för framtiden? Att arkivmaterialet skulle kunna utgöra källor för forskningen var en klar utgångspunkt, men även att det material som förvarades i arkivet skulle intressera ”en bildad allmänhet”. I kapitlet om riktlinjerna för litteratursällskapets insamling utreddes vilka slag av dokument och handlingar som sällskapet var intresserat av. Hur syftet med insamlingen förverkligades belyses bland annat i arkivariernas redogörelser över arkivbeståndets tillväxt i de så kallade minnesskrifter som utgavs i samband med sällskapets 25- och 50-årsjubileer 1910 och 1935.⁸⁰²

Som tidigare framgått samlade Svenska litteratursällskapet under de första decennierna vid sidan av det folkloristiska materialet in främst historiska handlingar och brev av kulturellt och politiskt betydelsefulla personer, författare och stormän. År 1910 bestod arkivbeståndet således av brev och handlingar av kulturhistoriskt och krigshistoriskt slag, handlingar som belyste sociala förhållanden och samhällslivet, samtidskildringar, samlingar med autografiskt och biografiskt värde, samlingar med vetenskapligt innehåll, litterära kvarlätenheter, brev-samlingar, genealogiska anteckningar och memoarverk. De enskilda ”samlingarna” varierade kraftigt i storlek från enstaka manuskript, dokument eller brev till brev- och manuskriptsamlingar och personarkiv kring någon hyllmeter. I arkivbeståndet ingick en relativt stor mängd avskrifter som enligt sällskapets arkivarie Elis Lagerblad försvarade sin plats i arkivet.⁸⁰³ Vid donationstillfället utgjorde avskrifterna nytt material för historieforskningen som inte annars hade varit tillgängligt.⁸⁰⁴ Fram till år 1920 ökade antalet äldre historiska dokument knappt alls, medan enskilda brev och brevsamlingar ”av allmänt intresse” samt några manuskriptsamlingar enligt arkivarien utgjorde merparten av arkivets nyförvärv.⁸⁰⁵

⁸⁰² Lagerblad 1910, 123–151; Dahlberg 1935, 117–150.

⁸⁰³ Av 167 accessionerade samlingar 1885–1910 bestod 55 av avskrifter (drygt 30 procent).

Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Hakala 2014, 264.

⁸⁰⁴ Detta gällde till exempel arkivforskaren Karl Gabriel Leinbergs avskrifter av handlingar rörande ordenssällskapen i Finland, som överlämnades till Svenska litteratursällskapet 1908. SLSA 152, Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Lagerblad 1910, 123–151, speciellt 126, 149; Hakala 2014, 311, 316–317.

⁸⁰⁵ Dahlberg 1935, 117–142; Hakala 2014, 311.

Exempel på historiska handlingar som sällskapet tog emot i original eller avskrift under den första tioårsperioden är handlingar rörande främst 1808–1809 års krig⁸⁰⁶ och senare hälften av 1700-talet⁸⁰⁷, bland annat handlingar rörande Anjalaförbundet och Gustaf III:s krig 1788–1790. Bland brevsamlingarna finns exempelvis 170 brev främst från senare hälften av 1800-talet till rektor Carl Wilhelm Ahrenberg i Viborg, vilka enligt arkivarien redan 1910 var värdefulla då de innehöll ”uttalanden i dagens frågor af mer än tjugu personer med litterärt och medborgerligt anseende”, bland dem historieskrivaren professor Anders Fryxell, riksarkivarien Johan Jakob Nordström, författarinnan Fredrika Runeberg, senatorerna Johan Philip Palmén och Victor Furuhjelm samt professorerna Nils Abraham Gylden och Johan Vilhelm Snellman.⁸⁰⁸ Också andra brev från samma tid som skrivits av ”betydande personer och beröra många viktiga litterära och politiska förhållanden i vårt land” ansågs vara av ett ”icke ringa” värde som skulle öka med tiden.⁸⁰⁹ Donationen av Carl Gustaf Estlanders mottagna brev 1920 utgjorde i sin tur enligt sällskapets dåvarande arkivarie ”den största och måhända värdefullaste brevsamling” arkivet någonsin erhållit med över 500 brevskrivare i Finland, Skandinavien och Europa, främst personliga vänner, vetenskapskolleger samt konstnärer och författare, det vill säga ”flere märkliga personer”.⁸¹⁰

Till övrigt arkivmaterial som litteratursällskapet under de första decennierna karakteriserade som *kulturhistoriskt värdefullt* hör skalden Josef Julius Wecksells⁸¹¹ litterära kvarlåtenskap med såväl tryckta som otryckta dikter samt prosten Carl Edvard Aspelunds memoarer, som omspannar en stor del av 1800-talet. Lagerblad konstaterade att memoarverket – som vid överlåtandet 1907 var det enda i sitt slag i manuskriptsamlingen – kunde erbjuda ”många detaljer till belysande af tidens lif och åskådningssätt”, i synnerhet som prosten rörde sig flitigt i musikaliska, litterära och konstnärliga kretsar.⁸¹² Även rätt udda material, såsom politiska nidvisor och pamfletter (1791) och personliga anteckningar såsom ”Minne af Orientaliska krigets början”, ansågs värdefulla som kulturhistoriska dokument och infördes i litteratursällskapets arkiv.⁸¹³

⁸⁰⁶ Handlingar rörande Finska kriget är bland annat namnrullor och förteckningar av olika slag (SLSA 3 och 4) samt brev och ämbetsskrivelser under pågående krig, såsom brev från Mauritz Klingspor, Carl Johan Adlercreutz och Johan August Sandels till överstelöjtnanten Gustaf Wilhelm Conradi (SLSA 19).

⁸⁰⁷ Bland 1700-talshandlingarna finns till exempel landshövdingen Karl Adolf Möllersvärdts (1744–1823) ”efterlämnade papper” (SLSA 9) med brev bland annat från Mauritz Klingspor och Gustaf III samt avskrifter av brev och handlingar med anknytning till Anjalamannen Johan Henrik Hästesko (1741–1790; SLSA 12).

⁸⁰⁸ Breven var en donation av Carl Wilhelm Ahrenbergs son, arkitekten Jac. Ahrenberg 1886 (SLSA 29); Lagerblad 1910, 129; Hakala 2014, 12.

⁸⁰⁹ Arkivariens årsberättelse 5.2.1911 (för 1910), FoU 24, 1911; Hakala 2014, 312.

⁸¹⁰ SLSA 252; Dahlberg 1935, 29–130; För ytterligare exempel se Hakala 2014, 311–324

⁸¹¹ Donation 1892 (SLSA 70); Lagerblad 1910, 134.

⁸¹² SLSA 146; Lagerblad 1910, 148–149; Hakala 2014, 312.

⁸¹³ SLSA 65 (politiska nidvisor och pamfletter), inkom 1891. Lagerblad 1910, 134; SLSA 238 (”Minne af Orientaliska krigets början” av kapten A.F. Bergström om Borgåskonertens *Victors* seglats 1854), inkom 1919. Enligt arkivarien visade anteckningarna bildningsgraden hos dåtidens skeppare och gav en ”antagligen mycket typisk bild av den behandling som, våra af engelsmännen tillfångatagna sjömän rönte”. Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 23.1.1919, FoU 32, 1919; Hakala 2014, 313.

Till material som skulle prioriteras vid insamlingen hörde även handlingar rörande undervisningsväsendet, vilket även inkluderade arkiven efter de två nedlagda skolorna, Privata svenska reallyceum för gossar och flickor i Kuopio och Privata svenska flickskolan i Fredrikshamn, vilka Svenska litteratursällskapet tog emot 1914. Sällskapet ansåg att de omfattande arkiven var värdefulla bidrag till den svenska skolans historia i Finland, men tog, som tidigare nämnts, emot arkiven med villkoret att ”värdelöst material” skulle få utgallras.⁸¹⁴

Bilden av vad Svenska litteratursällskapet under början av sin verksamhet ansåg vara värdefulla vittnesbörd kan förtydligas ytterligare genom en granskning av det material som sällskapet köpt eller löst in till arkivet. Under de två första decennierna inlöstes främst folkloristiskt material (6 arkivsamlingar), men under perioden fram till 1920 inlöste eller köpte litteratursällskapet även historiskt, kulturhistoriskt och genealogiskt material (8 arkivsamlingar). Den första kulturhistoriska samlingen (inköpt 1903) bestod av statistik över Nya Svenska Permanenta Teatern i Helsingfors gällande repertoar, personal med mera under perioden 1867–1900.⁸¹⁵ Inom litteratursällskapets styrelse fanns intresse för teaterfrågor och hedersordföranden Carl Gustaf Estlander hade under en lång tid varit engagerad i direktionerna för Nya teaterhuset, teaterskolan i Helsingfors och Nya permanenta teatern och var en av initiativtagarna till bildande av en garantiförening för Svenska teaterns fortbestånd.⁸¹⁶ Under 1910-talet köptes även brev av kända författare och kulturpersoner, såsom Karl August Tavaststjerna och Jac. Ahrenberg, en genealogisk undersökning gällande släkten Wessel i Finland och på förslag av statsarkivarie Hausen 1908 en beskrivning av Kimito kyrka författad av folkskolläraren Nils Oskar Jansson.⁸¹⁷

Av det ovan beskrivna kan man dra slutsatsen att Svenska litteratursällskapet under de första decennierna var rätt generöst med vad som ansågs falla inom ramen för vittnesbörderna om den svenska kulturens uppkomst och utveckling i Finland. Det insamlade och mottagna arkivmaterialet var mer varierande än vad rådande personarkivkanon skulle ha föreskrivit, men i arkivariernas beståndsoversikter förekommer tidvis en viss självkritik gällande det mottagna materialet och kommentarer om de enskilda arkivsamlingarnas värde. Kritiken gäller i första hand material som inte var tillräckligt kvalitativt för att kunna utgöra basmaterial för vetenskaplig forskning, det vill säga stödde sig på sekundära källor eller innehöll mer ”känslösa

⁸¹⁴ SLSA 196, 197; Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 14.5.1914, Styrelsemötesprotokoll, Caa 5; Arkivariens årsberättelse 5.2.1915 (för 1914), FoU 28, 1915; Hakala 2014, 313; Angående gallringen av materialet se kapitel III, ”Arkivaktörernas makt...”

⁸¹⁵ Statistiken var sammanställd av fröken Emelie Degerholm (SLSA 127), Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 16.4.1903, FoU 17, 1904.

⁸¹⁶ Se närmare Schybergson 1916, 524–525; Förslaget att lösa in materialet framfördes dock av styrelsemedlemmen Fridolf Gustafsson, som i *Nordisk familjebok* 1909 (spalt 699) karakteriserades som ”ivrigt verksam för den svenska kulturens bevarande i Finland”.

⁸¹⁷ SLSA 185, 239, 240. Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Protokoll fört vid SLS funktionärsmöte 21.11.1918, FoU 32, 1919; SLSA 142, 156, Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Protokoll förda vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöten 19.4.1906, FoU 20, 1907 och 19.11.1908, FoU 22, 1909; Se även Hakala 2014, 314.

reflektioner och exklamationer” än ”faktiska upplysningar”.⁸¹⁸ En återkommande formulering i arkivariernas redogörelser angående materialets värde är ”av ringa intresse”, ”af ringa allmänt intresse” eller ”af stort allmänt intresse”. Följaktligen utdömdes också några brev från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet till kyrkoherden och kontraktsprosten Erik Brunnius den yngre, som enligt arkivarien uteslutande berörde prästbeställningar och därför var ”av ringa intresse”.⁸¹⁹ Vilka grupper som representerade detta diffusa ”allmänna intresse” har inte närmare preciserats, men man kan anta att i första hand avsågs personer som intresserade sig för de forskningsresultat och upplysningar av olika slag om historiska källor som publicerades i litteratursällskapets skrifter.

Men var då det arkivmaterial som Svenska litteratursällskapet samlade in eller tog emot ett uttryck för det svenska kulturarvet i Finland i sin helhet eller förekom ”arkivens tystnader” även inom detta sällskap?⁸²⁰ För ”kontrollen av det förflutna” spelar medvetna eller omedvetna val av vad skall ”glömmas” en lika stor roll som besluten om vad som skall få plats i arkiven och kommas ihåg.⁸²¹ Postmodernistiska arkivteoretiker har fäst uppmärksamheten vid marginaliserade grupper i arkiven och vid den tystnad som uppkommer då vissa röster inte finns representerade (se kapitel I). Terry Cook har följaktligen frågat vad som kunde vara mer marginaliserat i ett arkiv än ett ”icke-arkiv” (”the non-archive”), som arkivarierna antingen beslutat att inte ta emot eller gett grönt ljus att gallra ut.⁸²² Också den finska folkloristen Ulla-Maija Peltonen, som undersökt frågor om arkivens tystnader och kulturarv, har konstaterat att det sätt på vilket kulturarvet tar form är en process som omfattar aktiv maktutövning, minne och glömska och framhållit att om ett historiskt eller kulturellt fenomen eller en grupp till exempel på basis av kön utesluts ur arkivbeståndet eller inte uppmärksammas i arkivförteckningar eller andra sökmedel blir resultatet endast en stor tystnad. Att få en plats i arkivet garanterar dock inte ännu gruppen en röst då arkivkanon är föränderlig i tid och rum och hanteringen och beskrivandet av arkivmaterialet en subjektiv process.⁸²³

I arkivlitteraturen har påpekats att kvinnor varit en av de grupper som traditionellt och konsekvent har marginaliserats, både professionellt och i fråga om representation i arkivbestånden.⁸²⁴ Historikerna Jo Tollebeek, Ilaria Porciani och Lutz Raphael har under 2010-talet påtalat kvinnornas underrepresentation in på 1900-talet inom det professionella historikerskrået, inom utgivningen av historiska källor och inom arkiven samt framhållit att kvinnorna i stället verkade som fria forskare eller som kopister, insamlare av material och som assistenter,

⁸¹⁸ Se närmare Hakala 2014, 316–317.

⁸¹⁹ SLSA 202–208. Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Se närmare Arkivariens årsberättelse 5.2.1916 (för 1915), FoU 29, 1916; Arkivariens årsberättelse 5.2.1909 (för 1908), FoU 23, 1910; Lagerblad 1910, 146; Hakala 2014, 423 (not 262).

⁸²⁰ Angående arkivens tystnader se till exempel Hupaniittu & Peltonen 2021a, passim, Peltonen 2015 och Peltonen 2012.

⁸²¹ Jfr Cunningham 2017, 57.

⁸²² Cook 2001, 34.

⁸²³ Se till exempel Peltonen Hajamietieitä..., blogginlägg 15.10.2021.

⁸²⁴ Se exempelvis Cook 2014, 4; Chaudhuri & Katz & Perry 2010, xiii–xiv; Carter 2006, 227; Mikkola, & Olsson & Stark 2019, 67–68.

vanligen till en far eller till en make.⁸²⁵ Ett inhemskt exempel är ortnamnsforskaren och läraren Greta Hausen, dotter till statsarkivarien Reinhold Hausen, som excerperade ortnamn ur gamla handlingar på Statsarkivet för Svenska litteratursällskapets räkning, men som själv utgav materialet i bokform under 1920-talet.⁸²⁶ Ännu i slutet av 1800-talet var antalet kvinnliga tjänstemän inom statsförvaltningen i Finland få och Eljas Orrman har i en undersökning om länsarkivarierna under autonomins tid visat att lägre ordinarie tjänster vid länsstyrelserna, till vilka länsarkivarierna hörde, började besättas med kvinnor i högre grad först på 1910-talet. I Sverige dröjde det till slutet av 1920-talet innan det i teorin blev möjligt för kvinnor att få anställning som tjänsteman inom statliga arkiv.⁸²⁷

Inte heller Svenska litteratursällskapet utgjorde något undantag beträffande luckor i arkivbeståndet och i det följande granskas vilket slag av material litteratursällskapet förbigick i sin insamling eller helt lät bli att samla in under de första decennierna av sällskapets verksamhet. En genomgång av accessionskatalogen för litteratursällskapets ”manuskriptsamling” visar bland annat att de brev och handlingar som kom in till sällskapet mellan 1885 och 1920 nästan uteslutande är skrivna av män eller består av handlingar som berör män. De ”arkivsamlingar” som innehåller skriftliga skönlitterära alster, brev eller andra handlingar som accessionerats under en kvinnas namn utgör endast en handfull och familjearkiv som också innehåller kvinnors brev och andra handlingar förekommer synnerligen sparsamt.

De kvinnliga arkivbildare som registrerats i sällskapets arkiv under eget namn under den undersökta perioden är författarna Wilhelmina Nordström (1815–1902; diktmanuskript med ändringar av Johan Ludvig Runeberg) och Ingeborg Malmström (f. Wallenius, 1832–1913; manuskript och brev), den rikssvenska författaren Selma Lagerlöf (1858–1940; föredrag om författaren K.A. Tavaststjerna 1912) samt majorskan Eva Segercrantz (f. Wegelius 1798–1873; dikter).⁸²⁸ Även om Wilhelmina Nordström uppskattades som lyriker redan av sin samtid kan man undra över hur tungt Runebergs anteckningar vägde i litteratursällskapets beslut att 1895 ta emot hennes dikter.⁸²⁹ Huruvida det faktum att Eva Segercrantz på mödernet tillhörde ätten Estlander och att dikterna donerades av Carl Gustaf Estlanders änka Helène Estlander var av någon betydelse då donationen togs emot 1911 är också svårt att avgöra. Under den undersökta perioden förekommer även *ett* så kallat familjearkiv där också en kvinna nämns i arkivets namn, nämligen teologieprofessorn Jacob Algoth Gadolins och hans hustru Sara

⁸²⁵ Porciani & Tollebeek 2012, 13; Saxer 2012, 59–60; Porciani & Raphael 2010, XV.

⁸²⁶ Pipping 1935, 188–189. Vilken Hausens andel var i beslutet att anställa Greta Hausen för detta arbete är svårt att avgöra. Jfr not 799 gällande Svenska litteratursällskapets insamling av svenska ortnamn.

⁸²⁷ Under perioden 1895–1917 tjänstgjorde sex kvinnor som länsarkivariärer vid de finska länsstyrelserna (25 procent av totalantalet). Se närmare Orrman 2023, i synnerhet 20–25, 33–36; För kvinnors inträde i den manliga arkivvärlden i Sverige under 1900-talets första hälft se Wulff 2010.

⁸²⁸ SLSA 86, SLSA 179, SLSA 246–247, SLSA 168. Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS. För Ingeborg Malmström se även kapitel III ”Arkivaktörernas makt...”.

⁸²⁹ Materialet förmedlades till litteratursällskapet av Petrus Nordmann 1895 som en gåva av författaren. Angående uppskattningen av Wilhelmina Nordström som författare se Forssell 2009b, 654.

Carolina Gadolins efterlämnade papper. Arkivet som donerades till sällskapet 1917 innehåller brev och handlingar rörande båda makarna, bland annat brev och ”skönlitterära arbeten på vers och prosa” skrivna av Sara Carolina Gadolin (f. Ekman, 1800–1875).⁸³⁰ Både Ingeborg Malmström och Sara Carolina Gadolin hade medverkat i diktsamlingen *Insjövägen. Samling af dikter utgifna af fruntimmer I*, som utkom i Helsingfors 1853. Det var alltså i de flesta av de nämnda fallen fråga om mer eller mindre ”bemärkta” kvinnor som verkade som författare och på detta sätt bar upp det svenska kulturarvet.

Förutom de nämnda författarna förekommer kvinnor i accessionskatalogen i ytterligare omkring ett dussin fall fram till 1920, men inte som arkivbildare utan främst i egenskap av mottagare till brev skrivna av ”bemärkta män”.⁸³¹ Som exempel kan nämnas brev till Augusta Lundahl från den rikssvenske författaren Per Daniel Amadeus Atterbom, brev till Emilie Björkstén från nationalskalden Johan Ludvig Runeberg och brev till Helena Westermarck från sällskapets ordförande Carl Gustaf Estlander.⁸³² Kvinnor förekommer också som mottagare av familjbrev skrivna av personer av kulturell eller samhällelig betydelse eller av familjbrev av intressant innehåll. I ”manuskriptsamlingen” förekommer till exempel brev till Helena Franzén-Frosterus från brodern, skalden Frans Mikael Franzén och hans hustru Sophie Wester-Franzén och brev till Maria Sofia Brummer från brodern, sedermera översten Wilhelm Brummer, sända från flera orter i Ryssland under 1830- och 1840-talet.⁸³³ Även långt senare kunde material rörande kvinnor dölja sig i familjearkiv som på översiktskatalognivå registrerats enbart i en makes, faders eller manlig släktings namn.⁸³⁴

Den svenska litteraturhistorikern Christina Sjöblad, som forskat i svenska kvinnors dagböcker från 1700- och 1800-talet, har framhållit att kvinnors skriftliga alster – fram till det att mentalitetshistorien blev ett stort forskningsfält i Sverige på 1980-talet – inte har ansetts vara lika viktiga och intressanta som mäns och därför inte heller uppmärksammas på samma sätt. Sjöblad framför också tanken att kvinnors dagböcker inte uppskattats av efterlevande släktingar i samma mån som mäns brev och dagböcker och troligen därför inte heller donerats till arkiv. Som den finländska historikern Kirsi Vainio-Korhonen påpekat har Sjöblad dock inte angett något källmaterial till stöd för sitt påstående.⁸³⁵ Som jämförelse kan nämnas att också i Statsarkivets bestånd av privata arkiv förekommer kvinnors skriftliga alster endast

⁸³⁰ SLSA 232. Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 22.3.1917, FoU 31, 1918.

⁸³¹ Forskarna Maryanne Dever, Sally Newman och Ann Vickery har lyft fram att ogifta kvinnors handlingar kan ha bevarats uttryckligen för att de var döttrar, fruar eller systrar till berömda män. Dever & Newman & Vickery 2009, 12. Se även Vainio-Korhonen 2021, 148.

⁸³² SLSA 187, SLSA 1106, SLSA 181. Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS.

⁸³³ SLSA 234, SLSA 214. Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS.

⁸³⁴ Detta kommer tydligt fram i Mirja Härkönen's publikation *Naisia, asiakirjoja, arkistoja. Suomen naishistorian arkistolähteitä* (1994), som utgavs till följd av det ökade intresset för kvinnohistoria på 1980-talet. Verket sammanställdes inom det så kallade NASTA-projektet där arkivarier och forskare kartlade kvinnoarkiven i Finland; Se även Peltonen 2021b, 64 och Vainio-Korhonen 2021, 150.

⁸³⁵ Sjöblad 1991, 14; Vainio-Korhonen 2021, 149–150.

Författaren och kvinnosakskvinnan Adelaïde Ehrnrooth (1826–1905) på 1860-talet. Hennes efterlämnade manuskript donerades till Svenska litteratursällskapet i slutet av 1920-talet av Finlands första kvinnliga läkare Rosina Heikel. Foto: O.J. Aunes Atelier, Åbo. Historiska bildsamlingarna, Museiverket.

i ringa utsträckning under den undersökta perioden.⁸³⁶ Under Reinhold Hausens ledning byggde Statsarkivet upp ett bestånd av samhällligt betydelsefulla privatarkiv med politiskt eller kulturhistoriskt innehåll, vilket innebar att skildringar av vardagslivet för honom var av underordnad betydelse. Det är dock svårt att kunna avgöra om det är donatorerna själva som till följd av Hausens linjedragning avstått från att erbjuda Statsarkivet brev och dagböcker skrivna av kvinnor, eller om de inte själva ansett att materialet var av kulturhistoriskt värde.⁸³⁷ I vilken mån Hausens syn påverkat Svenska litteratursällskapets insamling i detta fall kan dock inte fastställas på basis av det existerande källmaterialet.

Bland litteratursällskapets arkivdonatorer fanns dock i slutet av 1920-talet och början av 1930-talet sådana som uppfattade värdet av åtminstone utbildade och emanciperade kvinnors efterlämnade brev och manuskript. Dessa donatorer var Finlands första kvinnliga läkare Rosina Heikel (1842–1929) och konstnären, författaren och kvinnosakskvinnan Helena Westermarck (1857–1938), vilka donerade material med anknytning till sina likasinnade vänner, författaren och kvinnosaksförkämper Adelaïde Ehrnrooth (1826–1905) och en av Finlands första kvinnliga journalister Anna Edelheim (1845–1904). Några år efter Rosina Heikels död överläts också hennes efterlämnade brevsamling och övriga handlingar, såsom

⁸³⁶ Kirsi Vainio-Korhonen har i en artikel diskuterat varför kvinnor tidigare varit så osynliga i arkiven och varför vissa kvinnomaterial valts att tas in och bevaras i offentliga arkiv. Se närmare Vainio-Korhonen 2021, 146–165.

⁸³⁷ Hakala 2021, 116.

uttalanden rörande kvinnofrågan, till Svenska litteratursällskapet av Helena Westermarck.⁸³⁸ I mitten av 1930-talet var kvinnor fortfarande synnerligen osynliga inom sällskapet förutom som medlemmar och det är intressant att konstatera att donationerna infaller bara några år innan Annie Furuhjelm startade en kampanj 1935 för att få en kvinna invald i litteratursällskapets styrelse, vilket dock förföll.⁸³⁹ Det är tänkbart att donatorerna ville försäkra sig om att kvinnor, och i synnerhet representanter för de första emanciperade kvinnorna, skulle synliggöras via sina brev och handlingar i arkivet. I samband med att Svenska litteratursällskapet började ta emot släktarkiv på 1930- och 1940-talet blev också kvinnors brev och dagböcker småningom en del av litteratursällskapet arkivbestånd.⁸⁴⁰

En annan grupp som däremot helt saknas i det material som Svenska litteratursällskapet samlade in eller tog emot under den undersökta perioden är de svenskspråkiga arbetarna. Den svenska stadsbefolkningen kring sekelskiftet 1900 utmärktes främst av solid småborgerlighet men även av en svensk arbetarklass som stod utanför samlingsrörelsen och språkpartiet och samlades inom organisationer som Helsingfors Svenska Arbetarförening (grundad 1898) och Finlands svenska arbetarförbund (grundat 1899).⁸⁴¹ Sällskapet och dess medlemskår representerade som tidigare framgått främst bildningsborgerskapet, för vilket folket i första hand representerades av den svensktalande allmogen, det vill säga bonde- och fiskarbefolkningen, vars ”försvinnande” traditioner och språkbruk sågs som genuina och ursprungliga och därför skulle samlas in. Engman har konstaterat att identifierandet av begreppet ”allmoge” med landsbygdens bondebefolkning var ett konservativt drag som i högre grad utmärkte det försvinnande ståndssamhället än det moderna industrisamhället.⁸⁴² De svenska etnologerna Jonas Frykman och Orvar Löfgren har understrukit att borgerligheten genom att lyfta fram bonden och allmogen som de genuina bärarna av historien och den svenska folksjälen skapade en motvikt mot arbetarklassen.⁸⁴³ Den medvetna strävan att enas och samlas under gemensamma tecken kunde också fungera som en bortstötande mekanism, vilket bland annat innebar att den svenskspråkiga arbetarklassen inte passade in i den svenska samlingsrörelsens

⁸³⁸ SLSA 337 Adelaïde Ehrnrooths efterlämnade manuskript, SLSA 338 Anna Edelheims efterlämnade manuskript, SLSA 356 Brev till Mimmi Hoving (från Adelaide Ehrnrooth, hennes syster Emma Ehrnrooth och mor Jeanette Ehrnrooth), SLSA 362 Rosina Heikels efterlämnade papper. Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS.

⁸³⁹ Helena Westermarck hade av några kvinnliga medlemmar, såsom Annie Furuhjelm, varit påtänkt som kandidat för en styrelsepost inom Svenska litteratursällskapet redan 1917, ett projekt som inte heller det slutfördes. Se närmare Steinby 1985b, 49–50.

⁸⁴⁰ Dylika arkiv var till exempel SLSA 367–369 som omfattade släkten Edelfelts brev och handlingar (1935) och SLSA 422 (1941) ”Snellmanska samlingen” som omfattade fröknarna Anna och Sofie Snellmans efterlämnade brev och handlingar. Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS.

⁸⁴¹ Engman 2016, 315, 319. Olika aspekter av den svenskspråkiga arbetarklassen under 1900-talet har belysts inom forskningsprojektet *Klasskamp på svenska* (2016–2019) vid Åbo Akademi; För den svenska arbetarrörelsens förhållande till den svenska samlingsrörelsen i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet se Sundberg 1985, 41–51, Engman 2016, 310–325 och Taina Uusitalo, *Kieli vai työväenaate? – Taistelu ruotsinkielisen työväestön maailmankatsomuksesta 1900–1917* (2015).

⁸⁴² Engman 2016, 315

⁸⁴³ Skott 2008, 24.

ideologi och därför ”stöttes ut” redan i ett tidigt skede. Enligt vissa forskare utgjorde detta en delorsak till tidig förfinskning av arbetarbefolkningen på många tvåspråkiga orter.⁸⁴⁴ I slutet av 1800-talet var det sålunda svårt att inkludera städernas arbetare, för vilka klasstillhörighet betydde mer än språket, i den ideologiska definitionen av landets svenskspråkiga befolkning då varken de samhälleliga krav de ställde eller deras språkvanor (blandspråk, Helsingforsslang) kunde anses förenliga med bilden av en svensk folkstam i Finland.⁸⁴⁵ Enligt den konservativa politiska syn som flera av styrelsemedlemmarna företrädde då insamlingslinjerna drogs upp i slutet av 1800-talet sågs denna del av den svensktalande befolkningen uppenbarligen inte som bärare av det svenska kulturarvet. Stöd för arbetarklassen i början av 1900-talet fanns dock bland en grupp svenskspråkiga intellektuella, av vilka Gunnar Castren 1912 invaldes i Svenska litteratursällskapets styrelse.⁸⁴⁶

Varken den svenska arbetarbefolkningens traditioner eller dess språk ingick sålunda i litteratursällskapets insamlingsprogram och det skulle dröja ända till början av 1970-talet innan sällskapet började dokumentera arbetarkulturen.⁸⁴⁷ Folkloristen Ulla-Maija Peltonen har betonat att arkivbildningen också har en klar koppling till samhällsklass då det faktum att arkiv bildas hos kultureliten och de bildade klasserna sammanhänger med förmågan att kunna producera skriftliga alster samt med viljan att samla ett eget arkiv och överlåta det till en arkivinstitution.⁸⁴⁸ Eftersom brev, dagböcker och annat skriftligt material har förekommit i mindre omfattning hos den svenska arbetarbefolkningen än hos representanter för högre-ståndskulturen och det bildade borgerskapet, ingick dylikt ”arbetarmaterial” inte heller av denna orsak i sällskapets arkivbestånd.

Som jämförelse kan nämnas att insamlingen av arbetarmaterial i Finland enligt nordisk modell kom att ske på politisk grund av politiska arkiv, för vilka språket var av underordnad betydelse i relation till ideologin.⁸⁴⁹ I Finland samlade Arbetararkivet (grundat 1909) dock fram till 1920-talet in främst tryckt material rörande arbetarrörelsen. Ulla-Maija Peltonen har påpekat att såväl Finska Litteratursällskapet som institutioner för bevarande av arbetartradition länge samlade in enbart minneskunskap och biografiska uppgifter för personer

⁸⁴⁴ Åström 2001c, 41; Tidigare rikssvensk forskning har enligt Skott ansett att arbetarrörelsen i Sverige – som historie- och traditionsfientlig, antinationell och klasstänkande – kontrasterades mot ett idealiserat och närmast politiskt konservativt bondesamhälle, vilket Skott polemiserar emot. Enligt honom var traditionsinsamlingen ett radikalt projekt där insamlingen kunde användas för att försvara eller utmana den borgerliga ideologin. Skott 2008, 95, 271–272.

⁸⁴⁵ Meinander 2016b, 33; Hårdstedt 2023, 202–203.

⁸⁴⁶ Docenten i litteratur Gunnar Castrén (1878–1959) medverkade i Svenska litteratursällskapets styrelse 1912–1959 och var dess ordförande 1924–1934. Han intresserade sig för sociala frågor och folkbildning och sökte sig till arbetarrörelsen sedan han i Sverige blivit bekant med den socialistiska rörelsen under Hjalmar Brantings ledning 1901. Han uppträdde därefter i Finland som talare på socialistiska möten samt drev en kampanj för allmän rösträtt. Varpio 2009, 178; Engman 2016, 319–320.

⁸⁴⁷ För dokumentation av arbetarkulturen se närmare SLS 1050 *Tolkis fabriksamhälle i Borgå socken* (1972) i Svenska litteratursällskapets arkiv.

⁸⁴⁸ Se närmare Ulla-Maija Peltonens omfattande artikel om personarkiven och deras förekomst vid arkivinstitutioner i Finland. Peltonen 2021, 211–247, i synnerhet 229.

⁸⁴⁹ I Sverige grundades Arbetarrörelsens arkiv 1902, i Norge 1908 och i Danmark 1909.

ur ”folkets djupa led”, däremot inte deras personarkiv. Med hänvisning till en utredning av tidigare föreståndaren vid Åbo Akademis handskriftsavdelning Solveig Widén, har Peltonen konstaterat att personhistoriskt material rörande arbetarbefolkningen saknades nästan helt i de båda litteratursällskapens arkivbestånd samt i Helsingfors universitetsbiblioteks (nuvarande Nationalbiblioteket) och Åbo Akademis biblioteks handskriftssamlingar så sent som i slutet av 1960-talet. Det som dessa institutioner samlade in fram till 1970 var enligt Peltonen i huvudsak material rörande personer med akademisk utbildning och personer som tillhörde den utbildade medelklassen.⁸⁵⁰ Först i mitten av 1970-talet började historieforskarna med Max Engman i spetsen ifrågasätta sammansättningen av Svenska litteratursällskapets arkivbestånd och avsaknaden av arkiv som belyste ”gräsrotsnivån”. I *Historisk Tidskrift för Finland* efterlystes i slutet av 1980-talet uttryckligen arkivmaterial som beskrev vanliga människors vardag och dagliga rutiner, vilket på sikt bidrog till en diversifiering av arkivbeståndet.⁸⁵¹

I det material som litteratursällskapet samlade in under den undersökta perioden förekommer inte heller religiösa minoriteter med svenska som första språk. Traditionsvetarna Kati Mikkola, Pia Olsson och Eija Stark, som undersökt minoritetskulturer och kulturarvsarkiv i Finland, har konstaterat att minoritetsgruppen judar som valt att använda svenska som sitt första språk uppenbarligen inte heller ansågs representera det svenska kulturarvet eller den svenska folkkulturen.⁸⁵² Det är dock oklart i hur hög grad den judiska befolkningen i Finland vid denna tid själv ansåg sig vara delaktig i det svenska kulturarvet vid sidan av det judiska.

Sammanfattningsvis kan konstateras att Svenska litteratursällskapets syfte med det arkivmaterial som samlades in och togs emot enligt min mening var tudelat: 1) att ta till vara det genuina ”försvinnande” folkliga kulturarvet på svenska och lyfta fram det svenska ”folkelementet” i Finland, i första hand genom den svenska folklören (se närmare kapitel IV) och 2) att skapa ett arkivbestånd med både historiska dokument och prov på ”vitterhet” (bildning, skönlitteratur i olika former) som avspeglade det gemensamma svenska kulturarvet och kunde utgöra byggstenar för forskning i fosterlandets historia/kulturhistoria med ett mer personhistoriskt och individcentrerat forskningsgrepp än det som företrädde av den finsknationella historieforskningen med sin kollektivistiska historiesyn.

Synen på vad och vilka som företrädde det svenska kulturarvet var trots den brokiga floran av dokument och handlingar inte helt inkluderande. Att tolkningen av vilka som

⁸⁵⁰ Peltonen 2021a, 219–221; För Svenska litteratursällskapets insamling under motsvarande tid se Hakala 2014, 252–257.

⁸⁵¹ PM angående insamling av arkivmaterial av betydelse för forskning kring finlandssvenskarnas historia 21.3.1976 (M. Engman), bilaga till protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 22.4.1976, Styrelsemötesprotokoll Caa, 17, SLS tjänstearkiv I, SLS. Se även Hakala 2014, 254–255; Engman 1988, 156–159.

⁸⁵² Mikkola & Olsson & Starck 2019, 66; Se även Simo Muirs artikel ”Jiddistä ruotsin kautta Suomeen: Helsingin juutalaisten kielenvaihtoista ja etnolektistä.” *Virittäjä* 4/2009, 533–556; Den första samlingen i Svenska litteratursällskapets arkiv gällande judisk kultur är en beskrivning av den judiska påskaftonen 1978 (SLS 1256). I början av 1980-talet gjordes uppteckningar om det judiska samfundet i Finland med hjälp av informanter (SLS 1359) och 2021 dokumenterades svenskspråkiga judars traditioner under 1950- och 1960-talen genom djupintervjuer, som ett av separat insamlingsprojekt finansierat av Svenska litteratursällskapet (SLS 2377).

företrädde det svenska kulturarvet inte inkluderade alla svensktalande grupper i samhället framgår då man ser till den svenskspråkiga befolkningen som helhet. Först i början av 1960-talet då litteratursällskapets arkiv ville profilera sig som ett finlandssvenskt familjearkiv ”till forskningens gagn”, lyfte den dåvarande arkivarien Paul Nyberg upp också det övriga materialet och framhöll att de litterära manuskripten och författarbrev utgjorde endast en del av arkivsamlingarna.⁸⁵³ Även inom litteratursällskapet dröjde det dock ända till 1980- och 1990-talet – då forskningstrender som vardagslivets historia och mikrohistoria började få relevans för arkivets insamling – innan sällskapet på allvar insåg det kvinnliga brev- och dagboksmaterialets forskningsvärde och att ”vanliga verksamma människors vanliga papper” var viktiga för att arkivet skulle kunna fungera som samhälleligt minne.⁸⁵⁴

Insamling och publicering

Arkivarierna Daniel J. Caron och Andreas Kellerhals har påpekat att det inte är arkivets plikt att producera identitet. Arkiv är inte heller enkla redskap för nationsbygge eller för konstruktion av identitet för en given grupp, men användning av arkiverat material kan bidra till en sådan identitetsproduktion – till exempel i fråga om publicering av insamlat material.⁸⁵⁵ En av Svenska litteratursällskapets huvuduppgifter var att bearbeta ”urkunderna till vår bildnings historia”, till vilket hörde utgivning av skrifter som kunde belysa ”vår fäderneärfda kultur och vårt svenska språk” samt utgivning av källmaterial för forskningen i fosterlandets historia. Till en början tog litteratursällskapet emot främst historiska aktstycken och litterära dokument som styrelsen enligt andan i stadgarna ansåg vara lämpliga för publicering omedelbart eller i framtiden. Detta innebar att tillväxten av historiskt och litterärt material i arkivet åtminstone delvis gick hand i hand med bearbetandet och publicerandet av källmaterial i sällskapets skriftserie.⁸⁵⁶

Publikationsarbetet inleddes redan under det första verksamhetsåret. Sällskapets ombudsmän på olika håll i landet bidrog till att samla in material som kunde lämpa sig för utgivning. Enligt den första årsberättelsen hade största delen av de handlingar och manuskript som lämnades in till litteratursällskapet under året ansetts lämplig att publiceras antingen i sin helhet eller i bearbetad form, efter genomgången granskningsprocess.⁸⁵⁷ Alla insända bidrag

⁸⁵³ ”Finlandssvenskt familjearkiv förser forskare med material”, *Österbottningen* 2.6.1962.

⁸⁵⁴ Uttalande av amanuens Holger Lillqvist i Pia Ingströms artikel ”Runebergs papper tvättade”, *Hufvudstadsbladet* 5.2.1984.

⁸⁵⁵ Se Caron & Kellerhals 2013, 209, 213

⁸⁵⁶ Svenska litteratursällskapets årsberättelse 5.2.1896 (för 1895), FoU 10, 1897 och 5.2.1901 (för 1900), FoU 15, 1902; Hakala 2014, 259, 263–264.

⁸⁵⁷ Svenska litteratursällskapets årsberättelse 5.2.1886 (för 1885), FoU 1, 1886.

Historieforskaren och pedagogen Karl Gabriel Leinberg (1830–1907). Leinberg hörde till Svenska litteratursällskapets arkivdonatorer och publicerade sig flitigt i Svenska litteratursällskapets *Förhandlingar och uppsatser*. Foto: Daniel Nyblin, Helsingfors 1897. Historiska bildsamlingarna, Museiverket

godkändes dock inte utan returnerades efter bedömningen.⁸⁵⁸ I sällskapets historik för tiden 1885–1935 har Torsten Steinby betonat de enskilda styrelsemedlemmarnas insatser under den äldsta tiden, både som författare och granskare av material och manuskript. Han har också visat att utgivningen till en början inte följde någon helhetsplan utan var beroende av vilket slag av material som råkade bli tillgängligt, vilket i sin tur ledde till en ganska brokig utgivning inom främst historieforskning och historisk dokumentation.⁸⁵⁹ Svenska litteratursällskapets utgåvor av vetenskaplig litteratur och källskrifter låg dock i linje med andra utgivningsprojekt inom det historiska fältet i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

Också från forskarsamfundets sida framfördes förslag angående utgivningen av historiskt källmaterial. Redan hösten 1885 fick det nygrundade sällskapet ta ställning till ett initiativ av arkivforskaren Karl Gabriel Leinberg, som önskade att Svenska litteratursällskapet i fosterländsk anda skulle åta sig ansvaret för en systematisk utgivning av historiska källor i form av en dokumentpublikation i tiotals band kallad ”Handlingar och Urkunder rörande Finlands Historia”. Eftersom det rädde brist på lättillgängliga källskrifter för historieforskningen i landet gällde det att få fram så mycket handlingar och urkunder som möjligt som kunde ”belysa vårt lands förhållande i förgången tid”. Leinberg underströk att man vid valet eller gallringen av det som

⁸⁵⁸ År 1890 avböjde Svenska litteratursällskapets styrelse till exempel ett av rådmannen Johan Kristian Svanljung i Vasa insänt manuskript innehållande en resebeskrivning över Israel Reinius resa till Kanton 1745–1749. Manuskriptet hade granskats av arkivarien Elis Lagerblad, som noterat att de intressantaste delarna av reseanteckningarna redan publicerats tidigare. År 1905 returnerades i sin tur dr Onni L. Granholms arbete om ”Kvinnorörelsens natur”, som erbjudits för publicering, eftersom ”denna uppsats icke kunna räknas till Sällskapets verksamhetsområde”. Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 20.11.1890, FoU 6, 1892 och styrelsemötet 16.2.1905, FoU 19, 1906; Hakala 2014, 409 (not 68).

⁸⁵⁹ Steinby 1985b, 25; Steinby 1982, 8–10; Hakala 2014, 259.

”förtjenar att tryckas” inte skulle vara för noggrann ”enär det lätt kan inträffa, att akter, som nu synas värdelösa, af en kommande tids häfdeforskare bedömas efter en helt annan måttstock.” Leinberg hade gjort upp ett program för utgivningen, men litteratursällskapet beslöt dock hövligt att avslå förslaget med hänvisning bland annat till bristande resurser och osäkerhet om en tillräcklig mängd lämpligt material skulle finnas att tillgå för utgivning enligt programmet.⁸⁶⁰

På finsksinnat håll hade man efter Svenska litteratursällskapets grundande ifrågasatt sällskapets fosterländska karaktär och den besvikne Leinberg konstaterade i ett brev till vännen Carl Synnerberg, som också var sällskapets sekreterare, att han med sitt förslag hade trott sig göra litteratursällskapet

en vacker tjänst, då jag anvisat ett sätt, hvarpå det från början skulle uppsatt åt sig en monumental minnesbörd, som berett detsamma alla partiets i landet odelade högaktning och för hvilken tviflare som helst tydliggjort dess egenskap av ett finskt fosterländskt sällskap. Jag hade dessutom i andanom gladt mig åt de rika skördar, som genom förslagens utförande, skulle inhöstas för vår historieforskning och -skrifning [...].⁸⁶¹

Leinberg sade sig inte heller misskänna

[...] det aktningvärda arbete, som Skpt annars föresatt sig, men i bredd med ett sådant monumentalverk, som varit i fråga, blir dock allt annat, som sällskapet producerar mer eller mindre värdefullt 'plockgods'.⁸⁶²

Publikationsverksamheten fortsatte dock i något anspråkslösare form än den Leinberg hade föreslagit. Utgivningen av källskrifter inleddes med styrelsemedlemmen professor Wilhelm Lagus utgåva 1886 av Henrik Gabriel Porthans brev till Mathias Calonius, det vill säga ”stormannabrev” av litterärt och kulturhistoriskt intresse. En flitig utgivare var också sällskapets arkivarie, lektor Elis Lagerblad, som genom sin utgivning 1886–1905 av alla fyra ståndens protokoll vid Borgå lantdag 1809 bidrog till att belysa ett viktigt skede i Finlands historia.

⁸⁶⁰ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 24.9.1885, FoU 1, 1886; Steinby 1985b, 55; Hakala 2014, 260.

⁸⁶¹ K.G. Leinberg till C. Synnerberg 29.11.1885, Carl Synnerbergs arkiv, SLSA 223, SLS; Hakala 2014, 260; Leinberg började dock redan 1885 utge ett stort antal handlingar i serien *Bidrag till kännedomen af vårt land* I–VI på J. Länkeläs förlag i Jyväskylä (1885–1894).

⁸⁶² K.G. Leinberg till C. Synnerberg 29.11.1885, Carl Synnerbergs arkiv, SLSA 223, SLS; Även senare upplevde sig Leinberg orättvist behandlad av litteratursällskapet i en utgivningsfråga och beklagade sig över nya besvär och nya pålagor som ”synas blifva de hårda villkor på hvilka mina åt Svenska Literatursällskapet erbjudna tjänster befinnas antagliga”. K.G. Leinberg till C. Synnerberg 8.12.1887, Carl Synnerbergs arkiv, SLSA 223, SLS; Att man från litteratursällskapets sida såg något annorlunda på situationen framgår av ett konstaterande av sällskapets mångårige sekreterare Arvid Hultin att Elis Lagerblad i sin egenskap av kritisk granskare ”räddade” sällskapets litterära årsbok *Förhandlingar och uppsatser från ”de tallösa bidrag, varmed K.G. Leinberg på sin tid översvämmade sällskapet”*. Hultin 1929, 113; Hakala 2014, 261.

Källmaterial publicerades därutöver i ett stort antal artiklar, meddelanden och smärre utgåvor främst av statsarkivarien Reinhold Hausen, arkivforskaren Karl Gabriel Leinberg och historieprofessorn Magnus Gottfrid Schybergson.⁸⁶³ För statsarkivarien var det en självklarhet att utge både större och mindre arkivfynd och under 1880- och 1890-talet använde han sällskapets skriftserie som publiceringskanal för en stor mängd av sina mindre källutgåvor av varierande slag.⁸⁶⁴ Att Hausen publicerade sig flitigt i Svenska litteratursällskapets serie *Förhandlingar och uppsatser* är naturligt eftersom han var en av litteratursällskapets grundare, på olika sätt engagerad i sällskapets verksamhet och enligt John Erik Roos levnadsteckning ”buren av entusiasm för den svenska kulturens och den svenska bildningsformens förkovran på finländsk botten”.⁸⁶⁵

I samband med Svenska litteratursällskapets tioårsjubileum 1895 framhöll Magnus Gottfrid Schybergson att sällskapets skrifter till stor del behandlat ämnen ”ur fosterlandets literaturhistoria och kulturhistoria”.⁸⁶⁶ I 25-årsöversikten över sällskapets verksamhet 1910 nämnde i sin tur sällskapets sekreterare Arvid Hultin att litteratursällskapet under sitt första decennium utgav 29 skrifter, av vilka sex var brev- och urkundssamlingar, två historiska anteckningar och reseanteckningar från äldre tider, tre ”för forskningen afsedda bearbetningar och sammanställningar af historiskt eller litteraturhistoriskt material”, sju populära historiska forskningsarbeten och tre språkvetenskapliga arbeten. Vid sidan av dessa hade åtta delar av årsskriften *Förhandlingar och uppsatser* utkommit, via vilken allmänheten kunde få kännedom om olika slags arkivfynd.⁸⁶⁷ Ett flertal av dessa nyfunna aktstycken bearbetades och publicerades senare. Eftersom det var en relativt liten del av Svenska litteratursällskapets medlemmar som kunde ha behållning av de olika slagen av sällskapets källutgåvor, beslöt styrelsen redan 1893 att minska utgivningen av bland annat urkundssamlingar och äldre litterära minnesmärken och i stället publicera populära arbeten av allmän intresse ”ägnade till spridning i vidsträcktare kretsar”. För de historiska arbetenas del innebar detta monografier och större biografiska arbeten.⁸⁶⁸

⁸⁶³ Under perioden 1885–1915 publicerade Hausen drygt 40 bidrag i *Förhandlingar och uppsatser* och två källpublikationer i Svenska litteratursällskapets skriftserie. Motsvarande siffror för Leinberg var drygt 20 bidrag i årsskriften och tre andra alster i skriftserien. Steinby 1982, 8–10; Söderhjelm 1942; Huldén 2000, 46–49.

⁸⁶⁴ Enligt före detta riksarkivarien Kari Tarkiainen var Hausen genast färdig att ”glädja forskningen med en källpublikation då han i sina händer fick något nytt och obekant”. Tarkiainen 2000, 15.

⁸⁶⁵ Valet av publikationsforum dikterades uppenbarligen även av språkpolitiska hänsyn eftersom Hausen tog avstånd från bland annat Finska Historiska Samfundets publikationer där de finskinnade publicerade sig. Enligt Kari Tarkiainen passade Hausen inte heller in i den fennomanska kanon över 1800-talets kulturhéroer. Tarkiainen 2000, 13, 15–16; Huldén 2000, 27; Kerkkonen 1995, 27–38; Blomstedt 1931, 10–18; Roos 1949, 23–24; Hakala 2000, 55–56; Hakala 2014, 259–260.

⁸⁶⁶ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets årsmöte 5.2.1895, FoU 9, 1895.

⁸⁶⁷ Hultin 1910, 42–43; Som exempel på dylika meddelanden om arkivfynd kan nämnas Magnus Gottfrid Schybergsons meddelanden 1908 bland annat om studenten Samuel Ceders anteckningar från åren 1802–1806, om Johan Bilmarks minnesskrift över Mikael Wexionius och om Henrik Gabriel Porthans brev till Elias Granroth 4.4.1776. Svenska litteratursällskapets årsberättelse 5.2.1909 (för 1908), FoU 23, 1910; Hakala 2014, 261.

⁸⁶⁸ Hultin 1910, 36. Ännu ett par år senare konstaterade Elis Lagerblad i sin årsberättelse att sällskapets skrifter präglade ”af en allvarlig, delvis strängt vetenskaplig anda; sorgligt nog haft en ”högst ringa läsarekrets utom Sällskapet själf”. Enligt Lagerblad vittnade detta ”föga fördelaktigt om det litterära lifvets nuvarande ståndpunkt i vårt land.” Arkivariens årsberättelse 5.2.1895 (för 1894), FoU 9, 1895; Hakala 2014, 261–262.

Ur Svenska litteratursällskapets styrelseprotokoll och accessionskatalogen över den så kallade manuskriptsamlingen framgår att det fanns ett starkt samband mellan insamlingen av material och offentliggörandet av vittnesbörden om den svenska kulturen i Finland under de första decennierna av sällskapets existens. Av det material som överlämnades till litteratursällskapets arkiv fram till 1910 bestod ca 30 procent av historiska handlingar, ca 20 procent av folkloristiskt material, ungefär samma mängd av litterära skrifter, drygt 15 procent av brev och resten av diverse handlingar, vetenskapliga skrifter och resebeskrivningar. Alla originalhandlingar som utgavs överfördes dock inte till sällskapets arkiv, utan en del återlämnades till ägaren efter publicering.⁸⁶⁹

Många av de äldre handlingarna och manuskripten publicerades småningom i sin helhet eller i bearbetad form i Svenska litteratursällskapets skriftserie.⁸⁷⁰ Till och med år 1910 hade material publicerats ur 18 arkivsamlingar, av vilka mer än hälften bestod av historiska handlingar gällande bland annat 1700-talets politiska historia och kultur samt handlingar rörande 1808–09 års krig.⁸⁷¹ I sällskapets skriftserie utgavs också alster av svenskar som besökt främmande länder, såsom reseanteckningar från Ostindien av den tidigare nämnde naturforskaren och läkaren Clas Fredrik Hornstedt och upplysningar om Nya Sverige av prästen Nicolaus Collin. Till det utgivna materialet hörde också brev av Henrik Gabriel Porthan och Michael Choraëus, brev och skönlitterära arbeten av Adolf Iwar Arwidsson, översättningar och bearbetningar av romerska och franska författare samt 1700-tals handlingar av skönlitterärt, biografiskt och ekonomiskt innehåll.⁸⁷² Reinhold Hausens omfattande utgivning av små källutgåvor gällde främst material som förvarades annanstans än hos Svenska litteratursällskapet.⁸⁷³

Beträffande utgivningen av insamlat traditionsmaterial var situationen dock en annan. Insamlingen av folklore från och med slutet av 1880-talet skedde som tidigare nämnts närmast

⁸⁶⁹ I sin översikt över arkivbeståndet 1910 nämner Lagerblad att han endast undantagsvis tagit upp sådana manuskript som från början varit avsedda för publicering i sällskapets skrifter. Lagerblad 1910, 150.

⁸⁷⁰ Hultin 1910, 13, 23.

⁸⁷¹ *Förhandlingar och uppsatser* 1–24. Publicerade 1700-tals handlingar var bland annat dokument rörande befästringsarbetena på Sveaborg (FoU 8, 1894), manuskript angående historikern och politikern Johan Arckenholtz (FoU 7, 1893), historisk-politiska anteckningar av assessorn och riksdagsmannen Henrik Tomas Adlercreutz 1743–1796 (SSLS 8, 1887), handlingar rörande Anders de Bruce, landshövding i Nylands och Tavastehus län (FoU 4, 1889) och Anjalammen, överste Johan Henrik Hästesko (FoU 5, 1891), dagboksanteckningar av H. Kristersson och H.J. Spåre (FoU 3, 1888). Handlingar rörande Finska kriget publicerades redan år 1887 i seriens andra volym (FoU 2, 1887).

⁸⁷² Materialet publicerades i sällskapets skriftserie enligt följande: Hornstedt SSLS 10 (1888), Collin FoU 3 (1888), Porthan SSLS 38 (1898), Choraëus SSLS 57 (1903), Arwidsson FoU 23 (1910, brev) och FoU 18 (1905, vittra alster), romerska och franska författare SSLS 43 (1899) samt 1700-tals handlingar FoU 9 (1895) och FoU 10 (1897).

⁸⁷³ Till utgivarna under den första 25-årsperioden hörde bland andra styrelsemedlemmarna Elis Lagerblad, Magnus Gottfrid Schybergson, Petrus Nordmann, Johan Gustaf Frosterus, Ernst Lagus, Carl Gustaf Estlander, Axel Olof Freudenthal och Robert Alfred Renvall, liksom också Carl von Bonsdorff, som blev styrelsemedlem först i slutet av den undersökta perioden. Söderhjelm 1942; Under det första halvsekleet fram till 1935 utgavs material ur sammanlagt 25 arkivsamlingar i *Förhandlingar och uppsatser*, i *Historiska och litteraturhistoriska studier* och i sällskapets skriftserie. Hakala 2014, 262.

som en räddningsaktion med syfte att tillvarata den svenska folktraditionen innan den uttraderades av nya kulturer och samtidigt bekräfta dess långa rötter i Finland.⁸⁷⁴ Även om man i svenskspråkiga kretsar noterat *Kalevalas* betydelse för den finskspråkiga kulturen förekom inte någon utgivning av svensk folkdiktning före 1908, då Ernst Lagus föreslog att hela det insamlade traditionsmaterialet till följd av dess svårtilgänglighet skulle utges i tryck och presenteras för en bredare allmänhet. Målet var ett nationellt monumentalverk över svensk andlig folkkultur i Finland.⁸⁷⁵ Axel Olof Freudenthal, som ansåg att huvudmålet med sällskapets materialinsamling borde vara vetenskaplig utgivning av jämförande folkdiktsforskning, förhöll sig till en början tveksamt till förslaget om en materialutgåva. Utgivningen stöddes dock av bland andra Carl Gustaf Estlander och de utomstående experterna folkloristen Kaarle Krohn och dialektforskaren Johan August Lundell i Uppsala. Traditionsmaterialet utgavs efter bearbetning i serien *Finlands svenska folkdiktning*, vars första del utkom 1917.⁸⁷⁶

⁸⁷⁴ Österlund-Pöttsch & Ekrem 2008, 59, 80; Ekrem 2014, 197.

⁸⁷⁵ Se närmare Ekrem 2014, 70–72; Österlund-Pöttsch & Ekrem 2008, 64–70, 81–82; Wikman 1935, 244.

⁸⁷⁶ Åren 1916–1934 utgav Svenska litteratursällskapet i Finland därutöver serien *Folkloristiska och etnografiska studier*, som innehöll folkloristisk och etnografisk forskning.

INSAMLING MED IDEOLOGISKA FÖRTECKEN

Legitimering av det svenska i Finland

Insamlingen av vittnesbörden om den svenska kulturen i Finland – en ideologisk och patriotisk gärning

Vad är det som driver en organisation att ta emot eller samla in arkivmaterial? För offentliga arkiv som tar emot olika myndigheters handlingar är utgångspunkten i första hand att ta emot och bevara handlingar som bevis på myndigheternas verksamhet, även om dessa handlingar också kan ha ett stort forskningsvärde. Hilary Jenkinson ansåg att insamlingen av privata handlingar och privata arkiv var för minnesfokuserad och subjektiv i fråga om urvalet av vad som samlades in för att denna typ av material skulle kunna uppnå arkivstatus.⁸⁷⁷ Jenkinson var dock i likhet med Theodore R. Schellenberg överens om att den främsta motivationen för arkiv, museer eller bibliotek att ta emot privata handlingar var handlingarnas värde för samtida eller framtida forskning. I utvidgad bemärkelse kan även handlingars historiska, kulturella, informations- eller innehållsmässiga värde eller dess värde som minne och kulturarv motivera institutioner att ta emot privat material.⁸⁷⁸ Varje institution som tar emot eller samlar in material fattar sina beslut att i en given samhällelig och politisk kontext. Detta gäller även institutioner med material av privat karaktär.

En av de centrala frågorna i denna undersökning är i hur hög grad de centrala arkivaktörernas

⁸⁷⁷ Cook 2013, 107.

⁸⁷⁸ Fisher 2009, 19, 22.

ideologiska syn på frågan om svenskhetens fortbestånd i Finland styrte Svenska litteratursällskapets insamling av material till sitt arkiv. Under de första decennierna av sin existens var Svenska litteratursällskapet i Finland både ett vetenskapligt samfund och en medborgerlig organisation, vars samhällliga mål en stor skara medlemmar sympatiserade med – även om sällskapet inte hade något utsagt politiskt syfte. Som tidigare framgått ingick ända från början representanter för både den kultursvenska och den bygdesvenska riktningen i sällskapets styrelse, vilken bestod av personer som under flera decennier utformade linjerna för insamlingen och värnade om kontinuiteten i både ideologi och verksamhet.⁸⁷⁹ Kultursvenskarna betonade det svenska kulturarvet inom kultur, litteratur och samhällstraditioner, det vill säga historieforskningen, den svenska bildningen samt fosterlandet och konstitutionen, bygdesvenskarna i sin tur språket, folket, den svenska stammen och samhörigheten med Sverige.⁸⁸⁰ Gemensamt för de båda riktningarna var legitimerandet av den svenskspråkiga befolkningens hemortsrätt samt frågan om det svenska kulturarvets fortbestånd i landet.

Litteratursällskapets ”grundläggare” och första ordförande Carl Gustaf Estlander och viceordförande Axel Olof Freudenthal, var de personer som i första hand formade Svenska litteratursällskapets ideologiska linje och satte sin prägel på verksamheten inom sällskapet, inklusive insamlingen av material till sällskapets arkiv. Även om dessa två portalgestalter stod nära varandra i motståndet mot den aggressiva fennomani fanns det som tidigare framgått en ideologisk klyfta mellan dem beträffande utvecklandet av en finskspråkig bildningsform i Finland. I litteratursällskapets egen verksamhet kan man däremot tala om intresseaggregering och arbetsfördelning mellan sällskapets ordförande och viceordförande – Estlander som den drivande kraften bakom utgivningen av historia och litteratur och Freudenthal i spetsen för det folkloristiska och filologiska forskningsarbetet – vilket resulterade i en syn på Svenska litteratursällskapet som en ”hård för fosterländsk forskning”.⁸⁸¹ Estlanders efterträdare på ordförandeposten Magnus Gottfrid Schybergson spelade också en stor roll som långvarig ordförande (1897–1922), även om han inte var lika betydande i ideologiskt hänseende som de två övriga. Han höll fast vid den linje som Estlander utstakat för litteratursällskapet med betoning på fosterlandet och det svenska kulturarvet. Dessa aktörers syn på uppdraget ”att samla och taga vara på vittnesbörden om vad den svenska bildningen i Finland utträttat”⁸⁸² kom att bli avgörande för insamlingen av material till sällskapet under den undersökta perioden fram till 1920, samma tid som inom ”arkivvärlden” präglades av det av Terry Cook definierade första paradigmet som betonade handlingarnas bevisvärde.

För den bildade klassen, som medlemmarna av litteratursällskapets styrelse representerade, var det viktigt att bevara sambandet med den egna historien och det skandinaviska Norden och därigenom upprätthålla det kollektiva minnet om det svenska bildningsarvet. Impulser och inflytande från den västerländska kulturkretsen ansågs som en nödvändighet också för

⁸⁷⁹ Steinby 1982, 22; Hakala 2014, 330.

⁸⁸⁰ Engman 2016, 163.

⁸⁸¹ Lindman 1981a, 151–152; Steinby 1985b, 21; Schybergson 1916, 573.

⁸⁸² C.G. Estlander till A.F. Soldan 2.1.1884. Brevet finns citerat i Schybergson 1916, 486–487.

den finska kulturens tillväxt och förkovran. Om sambandet med Norden brast, vilket skulle bli följden ifall hotet att den svenska kulturen uppslukades av den finska förverkligades, skulle också "landets allmänna odling" enligt kultursvenskarna vara i fara. Att detta synsätt vann genklang framgår bland annat av ett festtal i Heinola i samband med firandet av Svenska litteratursällskapets årsdag 1886, där talaren varnade för den skada det finska språkets kommande övervalde skulle förorsaka det gemensamma fosterlandet. Det finska språket var inte ännu tillräckligt utvecklat för att kunna vara kulturbärande och svenskans utdöende som bildningsspråk skulle innebära baksteg i landets kultur, samtidigt som det skulle utestänga Finland från "hela den akademiska Norden, med hvilken vi hittills, tack vare vårt svenska modersmål stått i en liflig andlig beröring". Talaren framhöll dock litteratursällskapets roll som motståndskraft som även om den inte kunde uppehålla svenskans dominerande ställning "dock skall otvivelaktigt kunna åtminstone hindra dess utdöende i vårt land".⁸⁸³ Enligt historikern Eirik Hornborg sågs försvaret av det svenska språket och den svenska bildningen i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet inte enbart som en historisk och nationell rätt utan i första hand som en historisk och patriotisk plikt.⁸⁸⁴ Den svenska bildningen i Finland var enligt Estlander "upphovet till våra lagar, våra seder, våra tänkesätt" och han såg dem därigenom som "en borgen för den historiska kontinuiteten".⁸⁸⁵ Sven Lindman har dock konstaterat att Estlander i motsats till Freudenthal gjorde en felbedömning då han undervärderade språkets betydelse som förenande faktor och socialt band.⁸⁸⁶

Kärnan i Estlanders kultursvenskhet utgjordes som tidigare framgått av tanken om en enad nation baserad på en gemensam historisk patriotisk erfarenhet och solidaritet, en gemensam rättstradition och ett medborgarsamhälle med utvecklade traditioner.⁸⁸⁷ Enligt Estlander var sällskapets kärnuppgift att ta tillvara och belysa "vår svenska odlings ärorika häfder" och utreda vad den svenska bildningen inneburit för Finland.⁸⁸⁸ Estlander såg därför sällskapets verksamhet inom historieforskning och publicering av historiskt värdefulla handlingar samt traditionsbevarandet som en del av det ur patriotisk synvinkel viktiga kulturella försvaret mot såväl Ryssland som mot den radikala fennomanin och dess försök att nedvärdera den svenska insatsen i Finlands historia. Estlanders syn var att Finlands folk långsamt skulle uppfostras till en autonomi med större rörelsefrihet inom den ram som godkänts av den ryske kejsaren vid lantdagen i Borgå 1809. Hotet mot Finlands autonomi från ryskt håll gjorde det viktigt att samla in och publicera historiska källor för att historieforskningen skulle kunna påvisa att Finland till följd av de historiska förhållandena hade en "inre självständighet".⁸⁸⁹ De bevarade

⁸⁸³ "Tal, hållet på Svenska litteratursällskapets årsdag, firad i Heinola den 5 februari 1886." *Nya Pressen* 10.2.1886.

⁸⁸⁴ Eirik Hornborg var litteratursällskapets ordförande 1934–1947. Se närmare Hornborgs tal vid Svenska litteratursällskapets femtioårsfest 5.2.1935, *Förhandlingar. Ny följd* 11, 1936, 115–117.

⁸⁸⁵ Odaterat koncept av Estlander troligen 1879. Citerat i Lindman 1981a, 137.

⁸⁸⁶ Lindman 1954, 170.

⁸⁸⁷ Wrede 2009, 244; Lindman 1954, 166.

⁸⁸⁸ Carl Gustaf Estlanders hälsningar till årshögtiden 5.2.1908 och årsmötet 5.2.1904, Årsmötesprotokoll, Caa 3, SLS tjänstearkiv I, SLS.

⁸⁸⁹ Steinby 1985a, 354, 363–364; C.G. Estlanders tal vid årshögtiden 5.2.1887 och 5.2.1892, Årsmötesprotokoll, Caa 1, SLS tjänstearkiv I, SLS.

”vittnesbörden” om det svenska bildningsarvet i Finland skulle också bidra till försvaret av landets kulturella särprägel mot en assimilering med den ryska kulturen om banden till Sverige brast och det slaviska inflytandet ökade. I den dubbla kampen för det svenska kulturarvets fortsatta existens kunde Svenska litteratursällskapet med sina arkivsamlingar som minnesplats utgöra en bastion på vilken landets svenskspråkiga befolkning kunde stöda sin identitet. Som den franske historikern Pierre Nora påpekat ligger en rädsla för att något kommer att försvinna snabbt och slutgiltigt, i förening med en oro för den aktuella situationen och osäkerhet om framtiden, bakom behovet att bygga dylika bastioner.⁸⁹⁰

För Estlanders efterträdare på ordförandeposten, Magnus Gottfrid Schybergson, var Svenska litteratursällskapet framförallt ett samfund för historieforskning och han betonade historiens roll i sällskapets verksamhet. Framtiden skulle enligt honom byggas på ”fortnids grund” och sällskapets uppgift var därför att ”genom forskning sprida kunskap om den svenska nationalitetens i Finland öden och förhållanden [...] belysa vår svenska litteraturs utveckling [...] uppsöka sång och saga i våra svenska bygder [...] främja svenska språkets studium och rätta begagnande [...] giva bidrag till Finlands kulturhistoria”.⁸⁹¹ Det fanns följaktligen ett behov av urkunder och aktstycken, skönlitterära manuskript samt brev och handlingar rörande den svenska kulturens märkesmän och viktiga skeden i Finlands historia, vilka i utgiven form som kulturhistoriska ”vittnesbörd” och som källmaterial för till exempel kulturhistoriska essäer och biografier kunde stärka den svenskspråkiga allmänhetens historiemedvetande och känsla för det förflutna och samtidigt ge legitimitet åt det historiska och kulturella arv vars existensberättigande sällskapet hävdade.

Även traditionsinsamlingen på svenskt håll i Finland var starkt påverkad av språkfrågan redan innan Svenska litteratursällskapet grundades. Med hänvisning till den insamling av finskspråkig folklöre som utförts inom Finska Litteratursällskapet, och till Johan Oskar Immanuel Ranckens och de av Freudenthal inspirerade nyländska studenternas äldre insamling av svenskspråkig folkdiktning i mitten av 1800-talet, kunde Svenska litteratursällskapets insamlingsarbete ses som ”en länk i utvecklingens kedja, ett utslag av en fosterländsk rörelse, vars rötter sträcker sig flera decennier tillbaka i tiden”.⁸⁹² Drivkraften bakom de nyländska studenternas insamlingsarbete hade, som folkloristen Anne Bergman visat, i många fall varit en strävan att kunna bevisa den svenskspråkiga befolkningens långa historiska rötter via

⁸⁹⁰ Nora 2001, 372–373.

⁸⁹¹ Magnus Gottfrid Schybergsons tal vid Svenska litteratursällskapets årshögtid 5.2.1914, Årsmötesprotokoll, Caa 5, SLS tjänstearkiv I, SLS; Steinby 1985b, 115.

⁸⁹² Ekrem 2014, 32; Lagus 1910b, 173–178. Den traditionsinsamling som bedrevs av Johan Oskar Immanuel Rancken samt studenter inom Nyländska avdelningen, med en samlingspunkt i den av Freudenthal 1874 grundade Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors, har behandlats bland annat i Österlund-Pötzsch & Ekrem 2008, 20–40, och i *Oskar Rancken. Pedagog och samlare, folklivsvetare och historiker*. Carsten Bregenhøj (red., 2001) och i Ekrem 2014, 25–27.

folktradition och dialekter.⁸⁹³ Uppfattningen var att man via folkloristisk och etnologisk insamling av material och de urval som gjordes i samband med detta skulle kunna finna företeelser som visade på en obruten kontinuitet från forntiden.⁸⁹⁴

Redan Rancken hade framhållit att insamlandet av svenskspråkig folkdiktning i Finland var en fosterländsk uppgift som inte hotade arbetet för den finska kulturen, utan i stället ökade det allmänna medvetandet om Finland genom att belysa fosterlandets och folkets historia, och därigenom gynna hela nationen.⁸⁹⁵ På motsvarande sätt var såväl Finska Litteratursällskapets traditionsinsamling som insamlandet av också etnografiskt och arkeologiskt material i Karelen i Finska fornminnesföreningens och studentnationernas regi av betydelse för ”skapandet” av ett *nationellt* kulturarv.⁸⁹⁶ Genom att med utgångspunkt i den fennomanska idékonstruktionen om en helfinsk nation samla in och publicera den finskspråkiga allmogens ”gamla” och ”autentiska” muntliga tradition kunde Finska Litteratursällskapet främja det finska språkets ställning och bidra till konstruktionen av den finska nationen.⁸⁹⁷ Både det finska och det svenska litteratursällskapet drevs enligt Max Engman av ”samma utomvetenskapliga målsättning att dokumentera finsk respektive svensk folkkultur” och för båda sällskapen var det fråga om att snabbt rädda en allmogekultur som löpte risk att förvinna.⁸⁹⁸ För Ernst Lagus var grundandet av Svenska litteratursällskapet en livsfråga för den svenska kulturen i Finland, eftersom sällskapet enligt honom var den enda institution som kunde klara av att koordinera en insamling av ”de skatter av germanisk-svensk folkdiktning” som ännu fanns hos landets svenska allmoge.⁸⁹⁹ För de personer som medverkade i insamlingen av det svenskspråkiga traditionsmaterialet hade arbetet sålunda både en ideologisk och en patriotisk aspekt, vilket Carola Ekrem även visat i sin forskning om litteratursällskapets insamling och utgivning av svenskspråkigt traditionsmaterial.⁹⁰⁰

Enligt Klaus och Anna-Riitta Lindgrén, hängde stimulerandet av forskningen kring den svenska folkkulturen och de svenska dialekterna även samman med Freudenthals syn på de svenskspråkiga i Finland som en etnisk nation, och de områden som beboddes av den svensktalande allmogen som ”ett litet fosterland”, vars traditioner skulle dokumenteras.⁹⁰¹ Parallellt med insamlingen av historiska och litterära dokument behövdes sålunda enligt

⁸⁹³ Vid sidan av insamlingen av folklöre var studenternas strävan också att höja den svenskspråkiga allmogens bildningsgrad. Österlund-Pötzsch & Ekrem 2008, 35–37. Se även Anne Bergmans artikel ”Nyländska avdelningen och Svenska litteratursällskapets folkloristiska insamlingsverksamhet 1860–1908” i *Fynd och forskning. Till Ragna Ahlbäck 17.7.1981*. Ivar Nordlund (red., 1981).

⁸⁹⁴ Den svenska etnologen Karin Gustavsson har konstaterat att insamlingen i Sverige byggde på en devolutionistisk kultursyn, vilket innebar att det äkta och autentiska kulturuttrycket inte fanns i nutiden utan i det förflutna och att den etnologiska relevansen skapades genom att objekten kunde tillskrivas hög ålder. Gustavsson 2014a, 73.

⁸⁹⁵ Österlund-Pötzsch & Ekrem 2008, 25; Ekrem 2014, 25.

⁸⁹⁶ Fewster 2006, 150.

⁸⁹⁷ Mikkola & Olsson & Stark 2019, 58–60.

⁸⁹⁸ Mikkola 2021, 173; Engman 2016, 398.

⁸⁹⁹ Lagus 1910b, 178.

⁹⁰⁰ Se närmare Ekrem 2014.

⁹⁰¹ Lindgren & Lindgren 2005, 269.

aktörerna i Svenska litteratursällskapets styrelse även en räddningsaktion för att dokumentera den svenskspråkiga allmogens kultur och traditioner, som man var rädd att skulle förändras och försvinna.⁹⁰² I Axel Olof Freudenthals anda och genom Ernst Lagus försorg formades bilden av den ”genuina” svenska folktraditionen i Finland. Genom granskningsprocesser hade arkivaktörerna i litteratursällskapets styrelse makt att fastställa vad som skulle bevaras för eftervärlden som ett uttryck för kontinuitet och stabilitet mot hotande modernitet och som en källa till höjt självmedvetande hos den svenska ”folkstammen”, samtidigt som det insamlade materialet också förväntades gagna den jämförande folklivsforskningen. Då Lagus 1918 lämnade Svenska litteratursällskapets styrelse betonade han i sitt avskedstal uttryckligen det folkloristiska och etnografiska arbetets betydelse för höjandet av den svenska folkstammens självmedvetande och hoppades att det vid hans avgång var ”vida allmänare” än då arbetet började.⁹⁰³ De ”östsvenska” synpunkter som började framföras i offentligheten på 1910-talet hade enligt Steinby dock inte stöd hos medlemmarna i sällskapets styrelse som, med undantag av kulturhistorikern Gabriel Nikander (styrelsemedlem 1917–1920), intog en moderat ståndpunkt i denna fråga. Vissa andra i kretsen kring litteratursällskapet, såsom Lagus efterträdare inom det folkloristiska området från och med 1918, Karl Robert Villehad Wikman kunde dock räknas till ”östsvensarna”.⁹⁰⁴

Medan det folkloristiska arkivet för Wikman var ”härden för svensk bygdeforskning”⁹⁰⁵ samtidigt som det betjänade den vetenskapliga forskningen var däremot Estlanders och Schybergsons intresse för den svenska folkdiktningen i första hand vetenskapligt. För estetikern och litteraturforskaren Estlander, som i de svenska folkvisorna i Finland hoppades finna bevis för hur vismotiven vandrat från folk till folk, var insamlingen av folkdiktning mer betydelsefull för förståelsen av olika folks ”intelligensprodukter” som delar av ”den mänskliga andens historia” än som uttryck för en svenskspråkig bygdekultur. Även för Schybergson förefaller frågan om det svenska Finland som en eventuell förmedlare av sånger och sagor från väster till öster ha varit viktigare än folkdiktningens betydelse i de svenska bygdernas kulturella liv.⁹⁰⁶ För de båda ordförandena var det mer fråga om att genom vetenskaplig forskning legitimera det svenska språket och den svenska bildningens och kulturens ställning i landet.

Också intresset för de svenskspråkiga dialekterna i Finland gick ofta hand i hand med ideologisk övertygelse och ett engagemang i den svenska nationalitetsrörelsen. Samma ideologiska

⁹⁰² Korhonen 2014, 13; Österlund-Pöttsch & Ekrem 2008, 80.

⁹⁰³ Ekrem 2014, 22–95; Korhonen 2009, 15; Korhonen 2014, 13; Lagus 1910b, 179; Burjam 1935, 211; Det insamlade material som publicerades i *Finlands svenska folkdiktning* skulle enligt Lagus komma att höja självmedvetandet för den lilla germanska folkspillran ”här östanhavs” och ”skaffa den aktning bland stamfränder och andra”. Lagus redogörelse över sällskapets folkloristiska och etnologiska verksamhet 1917, Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 24.1.1918, Styrelsemötesprotokoll, Caa 6, SLS tjänstearkiv I, SLS. Lagus uttalande finns citerat i Ekrem 2014, 91.

⁹⁰⁴ Steinby 1985b, 44; Österlund-Pöttsch & Ekrem 2008, 78.

⁹⁰⁵ Citerat i Ekrem 2014, 93.

⁹⁰⁶ Estlanders syn på det folkloristiska materialet i form av ”folksång och saga” har berörts i Steinby 1985b, 67, 17; Österlund-Pöttsch & Ekrem 2008, 44–45; Ekrem 2014, 28, 32; Schybergson 1916, 193–196.

utgångspunkter som i fråga om dokumenterandet av folkdiktningen gällde sålunda även för insamlingen av dialekter och ortnamn.⁹⁰⁷ I ett upprop till den svenska allmänheten i slutet av den undersökta perioden angående medel för inrättande av en tryckningsfond inom Svenska litteratursällskapet, framhöll sällskapets styrelse Freudenthals betydelse som bakgrundskraft vid insamlandet av "vittnesbörderna" om svensk folkdiktning, svenskt språkbruk och svenska ortnamn samt betonade hans betydelse för "det svenska rasmedvetandet"⁹⁰⁸ och kärleken till i synnerhet den "östsvenska" allmogens språk.⁹⁰⁹ Att också insamlingen av dialekter och ortnamn fortfarande kring 1920 hade en ideologisk dimension framgår av att styrelsen i uppropet betonade även ortnamnens betydelse för forskningen i det svenska språkets utveckling och de svenska dialekternas utbredning. I förlängningen tangerade frågan även diskussionen om den svenska bosättnings ålder i Finland.

Även om alla styrelsemedlemmar inte såg på det insamlade materialet på samma sätt tog sällskapet via allt arkivmaterial som samlades in eller togs emot som donationer sålunda det förflutna till hjälp för att legitimera den svenska befolkningens hemortsrätt och det svenska kulturarvets och den svenska bildningsformens fortbestånd i Finland – vilket närmast kan karakteriseras som ett slags ideologiskt bruk av historien. För det svenska nationella, etniska projektet, som inte präglades av samma framtidstro och utveckling som det finska, var bevarandet det viktiga.⁹¹⁰ Då den egna språkgruppen erhöll ett historiskt perspektiv och en myt om ett skandinaviskt ursprung och en gemensam historia kunde Svenska litteratursällskapet via sin verksamhet för att bevara det svenska språket och den svenska bildningsformen i landet medverka dels till bibehållandet av den västerländska kultur- och rättstraditionen i Finland och kontakterna till den västerländska kulturen, vilket upplevdes som en patriotisk uppgift, dels till bekräftandet av en lång svensk befolkningskontinuitet, som i sin tur stödde det föregående syftet. Genom insamlingen av arkivmaterial till litteratursällskapet gick arkivaktörerna medvetet eller omedvetet in för att skapa en gemensam syn på den svenska historien och det svenska kulturarvet, i förlängningen med syftet att upprätthålla en gemensam svensk identitet i Finland. Sällskapets kulturella men även ideologiska uppgift styrde därigenom såväl sällskapets insamling av arkivmaterial inom historia, litteratur, folktradition och det svenska språket som utgivningen av källmaterial och vitterhet i sällskapets skriftserie. Samtidigt kan insamlingen ses som ett uttryck för en självbevarelsedrift med målet att kunna bevara det svenska kulturarvet för kommande generationer.

⁹⁰⁷ Österlund-Pöttsch & Ekrem 2008, 35; Gustavsson 2014, 199–211.

⁹⁰⁸ I uppropet talas om den svenska befolkningen i Finland som "östanhavssvenskar", som man försökt stämpla som "främlingar i våra fäders land". *Svenska litteratursällskapet i Finland, dess uppgifter och dess verksamhet* 1919, 1, 6; För Freudenthals ideologiska övertygelse se även Kaihovirta, Mathias, Väistö, Janne & Wickström, Mats, "Etnonationalismen i Finland – en okänd del av vår historia?" *Hufvudstadsbladet* 4.12.2022.

⁹⁰⁹ *Svenska litteratursällskapet i Finland, dess uppgifter och dess verksamhet* 1919, 3, 5–6, 8; För Freudenthals betydelse för insamlingen se även Ekrem 2014, 26–29, 32–33, 47, 56, 71; Gustavsson 2014, 200–201, 207.

⁹¹⁰ Se närmare Åström 2001b, 416.

Arkivens insamling av material har, likaväl som existensen eller frånvaron av arkiv, varit starkt förknippad med konstruktionen av en specifik ”berättelse” som stöder sig på historiska dokument.⁹¹¹ Historikern Derek Fewster, som undersökt arkeologins politiska budskap i fråga om det finska ”fornfolket”, har konstaterat att fornhistorien legitimerar nutiden och en arkeologiskt påvisad kontinuitet ger folket hemorts rätt. Det fanns behov av en egen och separat förhistoria för den svenskspråkiga allmogen i Finland som motvikt till den finska förhistoria som Yrjö Koskinen målade upp och frågan om den svenskspråkiga befolkningens ursprung och en svensk bosättningskontinuitet blev av stor betydelse för konstruktionen av en skandinavisk forntid.⁹¹² I konstruktionen av den svenska fornhistorien i Finland var Freudenthals roll betydande.

Existensen av ett svensktalande ”folk” kunde sålunda legitimera det svenska språkets och den svenskspråkiga befolkningens existens i landet och i förlängningen också en svenskspråkig bildad klass, vars språk var något mer än bara den dominerande elitens språk.⁹¹³ Tillämpat på Svenska litteratursällskapets insamlingsideologi kunde detta innebära att påvisandet av en svensk befolkningskontinuitet via folktraditionen och lingvistiska belägg i dialekter och ortnamn stödde sällskapets hävdande av en fortsatt hemorts rätt i Finland för det svenska språket och bildningsarvet, vars skriftliga uttryck allmänheten och forskarna kunde ta del av genom arkivbeståndet i Svenska litteratursällskapets arkiv. Med hjälp av arkivet kunde sålunda en viss typ av berättelser framställas, samtidigt som uppfattningen om en upplevd historia kunde leda till grundandet av arkiv, så som i Svenska litteratursällskapets fall.

Stöd för sitt syfte fick litteratursällskapet av såväl medlemmar som sympatisörer, vilka åtminstone delvis av ideologiska skäl donerade brev och handlingar till sällskapets arkiv som källmaterial för forskning i fosterlandets historia och för utgivning av ”vittnesbörd” om det svenska kulturarvet i Finland.⁹¹⁴ Den bildade klassens engagemang i den alltmer politiserade språkfrågan var sällan helhjärtat och för många av ”kultursvenskarna” i huvudstaden utgjorde det svenska språket i första hand en garanti för västerländsk kultur och inte ett uttryck för en svensk nationalkänsla. Den politiska utvecklingen med förryskningsåtgärderna, 1906 års representationsreform och inbördeskriget 1918 förde dock de två falangerna av svenskhetsrörelsen närmare varandra.⁹¹⁵

I slutet av den undersökta perioden stod sällskapet ideologiskt nära den svenska samlingsrörelsen och för den bildade svenskspråkiga klassen var kontakten med folket via insamlingsverksamheten och utgivningen ett sätt att lära känna den svenska allmogebe-folkning som utgjorde en reserv för Svenska folkpartiets väljarkår. Som tidigare framgått är ett motiv för makthavande grupper att grunda arkiv, uttryckligen att skydda och befästa sin ställning i samhället eller förstärka positioner som upplevs vara hotade. I samband med debatten kring

⁹¹¹ Berger 2013, 6.

⁹¹² Fewster 2000, 108, 111, 118; Se även Engman 2000a, 15.

⁹¹³ Åström 2001a, 429; Elomaa, 2006, 39–40.

⁹¹⁴ Hakala 2014, 330.

⁹¹⁵ Meinander 1997, 265.

svenskarnas ställning på 1920-talet fick frågan om det svenska språkets och kulturarvets legitimitet och existensberättigande förnyad aktualitet.⁹¹⁶ Medan det skandinaviska förflutna som målades upp kring sekelskiftet 1900 konserverades i folkkulturen och på hembygdsnivå kan många av de inlägg om den svenska nationaliteten i Finland som framfördes i den senare debatten enligt Sven Lindman kopplas till kultursvenskheten.⁹¹⁷ Under hela den undersökta perioden levde Estlanders syn om värnandet av det svenska kulturarvet och det västerländska samhällsskicket kvar inom litteratursällskapet och påverkade utvecklingen av arkivsamlingarna. Till följd av den svenskspråkiga kulturkretsens intensifierade strävanden under 1920-talet att konstruera en finlandssvensk identitet kom ”Estlanderska tongångar” om den patriotiska uppgiften att via det svenska språket hålla Finland kvar inom den skandinaviska kulturkretsen att höras i ordförandenas årsfesttal långt in på 1900-talet.⁹¹⁸

Den roll Svenska litteratursällskapet i Finland haft för den svenska sammanhållningen och för den framväxande finlandssvenska identiteten – som enligt Maria Saaristo var ett faktum kring 1907⁹¹⁹ – utmanades i början av 1920-talet av det nygrundade Åbo Akademi, då en svensk uppslutning kring det finlandssvenska universitetet ägde rum samtidigt som motsättningen mellan finskt och svenskt tilltog och den svenska dagspressen utmålade Åbo Akademi som ett bålverk för svensk kultur och ett värn och skydd för svenskan i Finland. Åbo Akademis strävan att bli en högskola för ”hela det svenska Finland” samt fokuseringen inom den humanistiska fakulteten på vetenskaper som utforskade och bevarade vittnesbörden om den svenska odlingen i Finland låg i linje med litteratursällskapets tidigare redovisade strävan och verksamhet. Svenska litteratursällskapets patriotiska uppgift under autonomins tid avlöstes av Åbo Akademis allmänfosterländska uppgift i det självständiga Finland, till vilket även hörde att stärka banden västerut mot Sverige och de skandinaviska länderna.⁹²⁰ Åbo Akademis bibliotek tog ända från början emot också arkivmaterial. Insamlingen till bildsamlingarna, som skulle betjäna hembygdsforskningen, var enligt Carl-Rudolf Gardberg ursprungligen begränsad till Åbo och Åboland.⁹²¹ Tillskotten till bildsamlingarna förefaller ha donerats av personer med anknytning till främst Åbo eller Åboland. Bland bok/arkivdonatorerna till Åbo Akademis bibliotek förekommer dock till en del även personer som donerat material till Svenska litteratursällskapets arkiv samt arkivmaterial som delvis berör

⁹¹⁶ Svenska litteratursällskapets förhållande till den svenska samlingsrörelsen framgår bland annat av en formulering 1919 angående *Finlands svenska folkdiktnings* betydelse för ett närmande mellan den bildade svenska allmänheten och den svenska allmogen: ”Vad detta betyder i våra dagar, då svensk samling är och bör vara allas lösen, behöver ej sägas”. *Svenska litteratursällskapet i Finland, dess uppgifter och dess verksamhet* 1919, 4.

⁹¹⁷ Fewster 2000, 120; Lindman 1981b, 168. Enligt Lindman hade debattinläggen till det yttre en ”Freudenthalsk’ förklädnad” men anknöt de facto till arvet från Estlander.

⁹¹⁸ Se till exempel Gunnar Castréns tal 5.2.1929, *Förhandlingar. Ny Följd* 5, 1929; Eirik Hornborgs tal 5.2.1938, *Förhandlingar. Ny Följd* 14, 1938 och 5.2.1946, *Förhandlingar. Ny Följd* 22, 1947; Carl Axel Nordmans tal 5.2.1954, *Förhandlingar. Följd* 3:1–4, 1954.

⁹¹⁹ Se närmare Saaristo 2020, 28, 235.

⁹²⁰ För bakgrunden till Åbo Akademis tillkomst och dess första tider se Villstrand 2019, i synnerhet 42–55, 99–114, 147, 191–193.

⁹²¹ Gardberg, Carl-Rudolf, *Åbo Akademis bibliotek* (1949).

arkivbildare som också finns i litteratursällskapets arkiv.⁹²² Huruvida handskriftssamlingen vid Åbo Akademis bibliotek efter 1920 övertog den roll Svenska litteratursällskapets arkiv haft för det finlandssvenska identitetsbygget skulle dock kräva sin egen undersökning.

Förstärkande av den svenskspråkiga befolkningens samhörighet

En svensk identitet i vardande

För befolkningen i Finland i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet var begreppen identitet och etnicitet ännu okända och individernas identitet och livsstil definierades långt av den samhällsklass de tillhörde. De svenskspråkiga i landet upplevde sig inte ännu som finlandssvenskar utan som svensktalande i Finland och den bildade klassen företrädde långt ett västerländskt, borgerligt levnadssätt som var gemensamt med motsvarande grupper i andra länder.⁹²³ Tidpunkten för Svenska litteratursällskapets grundande kännetecknades av språkstrid och förryskningsåtgärder och många svenskspråkiga upplevde att de levde i en hotfull atmosfär i korstrycket mellan allt starkare fennomani och tilltagande förryskning, där det svenska språkets existens låg i vågskålen. Språkfrågan och språkstriden berörde inte enbart de två sinsemellan konkurrerande språken utan även många frågor kring maktfördelningen mellan språkgrupperna, gamla ekonomiska motsättningar och historiska erfarenheter.⁹²⁴ Medan den finskspråkiga mobiliseringen från och med mitten av 1800-talet – som ett uttryck för de nationella strömningarna i Europa – hade klara nationella ambitioner och strävade efter *ett* finsktalande folk,⁹²⁵ var den svensketniska rörelsen några årtionden senare enligt statsvetaren Kenneth D. McRae ett svar på det växande hotet mot den egna livsformen och kulturen.⁹²⁶

Bo Lönnqvist har framhållit att uttryckligen perioden 1890–1920 var avgörande för uppkomsten av en separat finlandssvenskhet. Som även Anna-Maria Åström och Henrik Meinander konstaterat inleddes konstruktionen av ”finlandssvenskheten” som föreställd gemenskap och

⁹²² Se närmare årsberättelsen för Åbo Akademis bibliotek läsåren 1919–1925; Mustelin 1954, 4, 7–14; Vid sidan av donatorer av bildmaterial nämns inte arkivdonatorer med namn och hemort. För läsåret 1924–1925 räknas personer som donerat tillskott till bildsamlingarna inte längre upp i årsberättelsen. För läsåret 1923–1924 listas donatorer av både böcker och arkivalier (förutom bildmaterial) i samma förteckning, vilket gör det svårt att kunna bedöma vilka av dessa som donerat arkivmaterial; Gåvor till handskriftssamlingen började nämnas skilt troligen först i slutet av 1930-talet. Meddelande från Henrica Lillsjö till Petra Hakala 15.12.2022; Enligt Olof Mustelin redovisades viktigare donationer till handskriftsavdelningen i bibliotekets årsberättelser sedan början av 1940-talet, i vissa fall tidigare.

⁹²³ Elomaa 2006, 13–15.

⁹²⁴ Mylly 2002, 156.

⁹²⁵ Ulrika Wolf- Knuts har i sin forskning behandlat så kallad överidentifikation, där individer utplånar sin egen grupps identitet för att motsvara förväntningarna inom den nya grupp man vill bli accepterad av. Som exempel lyfter hon fram svenskspråkiga familjer och släkter som under 1800-talet gav upp svenskan till förmån för finskan i syfte att skapa *en* finsk kultur. Många av dem blev dessutom aktiva finshetsivrare som tog avstånd till den svenskspråkiga kulturen i Finland. Wolf-Knuts 1995, 10.

⁹²⁶ McRae 1999, 27–49.

kollektiv identitet redan genom formulerandet av de kultur- och bygdesvenska ideologierna, vilka dels sammanhänge med de nationella strömningarna i Europa och dels var ett försvar mot de nationella strävandena bland den finskspråkiga befolkningen.⁹²⁷ I de svenskspråkigas fall var det fråga om en tidigare socialt och kulturellt dominerande befolkningsgrupp med ett kulturbärande språk som hamnat i underläge, vilket medförde att det inom den svenskspråkiga bildade klassen fanns ett behov att befästa tidigare positioner och legitimera sin hemortsrätt. Detta skulle ske genom att göra hela den svenskspråkiga befolkningen medveten om sin egenart och med det gemensamma språket som grund *skapa en sambörighetskänsla* mellan de geografiskt spridda och socialt varierande medlemmarna av den svenska språkgruppen. Inom gruppen hade medlemmarna relativt litet att göra med varandra, i synnerhet över regiongränserna, och utmärktes av stora variationer i fråga om kulturell orientering, samhällssyn och levnadssätt.⁹²⁸ Enligt Max Engman kan man, med hänvisning till Benedict Andersons *Imagined Communities* (1983), i en finländsk kontext tala om en svensk föreställd gemenskap, ”en svensk kommunitet i Finland” från och med grundandet av föreningen *Svenska folkskolans vänner* 1882, då representanter för den föreställda gemenskapen första gången samlades kring en gemensam svensk uppgift.⁹²⁹ Situationen i slutet av 1800-talet kunde illustreras genom ett citat ur Sten Högnäs undersökning (1995) om synen på svenskt och finskt lynne:

Men nu gällde det att visa att alla hör samman: arbetaren vid Pargas kalkberg, professorsfamiljen i Helsingfors, apotekaren i Viborg, den åländske fiskaren, lektorn i Borgå, småskollärarinnan i Munsala, änkefrun i Åbo.⁹³⁰

Bo Lönnqvist har karakteriserat den svenska konsolideringen som en dubbel process som dels gick ut på att föra samman de olika grupperna av svenskspråkiga och dels innebar ett symboliskt avståndstagande där man drog en klar gräns mellan svenskt och finskt i Finland. Den egna kulturen och identiteten blev en stark markör som upprätthöll en gräns mot andra, vilket ur motpartens synvinkel kunde te sig som avståndstagande eller isolering. Kring sekelskiftet 1900 ansåg man på finsk sida att en isolering av ett svenskt folkelement splittrade Finlands folk och det svenska motståndet mot finskhetsrörelsen upplevdes som att svenskarna som ”bättre folk” ville isolera sig från folkmajoriteten.⁹³¹ Historikern Hanna Elomaa har i sin undersökning om identifikation och självförståelse i en bildad svenskspråkig familj i Ekenäs i slutet av 1800-talet lyft fram förhållandet till det finska och finskheten uttryckligen som hierarkisk gränsdragning och ett medvetet symboliskt avståndstagande – en reaktion på hotet om finskans framtida dominans – vilket var allmänt bland den svenskspråkiga befolkningen åtminstone fram till

⁹²⁷ Lönnqvist 2001c, 16; Meinander 2016b, 27; Åström 2001c, 38.

⁹²⁸ Engman 2016, 163; Högnäs 1995, 43.

⁹²⁹ Engman, 2016, 207.

⁹³⁰ Högnäs 1995, 43–44.

⁹³¹ Lönnqvist 2001c, 16; Lönnqvist 2001b, 26–27; Engman 2016, 401, 403.

1920-talet.⁹³² Elomaa, som lyft fram svårigheten att beteckna finlandssvenskheten som begrepp och dess förhållande till etnicitet och nationalism, betonar den historiska aspektens betydelse för den svenskspråkiga befolkningens självförståelse. Hon framhåller att historien åtminstone för en del av den bildade svenskspråkiga befolkningen sågs som ett hjälpmedel för att kunna förklara, berättiga och ge mening åt tillvaron då framtiden tycktes föra med sig osäkerhet och hotbilder.⁹³³ Man sökte sig således gärna tillbaka till det förgångna, men som Peter Aronsson har påpekat kan minnet av det förflutna dock användas också för att skapa distans mot andra grupper, inte bara för att skapa gemenskap genom identifiering med det förflutna.⁹³⁴ Maria Saaristo har i sin tur i sin forskning kring framväxten och utvecklingen av den finlandssvenska identiteten i föreningslivet framhållit att skapandet och upprätthållandet av en etnisk identitet kräver fortgående symboliska representationer, till exempel i form av verbala eller nedskrivna narrativa berättelser, som bekräftar samhörigheten mellan personer som upplever sig ha samma etniska identitet och avgränsar gruppen mot andra grupper.⁹³⁵ I detta fall var det fråga om en samhörighet baserad på ett svenskt ”folk” med gemensamma rötter, traditioner och intressen, som avgränsade gruppen mot den finska majoritetsbefolkningen i en föreställd gemenskap.⁹³⁶ I processen för att skapa en helhet av gruppen svenskspråkiga, som bestod av geografiskt, socialt, kulturellt, ekonomiskt och senare även politiskt skilda element, tog man enligt Lönnqvist såväl historien, den språkliga retoriken och folkbildningsarbetet som de autonoma kultursträvandena till hjälp.⁹³⁷ Det är i denna kontext, där Lönnqvist talar om en ”självbild i vardande”⁹³⁸, som Svenska litteratursällskapets insamling av vittnesbörderna om den svenska kulturens uppkomst och utveckling i Finland och det insamlade arkivmaterialet placerar sig.

Arkivmaterialet och identitetsbygget

Arkivverksamhet som dokumenterar en minoritet, ett lokalsamhälle eller någon annan gemenskap bygger samtidigt upp dess identitet. Hur kan då det material som Svenska litteratursällskapet

⁹³² Undersökningen gäller familjen Oskar (O.F.) och Emmy Hultman i Ekenäs. Oskar Hultman var forskare i nordiska språk, Axel Olof Freudenthals elev och innehade en betydande roll inom svenskhetensrörelsen. Han var också involverad i Svenska litteratursällskapets verksamhet som styrelsemedlem (1908–1929) och medlem av sällskapets folkloristiska och språkvetenskapliga kommittéer. Elomaa nämner att åsikter som motsvarade Hultmans företrädde i hans bekantskapskrets till exempel av poeten och ingenjören Jonatan Reuter och en annan av litteratursällskapets styrelsemedlemmar, statsarkivarien Reinhold Hausen. Elomaa 2006, 412–414.

⁹³³ Elomaa 2006, passim, i synnerhet 27, 418, 429.

⁹³⁴ Aronsson 2000, 22.

⁹³⁵ Saaristo 2020, i synnerhet 64–65.

⁹³⁶ Traditionsforskaren Pertti Anttonen har påpekat att folkloren på motsvarande sätt utnyttjats även på finskt håll för att bekräfta ett gemensamt nationellt finskt kulturarv, som kan användas för att exkludera dem som inte tillhör gruppen. Klein 2000, 27; Även den svenska kulturhistorikern och folkloristen Fredrik Skott har framhållit att skapandet av gemenskaper via kulturarvet samtidigt innebär att andra grupper utesluts, ibland som en medveten strategi. Skott 2008, 270.

⁹³⁷ Lönnqvist 2001c, 16; Lönnqvist 2001b, 26–27. Det territoriella området Svensk-Finland avbildades första gången på pärmen till *Kalender utgifven af Svenska folkskolans vänner* 1897. Villstrand 2019, 98.

⁹³⁸ Lönnqvist 2001a, 444.

i Finland samlade in och förvarade i sitt arkiv kopplas till det svenska identitetsbygget? Arkiv med kulturhistoriskt arkivmaterial har en stark koppling till det kollektiva minnet och den kollektiva identiteten. Den amerikanska arkivarien Elisabeth Kaplan, har i en artikel om arkiv och identitetskonstruktion "We Are What We Collect, We Collect What We are: Archives and the Construction of Identity" (2000) behandlat grundandet av The American Jewish Historical Society (AJHS) och dess tidiga verksamhet på 1890-talet samt konstruerandet av amerikansk/judiska identiteter.⁹³⁹ Den process och de motiv Kaplan beskriver i sin artikel, där hon kopplar ihop identitetsaspekter med insamling av arkivmaterial, uppvisar enligt min mening liknande drag som de jag funnit beträffande Svenska litteratursällskapet och den svenskspråkiga befolkningen i Finland.

Kaplan konstaterar med hänvisning till AJHS protokoll att det bakomliggande motivet till inrättandet av det historiska sällskapet 1892 var att grunda en organisation som skulle ägna sig åt insamling och publicering av "material som har bäring på vårt lands historia".⁹⁴⁰ Sällskapet grundades i en tid som i USA präglades av antisemitism och så kallad nativism, men enligt Kaplan var målet för organisationens verksamhet inte sekteristiskt utan amerikanskt. Enligt henne var det fråga om en marginaliserad grupps försök att etablera, och för majoritetskulturen presentera, en sammanhållen (kohesiv) amerikansk/judisk identitet med AJHS som en sanktionerad, officiell bas för insamling av noggrant utvalt arkivmaterial.⁹⁴¹

Både inom AJHS och Svenska litteratursällskapet tog man insamling av arkivmaterial till hjälp i en tid präglad av kaos och turbulens för att konstruera och stärka den egna gruppens identitet. Processen präglades av en tilltro till arkivhandlingarnas makt att fungera som vittnesbörd (evidens) om den egna gruppens tidigare öden och prestationer och som byggstenar för såväl nations- som identitetsbygget.⁹⁴² Kaplan har framhållit att arkivhandlingarna är skapade av individer och organisationer och används för att stöda deras värden och missioner – vilket i sig inbegriper en process som varken är politiskt eller kulturellt neutral.⁹⁴³ De amerikanska historikerna Francis X. Blouin Jr och William Rosenberg har för sin del konstaterat att redan det faktum att handlingar förvaras fysiskt i ett arkiv gör att de uppfattas som "historiska dokument" med värde, tradition och ett förflutet som kan användas för att hävda bland annat politisk legitimitet och makt.⁹⁴⁴ Överfört på den finländska kontexten kan man se materialet i Svenska litteratursällskapets arkiv som ett medel för den svenskspråkiga befolkningen i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet att på historisk grund hävda en språklig och kulturell legitimitet i den finska nation som höll på att byggas upp. För Svenska litteratursällskapets

⁹³⁹ Brown 2013, 89; Kaplan 2000, 126–151; Förutom Kaplans fallstudie se Graham Carberys artikel "Australian Lesbian and Gay Archives" i *Archives and Manuscripts* vol. 23:1, 1995 samt verket *Refiguring the Archive*. Carolyn Hamilton & al. (eds. 2002), som innehåller flera kapitel som ansluter till frågan om arkiv och identitetskonstruktion.

⁹⁴⁰ Originalcitaten lyder "material bearing upon the history of our country". Kaplan 2000, 127.

⁹⁴¹ Kaplan 2000, 131, 135, 149.

⁹⁴² Kaplan 2000, 149–150.

⁹⁴³ Se närmare Kaplan 2000, 147.

⁹⁴⁴ Blouin & Rosenberg 2011, 22.

del var det sålunda fråga om att insamlingen skulle stöda såväl de svenska värderingarna och sällskapets mission som att fungera som källor för forskningen i fosterlandets historia.

Som sammanfattning kan konstateras att det råder en stor likhet mellan tillkomsten av arkiven inom de båda sällskapen. Kaplan har tecknat en i min mening trovärdig bild av hur arkiv kan fungera som byggstenar i skapandet av identitet för en specifik grupp – en modell som kan tillämpas lika väl på utformandet av de amerikanska judarnas identitet som på skapandet av en samhörighet mellan de svenskspråkiga i Finland. Det första steget i kedjan är grundandet av ett historiskt/litterärt sällskap, vilket startar en process där varje steg legitimerar det följande. Sällskapet som institution utgör en sanktionerad, auktoritativ bas som möjliggör insamling av arkivmaterial, noggrant utvalt med hänsyn till sitt innehåll. När en kritisk massa av dokument har uppnåtts kan historieforskning bedrivas och gruppens historia skrivas. Det faktum att sällskapet, i detta fall Svenska litteratursällskapet i Finland, publicerar dokument och utger historieverk ger den specifika gruppens identitet såväl legitimitet som autenticitet. Publicering av det svenska kulturarvet i form av brevsamlingar, dagböcker et cetera är samtidigt ett uttryck för hur det individuella minnet som en del i identitetsbygget kan övergå i ett kollektivt minne för hela gruppen svenskspråkiga i Finland.⁹⁴⁵ När den egna gruppens identitet en gång utformats kommer en fortsatt insamling av arkivmaterial, och fortsatt publicering av historia på basis av det insamlade materialet, att bekräfta och bära upp denna identitet – och kontinuerligt påvisa dess existens.⁹⁴⁶ I detta fall kan man se det insamlade arkivmaterialet och det publicerade kulturarvet som symboliska representationer av den gemensamma svenska "identiteten," som avgränsade det "svenska" folket med sitt kulturarv från det finska. Det narrativa traditions materialet och dess roll i konstruktionen av en svensk förstådd gemenskap behandlas närmare i följande kapitel.

Ideologiskt bruk av historien?

Kan man då i fråga om sällskapets insamling- och utgivningsverksamhet tala om ideologiskt bruk av historien? När historia brukas ideologiskt är brukarna ofta enligt historikern Klas-Göran Karlsson intellektuellt och politiskt framträdande samhällsgrupper som i ord och bild kan skapa övertygande meningssammanhang där legitimering av makt är den viktigaste funktionen.⁹⁴⁷ Peter Aronsson, en annan svensk historiker som undersökt olika aspekter av historiebuk⁹⁴⁸, har konstaterat att historia som grund för legitimitet är förknippad med

⁹⁴⁵ Jfr Aronsson 2010, 11.

⁹⁴⁶ Jfr Kaplan 2000, 149.

⁹⁴⁷ Karlsson 2012, 60.

⁹⁴⁸ Aronsson har karakteriserat *historiebuk* som "de processer då delar av historiekulturen aktiveras för att forma bestämda meningsskapande och handlingsorienterade helheter" och *historiekultur* som "de källor, artefakter, ritualer, sedvänjor och påståenden med referenser till det förflutna som erbjuder påtagliga möjligheter att binda samman relationen mellan dåtid, nutid och framtid" Aronsson 2002, 189; Aronsson 2004, 17.

både kollektiva och individuella livslopp och att en upplevd kris och kollektivt upplevd osäkerhet om hur framtiden kommer att te sig aktualiserar och nödvändiggör ett mer aktivt förhållningssätt till det förflutna.⁹⁴⁹ De svenskspråkigas kollektivt upplevda kris och hot mot "det svenska bildningsarvet" krävde sålunda aktiva åtgärder. Föreställningen om en gemensam historia är av stor betydelse för den etniska identifikationen – i detta fall "den svenska folkstammen" – och ett upplevt yttre hot kräver stöd i form av till exempel arkivmaterial som visar på en kontinuitet i det gemensamma språket och den gemensamma kulturen, för att stärka basen för identiteten.⁹⁵⁰ Grundandet av arkiv kan utgå från ett kollektivt behov att stöda och kontrollera berättelserna om det förflutna och om gruppens ursprung, en process där arkivmaterialet kan ses som ett medel för att uttrycka och bevara en förenande samsyn om identitetens natur.⁹⁵¹ Den franske filosofen Jacques Derrida har konstaterat att arkiv inte bara utgör ett skydd för det förflutna som ägt rum utan förutser också framtiden.⁹⁵² Sålunda kunde även det material som Svenska litteratursällskapet samlade in och förvarade i sitt arkiv enligt Derridas syn på arkiv anses utgöra ett skydd av det förflutna mot en anteciperad framtid som kunde vara både historielös och fientlig mot svenskheten och det svenska kulturarvet i Finland. Också genealogins och hembygdsforskningens starka ställning bland de svenskspråkiga i början av 1900-talet kan ses som ett uttryck för behovet att med hjälp av historia och tradition legitimera "det svenska" i ett allt mer finskspråkigt samhälle.

Historien skrivs och tolkas utgående från samtidens behov och historikernas roll i uppbyggandet och legitimerandet av kulturarvet är betydande.⁹⁵³ Som exempel kan nämnas att de svenskspråkiga läroböckerna i historia i Finland från och med 1880-talet betonade en nationalistisk fosterlandskänsla men förmedlade den etniska samhörigheten som överordnad då det gällde den äldre historien. Den svenska forskaren Lina Spjut – som undersökt svensk och finsk etnicitet och nationell historieskrivning i rikssvenska och finlandssvenska läroböcker 1866–1939 – har visat att de svenskspråkiga i Finland inte ville göra avkall på sin svenska etnicitet i sin finländska nationella identitet. Enligt Spjut visar balansgången i de svenskspråkiga läroböckerna i Finland en vilja att hävda såväl ursprung och rättigheter i en tid då svenskans position starkt ifrågasattes som en önskan att inte stöta sig med finnarna i den gemensamma kampen för fosterlandets framtid.⁹⁵⁴ Till följd av den inflammerade konflikten mellan de svensk- och finskspråkiga historikerna – och den divergerande historiesynen i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet – kom även insamlandet och publicerandet av arkivmaterial samtidigt att bli en fråga om vem som hade tolkningsföreträde angående det förflutna.

⁹⁴⁹ Aronsson 2002, 204; Aronsson 2010, 19. I sin bok *Historiebruk – att använda det förflutna* (2004) har Peter Aronsson närmare berört olika aspekter angående historiebruk.

⁹⁵⁰ Jfr Hylland Eriksen 2003, 78, 89.

⁹⁵¹ Cunningham 2017, 57.

⁹⁵² För Derridas tankegång se Ketelaar 2001, 138.

⁹⁵³ Aronsson 2010, 11.

⁹⁵⁴ Spjut 2014, 131; Även Bo Lönnqvist, som ser det finlandssvenska som en kulturell konstruktion, har framhållit att framväxten av begreppen "Svenskfinland" – med betoning på den symboliskt språkliga samhörigheten med Sverige – och "finlandssvensk" – med tonvikt på den nationella tillhörigheten – kan ses som exempel på "identitetsbygge". Lönnqvist 2001a, 443, 448.

Historikern Daniela Saxer har konstaterat att även statslösa självutnämnda nationer, som definierade sin identitet med hjälp av historia, språk och kultur, sammanställde nationella källutgåvor som bekräftade nationens historia och ursprung.⁹⁵⁵ Motsvarande resonemang kan enligt min mening också tillämpas på gruppen svenskspråkiga i Finland under den undersökta perioden. Syftet med publiceringen av de handlingar som samlats in till Svenska litteratursällskapet kom att vara flerdelat. För det första var det fråga om att lyfta fram "vittnesbörden" om den svenskspråkiga befolkningens historia och kultur som källmaterial för forskningen i fosterlandets historia. Under förryskningsperioden sågs historien som ett vapen vid försvaret av Finlands ställning, vilket innebar att historieforskningen skulle vara patriotisk. I detta sammanhang kan de svenskspråkiga historikernas personhistoriska forskningsgrepp ha spelat en roll då man fattade beslut om vilket material som skulle utges som basmaterial för forskningen.⁹⁵⁶

För det andra var det fråga om att rättfärdiga den svenska befolkningens "urgamla hemortsrätt" och det svenska kulturarvets fortsatta existens i Finland under det språkpolitiskt trängda läget i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Detta skulle ske genom de insamlade och tryckta vittnesbörden om vad den svenskspråkiga kulturen åstadkommit under förfluten tid och genom att lyfta fram dess betydelse för det nationella kulturarvet. Den tyska historikern Stefan Berger har framhållit arkivens betydelse även för så kallade subnationella projekt, till vilka även den svenskspråkiga idékonstruktionen kan räknas.⁹⁵⁷ Svenska litteratursällskapet arkiv med sitt tillvaratagna kulturarv utgjorde sålunda enligt min mening en del i försvaret av det "svenska narrativet" mot det framväxande nationella "finska" narrativet, som man på svenskt håll var rädd att skulle ta över den nationella idékonstruktionen i samband med nationsbygget. För att kunna försvara sig gällde det dels att formulera det svenska narrativet, dels att "återupptäcka" och lyfta fram den svenska kulturen i dess olika dimensioner. I fråga om insamlingen av arkivmaterial till Svenska litteratursällskapet och publicerandet av lämpliga "vittnesbörd" kan man alltså tala om ett mer eller mindre medvetet ideologiskt bruk av historien både för att legitimera det svenska kulturarvet och den svenska kulturens hemortsrätt och fortbestånd i Finland och för att försvara Finlands autonomi mot rysk nationell propaganda och tilltagande förryskningsshot.⁹⁵⁸

Ett tredje outtalat syfte var enligt min åsikt att via publikationerna öka samhörigheten mellan de svenskspråkiga som sökte berättigande för sin existens i landet och motarbeta den undergångsmetalitet som präglade decennierna före och efter sekelskiftet 1900. Sällskapets utgivning av noggrant utvalda dokument och historiska verk gav sålunda den svenskspråkiga "identiteten i vardande" en legitimitet och autenticitet i ett samhälle som höll på att förändras radikalt efter lantdagsreformen 1906. Thomas Hylland Eriksen har konstaterat att

⁹⁵⁵ Se exempelvis Saxer 2010, 7.

⁹⁵⁶ Jfr Svenska litteratursällskapets utgivning av brevsamlingar, vittra skrifter, biografier och dylikt med anknytning till kulturhistoriska märkesmän såsom Henrik Gabriel Porthan, Johan Henric Kellgren, Jacob Tengström och Georg August Wallin.

⁹⁵⁷ Berger 2013, 1.

⁹⁵⁸ Hakala 2014, 330.

Första bandet av *Finlands svenska folkdiktning* 1917. Volymerna indelades enligt olika genrer: sagor, sägner, ordstäv, gåtor, folkvisor, folkdans, folkro och trolldom samt lekar och spel. Verket utgavs 1917–1975. Svenska litteratursällskapet i Finland.

historien inte i sig ger identiteter, men att kunskap om historien ger identitet.⁹⁵⁹ I enlighet med litteratursällskapets programförklaring kunde den ökade kunskap om och känsla för förfädernas ”verk och gärning” som arkivmaterialet i tryckt form via sällskapets publikationer gav den svenskspråkiga bildade allmänheten sålunda bidra till att formera och upprätthålla ett historiemedvetande⁹⁶⁰, som i sin tur kunde ”belysa vägen och liva modet” för kommande generationer och samtidigt fungera som en förstärkare av den kulturella identiteten.⁹⁶¹

Detta gällde också utgivningen av det insamlade traditionsmaterialet i den tidigare nämnda bokserien *Finlands svenska folkdiktning*, vars målgrupp inte enbart var framtida forskare utan i hög grad också den breda bildade allmänheten. På pärmen till det första bandet av *Finlands svenska folkdiktning* 1917 finns en bild av världsträdet Yggdrasil med Odins korpar Hugin och Munin (tanken och minnet) samt de gamla svenska landskapsvapnen för Nyland, Åboland, Åland och Österbotten som havets vågor binder samman till ett gemensamt ”Svenskfinland”,

⁹⁵⁹ Hylland Eriksen talar hellre om ”identifikation” eller ”kollektiva gemenskaper” för att klargöra att identitetsskapande är en mångfacetterad, dynamisk och föränderlig process. Hylland Eriksen 1996, 51–54.

⁹⁶⁰ Aronsson har definierat *historiemedvetande* som ”de uppfattningar av sambandet mellan dåtid, nutid och framtid som styr, etableras och reproduceras i historiebuket”. Ett visst urval av historiekulturen iscensätts i ett historiebruk och formerar ett historiemedvetande. Aronsson 2004, 17–18 och Aronsson 2002, 189.

⁹⁶¹ För resonemang angående arkivmaterial och historieskrivning som identitetsförstärkare se Kaplan 2000, 149; Wolf-Knuts 195, 20.

som samtidigt uppfattades som en del av fosterlandet Finland.⁹⁶² I nationsbygget i Norden har folkloren spelat en stor roll, bland annat som förmedlare av tradition med en djup emotionell återklang. Den som är medlem i en grupp har samma tradition, folklore och koduppsättning som de andra medlemmarna i gruppen, vilket stärker samhörigheten.⁹⁶³ Genom insamlingen av folksånger, ortnamn och dialektprov, vars främsta pådrivare var Ernst Lagus och Axel Olof Freudenthal, kunde förekomsten av en uråldrig svensk folkstam och svensk odling i Finland ”bevisas” och via det arkivmaterial som presenterades i bokserien kunde den bildade allmänheten, enligt den tidigare nämnde Lagus, få en ”klar och sann inblick i hela den svenska folksjälen”⁹⁶⁴ och sålunda närma sig den svenska allmogen. Detta kunde verka ”eggande på den svenska nationaliteten i landet”⁹⁶⁵ och i förlängningen bidra till konstruktionen av en gemensam svensk identitet i Finland. Historikern Taina Saarenpää har visat att källutgåvor har en roll som historiska minnesmärken, både bildligt och konkret, vilket även kan tillämpas på den samlande utgåvan av svenskspråkigt traditionsmaterial i Finland.⁹⁶⁶ Bokserien, som var tänkt som en manifestation av den svenska kulturen i Finland i relation till den rikssvenska och den finska, sågs av bland andra Ernst Lagus som en fosterländsk gärning helt jämförbar med tryckningen av ”den finska runosamlingen” *Suomen Kansan Vanhat Runot*, vars utgivning hade påbörjats 1908.⁹⁶⁷ I det tidigare nämnda utprovet 1919 om medel för inrättande av en tryckningsfond inom Svenska litteratursällskapet poängterade sällskapets styrelse bokverkets betydelse för den svenska samlingsrörelsen, och indirekt i förlängningen dess ideologiska funktion som förstärkare av en gemensam svensk identitet i landet.⁹⁶⁸

Den bärande faktorn i en identitet är det gemensamma, och de gemensamma värderingarna hänger samman med vad som tolkas som delade erfarenheter i ett kollektivt minne och i ett kulturellt arv.⁹⁶⁹ Den holländske före detta riksarkivarien Erik Ketelaar har konstaterat att det faktum att en grupp utgör en gemenskap involverar en förankring i det förflutna, och följaktligen i de minnestexter genom vilka det förflutna förmedlas. Han har talat om arkiven som ”a space of shared custody and trust”. Enlig hans mening är det gemensamma förflutna det som skänker gemenskapen kontinuitet, sammanhållning och sammanhang.⁹⁷⁰ Arkivfors-

⁹⁶² Villstrand 2019, 88, 97.

⁹⁶³ Wolf-Knuts 1995, 11, 17.

⁹⁶⁴ Formulering av Ernst Lagus i en skrivelse till Svenska litteratursällskapets styrelse 1908 om utgivning av det insamlade traditionsmaterialiet. Se närmare Ekrem 2014, 71.

⁹⁶⁵ Lagus uttryckte som sin förhoppning att den svenska nationaliteten skulle finna ”en spegelbild av sig själv” i det planerade verket. Lagus 1910b, 187.

⁹⁶⁶ Saarenpää 2019, 202.

⁹⁶⁷ År 1923 erhöll såväl Svenska litteratursällskapet som Finska Litteratursällskapet statsanslag för utgivningen av *Finlands svenska folkdiktning* och *Suomen Kansan Vanhat Runot*. Ekrem 2014, 127–128.

⁹⁶⁸ I utprovet konstateras: ”Den bildade allmänheten, som genom Sällskapets förmedling kunnat införliva dessa arbeten med sin boksatt och deras innehåll med sitt tanke- och känsloliv, skall helt säkert inse, att den genom Sällskapets verksamhet trätt den svenska allmogens själsliv närmare än förut.” *Svenska Litteratursällskapet i Finland, dess uppgifter och dess verksamhet* 1919, 4; Se även Österlund-Pötsch & Ekrem 2008, 82.

⁹⁶⁹ Walleto 2010, 70–71.

⁹⁷⁰ Ketelaar 2005, 54; Cook 2013, 99; Även Francis X. Blouin Jr och William G. Rosenberg påpekar i *Processing the Past. Contesting Authority in History and the Archives* att identiteter formas genom minnet av gemensamma historiska erfarenheter. Blouin & Rosenberg 2011, 100.

karen Jeanette A. Bastian har med hänvisning till sociologen Paul Connerton påpekat att det är bland annat i årliga minnesceremonier (commemorative ceremonies) som en grupp blir påmind om sin identitet via ett ”master narrative”. Detta narrativ gör det förflutna begripligt som ett slag av kollektiv självbiografi, där narrativet tar form i ceremonier som ”uppförd kult”.⁹⁷¹ En intressant tanke kunde vara att i parallellitet med Bastians resonemang se Svenska litteratursällskapets återkommande årshögtider som den uppförda kult där gruppens eget ”master narrative” reproduceras genom tal och programinslag, vilka i slutet av 1800-talet förstärkte – och även i dag förstärker – identiteten hos gruppen svenskspråkiga i Finland.

Formandet av den kulturella identiteten bland den svenskspråkiga befolkningen i Finland handlade alltså om att använda det förflutna via det svenska kulturarvet i dess olika former såsom historiska dokument, brev, manuskript av nationalskalden och vittra skrifter av olika författare samt traditionsmaterial för att skapa en gemensam förståelse av den svenskspråkiga befolkningens ”kollektivt upplevda” historia i Finland. Svenska litteratursällskapets publikationsserie, inklusive det utgivna och bearbetade historiska källmaterialet, kan därför ses både som ”fosterländsk” med tanke på historieforskningen och som en manifestation av det svenska kulturarvet och dess betydelse för hela nationen. Det insamlade materialet i sällskapets arkiv och utgivningen av delar av materialet i tryckt form utgjorde sålunda symboliska representationer av den upplevda svenska ”etniska” identiteten med ett ”eget” svenskt kulturarv, som bidrog till att ge Svenska litteratursällskapets medlemskår en ideologisk, svensk gruppstillhörighet som i sin tur samtidigt avgränsade den mot den finska majoritetsbefolkningen. Som en följd av detta kan man se Svenska litteratursällskapets arkiv med sitt insamlade kulturarvsmaterial som en ”minnesplats” – en ”lieu de mémoire” – som bidrog till att bära upp och förstärka gruppsidentiteten för den svenskspråkiga befolkningen i Finland under den undersökta perioden. Arkivmaterialet i sällskapets arkiv kom sålunda enligt min mening att ha flera funktioner. Via det insamlade materialet bevarades svenskt kulturarv samtidigt som arkivmaterialet bidrog till att förstärka den svenska befolkningens identitet och utgjorde en del av det kulturella försvaret mot såväl tilltagande förfinskning som ryska unifieringsåtgärder.

Donatorernas syfte med arkivöverlåtelse

Vad ansåg donatorerna viktigt att bevara – och varför?

För arkivets förkovran vände sig sällskapets styrelse, som tidigare framgått, flera gånger under 1900-talets början till personer som kunde tänkas sympatisera med Svenska litteratursällskapet och ”dess fosterländska strävanden”, i första hand personer i städerna och på gamla herrgårdar i olika delar av landet.⁹⁷² Under de första trettiofem åren (1885–1920) hörsammade 190 donatorer sällskapets värdjan om donationer av material till sällskapet och dess arkiv.

⁹⁷¹ Bastian 2013, 122.

⁹⁷² Lagerblad 1910, 150–152.

Vilket slag av material ansåg donatorerna då vara så värdefullt att det borde förvaras i ett arkiv – och vilka var deras motiv för att överlåta materialet till just Svenska litteratursällskapet i Finland? I den arkivteoretiska litteraturen har frågan om arkivdonatorer och vad som motiverar dem till donation aktualiserats i högre grad först på 2000-talet.⁹⁷³ I en artikel från 2015 om arkivdonatorers aktörskap har den kanadensiska arkivarien Rob Fisher lyft fram donatorernas aktiva roll och identifierat faktorer som motiverar potentiella donatorer att överlåta material till ett arkiv: 1) *ego*, övertygelsen om att det egna livet och livsverket är av historisk betydelse, 2) *hågkomst och minne*, strävan att försäkra sig om att personen själv eller någon annan kommer att bli ihågkommen även efter sin bortgång,⁹⁷⁴ 3) *rättfärdigande*, att få sin syn på en omstridd fråga bevarad för framtiden och 4) *fysiskt utrymme*, det vill säga behovet att röja och skapa utrymme utan att behöva förstöra material. Som en femte faktor lyfter han fram *ekonomisk nytta* med hänvisning till arkivmaterialets monetära värde och skatteavdrag för arkivdonationer.⁹⁷⁵ Fisher poängterar också att innan en donation kan äga rum måste den potentiella donatorn ha uppnått en tillräcklig grad av ”arkivmedvetenhet” (archival consciousness), det vill säga ha kommit till insikt om materialets så kallade arkivpotential, och vad det innebär när personligt material plötsligt blir offentligt genom överlåtelse till ett arkiv.⁹⁷⁶

Även om Fisher i sin artikel främst behandlar arbete med nutida donatorer kan hans tankar enligt min mening åtminstone delvis tillämpas på donatorer av arkivmaterial under tidigare tidsperioder. Via brevväxlingen mellan litteratursällskapet och arkivdonatorerna är det i viss mån möjligt att belysa varför donatorerna engagerade sig i sällskapets verksamhet. I donationsbrev eller i korrespondensen med företrädare för Svenska litteratursällskapet nämner en del av donatorerna i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet sina bevekelsegrunder, eller ger sin syn på det donerade materialet – som delvis överensstämmer med Fishers resonemang. Som uttryck för arkivmedvetenhet lyfter flera av donatorerna fram det donerade materialets kulturhistoriska värde, till exempel brev av ”betydelsefulla” personer som borde bli ihågkomna. En av dessa var arkitekten Jac. Ahrenberg i Helsingfors, som angående den tidigare nämnda donationen av brev till fadern Carl Wilhelm Ahrenberg i Viborg konstaterade: ”I denna korrespondens ingå bref af flere personer, de der dels i vårt eget land, dels i Sverige, intagit en så pass betydande samhällsställning att det är att förmoda, det bref samlingen i en framtid kan anses vara af det värde att mitt beslut

⁹⁷³ Sedan 1970-talet har de ledande engelskspråkiga facktidskrifterna *The American Archivist* och *Archivaria* behandlat relationer mellan donatorer och arkiv endast i några få artiklar.

⁹⁷⁴ Anthony D. Smith har framhållit att en individ genom att foga sig själv till ”Historien” hoppas uppnå en litet odödlighet som räddar individen från att helt glömmas bort, vilket också torde kunna ses som en orsak till att en person överlåter privata handlingar till ett arkiv. Smith 1986, 175–176, 206–208.

⁹⁷⁵ Fisher 2015, 100–105. De av Fisher identifierade faktorerna benämns i artikeln *Ego, Commemoration and memory, Advocacy, Physical space, Financial benefit*. Översättningen till svenska är min egen. I Finland förekommer inte den typ av skatteavdrag som Fisher avser. Detsamma gäller inköp av material till offentliga arkiv, vilket sker endast i undantagsfall om materialet löper risk att förstöras. Även om Svenska litteratursällskapet fram till 1970-talet inköpte material av finlandssvenska författare, finns det inte längre i dag någon egentlig marknad i Finland för handel med brev och olika slag av dokument.

⁹⁷⁶ Se närmare Fisher 2015, 95, 107; För litteratur kring förhållandet mellan donatorer och arkivarier se även Betsy Hearnes och Susanne Belovariss tidigare nämnda artiklar i *Archivaria* 86 (2018).

att öfverlämna densamma åt Svenska Litteratursällskapet torde kunna försvaras”.⁹⁷⁷ Liknande bevekelsegrunder låg bakom donationen av en originaldikt skriven av prästen och skalden Lars Stenbäck 1913, vars litterära alster enligt donatorns ombud ”torde vara av något värde utöver det rent personliga”.⁹⁷⁸ Häradshövdingen Ella Svanljung i Helsingfors överlämnade i sin tur till sällskapet svenskspråkiga brev från författaren Aleksis Kivi (Stenvall) till Fredrik Cygnaeus, vilka hon tänkte sig vara ”tämligen sällsynt” och därför ”lämpligast bör egas af det frejdade sällskap, af hvilket äfven jag har äran vara medlem”.⁹⁷⁹ Även brev av sällskapets egna koryféeer, såsom Axel Olof Freudenthal, ansågs av donatorerna kunna ”hafva sitt intresse för sällskapet”.⁹⁸⁰

På motsvarande sätt vände sig överste Victor Tuderus i Nizza till Svenska litteratursällskapet angående brev och manuskript av den ålderstigne skalden Emil von Qvanten, som han ansåg ha ett litteraturhistoriskt och biografiskt värde och ville överlämna till sällskapets ”arkivsamling”, också med tanke på eventuell utgivning.⁹⁸¹ Det kulturhistoriska värdet av källmaterial som belyste den svenska vitterheten i Finland var sannolikt motivet också för filosofiekandidaten A.V. Forsman i Helsingfors, som genom donation av en samling äldre sånger och visor ville bidra till kännedomen om ”den svenska diktningen i förra tidens Finland”, i synnerhet gällande de lägre samhällsskikten. I ett brev till sällskapets sekreterare anhöll han om att få donera

en liten vissamling, som oansedt sitt af tidens rost medfarna yttre dock för vitterhetsforskaren torde innehålla något att taga vara uppå. Den sakkunnige skall äfven af dessa blad vinna faktiskt material, om än aldrig så obetydligt, till kännedomen af den svenska diktningen i förra tidens Finland. Särskildt skall det för honom icke sakna sitt intresse att se, hurudan denna diktningens ström framflöt i de undre mera obemärkta lagren af vårt samhälle, måhända skall det därvid äfven lyckas honom att i slammet hitta på en och annan pärla af värkligt värde, väl mindre i poetiskt än i kulturhistoriskt hänseende.⁹⁸²

⁹⁷⁷ I samma brev beklagar Ahrenberg att de äldsta breven av bland andra Johan Jakob Nordström, Adolf Ivar Arwidsson och Matthias Akiander med undantag av ett fåtal redan förstörts av fukt och råttor. J. Ahrenberg till SLS 14.12.1886, Allmän korrespondens, Faa 2, Svenska litteratursällskapets tjänstearkiv I, SLS; Hakala 2014, 425 (not 285).

⁹⁷⁸ SLSA 191, Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Dikten var en donation av avlidna kommunalrådinnan Aline Bruun (f. Bergenheim). O. Bruun till E. Lagerblad 1.11.1913, Arkivariens korrespondens, Fad3, Svenska litteratursällskapets tjänstearkiv I, SLS.

⁹⁷⁹ E. Svanljung till SLS 20.10.1910, Donationsavtal, TAIll 5.1.7.2, Svenska litteratursällskapets tjänstearkiv III, SLS; SLSA 166, Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS.

⁹⁸⁰ J. Svanljung till SLS 10.4.1912 (angående donation av ett brev från Freudenthal till donatorns far, justitierådmannen Johan Kristian Svanljung). Donationsavtal, TAIll 5.1.7.2, Svenska litteratursällskapets tjänstearkiv III, SLS; SLSA 180, Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS.

⁹⁸¹ V. Tuderus till SLS 28.10.1910. Brevet ingår som bilaga i protokollet som förts vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 17.11.1910, Styrelsemötesprotokoll, Caa 4, Svenska litteratursällskapets tjänstearkiv I, SLS; SLSA 167, Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS.

⁹⁸² A.V. Forsman till C. Synnerberg 4.1.1888, Allmän korrespondens, Faa 1, Svenska litteratursällskapets tjänstearkiv I, SLS; SLSA 41, Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Hakala 2014, 322.

Ett annat av de motiv Fisher nämner har en mer personlig karaktär. En del av donatorerna kunde ha ett mer eller mindre utsagt syfte att rättfärdiga sitt eget handlande eller få kontroversiellt material bevarat. Bland personer som donerat arkivmaterial till Svenska litteratursällskapet hittas exempelvis provinsialläkaren Onni Granholm i Nurmes, som efter lantdagsreformen 1906 lämnade in manuskriptet till en politisk broschyr ”Politiska tankar”, som han författat. I ett brev till sällskapets ordförande Magnus Gottfrid Schybergson konstaterar Granholm att manuskriptet, som uttryckte en annan åsikt än den officiella, inte längre hade något ”praktiskt värde” efter representationsreformen, men att han då han inte hade lyckats få det tryckt eller intaget i dagspressen ville överlämna det ”att införlivas med Sällskapets manuskriptsamling” för att på detta sätt bli hörd och få sin sida av saken dokumenterad för eftervärlden. Enligt donatorn visade manuskriptets öden att motsatta åsikter inte fått tränga fram och att ”det sken af enighet och samstämmighet, som då träder i dagen är falskt och osant”.⁹⁸³

Ett återkommande motiv i donationsbrevens är materialets potentiella betydelse för forskningen i fosterlandets historia. Tidvis såg donatorerna det närmast som en patriotisk gärning att donera arkivmaterial som kunde bidra till att bygga upp bilden av nationens historia, vilket kommer till synes även i handlingar som donerades till Statsarkivet.⁹⁸⁴ Vissa av Svenska litteratursällskapets arkivdonatorer anger därutöver det aktuella politiska läget som motiv till sin donation, vilket medförde att det material som lämnades in kunde vara också politiskt känsligt. En av dem som av patriotiska orsaker donerade material var den tidigare nämnde historikern och arkivforskaren Karl Gabriel Leinberg. I ett brev till Carl Gustaf Estlander 1887 framhöll han att insamlandet av ”de af mig till Sällskapet med obegränsadt förtroende insända akter” gjorts för att ”göra mitt fosterland och Svenska Litteratursällskapet i Finland en tjänst”.⁹⁸⁵ Året innan hade han också via vännen Estlander, vars diskretion han kunde lite på, anonymt lämnat in ”kommentarier till Runebergs ’Landshöfdingen’”. Det var fråga om några avskrifter av landshövdingen i Savolax och Karelens län Olof Wibelius sista ämbetskrivelser till den svenske konungen 1808, vilka förvarades i original i Riksarkivet i Stockholm. Enligt Leinberg var skrivelserna till följd av det politiska läget i Finland ”af den art, att de ej kunna publiceras på en tid, då Wirta- och Juutasmonumenten varit egnade att göra vårt lands politiska ställning osäker”. Han hoppades dock att handlingarna inte därför skulle anses mindre värdefulla och kommenterade i brevet till Estlander att ”den sista af dessa troget afskrifna akter är särskildt egnad att belysa den historiska halten af ’Vårt ur var 12, vi

⁹⁸³ O. Granholm till M.G. Schybergson 4.6.1906, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954; Manuskriptet infördes i samlingarna i september 1906. Se SLSA 145, Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Hakala 2014, 324.

⁹⁸⁴ Ett exempel är övertranslator Wilhelm Ranckens donation av auditören Carl Wilhelm Ekmans (1747–1818) dagbok till Statsarkivet i december 1884. I gåvobrevet framför han följande motivering: ”Angelägen om att sagde dagbok, såsom ett redan inemot 100 år gammalt och för den krigshistoriska forskningen måhända icke alldeles värdelöst opus, kunde för framtiden i möjligaste mån skyddas mot förgängelsen, och anseende dessa anteckningar om och från en för Finland så minnesdiger tid numera rätteligen böra tillhöra landet, – icke blott en dess medborgare...”

Gåvobrev och donationsavtal för privatarkiven 1880–1890, Hd 1, Riksarkivets tjänstarkiv I, RA.

⁹⁸⁵ K.G. Leinberg till C.G. Estlander 15.10.1887, C.G. Estlanders brev, SLSA 252, SLS.

följde det, o.s.v.”⁹⁸⁶ I ett senare brev till Estlander kommenterar Leinberg ytterligare materialet på följande sätt:

Äfven jag erfor något så när detsamma, som Du i brefvet omnämner, då jag sistl. sommar i svenska riksarkivet öfverkom Vibelius sista embettsskrivelser från sitt finska län, men jag ville häri finna bevis på, huru djupt mannen var gripen af de politiska motgångarne och huru han vid tidpunkten för brefvens affattande motsåg för vårt land och folk måhända en repetition af stora ofredens dagar.⁹⁸⁷

Som jämförelse kan nämnas att Reinhold Hausen uppbevarade politiskt känsligt material, som donerats till Statsarkivet på hans uppmaning, i ett ”sekret skåp” som han inrättat till följd av den rådande tidsandan i slutet av 1800-talet.⁹⁸⁸ Om materialet i det sekreta skåpet konstaterade Hausen i ett brev till Carl Gustaf Estlander, som 1894 bidrog med material till samlingen, att ”kommande generationer skola tacka därför”.⁹⁸⁹

Den historiska forskningen var uppenbarligen något som också häradshövding Karl Aspelund i Nystad tänkte på då han drygt tjugo år tidigare donerade en avskrift av prokurator Mathias Calonius testamente 1812 till Svenska litteratursällskapet. Avskriften hade han funnit bland äldre handlingar i Vemo domsagas arkiv och han antog att den var den enda avskriften efter att originalet förstörts i Åbo brand 1827.⁹⁹⁰ Det historiska värdet lyftes också fram av magister Fredrik Färling i ett brev till Carl Gustaf Estlander 1893, där han erbjöd sällskapet en redogörelse från åren 1765–1769 angående Sveaborgs fästningsbyggande. Dokumentet som hade tillhört friherre Wilhelm Carpelan, medlem av Sveaborgs fästningsbyggnadskommitté, hade hittats bland Färlings avlidne svärfars Karl Johan Carpelans papper på Odensaari

⁹⁸⁶ Leinberg anspelar på passusen ”vårt ur var tolv och vi följde det, men den ryska klockan är ett” i Johan Ludvig Runebergs dikt ”Sandels” i *Fänrik Ståls sägner*. K.G. Leinberg till C.G. Estlander 13.1.1886, C.G. Estlanders brev, SLSA 252, SLS; I arkivets accessionskatalog har den egentliga donatorn inte antecknats, SLSA 11; Hakala 2014, 323–324.

⁹⁸⁷ K.G. Leinberg till C.G. Estlander 20.3.1886, C.G. Estlanders korrespondens, SLSA 252; Hakala 2014, 426 (not 293).

⁹⁸⁸ Enligt Arkivverkets databas Astia förvaras materialet numera i Riksarkivet som en specialsamling under benämningen ”Diverse handlingar av politisk natur” (Poliittisia asiakirjoja). Hausens avsikt var att samla in så autentiska dokument som möjligt angående politiska händelser under den så kallade förtrycksperioden och vände sig i detta syfte till politiska aktörer, av vilka han utbad sig skrivna redogörelser över aktuella händelser. Materialet förseglades av Hausen och öppnades först 1939 i hans närvaro. En del av materialet hölls förseglat ända till 1967.

⁹⁸⁹ I ett brev 1894 bad Hausen Estlander – ”i det allmännas intresse” – beskriva hur Estlander och universitetets rektor Thiodolf Rein, ”tvänne bildningens högtstående representanter”, blivit behandlade vid ett besök hos generalguvernör Heiden. I ett senare brev meddelade Hausen att referatet förvarades i hans sekreta skåp på arkivet ”och får ligga där i fred i bägges vår lifstid”. R. Hausen till C.G. Estlander 28.4.1894 och 3.8.1894, C.G. Estlanders korrespondens, SLSA 252, SLS; Se även Kallio 1978, 18–28.

⁹⁹⁰ SLSA 75; K. Aspelund till Svenska litteratursällskapet 11.6.1892, Allmän korrespondens, Faa1, Svenska litteratursällskapets tjänstarkiv I, SLS. Styrelsen beslöt vid sitt möte 22.9.1892 att avskriften skulle överföras till sällskapets arkiv, FoU 7, 1893; Hakala 2014, 322.

gård och Färling utgick ifrån att det ”i sin egenskap af historiskt aktstycke” kunde ”äga något intresse för Sv. Litt. sällskapets arkiv”.⁹⁹¹

Också i donationshandlingar långt senare i tiden återkommer önskemål om att de erbjudna eller donerade handlingarna skulle bevaras för framtiden i sällskapets arkiv och där hållas tillgängliga för forskare.⁹⁹² Att detta motiv dock också kunde kombineras med ekonomisk vinning visar bland annat en brevväxling mellan författaren Ola Hansson och sällskapets sekreterare Arvid Hultin hösten 1912, där Hansson erbjuder tio brev av författaren Karl August Tavaststjerna för 300–500 finska mark. Hansson var väl medveten om handlingarnas kulturella värde och framhöll i brevväxlingen som försäljningsargument att Tavaststjernas brev hade både litterärt, politiskt, psykologiskt och autobiografiskt värde, och sade sig vara övertygad om att Hultin ”till fullo uppskattar betydelsen af uppbevarandet af dessa dokument, såsom jag sjelf gjort genom att under många år medföra dem hvar jag än uppehöll mig”.⁹⁹³

I linje med donatorernas önskan att göra material tillgängligt för forskningen låg också deras vilja att på litteratursällskapets begäran leverera material för utgivning av ”vittnesbörderna om den svenska kulturens uppkomst och utveckling i Finland”, av vilket en stor del kom att arkiveras i sällskapets arkiv. Våren 1897 erhöll sällskapet som gåva en samling brev från skalden Michael Choraeus med en uttalad önskan av donatorn, professor Ernst Bonsdorff, att breven skulle publiceras av Svenska litteratursällskapet i Finland.⁹⁹⁴ Till donatorer som önskade att materialet skulle utges hörde också den tidigare nämnde historikern Karl Gabriel Leinberg, som i ett brev till Carl Gustaf Estlander 1888 kommenterade en avskrift av landshövdingen i Viborgs län Johan Rosenhanes diarium 1652–1655, som han inlämnat till litteratursällskapet för publicering.⁹⁹⁵ Även om dagboken enligt honom innehöll mycket som enligt samtiden

⁹⁹¹ Aktstycket publicerades 1894 i *Förhandlingar och uppsatser* 8; F. Färling till C. Synnerberg 9.12.1893. Brevet ingår som bilaga i protokollet fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 18.1.1894, FoU 8, 1894. I brevet utlovade Färling ytterligare en redogörelse i avskrift av Augustin Ehrensvärd om principerna för befästningsarbetena, som sällskapet enligt protokollet emotsåg ”med största intresse”. Hakala 2014, 322.

⁹⁹² Detta gäller till exempel donationen av Frans Ludvig Schaumans efterlämnade handlingar och brev 1931 (SLSA 348, 349). Donationsbrev av Frans Ludvig Schaumans son Mikael Schauman till Svenska litteratursällskapet 21.10.1931. Ingår som bilaga i protokollet fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 22.10.1931, *Förhandlingar. Ny följd* 8, 1932; Hakala 2014, 322.

⁹⁹³ O. Hansson till A. Hultin 19.10.1912 och 3.12.1912, Arvid Hultins korrespondens, SLSA 375, SLS. Sällskapet köpte breven av Ola Hansson och hans hustru författarinnan Laura Mohr (Laura Marholm). Se närmare SLSA 185, Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS.

⁹⁹⁴ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 20.5.1897, FoU 11, 1898. Se även Hultin 1929, 107.

⁹⁹⁵ K.G. Leinberg till C.G. Estlander 3.11.1888, C.G. Estlanders brev, SLSA 252, SLS. Enligt Leinberg skulle litteratursällskapet få avskriften mot löfte om snar publicering, men han ville bli ersatt för sina omkostnader i samband med avskrivning och kollationering. Se Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets styrelsemöte 25.10.1888, Styrelsemötesprotokoll, Caa 1, SLS tjänstearkiv I, SLS. Följande år erhöll Svenska litteratursällskapet en fullständig avskrift av dagboken av professor K.K. Tigerstedt, se protokoll fört vid SLS styrelsemöte 19.9.1889, Styrelsemötesprotokoll, Caa 1, SLS tjänstearkiv I, SLS. Båda avskrifterna förvaras i sällskapets arkiv under signum SLSA 46. Diariet utgavs dock först på 1990-talet, i Sverige 1995 under titeln *Johan Rosenhanes dagbok 1652–1661* (utg. Arne Jansson) och i Finland 1999 under titeln *Viipurin maaherran Johan Rosenhanen diarium, päiväkiriä 1652–1654: mahtimiehen elämä ja itäisessä Suomessa = Johan Rosenhanes diarium* (utg. Pekka Toivanen, Etelä-Karjalan museo).

kunde anses värdelöst ansåg han det dock befogat att ge ut den i sin helhet, med undantag av väderleksnotiserna, eftersom memoarlitteraturen från äldre tid var fattig och dagboken ändå utgjorde en skildring av tidsförhållandena och umgängeslivet inom societeten i mitten av 1600-talet. Leinberg konstaterade framsynt att kommande generationer kunde se annorlunda på skildringar av privatlivet. I brevet hänvisade Leinberg också till att den av Reinhold Hausen 1882 med statsmedel utgivna *Diarium Gyllenianum* från 1600-talet innehöll ”mycket värdelöst ur privatlivet, men att utmästra detta har med skäl ej ansetts lämpligt”.⁹⁹⁶ År 1911 donerade i sin tur amanuensen vid Statsarkivet Johannes Hedengren via sin goda vän och ”Högtälskade Broder” Schybergson en avskrift av greve Carl Erik Mannerheims memoarer, som förvarades i Statsarkivet. En planerad utgivning av memoarerna hade gått om intet och Hedengren, som var medlem av litteratursällskapet, ville överlämna dokumentet till sällskapets arkiv ”där det framdeles kan komma till användning för den publikation som naturligtvis förr eller senare måste ske.”⁹⁹⁷

I vissa fall var avsikten dock inte att donera material utan endast att deponera brev och handlingar för förvaring i sällskapets arkiv för en viss tid, så länge sällskapet behövde dem för utgivning eller av andra skäl. Den tidigare nämnde godsägaren Alfons Spåre på Walkila gård i Birkala, lämnade flera gånger åren 1886–1889 in material till sällskapet uttryckligen för avskrivning och de returnerades till ägaren 1891 efter att avskrifter hade tagits av en del av dem.⁹⁹⁸ En annan av dessa personer var järnvägstjänstemannen Gösta Böckelman i Torneå. I december 1917, då frågan om Finlands blivande flagga var aktuell, översände han till Magnus Gottfrid Schybergson ett brev skrivet av Zacharias Topelius 1863 till Böckelmans far, sjökaptten Petter Gustaf Böckelman samt originalmanuskriptet till Topelius dikt ”Finlands flagga”. Han konstaterade att det kanske vore ”skäl att delgifva projektet åt vederbörande, som närmast komma att afgöra flaggfrågan”. Dikten och brevet överlämnades till förvaring i sällskapets arkiv ”tills jag vid tillfälle personligen afhemtar dem”, vilket dock dröjde nästan tjugo år. ”Z. Topelius’ projekt till Finlands flagga” anmäldes i litteratursällskapets styrelse av Schybergson, som publicerade bidraget i den av sällskapet utgivna festskriften till Zacharias Topelius 100-årsminne 1918.⁹⁹⁹

⁹⁹⁶ K.G. Leinberg till C.G. Estlander 3.11.1888, C.G. Estlanders brev, SLSA 252, SLS.

⁹⁹⁷ SLSA 173; J. Hedengren till M.G. Schybergson 18.5.1911, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS; Hakala 2014, 323. Schybergson tog 1916 initiativ till utgivning av memoarerna, men enligt Arvid Hultin ansågs tiden inte vara lämplig för publicering, antagligen med det beslagtagna verket *Bref och uppteckningar från kriget i Finland 1808–1809* (SLS 130, 1916) i färskt minne. Verket som utgivits av Reinhold Hausen hade blivit konfiskerat av de ryska myndigheterna. Memoarerna utgavs först fem år senare av Bruno Lesch i *Förhandlingar och uppsatser* 35 (1921). Hultin 1927, 78.

⁹⁹⁸ SLSA 13–15, 20–21, 53, (59), (61), (62), (63). Historiska och litteraturhistoriska arkivets förvärvsdata, SLS; Hakala 2014, 426 (not 296).

⁹⁹⁹ I brevet meddelar Böckelman att det ”ej torde vara bekant, att dikten är speciellt tillägnad min afflidne fader och detta säkerligen intresserar Herr Professorn såsom ordförande för Svenska Litteratursällskapet.” Han konstaterar också att brevet och dikten är ”af oersättligt värde” för honom. G. Böckelman till M.G. Schybergson 14.12.1917, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS. Enligt accessionskatalogen för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling inlämnades manuskriptet 1917 som deposition, men infördes i arkivet först i början av 1924 (SLSA 281). Materialet återsändes till stationsinspektör Böckelman i april 1936; Hakala 2014, 426 (not 295).

Under den tid Svenska litteratursällskapets arkivsamlingar började växa fram donerades material av motsvarande slag, som tidigare framgått, även till Statsarkivet, Alexandersuniversitetets Allmänna bibliotek, Finska Litteratursällskapet, Finska Fornminnesföreningen och andra institutioner. För en del av donatorerna var det av mindre betydelse var det överlåtna materialet förvarades, bara det togs emot av någon institution och bevarades för eftervärlden.¹⁰⁰⁰ Ett exempel på detta är skalden och publicisten Emil von Qvanten som 1892 överlät åt redaktionen för *Finsk Tidskrift* (M.G. Schybergson) att avgöra huruvida reseskildringar och brev av överarkitekten och författaren Nestor Tallgren skulle överlätas till "Svenska Litteratursällskapet eller Universitetsbiblioteket".¹⁰⁰¹ Att språkaspekten kunde vara av betydelse också när materialet överlämnades till en annan institution än litteratursällskapet framgår bland annat av Emil Nervanders donation av dikter av Johan Jakob Nervander till en "offentlig samling" 1905. Donatorn önskade att dikterna skulle överlätas till universitetets bibliotek tillsammans med andra dikter av Nervander som redan fanns i Finska Litteratursällskapet, där de enligt donatorn med hänvisning till sällskapets språk kunde vara svåra att hitta.¹⁰⁰²

Rob Fisher har konstaterat att för många donatorer är känslan av att deras personarkiv bevaras inom den egna gruppen och det egna samfundet, som en del av det egna samfundets historia, betydelsefull.¹⁰⁰³ Då arkivmaterial överlämnas till en arkivinstitution övergår det från att ha varit privat till att bli offentligt, det vill säga det personliga blir en del av det gemensamma kulturarvet och det kollektiva minnet. Det är svårt att kunna säga om de som donerade eller förmedlade brev och handlingar till Svenska litteratursällskapet i Finland uppfattade det som "den bildade klassens" uppgift att donera material till ett arkiv och medverka till att också andra gjorde det, eller om det var idén om den svenska kulturens och bildningens fortbestånd i landet via de skriftliga "vittnesbörderna" som var avgörande för dem. En vilja att donera källmaterial för forskning framgår dock klart i donationshandlingarna liksom en strävan att bevara dokument som kunde ge en sanningsenlig bild av fosterlandets historia. Detta antagande stöds av att ett tjugotal av litteratursällskapets arkivdonatorer donerade handlingar även till Statsarkivet under den undersökta perioden, liksom av att flera av arkivdonatorerna och ombudsmännen donerade tryckalster till Statsarkivets bibliotek för att

¹⁰⁰⁰ Arkivmaterial rörande samma personer eller släkter har i vissa fall överlåtits till flera olika arkivinstitutioner. Som exempel kan nämnas Zacharias Topelius och släkten Edelfelt kring vilka det finns stora arkiv såväl i Svenska litteratursällskapets arkiv som i Nationalbiblioteket.

¹⁰⁰¹ E. von Qvanten till M.G. Schybergson 22.2.1892, Schybergsonska släktarkivet, SLSA 954, SLS. Materialet överläts via Schybergson till litteratursällskapet, se närmare SLSA 77, Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS.

¹⁰⁰² Emil Nervander överlämnade dikterna av Johan Jakob Nervander till litteratursällskapets sekreterare Arvid Hultin, som arbetade med en artikel om Nervander inför skaldens sekeljubileum 1905, och bad Hultin "efter eget omdöme" bestämma papprens plats i "offentlig samling". Han framförde också ett önskemål om att dikterna skulle sammanläsas med de dikter av Nervander som fanns i Finska Litteratursällskapet, vilka borde överföras till "universitetets manuskriptsamling, ty svårt är att gissa, att de förrirat sig i en så rent finskspråkig samling som den ifrågavarande". Hultin överlämnade donationen till Alexandersuniversitetets Allmänna bibliotek där han tjänstgjorde som vicebibliotekarie. E. Nervander till A. Hultin odat. (trol. 1905) och 16.10.1905, Arvid Hultins korrespondens, SLSA 375, SLS.

¹⁰⁰³ Fisher 2015, 103.

stöda den vetenskapliga forskningen.¹⁰⁰⁴ I fråga om litteratursällskapets arkivdonatorer har klart uttalade ideologiska motiv inte påträffats, men via enskilda uttalanden av donatorerna i brev eller donationsavtal kan man dock sluta sig till att drivkraften åtminstone för en del av dem var att genom sin gåva stöda det svenska kulturarvets och den svenska bildningens fortbestånd i landet i ett trängt politiskt läge.

Arkivdonationerna kan ses i parallellitet också med de penningdonationer som Svenska litteratursällskapet under motsvarande tid fick ta emot för sin verksamhet. Av de 190 arkivdonatorerna under den undersökta perioden stödde åtminstone 15 också direkt eller indirekt sällskapets verksamhet ekonomiskt. Arkivdonatorer som donerat större summor till litteratursällskapet är i de flesta fallen sammankopplade med en fond inom litteratursällskapet.¹⁰⁰⁵ Enligt gåvobreven hade en del av fonderna specificerade syften, såsom att stöda forskning i Finlands historia, utgivning av historiska skrifter på svenska språket eller utgivning av biografier över kulturpersoner.¹⁰⁰⁶ I andra fall skulle medlen användas ”för svenska kulturens befrämjande”, ”för främjande av Sällskapets aktningvärda och ädla syftemål” eller för klart uttalade ideologiska syften, såsom ”sträfvandena för svenskt språk och svensk odling samt i någon mån motverka följderna af en mot dess [sic!] sträfvanden kulturfientlig politik.”¹⁰⁰⁷ Som exempel kan också nämnas ombudsmannen vid Finska Brandstodsbolaget Victor Höckerts donation, som var den första stora penningdonationen sällskapet fick ta emot. Enligt donators önskan skulle donationen användas för ”det svenska språkets och den svenska bildningens väl” och formuleringar i Höckerts testamente hänvisar till både den rådande finskhetsivern och den tilltagande förryskningen. I sitt testamente nämner donatorn också att utvecklingen av landets konstitutionella statsskick låg honom varmt om hjärtat.¹⁰⁰⁸

Flera av de personer som donerade till Svenska litteratursällskapet i Finland stödde också andra föreningar och stiftelser med så kallade svenska syften, såsom Svenska folkskolans vänner. Vissa av donatorerna ägnade sig också allmänt åt filantropisk verksamhet.¹⁰⁰⁹ I brev till sina vänner i Sverige, professor Carl Rupert Nyblom och diktaren och biblioteksmannen Carl Snoilsky kunde Carl Gustaf Estlander i samband med insamlingen av medel inför sällskapets

¹⁰⁰⁴ Se närmare Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapets manuskriptsamling, SLS; Förteckning över donationer och depositioner 1863–1926, Aoa 1; Statsarkivets årsberättelser 1899–1920 (ingår i Brevkoncept (1819–1920), Daa 1–5; Gåvobrev och donationsavtal för privatarkiven 1860–1931, Hd 1. De tre sistnämnda förvaras i Riksarkivets tjänstarkiv I, RA.

¹⁰⁰⁵ Se närmare Historiska och litteraturhistoriska samlingens förvärvsdatas, SLS, och Bo Finne, *Donatorernas bok. Människorna bakom fonderna i Svenska litteratursällskapet i Finland*, 2010; De berörda fonderna inrättades främst på 1920- och 1930-talet. Till denna grupp hör till exempel Karl Rosendahl (SLSA 120, 1902/fond nr 9, 1932), Mauritz Hallberg (SLSA 254, 1921/fond nr 120, 1919/1924), Alfons Spåre (SLSA 13–15, 20–21, 1886; SLSA 53, 1889/ fond nr 177, 1923) samt Hedvig (SLSA 252, tillägg 1923/fond nr 273, 1934) och Bernhard Estlander (SLSA 241, 1919; SLSA 262–263, 1922/fond nr 290, 1935).

¹⁰⁰⁶ Svenska litteratursällskapets fonder nr 21 och 16 (biografier över Martin Wegelius och Fredrik Pacius).

¹⁰⁰⁷ Svenska litteratursällskapets fond nr 25 (J.W. Åkerstedts testamentsfond); Svenska litteratursällskapets fond nr 40 (Referendariesekreterare A.G. Geitlins testamentsfond); Svenska litteratursällskapets fond nr 34 (Karl Emil Tollanders donationsfond).

¹⁰⁰⁸ Svenska litteratursällskapets fond nr 5 (Victor Höckerts testamentsfond); Finne 2010, 24–26.

¹⁰⁰⁹ Se närmare Finne 2010.

grundande 1885 notera angående "litteratursällskapsföretaget", att nationalitetsgräset haft det goda med sig att det sporrat den svenska allmänheten till "större offervillighet och kraftansträngning" så att till och med mer pengar än vad som till en början behövdes flödade in.¹⁰¹⁰

Sammanfattningsvis kan konstateras att bakom både arkiv- och penningdonationerna och det insamlade materialet kan urskiljas en kollektiv syn på vilka personers alster eller vilka uttryck för materiell eller immateriell kultur som ansågs viktiga att bevara för den "stora berättelsen" om byggandet av nationen. Genom sina val befäste de olika arkivaktörerna den underförstådda uppfattningen om vad som var värt att bevara för framtiden.

¹⁰¹⁰ C.G. Estlander till C.R. Nyblom 20.3.1885 och C.G. Estlander till C. Snoilsky 28–31.3.1885. Delar av breven finns citerade i Magnus Gottfrid Schybergsons biografi över Carl Gustaf Estlander. Se närmare Schybergson 1916, 490–491.

VI

SAMMANFATTANDE DISKUSSION

"For archives do not simply arrive or emerge fully formed /.../ all archives come into being in and as history as a result of specific political, cultural and socioeconomic pressures..."

Antoinette Burton i verket Archive Stories. Facts, Fictions and the Writing of History 2005, 6.

Arkivsamlingarna vid Svenska litteratursällskapet – formade av sina aktörer

Vilken relevans kan en fallstudie om konstruktionen av en svensk privat arkivinstitution och dess arkivbestånd kring sekelskiftet 1900 ha för dagens arkivarier och historieforskare? Att känna till hur en privat arkivinstitution skapats i en specifik samhällelig kontext och formats av sina aktörer, som styrts av ideologiska värderingar, och hur detta påverkat arkivbeståndet och verksamheten, gör det möjligt att dra paralleller till också andra institutioner som förvarar privat arkivmaterial och öka förståelsen för hur dessa har konstruerats i sin sociala kontext med beaktande av ideologisk utgångspunkt och bakgrund. I denna undersökning har jag behandlat ideologi, makt och sociala nätverk som faktorer som påverkat tillkomsten av Svenska litteratursällskapets arkiv som institution samt arkivets och arkivmateriallets betydelse som identitetsstärkande faktor. En av de centrala frågorna i avhandlingen har varit vilka ideologiska utgångspunkter, överväganden och värderingar som styrtt mottagandet av arkivhandlingar till Svenska litteratursällskapet i Finland i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Att koppla ihop rådande ideologiska och språkpolitiska strömningar med tillkomsten av litteratursällskapet

Svenska litteratursällskapet styrelse vid sammanträdet den 20 januari 1910. Från höger Hugo Pipping, Fridolf Gustafsson (viceordförande), Sigfrid Kullhem (skattmästare), Oskar Hultman, Petrus Nordmann, Reinhold Hausen, Reinhold Felix von Willebrand, Magnus Gottfrid Schybergson (ordförande), Arvid Hultin (sekreterare), Elis Lagerblad (arkivarie) och Ernst Lagus. De tre herrarna längst till vänster, Axel Olof Freudenthal (styrelsemedlem 1885–1908), Walter Runeberg och Carl Synnerberg (styrelsemedlem 1885–1899) tillhörde inte styrelsen 1910. Historiska bildsamlingarna, Museiverket.

och dess arkiv ger en djupare förståelse av de bakomliggande motiv som styrde arkivaktörernas åtgärder för den svenska bildningens överlevnad och fortsatta betydelse för hela nationen i en given historisk situation och kontext. Då man studerar idéhistoriska företeelser finns det alltid en fara att övertolka aktörerna och utgå från att dessa upplevt samtiden och den aktuella situationen så som man ur dagens perspektiv kunde anta och därför handlat enligt ett visst förväntat mönster. Detta har jag försökt undvika genom studier av centrala arkivaktörers brevväxling och personliga anteckningar – i den mån de finns bevarade.

För att kunna tolka de centrala arkivaktörernas handlingar och placera in dem i sin historiska kontext har jag i min analys utgått från den teoretiska synen på arkivet som en social konstruktion och från den bild av tidsandan som jag skapat mig via mitt källmaterial, samtidslitteraturen och modern forskning kring det politiska och andliga klimatet i Finland i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Bakom beslutet att grunda ett svenskt litteratursällskap i Finland 1885 låg såväl den politiska situationen som det som Torsten Steinby karakteriserat som en allmän uppryckning på svenskt håll i Finland under 1880-talet, då intresset för kulturella institutioner som samlande och bevarande krafter ökade och även andra svenska institutioner grundades. Bakom beslutet att grunda Svenska litteratursällskapet i Finland låg också det faktum att det drygt femtio år äldre Finska Litteratursällskapet med

Yrjö Koskinen i spetsen på 1880-talet redan hade en etablerad verksamhet som fokuserade enbart på den finska kulturen i dess olika former. De nya moderna strömningarna som nådde Finland vid denna tid kom också indirekt att påverka det handlingsprogram som utformades för det nyetablerade Svenska litteratursällskapet i Finland.

Grundandet av såväl det finska som det svenska litteratursällskapet var en del av det finländska nationsbygget som, för att citera historikern Jennica Thylin-Klaus, för den svenskspråkiga befolkningens del var problematiskt och närmast handlade om ”att skapa en på språket baserad ’nationalitet’ (eller identitet) inom ramen för den politiska enheten (storfurstendömet och senare staten) Finland”.¹⁰¹¹ Arkiven sågs länge endast som främjare av nationalstatsprojektet, men arkivariens – eller arkivaktörens – utgångspunkt och mission varierar beroende på om arkivinstitutionen är ett statligt arkiv eller ett kulturhistoriskt arkiv, vilket i sin tur påverkar vilka handlingar som anses värda att bevara. Den synvinkel ur vilken de kulturhistoriskt inriktade arkivaktörerna inom litteratursällskapet närmade sig arkivmaterialet var sålunda en annan än för arkivarierna inom det av Reinhold Hausen ledda Statsarkivet, där det i fråga om insamling av privat arkivmaterial i första hand gällde att svara på en politisk-patriotisk beställning av material som stödde ”rättskampen” mot det ryska kejsardömet och senare på ett behov av handlingar som legitimerade den utveckling som ledde fram till självständigheten. Det arkiv som tillkom inom Svenska litteratursällskapet i Finland i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet via insamling av privat arkivmaterial skulle därför med stor sannolikhet inte ha godkänts som ett ”riktigt” arkiv av klassiska arkivteoretiker som Hilary Jenkinson.

Som i inledningskapitlet framgick har de senaste decenniernas postmodernistiska arkivteoretiska diskussion dock förändrat synen på arkiven från neutrala institutioner med källmaterial för i första hand historisk forskning till sociala konstruktioner där urvalen av det som arkivera(t)s påverkas av maktaspekter och olika gruppers intressen, vilket innebär att det inte är möjligt att förstå arkivens samlingar och hur de bildats utan att känna till i vilka samhälleliga och sociokulturella förhållanden de tillkommit. I avhandlingen har jag med infallsvinklar från denna diskussion studerat hur olika faktorer har påverkat tillkomsten av Svenska litteratursällskapets arkiv och dess arkivbestånd och vilka ideologiska utgångspunkter och värderingar som styr insamlingen av material med anknytning till det svenska kulturarvet i Finland i en specifik politisk och ideologisk kontext där det svenska språket och kulturarvet upplevdes som hotade.

Terry Cook och Joan M. Schwartz har framhållit att arkiv grundas av de makthavande för att skydda eller förstärka sin position i samhället.¹⁰¹² Svenska litteratursällskapet grundades som en motreaktion mot den tilltagande förfinskningen och de ryska unifieringsåtgärderna för att säkra den svenskspråkiga befolkningens fortsatta kulturella och språkliga existens och indirekt bidra till att skydda den position den svensktalande befolkningen haft i Finland fram till andra hälften av 1800-talet. Styrelsens självbild av sällskapet som en vetenskaplig expertorganisation utan politiska syften utgjorde grunden för Svenska litteratursällskapets

¹⁰¹¹ Thylin-Klaus 2012, 296.

¹⁰¹² Schwartz & Cook 2002, 1.

legitimitet som ”kulturell” maktutövare, även om allmänheten i litteratursällskapet också såg ett stöd mot både fennomani och förryskning.

År 1885 uppfattades arkivverksamheten dock inte ännu som en egen uppgift utan tyngdpunkten i sällskapets verksamhet låg enligt stadgarna främst på publiceringen av såväl historiskt och litterärt material som folkdiktning och läro- och läseböcker i det svenska språket. Arkivverksamheten växte småningom fram genom den insamling som var förutsättningen för sällskapets fosterländska strävanden och ideologiska arbete (historieforskningen, nationsbygget, utgivningen av folklöre och dialekter, det svenska folkets rötter). De centrala aktörernas syn på svenskheten i Finland påverkade i hög grad litteratursällskapets ideologiska linje och för sällskapets styrelse var det viktigt att framhäva såväl de historiska banden till Norden och den västerländska kultur- och rättstraditionen som den svenskspråkiga befolkningens ”urgamla” hemortsrätt i ett allt mer finsksinnat Finland. På ett ideologiskt plan kan insamlingen av arkivmaterial i kombination med utgivningen i sällskapets skriftserie sålunda ses som ett slags ideologiskt bruk av historien där arkivverksamheten utgjorde en del av försvaret av det svenska kultur- och bildningsarvet mot det framväxande nationella finska narrativet om det finsktalande ”folket”, som man på svenskt håll var rädd att skulle ta över den nationella idékonstruktionen i den språkpolitiskt utmanande situationen.

Den tyske historikern Stefan Berger, som studerat nationalism och frågor kring nationella identiteter har konstaterat att arkiven i Europa under 1800-talet var starkt sammankopplade med fostran i patriotism.¹⁰¹³ Försvaret av det svenska bildningsarvet gav också Svenska litteratursällskapet och dess verksamhet en patriotisk prägel. Genom att betona sin fosterländskhet framstod litteratursällskapet för den svenskspråkiga bildade klassen via sina ordförande som en garant för både svenska och fosterländska strävanden och som försvarare av Finlands kulturella särprägel mot de ryska assimileringsträvandena, ifall banden västerut skulle brista. I förlängningen kunde alltså materialet i sällskapets arkiv, som tidigare konstaterats, användas för fosterländska strävanden både inom källutgivning och historieforskning och som basmaterial för ideologisk verksamhet. Detta gav donatorerna av arkivmaterial en möjlighet att genom sina arkivdonationer göra en fosterländsk insats genom att donera källmaterial för forskning och utgivning samtidigt som arkivhandlingarnas symboliska betydelse som ideologiska redskap vid försvaret av det svenska bildningsarvet ökade.

Utgående från detta resonemang kan inte heller Svenska litteratursällskapets arkiv som institution eller det urval av material som samlades i sällskapets arkiv under den undersökta perioden ses som neutralt. I sitt arbete med att samla in eller ta emot material styrdes arkivaktörerna sålunda av organisationens syfte och mission, vilket innebär att de utvalda ”arkivminnena” och de ”berättelser” som organisationen via sitt arkiv ville föra fram, inte kan anses neutrala. Samhällets behov att minnas balanseras mot en önskan att lämna händelser och minnen bakom sig, vilket leder till att det som glöms bort småningom raderas ur det kollektiva minnet. Den svenskspråkiga bildade klassens rädsla för att det svenska kulturarvet skulle falla i glömska när

¹⁰¹³ Berger 2013, 13.

samhällsklimatet i Finland blev alltmer finskt, kan ses ur detta perspektiv. Enligt min tolkning förväntades det framväxande arkivet inom Svenska litteratursällskapet i Finland dels möta det ökande behovet av källmaterial för en allt mer professionell historieforskning och dess roll i det finländska nationsbygget, dels via arkivmaterialet säkra att den svenskspråkiga befolkningens och det svenska västerländska bildningsarvets betydelse för den finska nationen och det nationella kulturarvet som helhet erkändes och inte förminskades i den fennomanska historieskrivningen. Insamlingen av folktradition, dialekter, historiska dokument, litterära alster och brev av litterärt och kulturhistoriskt värde kan därför också ses som en åtgärd för att värna det svenska kulturarvet och bidra till att den svenska språkgruppen inte marginaliserades utan bibehöll sin betydelse. Min undersökning har visat hur en privat arkivinstitution, i detta fall Svenska litteratursällskapets arkiv, konstruerades i sin samhälleliga och kulturella kontext under perioden 1885–1920 som en del av 1800-talets nationsbygge för att stöda det svenska ideologiska arbetet.

Arkiv och minne – arkivets identitetsförstärkande funktion

Minne, identitet och arkiv är problematiska begrepp, i synnerhet om de kombineras med varandra. Som i inledningskapitlet konstaterades är arkiv varken minnen i sig eller lager där samhällets minne förvaras. Beslutet att ta tillvara ett visst material och bevara det i en arkivinstitution leder däremot till konstruktion av ett ”arkivminne”, i vilket tillvaron kan förankras. Ifall dylika minnen saknas uppstår inte heller känslan av ett delat förflutet eller kunskapen om det gemensamma, vilket försvårar gruppens möjligheter att skapa sig en egen identitet. Som Joan M. Schwartz och Terry Cook har uttryckt det: ”Utan arkiv bleknar minnet, kunskapen om vad som har uppnåtts försvagas och stoltheten över ett delat förflutet minskar.”¹⁰¹⁴

Arkiv med kulturhistoriskt material har en stark koppling till det kollektiva minnet och den kollektiva identiteten. De amerikanska historikerna Francis X. Blouin Jr. och William G. Rosenberg har betonat att det sätt på vilket en samhällsgrupp utvecklas historiskt delvis är ett resultat av det kollektiva minnet. Olika grupper i samhället skapar sina identiteter på nytt genom att använda minnet av forna prestationer eller trauman för att berättiga och stärka identitetskonstruktionen och tjäna gruppens aktuella behov. Tillämpat på gruppen svenskspråkiga i Finland i slutet av 1800-talet kan man utgå från att den folktradition som dokumenterades, efter att den svenskspråkiga överklassen ”upptäckt folket”, och det person- och kulturhistoriska material som togs emot av Svenska litteratursällskapet var av betydelse för känslan av ett delat svenskt förflutet och för framväxten av en gemensam finlandssvensk identitet. Tillvaratagandet av landets svenska allmogetradition kan ses i relation till motsvarande ”räddningsåtgärder” i Sverige i början av 1900-talet då den ”försvinnande” allmogetraditionen ansågs vara hotad av urbaniseringen och det moderna samhällets framväxt.

Ur detta perspektiv får arkivsamlingarna i Svenska litteratursällskapets arkiv en symbolisk

¹⁰¹⁴ Schwartz & Cook, 2002, 18. Originalcitatet lyder: ”Without archives, memory falters, knowledge of accomplishment fades, pride in shared past dissipates.” Den svenska översättningen är min egen.

betydelse då arkivmaterialet – ett resultat av litteratursällskapets program som också lyfte fram ”förfädernas verk och gärningar” – kunde aktiveras. Det kunde användas som forskningsmaterial och i tryckt form också som ett redskap för att stärka den svenskspråkiga allmänhetens historiemedvetande och känsla för det gemensamma förgångna samt för det gemensamma svenska kulturarvet i kampen mot det upplevda hotet från de finsksinnades och det ryska kejsardömetts sida. Det insamlade arkivmaterialet gav det nedärvda svenska kulturarvet en både etnisk och kulturell legitimitet i ett alltmer finsksinnat Finland, utgjorde basmaterial för en föreställd svensk gemenskap och bidrog till att hjälpa den svenskspråkiga befolkningen att hantera förändringarna i samhället. Detta blev särskilt viktigt efter lantdagsreformen 1906 då demokratiseringsprocessen gav nya grupper i samhället en maktposition, vilket – som Jennica Thylin-Klaus¹⁰¹⁵ konstaterat – sannolikt medförde nya utmaningar för identitetskonstruktionen. Som tidigare framgått låg ideologiska faktorer i bakgrunden även då Finska litteratursällskapets arkiv på motsvarande sätt konstruerades via insamling och utgivning av ”försvinnande” finsk folktradition. Utgångspunkten låg i den fennomanska idékonstruktionen om en helfinsk nation som stödde sig på ”äkta” finskhet, som representerades av den finskspråkiga allmogebefolkningen.

I min undersökning har jag sålunda visat att arkivsamlingarna kunde fungera inte bara som källmaterial för forskningen i Finlands historia och den begynnande forskningen i svensk folklore och svenska dialekter, utan också som byggstenar för en ”finlandssvensk” identitet, vars ramar och innehåll förändrades under den undersökta perioden från betonandet av en ”svensknationell” gemenskap med skandinaviskt ursprung och delade historiska öden till betonandet av det inhemska svenska i kontrast till det finska och det rikssvenska. De svenskspråkiga föreningarna och samfunden hade en betydande roll i konstruerandet av den finlandssvenska identiteten i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet och även Svenska litteratursällskapet som organisation kan ses som en central aktör vid tillkomsten av en framväxande svensk identitet. De riktlinjer för arkivverksamheten som drogs upp av de centrala arkivaktörerna inom litteratursällskapet var av betydelse för det ”finlandssvenska” samfund som tog form mot slutet av den undersökta perioden. Det är sannolikt att deltagandet i litteratursällskapets verksamhet genom arkivdonationer – liksom också genom intresse för sällskapets publikationer och deltagande i sällskapets årshögtid – var ett sätt för sällskapets medlemmar och sympatisörer att upprätthålla och förstärka den svenska ”gemenskapen”. Svenska litteratursällskapets årliga minnesceremonier i form av årshögtiden och uppvaktningen vid Johan Ludvig Runebergs staty i Esplanadparken på skaldens födelsedag den 5 februari, kan än i dag uppfattas som ”uppförd” kult som reproducerar och förstärker den finlandssvenska befolkningens eget ”master narrative”. Såväl statyn och ceremonierna som Svenska litteratursällskapets arkiv i sig med sitt bevarade kulturarv utgör ”minnesplatser” (”lieux de mémoire”, ”sites of memory”) för den finlandssvenska befolkningen, vilka bidrar till att bära upp och förstärka den gemensamma identiteten. Att arkivmaterial kan användas

¹⁰¹⁵ Se närmare Thylin-Klaus 2012, 299.

som byggstenar i identitetskonstruktion i fråga om såväl språkliga och kulturella som religiösa identiteter har påvisats också inom internationell forskning.

Arkiv och makt – arkivaktörer styr bilden av det förgångna

”Who controls the past, controls the future; who controls the present, controls the past.”

George Orwell: *Nineteen Eighty-Four*

Med hänvisning till det berömda citatet ovan ur George Orwells roman *Nitton åttiofyra* om att den som kontrollerar det förflutna kontrollerar framtiden och att den som kontrollerar samtiden också kontrollerar det förflutna, kan man se det material som finns bevarat i arkiven som ett uttryck för hur makten över det kollektiva minnet utövats och utövas. En grupp, nations eller kulturs kollektiva minne är beroende av arkiven och de val som fattas av i första hand arkivarierna, men som den svenska historikern Samuel Edquist påpekat ”fryser” arkiven via sina aktörer vissa epokers val av vad som är värt att bevara eller hur arkiven bör ordnas och beskrivas, vilket bör beaktas då arkivbestånden studeras.¹⁰¹⁶ Också synen på arkivarierna och deras roll har under det senaste århundradet förändrats från Sir Hilary Jenkinsons passiva bevarare till den moderna arkivteorins betydande aktörer inom minnes- och identitetskonstruktion. Postmodernistiska arkivteoretiker har framhållit att det uttryckligen är arkivarierna som genom urvals- och gallringsprocesser väljer ut och bevarar ”värdefulla” eller ”viktiga” dokument, det vill säga det som anses vara värt att minnas i framtiden. I denna process utövar arkivarierna makt eftersom de avgör vems röst som kommer att höras i arkiven och vems röst som tystas ner eller väljs bort – medvetet eller omedvetet – vilket även påverkar den historiska tolkningen och bilden av det förgångna.

Inom Svenska litteratursällskapet var det däremot de förtroendevalda, styrelseledamöterna, som utgjorde den grupp av aktörer som genom riktlinjer för insamlingen av historiskt, litterärt, folkloristiskt och lingvistiskt material hade makt att forma arkivsamlingarna och som fastslog vad som kunde arkiveras eller publiceras som vittnesbörd om det svenska ”folket” och den svenska bildningens historia i Finland. Styrelseledamöterna var en högt utbildad och socialt homogen grupp med en gemensam syn på det svenska kulturarvet och dess fortbestånd i landet. Vad som skulle bevaras av de brev och handlingar som samlades in via upprop och kampanjer eller erbjöds sällskapet som donationer eller för publicering, avgjordes långt av de styrelsemedlemmar som utsetts av styrelsen att granska materialet. Detsamma gällde även det insamlade traditions- och dialektmaterialet.

Centrala arkivaktörer inom Svenska litteratursällskapetets första styrelse, vilka alla förmedlade arkivdonationer till sällskapet och fungerade som granskare av erbjudet eller insamlat material, var ordförandena Carl Gustaf Estlander och Magnus Gottfrid Schybergson, statsarkivarien

¹⁰¹⁶ Edquist 2019, 266.

Svenska litteratursällskapets ordförande och förgrundsgestalt Carl Gustaf Estlander i slutet av 1890-talet. Historiska bildsamlingarna, Museiverket

Reinhold Hausen, viceordföranden Axel Olof Freudenthal samt medlemmen i folkloristiska kommittén Ernst Lagus, även styrelseledamot från 1891 och föreståndare för de folkloristiska samlingarna och Runebergsbiblioteket. Till de centrala arkivaktörerna hörde också sällskapets arkivarie Elis Lagerblad, som bland annat formulerade upprop till allmänheten beträffande arkivmaterial. Det faktum att arkivarien inte själv förmedlade arkivdonationer till litteratursällskapet under den undersökta perioden visar vilken betydelse de övriga aktörerna, och i synnerhet sällskapets ordförande, hade för donationerna till litteratursällskapets arkiv. Även om Estlander förmedlade en stor mängd donationer och verkade som granskare av erbjudet material var hans betydelse som arkivaktör dock störst på det ideologiska planet. Riktlinjerna för insamlingen hade dragits upp i sällskapets stiftelseurkund som långt var formulerad av Estlander, och genom att han i allmänhetens ögon framstod som en garant för det svenska kulturarvet i Finland kunde han via sin position som Svenska litteratursällskapets ordförande också indirekt bidra till förtroendet för sällskapet som bevarare av donerade brev och handlingar. Schybergson, som på ordförandeposten höll lägre profil i ideologiska frågor än sin föregångare, påverkade i sin tur via olika initiativ i insamlingsfrågor och kritisk granskning av erbjudet material.

Även Freudenthals betydelse som arkivaktör hänför sig främst till det ideologiska planet där han sågs som en samlande symbol för den folkliga svenskheten till följd av sina tankar om den svenska befolkningens ursprungs- och språkgemenskap. Sannolikt bidrog han också till att undersökningen av de svenska dialekterna kom att skrivas in i litteratursällskapets stadgar. Som ordförande för sällskapets folkloristiska kommitté kom han att handha frågor

rörande den folkloristiska, etnografiska och lingvistiska insamlingsverksamheten, bland annat utarbetandet av en instruktion för uppteckning av ortnamn som kom att styra insamlarnas verksamhet. Ernst Lagus, som både planerade och drev den folkloristiska insamlingsverksamheten, framstår dock som den verkliga maktutövaren inom traditionsinsamlingen och kan sägas vara den som allra mest påverkade utformandet av bilden av den ”genuina” svenska folktraditionen i Finland – inte minst genom monumentalutgåvan *Finlands svenska folkdiktning* som var avsedd att höja självmedvetandet hos den svenska ”folkstammen”.

Hur avgörande enskilda arkivaktörers maktutövning kunde vara framgår av statsarkivarien Reinhold Hausens position som högsta auktoritet i arkivfrågor med makt att både ingripa i och styra insamlingen av material också på det privata arkivfältet, i enlighet med vad han ansåg vara till fördel för forskningen. Genom sin långvariga medverkan i Svenska litteratursällskapets styrelse kunde han också påverka besluten om vad som togs emot eller samlades in och bidrog även till att material överfördes från litteartursällskapet till Statsarkivet. Hausens egenmäktiga förfarande till exempel i samband med överföringar till Svenska litteratursällskapet av privat material som inkommit till Statsarkivet, men enligt hans mening passade bättre i litteratursällskapets arkivbestånd, illustrerar hans möjligheter att enligt förgottfinnande fördela arkivmaterial mellan Statsarkivet och olika privata aktörer på arkivfältet, vilket inte i högre grad har uppmärksamats i tidigare forskning. Helhetsbilden komplicerades ytterligare av att arkivdonatorerna genom olika åtgärder och krav också kunde påverka forskarnas möjligheter att skapa sig en mångsidig bild av det förgångna. Donatorerna av arkivmaterial är en grupp vars aktörskap och maktutövning, till exempel i form av proaktiva gallringsåtgärder och formuleringar i gåvobrev och avtal, har lyfts upp i den arkivteoretiska diskussionen först från och med mitten av 2010-talet, trots att det är fråga om en grupp vars roll borde uppmärksammas i högre grad då forskarna gör sina tolkningar om det förgångna utgående från det arkiverade materialet.

Genom att välja vilka delar av det svenska kulturarvet som ansågs värda att bevara och publicera och genom att fastställa tillgängligheten till enskilda arkivmaterial kunde arkivaktörerna i Svenska litteratursällskapets styrelse påverka såväl samtidens bild av det förgångna som framtida forskares möjligheter att tolka det förgångna på basis av det bevarade materialet. Också besluten om vad som skulle bevaras av den svenska folktraditionen som ett uttryck för kontinuitet och stabilitet mot hotande modernitet fattades i sista hand av sällskapets styrelse efter granskningsprocesser där arkivaktörerna inom styrelsen spelade en central roll. En indirekt form av maktutövning var också de bristande förtecknings- och registreringsrutinerna gällande Svenska litteratursällskapets ”manuskriptsamling”, som fram till början av 1920-talet försvårade användningen av det historiska och litterära materialet och gjort det svårt för senare tiders forskning att fastställa enligt vilka principer materialet förtecknats och eventuellt gallrats.

Arkiv och glömska – arkivets tystnader

I undersökningen lyfter jag fram att det bevarade ”arkivminnet” också har en motpol med ett element av glömska. Arkivet har karakteriserats som en plats som befinner sig på gränsen mellan minnet och glömskan och i egenskap av ett samhällets referensminne utgör en del av det kulturella minnet i dess passiva, bevarande dimension – med makt att både privilegiera och marginalisera. Allt kan inte dokumenteras och bevaras, men då arkivarierna väljer vad som skall sparas för framtiden kan detta även leda till marginalisering och ”tystnader” i arkiven. De val som görs är bundna till sin tid och föränderliga. Insamlingen av person- och kulturhistoriskt material till Svenska litteratursällskapet under den undersökta perioden påverkades av samtidens rådande personarkivkanon som implicit styrde uppfattningen om vems material som var värt att bevara.

Uppfattningen av vad som föll inom ramen för de så kallade vittnesbörderna om den svenska kulturens uppkomst och utveckling i Finland verkar dock ha varit rätt generös, vilket resulterade i ett relativt brokigt arkivbestånd. Tolkningen av vilka som företrädde det svenska kulturarvet inkluderade trots detta inte alla svensktalande grupper i samhället, utan i litteratursällskapets arkivbestånd – liksom också i Statsarkivets bestånd av privatarkiv – kan man under den undersökta perioden tala om tystnader beträffande bland annat kvinnors brev och handlingar. I sällskapets insamlingsprogram ingick inte heller den svenskspråkiga arbetarbefolkningens traditioner och språkbruk då denna grupp inte, i motsats till den svenskspråkiga allmogen, ansågs vara bärare av det svenska kulturarvet. Det blev i stället de politiska arkiven, där språket var av underordnad betydelse, som fick axla rollen av bevarare av de svenskspråkiga arbetarnas minnen som basmaterial för den finländska arbetarklassens kollektiva minne och historia. Värt att notera är att inte heller minoriteter inom den svensktalande befolkningen såsom svenskspråkiga judar uppmärksammades i litteratursällskapets insamling, då dessa i likhet med den svenskspråkiga arbetarbefolkningen uppenbarligen inte ansågs representera den svenska folkturen eller det svenska kulturarvet. Också i Sverige förekom motsvarande syn på bonden och allmogen som de genuina bärarna av historien och folksjälens.

Arkivaktörer och sociala nätverk – tillitens betydelse för arkivets tillväxt

I undersökningen har jag med infallsvinklar från kvalitativ nätverksforskning visat på några av de relationsmönster som förekom mellan aktörer inom Svenska litteratursällskapet och personer som på olika sätt bidrog till att bygga upp sällskapets arkiv. Närliggande social bakgrund och gemensamma grundläggande värderingar och erfarenheter – kännetecknen för ett fungerande socialt nätverk – utmärkte också aktörerna inom och kring litteratursällskapet. Styrelseledamöterna, ombudsmännen, medlemmarna, sympatisörerna och donatorerna bildade ett nätverk med en svensksinnad och konstitutionell samhällssyn och delade erfarenheter av tilltagande förfinskning och förryskning som ett sammanhållande kitt. Litteratursällskapets första styrelse, sällskapets innersta krets som långt handplockats av Carl Gustaf Estlander,

bildade i sin tur ett internt nätverk med medlemmar som till stor del kände varandra sedan tidigare från professionella eller privata sammanhang. Långvariga så kallade old boy-nätverk bäddade för ett smidigt samarbete inom sällskapets styrelse då flera av styrelsemedlemmarna också var delaktiga i olika klickar och nätverk som delvis överlappade varandra, till exempel inom *Finsk Tidskrift*, Svenska Klubben, universitetet och universitetsbiblioteket. Via styrelsemedlemmarnas kontakter till de akademiska och arkivrelaterade kretsarna i Norden (Schybergson, Estlander, Hausen) kan man också lägga märke till ett genuint intresse på andra sidan Bottenviken för den politiska situationen i Finland och för det svenska språkets och kulturarvets framtid i landet.

Från allmänhetens sida utmärktes nätverket kring Svenska litteratursällskapet av en stark tillit på abstrakt nivå där sällskapet framstod som den bärande kraften då det gällde att bevara det svenska kulturarvet. Förtroendet för litteratursällskapet som institution bibehölls då tillhörigheten till det identitetsförstärkande nätverket bekräftades i offentligheten via tidningspressen och de tryckta förhandlingarna där såväl nya medlemmar som penning- och arkivdonationer noterades. Genom skriftutgivning och arkivverksamhet infriade sällskapet i sin tur medlemmarnas och donatorernas förväntningar, vilket i förlängning kunde leda till fler medlemmar och nya donationer. På individuell nivå upprätthölls förtroendet för organisationen via tilliten till de enskilda styrelsemedlemmarna, som genom sina egna nätverk kunde ställa ett stort socialt kapital i form av släktband, vänskapsrelationer och kontakter med skol- och studiekamrater samt med medlemmar i den egna yrkeskåren eller föreningslivet till sällskapets förfogande. I sin egenskap av representanter för Svenska litteratursällskapet kunde styrelsemedlemmarna sålunda engagera sina egna nätverk för sällskapets syften bland annat i fråga om arkivverksamheten. Förtroendet för de enskilda styrelsemedlemmarna gällde även deras förmåga att behandla det material som överläts till sällskapet på ett ansvarsfullt och etiskt sätt, bland annat genom att visa att överenskommelser med donatorerna gällande tillgänglighet respekterades – en hörnsten i arkivverksamheten för institutioner som anför trots privat arkivmaterial.

Av de exempel på kontakter mellan donatorer och olika sällskapsrelaterade aktörer som anförts i undersökningen kan man sluta sig till att de personliga kontaktnäten och direktkontaktorna var av betydelse för insamlingen av material till sällskapet under de första decennierna, både i fråga om styrelsemedlemmarnas personliga nätverk och ombudsmännens verksamhet som PR-ambassadörer och insamlare av material för utgivning (och i mindre grad arkivering). Denna slutsats bekräftas av att mer än hälften av arkivdonatorerna, vilka främst tillhörde de högre samhällsskikten och den bildade klassen – med klara kopplingar till universitetsvärlden, den högre förvaltningen, rättskipningen och kultursektorn – också hade en klar koppling till Svenska litteratursällskapet via medlemskap eller nära släktskap med personer med anknytning till litteratursällskapet, och därigenom kunde förväntas omfatta sällskapets idé. Förtroendet inom nätverket för såväl sällskapets styrelse och dess verksamhet som för de enskilda styrelseledamöterna bidrog till känslan av att kunna medverka i bevarandet och försvaret av det svenska kulturarvet i Finland via arkivdonationer och ekonomiskt stöd. Som tidigare framgått kunde en del av donatorerna vid sidan av sina egna

arkivdonationer främja arkivverksamheten genom att förmedla arkivmaterial också från andra donatorer och vissa eldsjälar till och med själva medverka i insamlingen av arkivmaterial.

Svenska litteratursällskapets arkiv – bevarat svenskt kulturarv för samtid och framtid

I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet uppfattade sig Svenska litteratursällskapet i första hand som en opolitisk, vetenskaplig expertorganisation. Vid sekelskiftet 1900 var litteratursällskapet med sitt växande arkiv en fast punkt för den svenska befolkning som hade ett behov att hävda sitt kulturella arv och sin plats i ett samhälle i stark förändring. Svenska litteratursällskapets arkiv och dess arkivbestånd avspeglade samtidens ideologiska ställningstaganden i fråga om den svenskspråkiga befolkningens kultur och historia och det svenska kulturarvets existensberättigande i förhållande till det finska. Arkivet, som så småningom växte fram genom den insamling som var en förutsättning för sällskapets fosterländska och ideologiska arbete, kan ses som ett ”helhetskonstverk” över det svenska i Finland kring sekelskiftet 1900 omfattande högkultur, historia och stormannakult samt folklore, ortnamn och dialekter.

Frågan om vem som har makt att välja vad som bevaras för framtiden av det materiella eller immateriella kulturarv som skapas är ständigt relevant och aktuell, liksom också vad som skall ingå i arkivbeståndet, vad som väljs bort och om det är fråga om medveten eller omedveten maktutövning. Centrala frågor är också tillgängligheten till och spridningen av arkivmaterial samt donatorernas förtroende för arkivinstitutionen och allt det den representerar. Även om arkivarierna blivit bättre på att reflektera över sitt eget arbete och de spår de lämnar i arkiven försvinner inte arkivens makt genom arkivbranschens självreflexion. Att lyfta fram och diskutera frågorna, vilket börjat ske i ökande grad, kan dock leda till att makten blir mer genomskinlig, förhandlingsbar och delad.

Sammanfattningsvis kan konstateras att Svenska litteratursällskapets arkiv inte växte fram som en fristående institution utan koppling till det omgivande samhället utan tillkomsten var i högsta grad beroende av den politiska och kulturella kontexten i det sena 1800-talets och sekelskiftets Finland. Även om det inom den arkivvetenskapliga diskursen också framhållits att arkivens betydelse för de totala minnes- och kulturarvsprocesserna inte bör överdrivas hävdar jag att Svenska litteratursällskapet i Finland uttryckligen via arkivmaterialet i sitt arkiv bidrog till att upprätthålla det kollektiva minnet om det svenska bildningsarvet i en språkpolitiskt utmanande situation då det gällde att befästa den svenska kulturens plats i det finska samhället. Genom de insamlade och bevarade vittnesbörderna om den svenska kulturens uppkomst och utveckling i Finland var det möjligt för litteratursällskapet att motverka historielöshet och fysiskt bevara det som arkivaktörerna inom sällskapet ansåg utgöra svenskt kulturarv i Finland samtidigt som arkivmaterialet stödde framväxten av en gemensam identitet för den svenskspråkiga befolkningen i Finland. För dagens forskare som använder material i Svenska litteratursällskapets arkiv eller i någon annan arkivinstitution, och gör sin egen tolkning av historien, kan det dock vara skäl att beakta att de medvetna eller omedvetna val som arkivaktörerna gjorde för mer än 135 år sedan och de val som arkivarier gör i dag kan påverka den bild vi får av det förgångna.

Då tillkomsten av en enskild privat arkivinstitution och dess arkivbestånd inte tidigare problematiserats i en finländsk samhällelig kontext och analyserats djupgående med hjälp av arkivteoretiska infallsvinklar bidrar denna fallstudie på gränsen mellan historia och arkivvetenskap till att öka förståelsen för (privata) arkivinstitutioner som sociala konstruktioner och för arkivarierna som aktiva aktörer då det samhälleliga minnet skapas. Den lyfter också fram Svenska litteratursällskapets roll som en central aktör i den process där en ”finlandssvensk” identitet byggdes upp och bilden av den svenskspråkiga befolkningens historia och kultur växte fram. Huruvida Åbo Akademi med sina arkivsamlingar i början av 1920-talet sågs som den primära bevararen av det svenska kulturarvet i Finland och huruvida Akademien under de följande decennierna övertog Svenska litteratursällskapets sammanhållande och identitetsförstärkande roll är en fråga som ytterligare kunde utredas. Min förhoppning är att denna undersökning också har en mer allmängiltig relevans för diskussionen kring institutioner som förvarar traditions- och kulturhistoriskt material och för deras plats i nationsbygge och nationell identitetskonstruktion och kan inspirera till framtida jämförelser med andra vetenskapliga samfund och minnesorganisationer i Finland eller annanstans.

BILDBILAGA

Svenska litteratursällskapets stiftelseurkund
med de första stadgarna, fastställda av Kejsarliga
Senaten för Finland den 11 juni 1885. Svenska
litteratursällskapets tjänstearkiv I, Svenska
litteratursällskapet i Finland.

Lundagen d. 24 September 1885

S. Hans. Kejsertliga Majestät's Höga Samv.
Hög's Senats för inlänad

resolution, i anledning af dess skrift,
Seri universitetsprofessorerna Carl Gustaf
Ettlander, Wilhelm Saguus och Fridolf
Gustafsson, öfverinspektorn för elementar-
läroverken, professor Gustaf Prosterus, extra
ordinarie professorerna A. O. Kreuderthal
och A. G. Schybergsson, öfversten Kasten
Artell, filosofiedoktorn R. t. Kerwall,
statsarkivariern Reinhold Hausson, do-
centen Fredrik Elfvig, filosofie magi-
stern Elis Lagerblad och öfverinspektorn
Karl Sjernerberg i underdänighet an-
hållit om tillstånd till bildande af
ett sällskap, benämndt "Svenska litera-
tursällskapet i Finland, stiftadt till
äminnelse af Johan Ludvig Runeberg,"
samt om stadfästelse af nedanflämnade,
ansökningens bilagda förslag till
"Statut för Svenska literatursällskapet i
Finland, stiftadt till äminnelse
af Johan Ludvig Runeberg."

§. 1

Sällskapet har till uppgift:

Stämpel: - 12.-
Rekogn: - 5: 76
Abkräff: - 10: 32
Sma 28 8.

a) att samla vittnesbörderna om den svenska kulturens uppkomst och utveckling i Finland, jädarna som icke offentligt liggjorda eller sällsyntare literära alster, svenska folksång och saga, upplysningar om äldre literära föreningar och förelag, historiska handlingar, särskildt rörande undervisningsväsendet, biografiska underättelser, bref af literärt eller kulturhistoriskt intresse, samt att bearbeta och offentliggöra det sålunda samlade materialet, hvilket tillbördare öfverlättas till förvarande åt universitetsbiblioteket eller statsarkivet.

b) att främja svenska språkets studium och rätta begagnande genom undersökning af landets svenska dialekter, offentliggörande af grammatikaliska och lexikaliska arbeten öfver de samma, ombesörjande af för undervisningerna i landets skolor lämpliga läro- och läseböcker på svenska språket samt andra liknande åtgärder.

c) att främja literär verksamhet på

svenska språket genom prisbelöningar
och understöd.

§. 2.

Medlem af sällskapet är enbart,
förr på annälars blifvit dertill skal-
lad och förbindes sig att till sällska-
pets fonder utägga afgift jäsom me-
dars jäges.

af 200. mark eller derutöfver betas
af sällskapets fjätande medlemms
mar,

af 100. mark en gång för alla eller
10. mark årligen i tolf års tid betas
af sällskapets öfriga medlemmar.

Den, förr till fullo erlagt något
af dessa afgifts belopp, är därefter utan
vidare afgift beständig medlem af
sällskapet.

Korresponderande medlemmar i
utlandet samt hedersledamöter äger
sällskapet rätt att skalla, om förslag
derom inlemnas till bestyrelsen, af
denna förordas och af sällskapet
i dess årsmöte godkännes. Korrespon-

derande medlemmar och hederledamö-
ter utlagga sig afgift till sällskapet.

§. 3.

Ledningens af sällskapets verksam-
het samt värdens om dess angelägen-
heter handhafvas af en Bestyrelse af
tolf ledamöter, hvilka sig emellan ärlig-
gen utse sällskapets Ordförande, Viceord-
förande, Sekreterare, Arkivarie och Skatt-
mästare. Af ledamöterna i bestyrelsen
underkastas fyra hvarje år omval på
årsmötet i dens ordning, som först ge-
noms lottnings bestämmes, men ledars
i två.

Bestyrelsens sammantäcken, vid
hvilka sällskapets öfriga medlemmar ä-
ga rätt närvara och fira mening sitta-
la, böra af ordförandens medels annon-
ser tillkännagivas, och är bestyrelsens
vid dess beslut för då minst sju af
dess medlemmar tillstådeskommitt. Uppas
inom bestyrelsen olika meningar, om-
röstas såsom i §. 6. sagdt är. Besty-
relsens äger tillfatta erforderliga utskott,

utgifva pris och underflöd, bestämma om arvoder afverfva grunderna för beräkning af författarehonorarier, samt besluta om penningmedlens förvaltning, hvaremot öfriga ärenden kunna handläggas af ordföranden, viceordföranden, sekreterarerna, arkivarier och skattmästaren vid gemensam öfverläggning.

Ordföranden eller i hans ställe viceordföranden sammankallar sällskapet och bestyrrelsen till möten, leder förhandlingarna i dessa, under skriver jemte sekreteraren alla utans ordningar av besvär, kallelsebref och öfriga i sällskapets namn afgående skrivelser, samt afgiver vid årsmötet berättelse öfver sällskapets verksamhet under det föflutna året.

Sekreteraren för matrikel öfver sällskapets medlemmar och protokoll vid sällskapets och bestyrrelsens sammanköanden samt besörjer korrespondensen.

Arkivarier besörjer tryckning och

utdelning af sällskapets skrifter samt
vårdar arkivet och bokförrådet, hvaröfver
hvar vid årsmötet afgifver berättelse.

Skattmästaren uppbär och förvaltar
sällskapets medel, verkställer utbetalningar
på grund af bestyrelsens utansordningar
samt för öfver alla sällskapets inkom-
ster och utgifter noggrann bok och räk-
ning, hvilken hvar före den 20. Janu-
ari hvarje år för till revisorerna af-
lämnas, för att af desamma jemte revisorns-
berättelsen sällskapet vid årsmötet före-
läggas.

Ombudsmännen äga att hvar på
sitt ort uppbära och till skattmästarens
öfverfända afgifterna, besörja utdelningen
af sällskapets publikationer, anmäla hos
bestyrelsen nya medlemmar, efterforska och
emottaga skrifter och upplysningar, som
höra till området för sällskapets verk-
samhet samt i öfrigt främja allt, som
till nände af sällskapets syften för-
da kann.

§. 4.

Sällskapets publikationer utgifvas i fria häften under den gemensamma titeln "Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland." De af dessa skrifter, hvilka bestyrelsen finner äga allmänna intresse, böra kostnadsfritt tillhandahållas alla sällskapets medlemmar. Hedersledamöter, stiftare och sällskapets funktionärer äro emhvar berättigade till ett exemplar af samtliga genom sällskapets försorg utkommande arbeten. Överblifna exemplar utlemnas i bokhandeln.

§. 5.

Af sällskapets flöjande medlemmars afgifter bildas en grundfond, som placeras i säkra värdepapper och hvaraf räntorna icke äro disponeras på fört sällskapet vid årsmötet befullmäktigad.

Donerade och testamenterade medel förvaltas i noggrann öfverensstämmelse med dervid gifna föreskrifter.

§ 6.

Sällskapet håller sitt årsmöte den 5. Februari, Johan Ludvig Runebergs födelsedag. Där uppläsas föreskrifna års- och revisionsberättelser, väljas ledamöter i bestyrelsen, utses två revisorer jemte lika många suppleanter för det löpande årets räkenskaper och för bokförrådet samt behandlas frågor rörande sällskapets verksamhet, möjligen ifrågasatt förändring af stadgarna med mera. Vid omröstning eger hvarje närvarande en röst, och beslutet bestämmes genom enkel röstförmåga; vid lika röstetal afgör ordförandens mening utom vid omröstning med slutna sedlar, då lottring afgör. Vid val af bestyrelse och revisorer kunna i landsorten bosatte medlemmar till ordförandens infärdas förseglade valsedlar.

§ 7.

Förslag till ändring af stadgarna skall först en månad före årsmötet inlemnas skriftligen till bestyrelsen, som därefter afgifver utlåtande, hvaraf

ter sällskapet afgör frågor, och fördras
 för förslaget antagande två tredjedelar
 af de vid tillfället afgifna rösterna!
 Gifvens uti Kejsarliga Senaten för inlång
 och Gens Economie Departement, i Ålborg.
 förs, den 11 Juni 1855.

. Kejsarliga Senaten har läst denna underdäniga ansöknings och fördragar, och finner godt tillåta bildandet af förberörda sällskap samt oförantagna förslag till stadgar för det samma till efterrättelse gilla och fastställa, med tillägg likväl att af sällskapet antagna ändringar i dessa stadgar ej bliva gällande förr än de blifvit af Kejsarliga Senaten i förestämd ordning gillade och fastställda. Det alle, som vederbör, till underdänig efterrättelse linder.

I Årens Kejsarliga Majestät's. Höga Namn,
 Gens Senat för inlång

Eraf Forselles

Chr. Christensen

M. Hennrich

L. M. M. M.

L. G. G. G.

J. A. A. A.

N° 657/66.116
 N° 137/66.101 S. D. 1855.

Resolution ang^{de} professor C. F. Estlander's m. fl^{de} und^{de} anförelsing

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Förkortningar

FoU = Förhandlingar och uppsatser

SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (Finska Litteratursällskapet)

SSLS = Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland

OTRYCKTA KÄLLOR

Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS), Helsingfors

Historiska och litteraturhistoriska samlingen

SLSA 181 C.G. Estlanders utgående korrespondens

SLSA 196 Privata svenska reallyceum för gossar och flickor i Kuopio arkiv

SLSA 197 Arkiv för Privata svenska flickskolan i Fredrikshamn

SLSA 223 Carl Synnerbergs arkiv

SLSA 225 Konventidningen Gnistan

SLSA 252 C.G. Estlanders brev

SLSA 375 Arvid Hultins korrespondens

SLSA 623 Ernst Lagus brevsamling

SLSA 954 Schybergsonska släktarkivet

Svenska litteratursällskapets tjänstearkiv I

Baa1 Förteckningar, stiftande medlemmar 1885

Caa 1–6 Styrelsemötes-, funktionärsmötes- och årsmötesprotokoll 1885–1923

Caa 15 Styrelsemötes-, funktionärsmötes- och årsmötesprotokoll 1950–1952

Caa 17 Styrelsemötes- och funktionärsmötesprotokoll 1976–1984

Cbb 1 Verksamhetsberättelse 1954–1961

Cbb 1 Arkivariens årsberättelse 1954–1963

Db 5 Brevkoncept 1885–1895

Faa 1–3 Allmän korrespondens 1885–1904

Faa 6–7 Allmän korrespondens 1917–1926
 Fab 1 Ordförandes korrespondens 1886–1994
 Fad 1–3 Arkivariens korrespondens 1886–1921
 Gfa 1 Arkivariens räkenskaper 1886–1916
 Gia 9 Arkivariens verifikat 1893–1909
 Styrelsemötes-, funktionärsmötes- och årsmötesprotokollen är utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland i *Förhandlingar och uppsatser* samt i *Förhandlingar. Ny följd* fram till februari 1950.

Svenska litteratursällskapet's tjänstarkiv III
 TAIII 5.1.7.2 Donationsavtal

Svenska litteratursällskapet's tjänstarkiv IV
 TAIV 3.2.1 Bokutgivning
 Engman, Max, Språkfrågan. Finskt, svenskt och finlandssvenskt 1812-1923, manuskript 2014

Kataloger och databaser
 Accessionskatalog för SLS manuskriptsamling 1885–1999
 Accessionskatalog för Svenska litteratursällskapet's Runebergsbibliotek, serien A
 Historiska och litteraturhistoriska samlingens förvärvsdatas (SLS intern)

Riksarkivet (RA), Helsingfors

Riksarkivets tjänstarkiv (Kansallisarkiston I arkisto):
 Aoa 1 Förteckning över donationer och depositioner 1863–1926
 Daa 1–5 Brevkoncept 1819–1920
 Hd 1 Gåvobrev och donationsavtal för privatarkiven 1860–1931
 Hha 4 Proveniensarbeten 1936–1988
 Lampinen, Tuulikki, otryckt proveniensarbete 1972

Reinhold Hausens arkiv
 B 1–7 Anlända brev 1871–1922

Privat ägo

Katalog över Reinhold Hausens bibliotek

Uppsala universitetsbibliotek (UUB), Uppsala

G7b:9 Brev till Claes Annerstedt från Reinhold Theodor Hausen 1879–1926
 (RA, Helsingfors: mikrofilm FR 807)

TRYCKTA KÄLLOR

Förhandlingar. Följd 3:1–4. Verksamheten 1950–1953. Årsmötesprotokollen 1951–1954. SSLS 345. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1954.

Förhandlingar och uppsatser 1–37 (1885–1923). Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1886–1924.

Förhandlingar. Ny följd 1–26 (Mars 1924–Februari 1950). Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1925–1951.

Förteckning öfver Svenska Literatursällskapet's i Finland ombudsmän och medlemmar. *Förhandlingar och uppsatser 7.* 1892–1893. SSLS 24. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1893, I–XXVIII.

Förteckning öfver Svenska Litteratursällskapets i Finland bestyrelse, ombudsmän och medlemmar. Bilaga. *Förhandlingar och uppsatser* 11. 1897. SSLS 36. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1898, I–XXXIII.

Förteckning öfver Svenska Litteratursällskapets i Finland bestyrelse, ombudsmän, hedersledamöter, korresponderande ledamöter och öfriga medlemmar. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1904 [särtryck].

Förteckning öfver Svenska Litteratursällskapets i Finland bestyrelse, ombudsmän, hedersledamöter, korresponderande ledamöter och öfriga medlemmar. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1908 [särtryck].

Förteckning öfver svenska ortnamn i Finland. *Förhandlingar och uppsatser* 10. 1895–1896. SSLS 34. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1897, 159–193.

Förteckning öfver Sällskapets medlemmar. *Förhandlingar och uppsatser* 1. 1885–1886. SSLS 2. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1886, XLII–LXII.

Förteckning öfver Svenska Litteratursällskapets i Finland bestyrelse, ombudsmän, hedersledamöter, korresponderande ledamöter och övriga medlemmar. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1911 [särtryck].

Förteckning öfver Svenska Litteratursällskapets styrelse, ombudsmän och medlemmar i Finland. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1916 [särtryck].

Förteckning öfver Svenska Litteratursällskapets i Finland styrelse och ombudsmän. *Förhandlingar och uppsatser* 30. 1916. SSLS 134. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1917, onumr. sidor.

Hornborg, Eirik: Tal vid SLS femtioårsfest 5.2.1935. *Förhandlingar. Ny följd* 11 (Mars 1934–Februari 1935). SSLS 255. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1936, 115–117.

Lagerblad, Elis: Förteckning öfver Svenska Litteratursällskapets i Finland manuskriptsamling. *Förhandlingar och uppsatser* 11. SSLS 36. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1898, 197–216.

Pettersson, Magnus: *Forskning och vitterhet. Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1985. Del III. Register.* SSLS 523:3. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1989.

Stadgar för Svenska Litteratursällskapet i Finland, stiftadt till åminnelse af Johan Ludvig Runeberg, fastställda genom Kejs. Senatens Resolution d. 11 Juni 1885. *Förhandlingar och uppsatser* 1. 1885–1886. SSLS 2. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1886, XXXVII–XL.

Svenska Litteratursällskapet i Finland, dess uppgifter och dess verksamhet. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1919 [småtryck].

Sällskapets ombudsmän. *Förhandlingar och uppsatser* 1. 1885–1886. SSLS 2. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1886, XL–XLI.

Söderhjelm, Elisabeth: Svenska litteratursällskapets skrifter 1886–1940. Alfabetiskt och systematiskt register. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 17. SSLS 289. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1942, 1–102.

TIDNINGAR

Helsingfors Tidningar 1845
Hufvudstadsbladet 1891, 1984
Nya Pressen 1885–1886, 1891, 1899–1900
Åbo Tidning 1889
Österbottningen 1962
Östra Nyland 1985

DIGITALA RESURSER

Allmän finländsk ontologi ALLFO, <https://finto.fi/yso/fi/?clang=sv>
 Arkistoalan sanasto. Kansallisarkiston Arkistojen portti, <https://portti.kansallisarkisto.fi/fi/arkistoalan-sanasto>
 Biografiskt lexikon för Finland, <http://www.blf.fi/artiklar.php>
 Förvaltningshistorisk ordbok, <https://fho.sls.fi>
 Helsingfors universitets studentmatrikel 1853–1859, <https://ylioppilasmatrikkel.helsinki.fi/1853-1899> (hämtad 9.7.2023)
 Nationalbibliotekets tidningsdatabas, <https://digi.kansalliskirjasto.fi>
 Svenska Akademiens ordbok (SAOB), <https://www.saob.se>

LITTERATUR

Ahl-Waris, Eva: *Historiebruk kring Nådendal och den kommemorativa anatomin av klostrets minnesplats*. Societas Sanctae Birgittae, Vadstena 2010.

Ahtiainen, Pekka: Suomalaiskansallinen historiankirjoitus. Jatkumo vai varjo menneisyydestä? *Historia, sosiologia ja Suomi. Yhteiskuntatutkimus itseymmäryksen jäljillä*. Pekka Ahtiainen, Teuvo Rätty, John Strömberg & Jukka Tervonen (toim.). Hanki ja jää, Helsinki 1994, 19–31.

Ahtiainen, Pekka et al. (toim.): *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta*. Historiallisen yhdistyksen 100-vuotisjuhlajulkaisu. Historiallisen yhdistyksen julkaisuja 5. Werner Söderström Osakeyhtiö, Juva 1990.

Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka: Historiatiede oman aikansa tulkkina. Katsaus suomalaisen historiankirjoituksen vaiheisiin viimeisen sadan vuoden ajalta. *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta*. Historiallisen yhdistyksen 100-vuotisjuhlajulkaisu. Pekka Ahtiainen et al. (toim.). Historiallisen yhdistyksen julkaisuja 5. Werner Söderström Osakeyhtiö, Juva 1990, 11–38.

Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka: *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaiseen historiankirjoitukseen*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1996.

Allardt, Erik & Starck, Christian: *Språkgränser och samhällsstruktur. Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv*. AWE/Gebbers, Stockholm 1981.

Anderson, Benedict: *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Originaltitel: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, 1983. Övers. Sven-Erik Torhell. Historia och samhällsvetenskap. Daidalos, Göteborg 1993.

Anderson, Benedict: *Kuvtellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Alkuteos: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, 1983. Suom. Joel Kuortti. Johdanto Jouko Nurmiainen. Vastapaino, Tampere 2007.

Andersson, Erik: Svenska i Finland. *Finlands svenska litteratur 1900-2012*. Michel Ekman (red.). SLS 783. Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis, Helsingfors & Stockholm 2014, 26–29.

Andersson, Irene: Att skapa en resning mot krigshot. Kvinnors nätverk som bas för bred mobilisering. *Nätverk som social resurs. Historiska exempel*. Einar Hreinsson & Tomas Nilson (red.). Studentlitteratur, Lund 2003, 151–171.

Aronsson, Peter: *Historiebruk – att använda det förflutna*. Studentlitteratur, Lund 2004.

Aronsson, Peter: Historiekultur i förändring. *Makten över minnet. Historiekultur i förändring*. Peter Aronsson (red.). Studentlitteratur, Lund (2000) 2010, 7–33.

Aronsson, Peter: Historiekultur, politik och historievetenskap i Norden. *Historisk Tidskrift* (122) 2/2002, 189–208.

Aronsson, Peter, Fagerlund, Solveig & Samuelsson, Jan (red.): *Nätverk i historisk forskning – metafor, metod eller teori?* Rapporter från Växjö universitet. Humaniora 1. Växjö universitet, Växjö 1999.

Assman, Aleida: Canon and Archive. *A Companion to Cultural Memory Studies*. Astrid Erll & Ansgar Nünning (eds.). In collaboration with Sara B. Young. De Gruyter, Berlin & New York 2010, 97–107.

Bastian, Jeanette A.: Memory research / Archival research. *Research in the Archival Multiverse*. Anne J. Gilliland, Sue McKemmish & Andrew J. Lau (eds.). Monash University Publishing, Clayton Victoria 2017, 269–287.

Bastian, Jeanette A.: The records of memory, the archives of identity: celebrations, texts and archival sensibilities. *Archival Science* 13 (2013), 121–131.

Berg, Anne: Nationen i historien. *Historisk Tidskrift* (138) 3/2018, 383–390.

Berger, Stefan: The role of national archives in constructing nationalmaster narratives in Europe. *Archival Science* 13 (2013), 1–22.

Berger, Stefan & Lorenz, Chris: Introduction: National History Writing in Europe in a Global Age. *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*. Stefan Berger & Chris Lorenz (eds.). Palgrave Macmillan, Basingstoke 2008, 1–23.

Bladh, Gabriel & Kuvaja, Christer: Från ett rike till två nationalstater. *Dialog och särart. Människor, samhällen och idéer från Gustav Vasa till nutid*. Gabriel Bladh & Christer Kuvaja (red.). *Svenskt i Finland – finskt i Sverige 1*. SLS 682:1. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2005, 11–41.

Blomstedt, Kaarlo: Historia, muinaistutkimus, maantiede. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1931*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, [Helsinki] 1931, 1–106.

Blomstedt, Kaarlo: Historiallinen Osakunta (1864–1875). Muistokuvaus. *Historiallinen Arkisto 33* (Juhlajulkaisu 1875–1925, II). Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1925a, 1–62.

Blomstedt, Kaarlo: Suomen Historiallinen Seura 1875–1925. Toimintakertomus. *Historiallinen Arkisto 33* (Juhlajulkaisu 1875–1925, III). Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1925b, 1–226.

Blouin, Francis X. Jr. & Rosenberg, William G. (eds.): *Archives, Documentation and Institutions of Social Memory: essays from the Sawyer Seminar*. University of Michigan Press, Ann Arbor 2006.

Blouin, Francis X. Jr. & Rosenberg, William G.: *Processing the Past. Contesting Authority in History and the Archives*. Oxford University Press, New York 2011.

den Boer, Pim: Loci memoriae – Lieux de mémoire. *A Companion to Cultural Memory Studies*. Astrid Erll & Ansgar Nünning (eds.). In collaboration with Sara B. Young. De Gruyter, Berlin & New York 2010, 19–25.

von Bonsdorff, Göran: *Svenska folkpartiet. Bakgrund, tillblivelse och utveckling till 1917*. Söderströms, Helsingfors 1956.

Branch, Michael (ed.): *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region. Nineteenth and Twentieth Centuries*. Finnish Literature Society, Helsinki 1999.

Broady, Donald: Nätverk och fält. *Sociala nätverk och fält*. Håkan Gunneriusson (red.). Opuscula Historica Upsaliensia 28. Historiska institutionen. Uppsala universitet, Uppsala 2002, 49–72.

Broady, Donald: *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. HLS Förlag, Stockholm 1990.

Brothman, Brien: The Past that Archives Keep: Memory, History, and the Preservation of Archival Records. *Archivaria* 51 (Spring 2001), 48–80. <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/12794/13993> (läst 14.1.2022).

Brown, Caroline: Memory, identity and the archival paradigm: introduction to the special issue. *Archival Science* 13 (2013), 85–93.

Bruun, Patrick: *Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1985. Perspektiv på jubileumsutställningen*. SLS 520. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1985.

Burjam, F.: Svenska Litteratursällskapets etnologiska verksamhet. *Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1935. Minnesskrift den 5 februari 1935*. SLS 250. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1935, 197–232.

Burton, Antoinette: Introduction: Archive Fever, Archive Stories. *Archive Stories: Facts, Fictions and the Writing of History*. Antoinette Burton (ed.). Duke University Press, Durham & London 2005, 1–24.

Caron, Daniel J. & Kellerhals, Andreas: Archiving for self-ascertainment, identity-building and permanent self-questioning: archives between scepticism and certitude. *Archival Science* 13 (2013), 207–216.

Carter, Rodney G.S.: Of Things Said and Unsaid: Power, Archival Silences, and Power in Silence. *Archivaria* 61 (Spring 2006), 215–233. <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/12541/13687> (läst 14.1.2022)

Chaudhuri, Nupur, Katz, Sherry J. & Perry, Mary Elizabeth: Introduction. *Contesting Archives. Finding Women in the Sources*. Nupur Chaudhuri, Sherry J. Katz & Mary Elizabeth Perry (eds). Foreword by Antoinette Burton. University of Illinois Press, Urbana, Chicago and Springfield 2010, xiii–xxiv.

Cook, Terry: Evidence, memory, identity, and community: four shifting archival paradigms. *Archival Science* 13 (2013), 95–120.

Cook, Terry: Fashionable Nonsense or Professional Rebirth: Postmodernism and the Practice of Archives. *Archivaria* 51 (Spring 2001), 14–35. <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/12792/13989> (läst 14.1.2022).

Cook, Terry: *Menneisyys on johdanto: arkistoajattelu vuodesta 1898 ja sen uusi paradigma*. Alkuteos: What is past is prologue: a history of archival ideas since 1898 and the future paradigm shift. *Archivaria* 43 (1997), 17–63. Suomentanut Pekka Henttonen. TRIM Research Reports 6. Tampereen yliopisto 2014. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9413-0>.

Cook, Terry & Schwartz, Joan M.: Archives, Records, and Power: From (Postmodern) Theory to (Archival) Performance. *Archival Science* 2 (2002, Special Thematic Issue: Archives, Records and Power ii), 171–185.

Cook, Terry (ed.): *Controlling the Past: Documenting Society and Institutions. Essays in Honor of Helen Willa Samuels*. Society of American Archivists, Chicago 2011a.

Cook, Terry: The Archive(s) Is a Foreign Country: Historians, Archivists, and the Changing Archival Landscape. *The American Archivist* 74 (Fall/Winter 2011b), 600–632.

Cook, Terry: Remembering the Future: Appraisal of Records and the Role of Archives in Constructing Social Memory. *Archives, documentation and institutions of social memory: essays from the Sawyer seminar*. Francis X. Jr. & William G. Rosenberg (eds.). University of Michigan Press, Ann Arbor (2006) 2007, 169–181.

Cunningham, Adrian: Archives as a place. *Currents of archival thinking*. Heather MacNeil & Terry Eastwood (eds.). Second edition. Libraries Unlimited. An Imprint of ABC-CLIO, LLC, Santa Barbara, California 2017, 53–79.

Dahlberg, Julia: *Mitt i samhället, nära människan – 100 år med Folkhälsan. Samfundet Folkhälsan i svenska Finland 1921–2021*. SLS 854. Svenska litteratursällskapet i Finland & Folkhälsan, [Helsingfors] 2021.

Dahlberg, Ragnar: Svenska litteratursällskapets arkiv 1910–1934. *Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1935. Minnesskrift den 5 februari 1935*. SLS 250. Helsingfors 1935, 117–150.

Dever, Maryanne, Newman Sally & Vickery, Ann: *The Intimate Archive: Journeys Through Private Papers*. National Library of Australia, Canberra 2009.

Douglas, Jennifer: The Archiving "I": A Closer Look in the Archives of Writers. *Archivaria* 79 (Spring 2015), 53–89. <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/13527/14874> (läst 14.1.2022).

Douglas Jennifer: Book review of Maryanne Dever, Sally Newman & Ann Vickery, *The Intimate Archive: Journeys Through Private Papers*. *Archivaria* 71 (Spring 2011), 147–150. <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/13338/14641> (läst 31.1.2023).

Duchain, Michel: The History of European Archives and the Development of the Archival Profession in Europe. *The American Archivist* 55 (Winter 1992), 14–24.

Edquist, Samuel: *Att spara eller inte spara. De svenska arkiven och kulturarvet 1970–2010*. Meddelanden från Institutionen för ABM vid Uppsala universitet 6. Uppsala universitet, Uppsala 2019.

Ekman, Michel: *Må vi blicka mot det förflutna. Svenskt och finskt hos åtta finlandssvenska författare 1899–1944*. SLS 749. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2011.

Ekrem, Carola, Gustavsson, Pamela, Hakala, Petra & Korhonen, Mikael: *Arkiv, minne, glömska. Arkiven vid Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–2010*. SLS 774. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2014.

Ekrem, Carola: "Belysandet af vår allmoges andliga lif." Traditionsinsamlingen inom Svenska litteratursällskapet. I Ekrem, Carola, Gustavsson, Pamela, Hakala, Petra & Korhonen, Mikael: *Arkiv, minne, glömska. Arkiven vid Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–2010*. SLS 774. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2014, 22–197.

Elomaa, Hanna: *Idylliä etsimässä. Identifikaatiot ja itseymmärrys tammisaarelaisessa sivistyneistöperheessä 1880-luvulta 1930-luvulle*. k&h. Turun yliopisto, kulttuurihistoria, Turku 2006.

Elomaa, Hanna: På jakt efter en idyll. Oskar Hultman och byggandet av finlandssvenskheten. *Historisk Tidskrift för Finland* (85) 3/2000, 309–331.

Engman, Max: Den blå tråden – finns det en finlandssvensk historiesyn? *Finsk Tidskrift* (231–232) 4/1992, 173–191.

Engman Max: Det långa farvälet. *Sverige i fred. Statsmannakonst eller opportunism? En antologi om 1812 års politik*. Tapani Suominen (red.). Atlantis, Stockholm 2002, 103–115.

Engman, Max: Folket – en inledning. *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*. Derek Fewster (red.). SLS 626. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2000a, 7–18.

- Engman, Max: Historikernas folk. *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*. Derek Fewster (red.). SSSL 626. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2000b, 31–46.
- Engman, Max: Kejsarens balter, böhmare och finnar – finlandssvenskarna i ett jämförande historiskt perspektiv. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 66. SSSL 568. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1991, 267–281.
- Engman, Max: Periit pars maxima. (Temanummer Samtidsdokumentation). *Historisk Tidskrift för Finland* (73) 2/1988, 153–162.
- Engman, Max: *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*. Finlands svenska historia 3. SSSL 702:3. Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis, Helsingfors & Stockholm 2016.
- Engman, Max: The Finland-Swedes: a case of failed national history? *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region. Nineteenth and Twentieth Centuries*. Michael Branch (ed.). Finnish Literature Society, Helsinki 1999, 166–177.
- Engman, Max: Valtakunnallinen, suomalainen vai suomenruotsalainen näkökulma? Ruotsinkielisestä historiantutkimuksesta Suomessa. *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*. Historiallisen yhdistyksen 100-vuotisjuhlajulkaisu. Pekka Ahtiainen et al. (toim.). Historiallisen yhdistyksen julkaisuja 5. Werner Söderström Osakeyhtiö, Juva 1990, 39–63.
- Engman, Max & Stenius, Henrik: *Svenskt i Finland. I. Studier i språk och nationalitet efter 1860*. SSSL 511. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1983.
- Enqvist, Johanna, Olsson, Pia & Steel, Tytti: Monimuotoinen menneisyys – yhteinen tulevaisuus. Suomen Muinaismuistoyhdistys 150 vuotta. *Suomen Museo – Finskt Museum* 127. Suomen Muinaismuistoyhdistys – Finska Fornminnesföreningen, Helsinki 2020, 11–21.
- Eräsaari, Risto: Konteksti. *Tapaustutkimuksen taito*. Markus Laine, Jarkko Blomberg & Pekka Jokinen (toim.). 2. painos. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki 2008, 149–170.
- Fewster, Derek (red.): *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*. SSSL 626. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2000.
- Fewster, Derek: Fornfolket i nutiden. Arkeologins politiska budskap. *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*. Derek Fewster (red.). SSSL 626. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2000, 109–124.
- Fewster, Derek: *Visions of Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History*. Studia Fennica Historica 11. Finnish Literature Society, Helsinki 2006.
- Finne, Bo: *Donatorennas bok. Människorna bakom fonderna i Svenska litteratursällskapet i Finland*. SSSL 733. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2010.
- Finnäs, Fjalar: Befolkningsutvecklingen i Svenskfinland. *Det finlandssvenska sociala kapitalet. Fakta och fiktion*. Susan Sundback & Fredrica Nyqvist (red.). SSSL 734. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2010.
- Fischer, Otto & Götselius, Thomas: Arkivens ordning: Introduktion till ett temanummer. *Lychnos* 2013, 77–85.
- Fisher, Rob: In Search of a Theory of Private Archives: The Foundational Writings of Jenkinson and Schellenberg Revisited. *Archivaria* 67 (Spring 2009), 1–24. <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/13205/14480> (läst 31.1.2023).
- Fisher, Rob, Donors and Donor Agency: Implication for Private Archives Theory and Practice. *Archivaria* 79 (Spring 2015), 91–119. <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/13528/14876> (läst 31.1.2023)

Forsgård, Nils Erik: En nationell strategi? *Historisk Tidskrift* (122) 2/2002, 209–219.

Forsgård, Nils Erik: Topelius och folket. *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*. Derek Fewster (red.). SLS 626. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2000, 81–90.

Forssell, Pia: Hultin, Arvid. *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*. SLS 710:2. Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis, Helsingfors & Stockholm 2009a, 379–381.

Forssell, Pia: Nordström, Wilhelmina. *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*. SLS 710:2. Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis, Helsingfors & Stockholm 2009b, 653–654.

Fredriksson, Berndt: Arkivvetenskap – historia och framtid. *Arkiv, samhälle och forskning (ASF)* 2/2002, 77–95.

Fredriksson, Berndt: Postmodernistic Archival Science – Rethinking The Methodology of a Science. *Archival Science* 3 (2003), s. 177–197.

Gunneriusson, Håkan, Fält och sociala nätverk – så förhåller de sig till varandra. *Sociala nätverk och fält*. Håkan Gunneriusson (red.). Opuscula Historica Upsaliensia 28. Historiska institutionen. Uppsala universitet, Uppsala 2002, 32–48.

Gunneriusson, Håkan (red.): *Sociala nätverk och fält*. Opuscula Historica Upsaliensia 28. Historiska institutionen. Uppsala universitet, Uppsala 2002.

Gustavsson, Karin: *Expeditioner i det förflutna. Etnologiska fältarbeten och försvinnande allmogekultur under 1900-talets början*. Nordiska museets handlingar 140. Nordiska museets förlag, Stockholm 2014a.

Gustavsson, Karin: Kunskap ur tomrum. Närläsning som etnologisk metod. *Kulturhistoria. En etnologisk metodbok*. Lars-Eric Jönsson & Fredrik Nilsson (red.). Lunds universitet, Lund 2017, 121–136.

Gustavsson, Pamela: Insamling av dialekter och ortnamn under 125 år. I Ekrem, Carola, Gustavsson, Pamela, Hakala, Petra & Korhonen, Mikael: *Arkiv, minne, glömska. Arkiven vid Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–2010*. SLS 774. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2014, 199–241.

Hakala, Pertti: Nulla dies sine linea. *Arkistolaitos 1999. Kansallisarkiston ja maakunta-arkistojen vuosikertomus*. Valtionarkisto, Helsinki 2000, 55–58.

Hakala, Petra: Arkivsamlingarna vid SLS. En spegling av kultursyn och självbild? I Ekrem, Carola, Gustavsson, Pamela, Hakala, Petra & Korhonen, Mikael: *Arkiv, minne, glömska. Arkiven vid Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–2010*. SLS 774. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2014, 243–341.

Hakala, Petra: Den enskilda arkivaktörens makt att påverka bilden av det förgångna. Exemplet Reinhold Hausen. *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Outi Hupaniitti & Ulla-Maija Peltonen (toim.). Tietolipas 268. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2021, 105–145.

Hakala, Petra & Saarenpää, Taina: Arkistodiplomatian, vallan ja eettisten kysymysten äärellä. Yksityisarkistojen erityispiirteet arkistoalan ylemmässä koulutuksessa. *Kaupungin varjoissa, arkistojen valossa*. Topi Artukka, Jarkko Keskinen & Taina Saarenpää (toim.). Bibliotheca Sigillumiana 5. Sigillum, Turku 2018, 44–59.

Hasselberg, Ylva: *Den sociala ekonomin. Familjen Clason och Furudals bruk 1804–1856*. Studia Historica Upsaliensia 189. Uppsala universitet, Uppsala 1998.

Hasselberg, Ylva: Nätverk är ingen tejudning! *Nätverk i historisk forskning – metafor, metod eller teori?* Peter Aronsson, Solveig Fagerlund & Jan Samuelsson (red.). Rapporter från Växjö universitet. Humaniora 1. Växjö universitet, Växjö 1999, 12–16.

Hasselberg, Ylva, Müller, Leos & Stenlås, Niklas: Åter till historiens nätverk. *Sociala nätverk och fält*. Håkan Gunneriusson (red.). Opuscula Historica Upsaliensia 28. Historiska institutionen. Uppsala universitet, Uppsala 2002, 7–31.

Head, Randolph C.: Preface: Historical research on archives and knowledge cultures: an interdisciplinary wave. *Archival Science* 10 (2010), 191–194.

Hedstrom, Margaret: Archives and collective memory. More than a metaphor, less than an analogy. *Currents of archival thinking*. Terry Eastwood & Heather MacNeil (eds.). Libraries Unlimited. An Imprint of ABC-Clio, LLC, Santa Barbara, California 2010, 163–180.

Henttonen, Pekka: *Johdatus asiakirjahallinnan tutkimukseen*. Avain, Helsinki 2015.

Hillström, Magdalena: Nordiska museet och skandinavismen. *Skandinavism. En rörelse och en idé under 1800-talet*. Margareta Hillström & Hanne Sanders (red.). Centrum för Öresundsstudier 32, Lunds universitet. Makadam Förlag, Göteborg & Stockholm 2014, 214–247.

Hirsjärvi, Sirkka: Metodologiset ja teoreettiset lähtökohdat. I Hirsjärvi, Sirkka, Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula: *Tutki ja kirjoita*. 15. uudistettu painos. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 2009, 123–165.

Hirvonen, Pekka: *Papin pojasta suurteollisuusmieheksi. Alfred Kihlman ja nousevan keskiluokan sosiaaliset verkostot 1800-luvun Suomessa*. Suomen ja Pohjoismaiden historian lisensiaatintutkimus. Helsingin yliopisto 2003. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20031192> (läst 24.4.2019).

Horstmann, Anja & Kopp, Vanina: Archiv – Macht – Wissen. Organisation und Konstruktion von Wissen und Wirklichkeiten in Archiven. *Archiv – Macht – Wissen. Organisation und Konstruktion von Wissen und Wirklichkeit in Archiven*. Anja Horstmann & Vanina Kopp (Hg.). Campus Verlag. Frankfurt & New York 2010, 9–22.

Hreinsson, Einar & Nilson, Tomas: Introduktion. *Nätverk som social resurs. Historiska exempel*. Einar Hreinsson & Tomas Nilson (red.). Studentlitteratur, Lund 2003, 7–32.

Hreinsson, Einar & Nilson, Tomas (red.): *Nätverk som social resurs. Historiska exempel*. Studentlitteratur, Lund 2003.

Huldén, Lena: Reinhold Hausen och källutgåvorna. *Reinhold Hausen (1850–1942). Kansallisen arkiston rakentaja*. Elisa Orrman (toim.). Art House & Kansallisarkisto, Helsinki 2000, 27–49.

Hultin, Arvid: Elis Lagerblads verksamhet i Svenska litteratursällskapet. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 5. SLS 208. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1929, 67–130.

Hultin, Arvid: M.G. Schybergson. Hans verksamhet i Svenska litteratursällskapet. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 3. SLS 191. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1927, 1–100.

Hultin, Arvid: Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1910. En återblick på sällskapets tjugofemåriga verksamhet. *Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1910. Minneskrift den 5 februari 1910*. SLS 90. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1910, 1–88.

Hultin, Arvid: Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1935. En återblick på sällskapets femtioåriga verksamhet. *Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1935. Minneskrift den 5 februari 1935*. SLS 250. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1935, 1–116.

Hupaniittu, Outi & Peltonen, Ulla-Maija (toim.): *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Tietolipas 268, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2021a. <https://doi.org/10.21435/tl.268>

Hupaniittu, Outi & Peltonen, Ulla-Maija: *Arkistot ja kulttuuriperintö*. *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Outi Hupaniittu & Ulla-Maija Peltonen (toim.). Tietolipas 268, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2021b, 7–18.

Hupaniittu, Outi: Asiakirjallinen kulttuuriperintö. *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Outi Hupaniittu & Ulla-Maija Peltonen (toim.). Tietolipas 268, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2021, 21–46.

Hylland Eriksen, Thomas: *Etnicitet och nationalism*. Originaltitel: Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives, 1993. Övers. Sören Häggqvist. Bokförlaget Nya Doxa, Nora 2003.

Hylland Eriksen, Thomas: *Historia, myt och identitet*. Bonnier Alba, Stockholm 1996.

Hårdstedt, Martin: *Finlands svenska historia*. SLS 869. Svenska litteratursällskapet i Finland & Natur och Kultur, Helsingfors & Stockholm 2023.

Häggman, Kai: *Sanojen talossa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1890-luvulta talvisotaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1348, Tiede. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2012.

Högnäs, Sten: *Kustens och skogarnas folk. Om synen på svenskt och finskt lynne*. Atlantis, Stockholm 1995.

Högnäs, Sten: ”Rika malmådror av ädel metall”. Folket som resurs. *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*. Derek Fewster (red.). SLS 626. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2000, 19–30.

Ifversen, Jan: Myth in the Writing of European History. *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*. Stefan Berger & Chris Lorenz (eds.). Palgrave Macmillan, Basingstoke 2010, 452–479.

Iggers, Georg G: *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*. With a new Epilogue by the Author. Wesleyan University Press, Middletown, Connecticut 2005.

Ilmonen, Kaj: Sosiaalinen pääoma: käsite ja sen ongelmallisuus. *Sosiaalinen pääoma ja luottamus*. Kaj Ilmonen (toim.) SoPhi 42. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2000. <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/47905/SoPhi42978-951-39-6488-7.pdf> (läst 21.2.2023).

Jacobsen, Trond, Punzalan, Ricardo L. & Hedstrom, Margaret L: Invoking ”collective memory”: mapping the emergence of a concept in archival science. *Archival Science* 13 (2013), 217–252. <http://rpunzalan.com/wp/wp-content/uploads/2013/04/Jacobsen-Punzalan-Hedstrom-2013-collective-memory.pdf> (läst 21.2.2023).

Jansson, Torkel: Två stater – en kultur. 1812 års politik och den svensk-finländska samhällsutvecklingen efter skilsmässan. *Sverige i fred. Statsmannakonst eller opportunism? En antologi om 1812 års politik*. Tapani Suominen (red.). Atlantis, Stockholm 2002, 151–178.

Jimerson, Randall C.: Archives and Memory, *OCLC Systems & Services: International digital library perspectives* (19) 3/2003, 89–95. <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/10650750310490289> (läst 12.12.2014).

Jimerson, Randall C.: Archives and Memory. *Encyclopedia of Archival Science*. Luciana Duranti & Patricia C. Franks (eds.). Rowman & Littlefield, Lanham, Maryland 2015, 99–101.

Jimerson, Randall C.: *Archives Power. Memory, Accountability, and Social Justice*. Society of American Archivists, Chicago 2009.

Jimerson, Randall C.: How Archivists ”Control the Past”. *Controlling the Past: Documenting Society and Institutions. Essays in Honor of Helen Willa Samuels*. Terry Cook (ed.). Society of American Archivists, Chicago 2011, 363–379.

Johansson, Anders L. & Justrell, Börje: I Janus tjänst. Några reflexioner kring arkivutbildning och arkivvetenskap. *Arkiv, samhälle och forskning (ASF)* 1/1995, 27–37.

Jussila, Osmo: De röda svekomanerna. Ryssarnas uppfattningar om svenskarna i Finland före 1917. *Svenskt i Finland. I. Studier i språk och nationalitet efter 1860*. Max Engman & Henrik Stenius (red.). SLS 511. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1983, 111–119.

Jussila, Osmo: Förfinskning eller förryskning. Språkmanifestet 1900 och dess bakgrund. *Historisk Tidskrift för Finland* (65) 1/1980, 1–17.

Jussila, Osmo: Finland som storfurstendöme 1809–1917. I Jussila, Osmo, Hentilä, Seppo & Nevakivi, Jukka: *Finlands politiska historia 1809–2009*. Originaltitel: *Suomen poliittinen historia 1809–2009*, 2009. Övers. Henrik Ekberg. 3 reviderade upplagan. Schildts Förlags Ab, Helsingfors 2009, 11–131.

Jussila, Osmo: *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917*. WSOY, Helsinki 2004.

Kallio, Veikko: Valtionarkiston ”salainen kaappi” – viivytystaistelu von Plehveä vastaan. *Historiallinen Arkisto* 74. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1978, 18–28.

Kansallista menneisyyttä rakentamassa ja tulkitsemassa -hanke, Turun yliopisto 2019.
<https://blogit.utu.fi/kamera/hanke/> (läst 28.9.2022).

Kaplan, Elisabeth: We Are What We Collect, We Collect What We Are: Archives and the Construction of Identity. *The American Archivist* 63 (Spring/Summer 2000), 126–151.

Karabinos, Michael: The Role of National Archives in the Creation of National Master Narratives in Southeast Asia. *Journal of Contemporary Archival Studies* 2, Art. 4 (2015), 1–8.
<http://elischolar.library.yale.edu/jcas/vol2/iss1/4> (läst 31.1.2023).

Karonen, Petri (toim.): *Tiede ja yhteiskunta. Suomen Historiallinen Seura ja historiantutkimus 1800-luvulta 2010-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1449. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2019.

Karlsson, Ingemar: Pierre Nora. *Nationens röst – texter om nationalismens teori och praktik*. Sverker Sörlin (red.) i samarbete med Ingmar Karlsson och Richard Pettersson. SNS Förlag, Stockholm 2001, 363–364.

Karlsson, Klas-Göran: Glömska, historia och ideologi. *Glömskan – värd att minnas*. Bo Lindberg (red.). Interdisciplinaria 12. Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället, Göteborg 2012, s. 31–37.
https://gupea.ub.gu.se/bitstream/handle/2077/33396/gupea_2077_33396_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y (läst 6.2.2023).

Kellgren, Herman: I hvad förhållande står språket till nationaliteten? *Fosterländskt album* II. H. Kellgren, R. Tengström, & K. Tigerstedt (utg.). A. C. Öhman, Helsingfors 1845, 33–59.

Kerkkonen, Martti: *Finlands Riksarkiv 1809–1917. Det finska arkivväsendets historia från Fredrikshamnshfreden till självständigheten*. Originaltitel: *Suomen arkistolaitos Haminan rauhasta itsenäistymiseen*, 1988. Övers. Dag Lindberg. Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet 12. Svenska Riksarkivet, Stockholm 1995.

Keskinen, Jarkko: *Oma ja yhteinen etu. Kauppiainden keskinäinen kilpailu ja yhteistyö Porin paikallisyhteisössä 1765–1845*. Turun yliopiston julkaisuja C 345. Turun yliopisto, Turku 2012.

Keskinen, Jarkko & Teräs, Kari (toim.): *Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia*. Historia mirabilis 5. Turun historiallinen yhdistys ry, Turku 2008.

Ketelaar, Eric: Archival turns and returns. Studies of the Archive. *Research in the Archival Multiverse*. Anne J. Gilliland, Sue McKemish & Andrew J. Lau (eds.). Monash University Publishing, Clayton Victoria 2017, 228–268.

Eric Ketelaar: Archives, memories and identities. *Archives and recordkeeping: theory into practice*. Caroline Brown (ed.). Facet publishing, London 2014, 131–170.

Ketelaar, Eric: Muniments and monuments: the dawn of archives as cultural patrimony. *Archival Science* 7 (2007), 343–357.

Ketelaar, Eric: Sharing: collected memories in communities of records. *Archives and Manuscripts* 33 (2005), 44–61.

Ketelaar, Eric: Tacit Narratives: The Meaning of Archives. *Archival Science* 1 (2001), 131–141.

Klein, Barbro: Folklore, Heritage Politics and Ethnic Diversity. Thinking About the Past and the Future. *Folklore, Heritage Politics and Ethnic Diversity. A Festschrift for Barbro Klein*. Pertti J. Anttonen (ed.) in collaboration with Anna-Leena Siikala, Stein R. Mathisen & Leif Magnusson. Mångkulturellt centrum 1. The Multicultural Centre, Botkyrka 2000, 23–36.

Klinge, Matti: *Den politiske Runeberg*. Söderströms & Atlantis, Helsingfors & Stockholm 2004.

Klinge, Matti: *Finlands historia 3. Kejsartiden*. Schildts, Esbo 1996.

Klinge, Matti: *Från lojalism till rysshät*. Söderströms & C:o Förlags AB, Helsingfors 1988.

Klinge, Matti: *Idyll och hot. Zacharias Topelius – hans politik och idéer*. Originaltitel: Idylli ja uhka. Topeliuksen aatteita ja politiikkaa, 1998. Övers. Nils-Erik Forsgård. Atlantis & Söderströms, Stockholm & Helsingfors 2000.

Klinge, Matti: *Suomalainen ja eurooppalainen menneisyys. Historiankirjoitus ja historiakulttuuri keisariaikana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1285. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2010.

Knapas, Rainer: *Kunskapens rike. Helsingfors universitetsbibliotek – Nationalbiblioteket 1640–2010*. SSSL 764. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2012.

Knapas, Rainer: Politisk och kulturell bakgrund. *Finlands svenska litteratur 1900–2012*. Michel Ekman (red.). SSSL 783. Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis, Helsingfors & Stockholm 2014, 24–26.

Korhonen, Mikael: Arkiv, minne och glömska – Analys av Svenska litteratursällskapetets i Finland arkivverksamhet och samlingar. *Arkiv, samhälle och forskning (ASF)* 2/2009, 12–20.

Korhonen, Mikael: Private Digital Archives – Lost Cultural Heritage? *Essays on Libraries, Cultural Heritage and Freedom of Information*. Dorrit Gustafsson & Kristina Linnovaara (eds.). The National Library of Finland, Helsinki 2013.

Korhonen, Mikael: Inledning. I Ekrem, Carola, Gustavsson, Pamela, Hakala, Petra & Korhonen, Mikael; *Arkiv, minne, glömska. Arkiven vid Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–2010*. SSSL 774. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2014, 9–17.

Kreander, Maria & Sandlund, Tom: Historisk och teoretisk inramning. *Räcker det med svenskan? Om finlandssvenskarnas anknytning till sina organisationer*. Karmela Liebkind & Tom Sandlund (red.). SSSL 684. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2006.

Krohn, Kaarle: Toimihenkilöt ja toiminnan puitteet. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1931*. Suomalaisen Kirjallisuuden seura, Helsinki 1931, s. 1–74.

Lagerblad, Elis: Bullersminnen. *Kalender utgiven av Svenska folkskolans vänner* årg. 37, 1922. Svenska folkskolans vänner, Helsingfors, 36–42.

Lagerblad, Elis: Svenska litteratursällskapetets manuskriptsamling. *Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1910. Minnesskrift den 5 februari 1910*. SSSL 90. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1910, 123–151.

Lagus, Ernst: Runebergsbiblioteket, dess uppkomst och utveckling. *Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1910. Minnesskrift den 5 februari 1910*. SLS 90. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1910a, s. 153–171.

Lagus, Ernst: Svenska Litteratursällskapets folkloristiska samlingar. *Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1910. Minnesskrift den 5 februari 1910*. SLS 90. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1910b, 173–194.

Laine, Markus, Blomberg, Jarkko & Jokinen, Pekka: Tapaustutkimuksen käytäntö ja teoria. *Tapaustutkimuksen taito*. Markus Laine, Jarkko Blomberg & Pekka Jokinen (toim.). 2. painos. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki 2008, 9–38.

Laine, Markus & Peltonen, Lasse: Ikkuna muutokseen. *Tapaustutkimuksen taito*. Markus Laine, Jarkko Blomberg & Pekka Jokinen (toim.). 2. Painos. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki 2008, 93–111.

Landgrén, Lars-Folke: Freudenthal, Axel Olof. *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*. SLS 710:2. Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis, Helsingfors & Stockholm 2009a, 279–282.

Landgrén, Lars-Folke: Lille, Axel Johan. *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*. SLS 710:2. Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis, Helsingfors & Stockholm 2009b, 529–532.

Landgrén, Lars-Folke: Nordmann, Petrus. *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*, SLS 710:2. Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis, Helsingfors & Stockholm 2009c, 649–651.

Lapp, Jessica M.: "Handmaidens of history": speculating on the feminization of archival work. *Archival Science* 19 (2019), 215–234.

Leerssen, Joep: Nation and Ethnicity. *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*. Stefan Berger & Chris Lorenz (eds.). Palgrave Macmillan, Basingstoke 2008, 75–103.

Leino-Kaukiainen, Pirkko: Yhteistyössä tutkimuksen puolesta. *Tiede ja yhteiskunta. Suomen Historiallinen Seura ja historiantutkimus 1800-luvulta 2010-luvulle*. Petri Karonen (toim.). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1449. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2019, 305–395.

Leskelä-Kärki, Maarit, Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.): *Kirjeet ja historiantutkimus*. Historiallinen Arkisto 134. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011.

Liikanen, Ilkka: Kansallinen yhtenäisyys ja kansanvalta – suomalainen nationalismi. *Nationalismit*. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen (toim.). Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 2005, 222–245.

Lilja, Agneta: *Föreställningen om den ideala uppveckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv – ett exempel från Uppsala 1914–1945*. Skrifter utgivna av Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala Ser. B:22. Dialekt- och folkminnesarkivet, Uppsala 1996.

Lindberg, Bo: Glömskan – orden och begreppet. *Glömskan – värd att minnas*. Bo Lindberg (red.). Interdisciplinaria 12. Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället, Göteborg 2012, s. 13–20. https://gupea.ub.gu.se/bitstream/handle/2077/33396/gupea_2077_33396_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y (läst 6.2.2023).

Lindgren, Anna-Riitta & Lindgren, Klaus: Språkbyten bland ståndspersonerna i storfurstendömet Finland. *Dialog och Särart, Människor, samhällen och idéer från Gustaf Vasa till nutid*. Gabriel Bladh & Christer Kuvaja (red.). *Svenskt i Finland – finskt i Sverige 1*. SLS 682:1. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2005, 256–319.

Lindkvist, Thomas: Historieskrivning som minne och glömska. *Glömskan – värd att minnas*. Bo Lindberg (red.). Interdisciplinaria 12. Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället, Göteborg 2012, 39–49. https://gupea.ub.gu.se/bitstream/handle/2077/33396/gupea_2077_33396_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y (läst 6.2.2023).

Lindman, Sven: C.G. Estlander. "Kultursvensk" och gammalliberal. I Lindman, Sven: *Män och idéer. Historiska uppsatser*. Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut 61. Åbo Akademi, Åbo 1981a, 127–159.

Lindman, Sven: C.G. Estlander och svenskhetsrörelsen i Finland. *Finsk Tidskrift* (156) 5–6/1954, 160–171.

Lindman, Sven: Den unge C.G. Estlander och språkfrågan. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 60. SSSL 521. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1985, 5–18.

Lindman, Sven: Kultursvenskheten. *Svenskt i Finland I. Studier i språk och nationalitet efter 1860*. Max Engman & Henrik Stenius (red.). SSSL 511. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1983, 169–177.

Lindman, Sven: Robert Hermanson och nationalitetsbegreppet. I Lindman, Sven: *Män och idéer. Historiska uppsatser*. Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut 61. Åbo Akademi, Åbo 1981b, s. 161–168.

Lindqvist, Yrsa: Unesco och minnet av den svenska folkkulturen i Finland. Inlägg i *SLS-bloggen* 8.10.2021. <https://www.sls.fi/sv/blogg/unesco-och-minnet-av-den-svenska-folkkulturen-i-finland> (läst 25.3.2023).

Lundin, Johan A. & Nilson, Tomas: De religiösa nätverkens betydelse för social mobilitet. *Nätverk som social resurs. Historiska exempel*. Einar Hreinsson & Tomas Nilson (red.). Studentlitteratur, Lund 2003, 133–150.

Lybeck, Jari: *Reinhold Hausen. Valtionarkiston johtaja ja historiatutkimuksen edistäjä*. Suomen historian julkaisuja 3. Turun yliopisto, Turku 2016.

Lybeck, Jari, Pirilä, Pirkko, Rorsberg, Harri & Vappula, Jorma: *Arkistot yhteiskunnan toimiva muisti. Arkistohallinnon ja arkistotoimen oppikirja*. Arkistolaitos, Helsinki 2006. https://kansallisarkisto.fi/documents/141232930/150078237/asiakirjahallinnon_oppikirja.pdf/0d3d4ee5-da0c-caff-ef73-0f6595543ba3/asiakirjahallinnon_oppikirja.pdf?t=1677240609514 (läst 5.7.2023).

Lönnqvist, Bo: Diskursen och det oartikulerade varandet. Ett ifrågasättande av identitetskonstruktionen. I Åström, Anna-Maria, Lönnqvist Bo & Lindqvist, Yrsa: *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävande i kulturanalytiskt perspektiv*. SSSL 633. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2001a, 443–450.

Lönnqvist, Bo: Folkkulturen i svenskhetens tjänst. *Svenskt i Finland I. Studier i språk och nationalitet efter 1860*. Max Engman & Henrik Stenius (red.). SSSL 511. Helsingfors 1983, 178–205.

Lönnqvist, Bo: Myten om den finlandssvenska familjen. I Åström, Anna-Maria, Lönnqvist Bo & Lindqvist, Yrsa: *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävande i kulturanalytiskt perspektiv*. SSSL 633. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2001b, 26–36.

Lönnqvist, Bo: Retoriken i den etniska mobiliseringen. I Åström, Anna-Maria, Lönnqvist Bo & Lindqvist, Yrsa: *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävande i kulturanalytiskt perspektiv*. SSSL 633. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2001c, 16–25.

Lönnqvist, Bo: Språkgränsen som kulturellt och ideologiskt fenomen. I Åström, Anna-Maria, Lönnqvist Bo & Lindqvist, Yrsa: *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävande i kulturanalytiskt perspektiv*. SSSL 633. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2001d, 149–160.

Lönnroth, Louise: Bortglömt i arkiven. *Glömskan – värd att minnas*. Bo Lindberg (red.). Interdisciplinaria 12. Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället, Göteborg 2012, 31–37. https://gupea.ub.gu.se/bitstream/handle/2077/33396/gupea_2077_33396_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y (läst 6.2.2023).

Lövblad, Håkan: Munk, knekt eller konstnär? Arkivarien, varat och vetandet. *Arkiv, samhälle och forskning (ASF)* 1/2000, 28–50.

McRae, Kenneth D.: *Conflict and Compromise in Multilingual Societies: Finland*. Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Humaniora 306. Finnish Academy of Science and Letters & Wilfrid Laurier University Press. Helsinki 1999.

Mauss, Marcel: *Gåvan*. Originalalets titel: Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques, 1925. Med förord av Bo G. Eriksson. Översättning: Marianne Ahrne. Ny upplaga. Argos, Uppsala 1997.

Mattila, Markku: "Det får ej finnas dåliga svenskar i detta land!" Rasbiologi och rashygien som vetenskapliga vapen i språkstridens Finland. *Mångkulturalitet, migration och minoriteter i Finland under tre sekel*. Mats Wickström & Charlotta Wolff (red.). SSSL 803. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2016, 271–311.

Meehan, Jennifer: Rethinking Original Order and Personal Records. *Archivaria* 70 (Fall 2010), 27–44.

Meinander, Henrik: *Finlands historia. Linjer, strukturer, vändpunkter*. Söderströms & Atlantis, Helsingfors & Stockholm 2007.

Meinander, Henrik: Kansallisen katseen lumo. *Historian käyttö ja väärinkäyttö*. Antti Blåfield (toim.) Siltala, Helsinki 2016a, 63–77.

Meinander, Henrik: *Nationalstaten. Finlands svenskhet 1922–2015*. Finlands svenska historia 4. SSSL 702:4. Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis, Helsingfors & Stockholm 2016b.

Meinander Henrik: Recension av Sten Högnäs bok *Kustens och skogarnas folk: Om synen på svenskt och finskt lynne*. *Lychnos* 1997, 265–266.

Meinander, Henrik: Ryska tiden i dag. En forskningsöversikt. *I trädgården, i biblioteket, i världen. Festskrift till Rainer Knapas den 19 februari 2006*. Nina Edgren-Henrichson et al. (red.). Söderströms & Atlantis, Helsingfors & Stockholm 2006, 179–191.

Merriam, Sharan B.: *Fallstudien som forskningsmetod*. Originaltitel: Case study research in education (1988). Översättning: Björn Nilsson. Nytryck. Studentlitteratur, Lund 2006.

Metsämuuronen, Jari: Laadullisen tutkimuksen perusteet. *Laadullisen tutkimuksen käsikirja*. Metsämuuronen, Jari (toim.). International Methelp Ky, Helsinki 2006, 90–147.

Mikkola, Kati & Olsson, Pia & Stark, Eija: Minority Cultures and the Making of Cultural Heritage Archives in Finland. *Ethnologia Europaea* 49:1 (2019), 58–73. doi: <https://doi.org/10.16995/ee.818>

Mikkola, Kati: Vähemmistöjen roolit muuttuvassa arkistopolitiikassa. Perinnekoelmien etnisiä ja kielellisiä rajanvetoja Suomessa ja Virossa. *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Outi Hupaniitti & Ulla-Maija Peltonen (toim.). Tietolipas 268. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2021, 166–210.

Millar, Laura: Explaining Ourselves: 40 Years of *Archivaria*. *Archivaria* 80 (Fall 2015), 5–31.

Millar, Laura: Touchstones: Considering the Relationship between memory and Archives. *Archivaria* 61 (2006), 105–126.

Milligan, Jennifer S.: "What Is an Archive?" in the History of Modern France. *Archive stories: facts, fictions and the writing of history*. Antoinette Burton (ed.). Duke University Press, Durham & London 2005, 159–183.

Mustelin, Olof: *Akademi bibliotekets handskriftssamling. En kortfattad orientering*. Skrifter utgivna av Åbo Akademi bibliotek IV. Åbo Akademi bibliotek, Åbo 1954.

- Mustelin, Olof: Det hundraåriga Litteratursällskapet i Uppsala och grundläggningen av Svenska litteratursällskapet i Finland. *Finsk Tidskrift* (209–210) 4/1981, 167–179.
- Mustelin, Olof: Ernst Lagus och grundläggningen av Svenska litteratursällskapet. *Källan. Svenska litteratursällskapet informerar* 1/1996, 4–6.
- Mustelin, Olof: ”Finlandssvensk” – kring ett begrepps historia. *Svenskt i Finland. I. Studier i språk och nationalitet efter 1860*. Max Engman & Henrik Stenius (red.). SLS 511. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1983, 50–70.
- Mustelin, Olof, *Forskning och vitterhet. Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1985. Del II. Det andra halvseket*. SLS 523:1. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1986.
- Mustelin, Olof: *Studier i finländsk historieforskning 1809–1865*. SLS 361. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1957.
- Müller, Leos: *The Merchant Houses of Stockholm, c. 1640–1800. A comparative Study of Early-Modern Entrepreneurial Behaviour*. Studia Historica Upsalensia 188. Uppsala universitet, Uppsala 1998.
- Mylly, Juhani: *Kansallinen projekti. Historiankirjoitus ja politiikka autonomisessa Suomessa*. Kirja-Aurora, Turku 2002.
- Mörne, Arvid: *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*. Skrifter utgivna av Svenska folkpartiets centralstyrelse 1. [Svenska folkpartiets centralstyrelse], Helsingfors 1927.
- Neovius, Adolf: Handlingar rörande hopbringandet och bevarandet af arkäologiskt, historiskt och etnografiskt material i vårt land. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja – Finska Fornminnesföreningens tidskrift* XI, [Suomen Muinaismuistoyhdistys – Finska fornminnesföreningen], Helsinki 1890, 118–178.
- Nesmith, Tom: Archives (Institution). *Encyclopedia of Archival Science*. Luciana Duranti & Patricia C. Franks (eds.). Rowman & Littlefield, Lanham, Maryland 2015.
- Nilson, Tomas (red): *Att synliggöra det osynliga. Sex uppsatser om socialt handlande och sociala nätverk*. Moderna historiska studier från Göteborg 1. Historiska institutionen, Göteborgs universitet, Göteborg 2000.
- Nora, Pierre: Mellan minne och historia. Originaltitel: *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire* (1989). Översättning: Margareta Eklöf. *Nationens röst – texter om nationalismens teori och praktik*. Sverker Sörlin (red.) i samarbete med Ingmar Karlsson och Richard Pettersson. SNS Förlag, Stockholm 2001, 365–389.
- Nordenstreng, Sigurd: *L. Mechelin. Hans statsmannagärning och politiska personlighet*. I. SLS 252. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1936.
- Nordenstreng, Sigurd: ”Ubi patria ibi bene” eller ”Ubi bene ibi patria”. Ett utbyte av tankar mellan Leo Mechelin och C.G. Estlander. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 6. SLS 214. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1930, 334–340.
- Nordmann, Petrus: En kväll i Svenska Litteratursällskapet. Ett litet kapitel i vitter kulturhistoria. *Historisk Tidskrift för Finland* (6) 1/1921, 166–168.
- Nuorteva, Jussi: Reinhold Hausen – Suomen puolustustaistelun dokumentoija. Reinhold Hausen – dokumenterare av Finlands försvarskamp. *Pro Finlandia. 1. Näkökulma: Ranska ja Italia / Synvinkel: Frankrike och Italien*. Jussi Nuorteva & Pertti Hakala (toim./red.). Arkistolaitoksen toimituksia 18. Kansallisarkisto/Riksarkivet (julk./utg.). Edita Publishing, Helsinki 2014, 253–257.
- Nuorteva, Jussi & Happonen, Päivi: *Suomen arkistolaitos 200 vuotta – Arkivverket i Finland 200 år*. Arkistolaitoksen toimituksia 19. Kansallisarkisto/Riksarkivet (julk./utg.). Edita Publishing, Helsinki 2016.

Nurmiainen, Jouko: ”Kuvitellut yhteisöt” nationalismin historiassa. I Anderson, Benedict, *Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Originaltitel: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, 1983. Suom. Joel Kuortti. Johdanto Jouko Nurmiainen. Vastapaino, Tampere 2007, 9–23.

Ojala, Jari & Luoma-Aho, Vilma: Sidosryhmäsuhteet liiketoiminnan sosiaalisena pääomana merkantilismista globaalitalouteen. *Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia*. Jarkko Keskinen & Kari Teräs (toim.). Historia mirabilis 5. Turun historiallinen yhdistys ry, Turku 2008, 121–146.

Orrman, Elisa (toim.): *Reinhold Hausen (1850–1942). Kansallisen arkiston rakentaja*. Art House & Kansallisarkisto, Helsinki 2000.

Orrman, Eljas: lakttagelser om proveniensprincipen och dess tidiga tillämpning i Finland. I Orrman, Eljas: *De archivis. Arkistoista – Om arkiv – On archives* (toim. Pekka Henttonen). Tampereen yliopisto, Tampere 2019, 261–271. [nytryck av artikel i *Kuusan mäki. Ystäväkirja Jussi Kuusanmäelle – Vänskrift till Jussi Kuusanmäki 22.12.2000*, Helsinki 2000, 140–151].

Orrman, Eljas: Länsarkivarierna, en liten tjänstemannakategori vid länsstyrelserna under den autonoma tiden. *Historisk Tidskrift för Finland* (108) 1/2023, 1–36.

Pakkasvirta, Jussi: Kuvittele kansakunta. *Nationalismit*. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen (toim.). Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 2005, 70–89.

Pakkasvirta, Jussi & Saukkonen, Pasi: Johdanto. *Nationalismit*. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen (toim.). Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 2005a, 8–11.

Pakkasvirta, Jussi & Saukkonen, Pasi: Nationalismi teoreettisen tutkimuksen kohteena. *Nationalismit*. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen (toim.). Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 2005b, 14–45.

Panitch, Judith M.: Liberty, equality, prosperity? Some archival lessons from the case of the French revolution. *The American Archivist* 59 (Winter 1996), 30–47.

Peltonen, Ulla-Maija: Hajamietteitä arkistoista ja kulttuuriperinnöstä. Inlägg i bloggen *Vähäisiä lisiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 15.10.2021. <http://neba.finlit.fi/blogi/hajamietteita-arkistoista-ja-kulttuuriperinnosta/> (läst 16.10.2021).

Peltonen, Ulla-Maija: Henkilöarkistot. Kuka kelpaa historiaan? *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Outi Hupaniittu & Ulla-Maija Peltonen (toim.). Tietolipas 268. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2021a, 211–247.

Peltonen, Ulla-Maija: Provenienssiperiaatteen kulmia. *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Outi Hupaniittu & Ulla-Maija Peltonen (toim.). Tietolipas 268. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2021b, 47–80.

Peltonen, Ulla-Maija: Puuttuvat arkistot. *Kleion pauloissa*. Kirjokansi 53. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 11. Arkistolaitoksen toimituksia 17. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2014, 261–267.

Pettersson, Richard: Anthony D. Smith. *Nationens röst – texter om nationalismens teori och praktik*. Sverker Sörlin (red.) i samarbete med Ingmar Karlsson och Richard Pettersson. SNS Förlag, Stockholm 2001a, 161–162.

Pettersson, Richard: Benedict Anderson. *Nationens röst – texter om nationalismens teori och praktik*. Sverker Sörlin (red.) i samarbete med Ingmar Karlsson och Richard Pettersson. SNS Förlag, Stockholm 2001b, 219–220.

Pettersson, Richard: Eric J. Hobsbawm. *Nationens röst – texter om nationalismens teori och praktik*. Sverker Sörlin (red.) i samarbete med Ingmar Karlsson och Richard Pettersson. SNS Förlag, Stockholm 2001c, 241–242.

Pettersson, Richard: Ernest Gellner. *Nationens röst – texter om nationalismens teori och praktik*. Sverker Sörlin (red.) i samarbete med Ingmar Karlsson och Richard Pettersson. SNS Förlag, Stockholm 2001d, 133–134.

Peuhkuri, Timo: Teoria ja yleistämisen kriteerit. *Tapaustutkimuksen taito*. Markus Laine, Jarkko Blomberg & Pekka Jokinen (toim.). 2. painos. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki 2008, 130–148.

Piekkari, Rebekka & Welch, Catherine: Tapaustutkimuksen erilaiset tyypit. *Menetelmäviidakon raivaajat – perusteita laadulliseen tutkimuslähestymistavan valintaan*. Anu Puusa & Pauli Juuti (toim.). Johtamistaidon opisto JTO, [Helsinki] 2011, 183–195.

Pipping, Hugo: Svenska Litteratursällskapets verksamhet till förmån för språkforskning och språkets ans. *Svenska Litteratursällskapet i Finland 1885–1935. Minnesskrift den 5 februari 1935*. SLS 250. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1935, 172–196.

Porciani, Ilaria & Tollebeek, Jo (eds.): *Setting the Standards. Institutions, Networks and Communities of National Historiography*. Palgrave Macmillan, Basingstoke 2012.

Porciani, Ilaria & Raphael, Lutz (eds.): *Atlas of European Historiography. The Making of a Profession 1800–2005*. Palgrave Macmillan, Basingstoke 2010.

Porciani, Ilaria & Raphael, Lutz: Introduction. *Atlas of European Historiography. The Making of a Profession 1800–2005*. Ilaria Porciani & Lutz Raphael (eds.). Palgrave Macmillan, Basingstoke 2010, xi–xvii.

Porciani, Ilaria: Master Narratives in Museums. *Atlas of European Historiography. The Making of a Profession 1800–2005*. Ilaria Porciani & Lutz Raphael (eds.). Palgrave Macmillan, Basingstoke 2010, 7.

Ridener, John: *From Polders to Postmodernism. A Concise History of Archival Theory*. Litwin Books, LLC, Duluth, Minnesota 2009.

Roos, John E.: Reinhold Theodor Hausen. En minnesteckning. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 25. SLS 326. Svenska litteratursällskapet i Finland 326, Helsingfors 1949, 5–44.

Saaranen-Kauppinen, Anita & Puusniekka, Anna: *Menetelmäopetuksen tietovaranto. KvaliMOTV* [pdf-verkkajulkaisu]. Yhteiskuntatieteellisen tietoarkiston julkaisuja 2009. Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto, Tampereen yliopisto 2006. URN:NBN:fi-fe2012112210007 <https://www.fsd.tuni.fi/fi/tietoarkisto/julkaisut/kvalimotv.pdf> (läst 10.11.2020).

Saarela-Kinnunen, Maria & Eskola, Jari: Tapaus ja tutkimus = tapaustutkimus? *Ikkunoita tutkimusmetodeihin I. Metodien valinta ja aineiston keruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle*. Juhani Aaltola & Raini Valle (toim.). 3. uudistettu ja täydennetty painos. PS-kustannus, Jyväskylä 2010, 189–199.

Saarenheimo, Juhani: Clios eller Mnemosynes tjänare? De västerländska arkivens uppfattning om sin uppgift och roll under olika tider. *Arkiv, samhälle och forskning (ASF) 2/1997*, 57–71.

Saarenpää, Taina: *Turun tuomiokirkon Musta kirja ja lähteiden julkaisemisen jatkumo Suomessa varhaismodernista digitaaliseen aikaan*. Annales Universitatis Turkuensis, ser. C, tom. 484. Turun yliopisto, Turku 2019.

Saaristo, Maria: *The Construction, Consolidation and Transformation of the Ethnic, Collective Identity Finland-Swede in The Context of Swedish and Bilingual Voluntary Associations*. Doctoral dissertation. Faculty of Social Sciences, University of Helsinki, Helsinki 2020.

Sainio, Venla: Yrjö-Koskinen, Georg Zacharias. *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*. SLS 710:2. Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis, Helsingfors & Stockholm 2009, 993–998.

Salminen, Tapio: The Medieval Holdings of the Tallinn City Archives and the Study of the Finnish Middleages. *Die Archive Estlands im europäischen Kontext. Vorträge der Konferenz im Tallinner Stadtarchiv vom 15. Bis zum 16. September 2005. Estonian Archives in the European Context. Papers of the Conference in the Tallinn City Archives on September 15–16, 2005*. Edited by Lea Köiv & Peep Pillak (Hrsg./eds.). Verein Estnischer Archivare/Estonian Society of Archivists, Tallinn 2012, 156–170.

Saukkonen, Pasi: Kansallinen identiteetti. *Nationalismit*. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen (toim.). Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 2005.

Saxer, Daniela: Modern Source Editions. *Atlas of European Historiography. The Making of a Profession 1800–2005*. Ilaria Porciani & Lutz Raphael (eds.). Palgrave Macmillan, Basingstoke 2010, 20.

Saxer, Daniela: Monumental Undertakings: Source Publications for the Nation. *Setting the Standards. Institutions, Networks and Communities of National Historiography*. Ilaria Porciani & Jo Tollebeek (eds.). Palgrave Macmillan, Basingstoke 2012, 47–69.

Schellenberg, Theodore R.: *Modern Archives: Principles & Techniques*. [Originalutgåva 1956]. With a new introduction by H.G. Jones. Archival Classics Series. Society of American Archivists, Chicago 2003. <http://files.archivists.org/pubs/free/ModernArchives-Schellenberg.pdf> (läst 5.7.2023).

Schenk, Dietmar: "Archivmacht" und geschichtliche Wahrheit. *Wie mächtig sind Archive? Perspektiven der Archivwissenschaft*. Rainer Hering & Dietmar Schenk (Hrsg.). Veröffentlichungen des Landesarchivs Schleswig-Holstein, Bd 104. Hamburg University Press, Hamburg 2013, 21–43.

Schwartz, Joan M. & Cook, Terry: Archives, Records and Power: The Making of the Modern Memory. *Archival Science 2* (2002, Special Thematic Issue: Archives, Records and Power i), 1–19.

Schybergson, Carl Magnus: *Magnus Gottfrid Schybergson*. Levnadsteckningar 2. SLS 355. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1956.

Schybergson, Magnus Gottfrid: Bref växlade mellan Johan Jakob Tengström och Johan Vilhelm Snellman åren 1843–1849. *Förhandlingar och uppsatser 20*. SLS 78. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1907, 112–224.

Schybergson, Magnus Gottfrid: *Carl Gustaf Estlander*. Levnadsteckning. SLS 131. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1916.

Schybergson, Magnus Gottfrid: 1856–1906. *Finsk Tidskrift* (60) 1/1906, 6–12.

Schöpfli, George: The politics of national identities. *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region. Nineteenth and Twentieth Centuries*. Michael Branch (ed.). Finnish Literature Society, Helsinki 1999, 48–62.

Sjöblad, Christina: Otryckta dagböcker. I Hætner, Eva, Larsson, Lisbeth & Sjöblad, Christina: *Kvinnors självbiografier och dagböcker i Sverige 1650–1989. En bibliografi*. Lund University Press, Lund 1991.

Skott, Fredrik: *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964*. Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg 53. Institutet för spåk och folkminnen i samarbete med Göteborgs universitet, Göteborg 2008.

Smith, Anthony D.: *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell, Oxford 1986.

Snellman, Alex: *Suomen aateli yhteiskunnan huipulta uusiin rooleihin 1809–1939*. Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta XXXIV. Helsingin yliopisto, Helsinki 2014.

Solstrand, Väinö: Elis Lagerblad. *Historiska och litteraturhistoriska studier 5*. SLS 208. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1929, 1–66.

Spjut, Lina: *Den envise bonden och Nordens fransmän. Svensk och finsk etnicitet samt nationell historieskrivning i svenska och finlandssvenska läroböcker 1866–1939*. Licentiatavhandlingar från Forskarskolan Historiska medier 2. Umeå universitet, Umeå 2014. <http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:716651/FULLTEXT01.pdf> (läst 15.9.2021).

Steinby, Torsten: Femhundra böcker. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. Särtryck ur *Historiska och litteraturhistoriska studier 57*. SLS 500. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1982.

Steinby, Torsten: Carl Gustaf Estlanders festtal i Svenska litteratursällskapet. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 60. SSLS 521. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1985a, 351–364.

Steinby, Torsten: *Forskning och vitterhet. Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1985. Del I. Det första halvsekleet*. SSLS 523:1. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1985b.

Stenius, Henrik: Vad är ett vi i historien? *Svenskt i Finland. I. Studier i språk och nationalitet efter 1860*. Max Engman & Henrik Stenius (red.). SSLS 511. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1983, 9–22.

Stenlås, Niklas: *Den inre kretsen. Den svenska ekonomiska elitens inflytande över partipolitik och opinionsbildning 1940–1949*. Arkiv avhandlingsserie 48. Arkiv förlag, Lund 1998.

Stenlås, Niklas: Det sociala nätverkets logik eller vad händer i sociala nätverk? *Nätverk i historisk forskning – metafor, metod eller teori*. Peter Aronsson, Solveig Fagerlund & Jan Samuelsson (red.). Rapporter från Växjö universitet. Humaniora 1. Växjö universitet, Växjö 1999, 17–27.

Stjernschantz, Göran: Herr Corpwirth och hans vänner på gamla UB 1914–1916. *Opusculum* 1, (1981), 28–41.

Strömberg, John: Yrkesforskaren som lokalhistoriker. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 74. SSLS 618. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1999, 158–171.

Sulkunen, Irma: *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 952. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2004.

Sulkunen, Irma & Kinnunen, Tiina: Suomen Historiallinen Seura historyayhteisönä: jäsenistö ja toimintakulttuuri. *Tiede ja yhteiskunta. Suomen Historiallinen Seura ja historiantutkimus 1800-luvulta 2010-luvulle*. Petri Karonen (toim.). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1449. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2019, 45–157.

Sundback, Susan: Nationell minoritet och etnisk identitet. *Det finlandssvenska sociala kapitalet. Fakta och fiktion*. Susan Sundback & Fredrica Nyqvist (red.). SSLS 734. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2010, 45–63.

Sundberg, Jan: Samhörigheten som kom bort. Den finlandssvenska samlingen före och efter det ryska imperiets sammanbrott. *Svenskt i Finland. I. Studier i språk och nationalitet efter 1860*. Max Engman & Henrik Stenius (red.). SSLS 511. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1983, 243–264.

Sundberg, Jan: *Svenskhetens dilemma i Finland. Finlandssvenskarnas samling och splittring under 1900-talet*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 133. Finska Vetenskaps-Societeten – Suomen Tiedeseura, Helsingfors 1985.

Sörlin, Sverker: Inledning. *Nationens röst – texter om nationalismens teori och praktik*. Sverker Sörlin (red.) i samarbete med Ingmar Karlsson och Richard Pettersson. SNS Förlag, Stockholm 2001, 9–20.

Tallgren, A.M.: Suomen Muinaismuistoyhdistyksen 50-vuotiskertomus. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja – Finska Fornminnesföreningens tidskrift* XXX:3. [Suomen Muinaismuistoyhdistys – Finska fornminnesföreningen], Helsinki 1920, 1–271.

Tarkiainen, Kari: Vem var Reinhold Hausen? *Reinhold Hausen (1850–1942). Kansallisen arkiston rakentaja*. Elisa Orrman (toim.). Art House & Kansallisarkisto, Helsinki 2000, 13–18.

Thylin-Klaus, Jennica: *”Den finländska svenskan” 1860–1920. Tidig svensk språkplanering i Finland ur ett idéhistoriskt perspektiv*. Doktorsavhandling i nordisk historia, Åbo Akademi 2012.

Tiitta, Allan: *Harmaakiven maa. Zacharias Topelius ja Suomen maatiiede*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 147. Finska Vetenskaps-Societeten – Suomen Tiedeseura, Helsinki 1994.

Tollebeek, Jo & Porciani, Ilaria: Institutions, Networks and Communities in a European Perspective. *Setting the Standards. Institutions, Networks and Communities of National Historiography*. Ilaria Porciani & Jo Tollebeek (eds.). Palgrave Macmillan, Basingstoke 2012, 3–27.

Tommila, Päiviö: Carl von Bonsdorff. *Suomalaisia historiantutkijoita. Historiallisen yhdistyksen 75-vuotisjuhlakirja*. Pentti Papunen et al. (toim.). Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo & Helsinki 1965, 77–98.

Tommila, Päiviö: *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo & Helsinki & Juva 1989.

Tommila, Päiviö: Schybergson, Magnus Gottfrid. *Suomen kansallisbiografia*. 8, von Qvanten–Sillanpää. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006, 795–796.

Tuominen, Uuno: *Suomen Historiallinen Seura 1875–1975*. Historiallisia Tutkimuksia 97. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1975.

Tyynilä, Markku: Heiden, Fjodor Logginovitj. *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*. SLS 710:2. Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis, Helsingfors & Stockholm 2009, 352–357.

Upton, Anthony F.: History and national identity: some Finnish examples. *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region. Nineteenth and Twentieth Centuries*. Michael Branch (ed.). Finnish Literature Society, Helsinki 1999, 153–165.

Uusitalo, Taina: *Kieli vai työväenaate? – Taistelu ruotsinkielisen työväestön maailmankatsomuksesta 1900–1917*. Poliittisen historian tutkimuksia 40. Turun yliopisto, Turku 2015.

Vainio-Korhonen, Kirsi: Kadonneet ja unohdetut. Ruotsin ajalla eläneiden naisten kirjeet ja päiväkirjat julkisissa arkistoissa. *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Outi Hupaniitti & Ulla-Maija Peltonen (toim.). Tietolipas 268. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2021, 146–165.

Walette, Anna: Historiker och hedningar. *Makten över minnet. Historiekultur i förändring*. Peter Aronsson (red.). Omtryck. Studentlitteratur, Lund 2010, 63–77.

Walsham, Alexandra: The social history of the archive: Record-keeping in early modern Europe. *Past & Present* 230, Supplement 11 (2016), 9–48. <https://doi.org/10.1093/pastj/gtw033>
https://academic.oup.com/past/article/230/suppl_11/9/2884268 (läst 27.6.2023).

Valtonen, Pekka: Etnisyys ja kansakunta. *Nationalismit*. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen (toim.). Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 2005, 106–123.

Varpio, Yrjö: Castrén, Gunnar. *Biografiskt lexikon för Finland 3. Republiken*. SLS 710:3. Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis, Helsingfors & Stockholm 2011, 177–179.

Vavra, Ashley Nicole: The Right to Be Forgotten: An Archival Perspective. *The American Archivist* 81 (Spring/Summer 2018), 100–111.

Verschaffel, Tom: Archives: Their Organization and Use. *Atlas of European Historiography. The Making of a Profession 1800–2005*. Ilaria Porciani & Lutz Raphael (eds.). Palgrave Macmillan, Basingstoke 2010, 6–7.

Verschaffel, Tom: "Something More than a Storage Warehouse": The Creation of National Archives. *Setting the Standards. Institutions, Networks and Communities of National Historiography*. Ilaria Porciani & Jo Tollebeek (eds.). Palgrave Macmillan, Basingstoke 2012, 29–46.

Wikman, Karl Robert Villehad: Finlands svenska folkdiktning. *Svenska Litteratursällskapet i Finland 1885–1935. Minnesskrift den 5 februari 1935*. SLS 250. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1935, 233–244.

Wikman, Karl Robert Villehad: Finlands svenska folkdiktning. En översikt av samlingsverkets utveckling, särskilt under åren 1917–1944. *Budkavlen* (24) 4/1945, 129–140.

Wikström, Hanna: *Etnicitet*. Liber, Malmö 2009.

Villstrand, Nils Erik: *Åbo Akademi i sin början 1918–1945*. Åbo Akademis förlag, Åbo 2019.

Wolf-Knuts, Ulrika: Den mångbottnade identiteten. *Finlandssvensk identitet och kultur*. Krister Ståhlberg (red.). Forskningsprojektet "Finlandssvenska kulturindikatorer". Rapport 5. Meddelanden från Ekonomisk-Statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi. Institutionen för offentlig förvaltning Ser. A:441. Åbo Akademi, Åbo 1995, 1–24.

Wrede, Johan: Estlander, Carl Gustaf. *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*, SSLS 710:2. Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis, Helsingfors & Stockholm 2009, 244–248.

Wulff, Annelie: *I statens tjänst för rikets bästa. Kvinnors successiva inträde i den manliga arkivvärlden under 1900-talets första hälft*. Examensarbete i arkivvetenskap för masterexamen inom ABM masterprogrammet, Lunds universitet 2010.

Vuorinen, Marja: Yhteiskunta. *Aateliston historia Suomessa*. Janne Haikari, Marko Hakanen, Anu Lahtinen & Alex Snellman (toim.). 2. Painos. Siltala, Helsinki, 2021.

Åström, Anna-Maria: Finlandssvenskarna i jämförande mellaneuropeiskt perspektiv. I Åström, Anna-Maria, Lönnqvist, Bo & Lindqvist, Yrsa: *Gränsfolkets barn. Finlandsvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv*. SSLS 633. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2001a, 422–440.

Åström, Anna-Maria: Om det "inre" och det "yttre" i det finländska själslandskapet. Kärnsymbolik i ett civilisationshistoriskt perspektiv. I Åström, Anna-Maria, Lönnqvist, Bo & Lindqvist, Yrsa: *Gränsfolkets barn. Finlandsvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv*. SSLS 633. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2001b, 398–421.

Åström, Anna-Maria: Är en dubbelidentitet möjlig? I Åström, Anna-Maria, Lönnqvist, Bo & Lindqvist, Yrsa: *Gränsfolkets barn. Finlandsvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv*. SSLS 633. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2001c, 37–49.

Åström, Anna-Maria, Lönnqvist Bo & Lindqvist, Yrsa: *Gränsfolkets barn. Finlandsvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv*. SSLS 633. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2001.

Österlund-Pöttsch, Susanne & Ekrem, Carola: *Swedish Folklore Studies in Finland 1828–1918*. The History of Learning and Science in Finland 1828–1918, 13b. Societas Scientarium Fennica, Helsinki 2008.

PERSONREGISTER

I personregistret har namn på nutida forskare som nämns i texten kursiverats.

- Adlerberg, Nikolaj 73
 Adlercreutz, Carl Johan 194
 Adlercreutz, Henrik Tomas 207
 Adlercreutz, Tomas Erik 186
 Ahlfors, Helena 155
 Ahlqvist, August 78
 Ahrenberg, Carl Wilhelm 146, 194, 230
 Ahrenberg, Jac. 134, 146–148, 163, 186,
 194–195, 230–231
Ahtiainen, Pekka 105
 Akiander, Matthias 231
Alakallaanvaara, Anne 25
 Alexander II 66
 Allardt, Anders 110, 132
Allardt, Erik 57, 78
 Allardt, fru se Strömborg, Johanna Elisabet
 Alopaeus, J.A. 164
 Aminoff, släkten 174
 Aminoff, Alexander 119
 Aminoff, Berndt Henrik 119
Anderson, Benedict 39, 59, 221
 Andersson, Otto 126
Andersson, Irene 146
 Annerstedt, Claes 166
 Antell, Kasten 85, 116, 138
Anttonen, Pertti 222
 Appelgren, Konrad 131
 Arckenholtz, Johan 207
 Armfelt, släkten 174
 Armfelt, Carl Alexander 165
Aronsson, Peter 28, 222, 224, 227
 Arwidsson, Adolf Ivar 102, 111, 120, 128, 154,
 207, 231
 Aschan, Petter Adolf 155
 Aspelin, Johan Reinhold 104, 173, 191–192
 Aspelin-Haapkylä, Eliel 99, 148
 Aspelund, Carl Edvard 135, 194
 Aspelund, Irene 135
 Aspelund, Karl 233
Assman, Aleida 54
 Atterbom, Per Daniel Amadeus 198

Barth, Fredrik 56
Bastian, Jeanette A. 229
Berger, Stefan 40, 42–43, 46, 226, 244
Bergman, Anne 214
 Bergström, A. F. 194
 Berndtson, Axel 122
 Bilmark, Johan 122, 206
 Bjugg, Emil Wilhelm 135
 Bjugg, Olivia Karolina 135
 Björkstén, Emilie 146, 182, 185, 198
Bladh, Gabriel 105
 Blomqvist, Alexander 173
 Blomstedt, Alma 122
 Blomstedt, Kaarlo 167
Blouin Jr, Francis X. 38, 54, 223, 228, 245
Blume, Peter 48
 Bobrikoff, Nikolaj Ivanovitj 74, 81–83, 122
 Bomansson, Karl August 107, 113, 151

- von Bonsdorff, Carl 110–111, 174, 207
 Bonsdorff, Ernst 234
 von Born, släkten 158
 von Born, Alix 158
 von Born, Ellan (f. de la Chapelle, f.d. Edelfelt)
 186
 von Born, Ernst 158
 von Born, Viktor Magnus 85, 156–158
 Born, Ludvig 133
 Borodkin, Michail Michajlovitj 81
Bourdieu, Pierre 60, 138
 Brahe, Per 101, 117
 Brander, Casimir Evald Wilhelm 135
 Brander, Evy (trol. Eva) 135
 Branting, Hjalmar 201
Broady, Donald 138
 Brovallius, Johan 156
 Brummer, Maria Sofia 198
 Brummer, Wilhelm 198
 Brunnus, Erik d.y. 196
 Bruun, Aline (f. Bergenheim) 231
 Bruun, Patrick 99, 101
 Buckle, Henry Thomas 108
 Burjam, Fritz 190
Burton, Antoinette 18, 241
 Böckelman, Gösta 235
 Böckelman, Petter Gustaf 235
- Calonius, Mathias 174, 185, 205, 233
Caron, Daniel J. 203
 Carpelan, Karl Johan 233
 Carpelan, Wilhelm 233
Carter, Rodney G.S. 47
 Castrén, Gunnar 140–141, 201
 Castrén, Robert 76
 Chamberlain, Houston Stewart 79
 Choraesus, Michael 119, 207, 234
 Collan, Claes 120
 Collan, Fabian 111
Collander, Börje 85
 Collin, Nicolaus 207
 Comte, Auguste 108
Connerton, Paul 229
 Conradi, Elisabet Lovisa Katarina Charlotta 135
 Conradi, Gustaf Wilhelm 194
Cook, Terry 34, 44–46, 49–51, 53, 55–56, 59,
 153, 196, 212, 243, 245
 Creutz, släkten 156, 158
 Crohns, Erik Anders 135
 Crohns, Hjalmar 109
 Crohns, Ida 135
 Crohns, Petter Niklas 150
Cunningham, Adrian 52
 Cygnaeus, Fredrik 132, 231
 Cygnaeus, Gustaf 134
 Cygnaeus, Mina 134
- Dahlberg, Ragnar 129, 140–141, 154, 159, 174,
 191
 Dalin, Anders Fredrik 93
- Damén, K. E. 166
 Danielson-Kalmari, Johan Richard 83
 Danielsson, K. O. 161
 Darwin, Charles 108
 de Bruce, Anders 207
 de Gobineau, Joseph Arthur 79
 Degerholm, Emelie 195
Derrida, Jacques 20, 225
Dever, Maryanne 198
Douglas, Jennifer 52
 Duncker, Joachim Zachris 132
- Edelfelt, släkten 200, 236
 Edelfelt, Albert 186
 Edenheim, Anna 199–200
Edquist, Samuel 247
 Ehrenström, släkten 174
 Ehrensverd, Augustin 234
 Ehrnrooth, Adelaïde 199–200
 Ehrnrooth, Emma 200
 Ehrnrooth, Jeanette 200
 Eigenbrodt, Wolrad 181
 Ek, Karin 135
 Ek, Robert 135
 Ekholm, Hugo 79
 Eklund, Artur 79
 Ekman, Carl Christoffer 163–164
 Ekman, Carl Wilhelm 232
Ekrem, Carola 118, 175–176, 189, 215
 Elfving, Betty Gustava Lovisa 135
 Elfving, Fredrik 116, 138, 140
Elomaa, Hanna 32, 221–222
 Enckell, Rabbe 180
 Engelqvist, Oskar 155
Engman, Max 30, 59, 65–67, 69, 72, 74, 76–80,
 85, 89–91, 100, 105, 107, 109, 200, 202,
 215, 221
 Enwald, Gustaf 155
Ernst, Wolfgang 19
 Estlander, släkten 197
 Estlander, Bernhard 146, 237
 Estlander, Carl Gustaf 27, 29, 38, 75, 78, 85,
 87–93, 96–97, 99–102, 106, 110, 116–123,
 125, 127, 130, 132–134, 136, 138–140,
 142–143, 146–148, 150–152, 156–157,
 178, 183, 185–186, 194–195, 197–198,
 207–208, 212–214, 216, 219, 232–234,
 237–238, 247–248, 250–251
 Estlander, Hedvig 237
 Estlander, Helena (Helène) 132, 134, 197
 Estlander, Jakob Bernhard 130
- Feith, Johan Adriaan 153
Fenton, Steve 57
Fewster, Derek 218
 Fichte, Johann Gottlieb 38, 68
Fisher, Rob 34, 52, 115, 145, 168, 230, 232, 236
 Fleege, Axel August 130
 Fleming, släkten 156
Flinn, Andrew 50

- Flodin, Karl 143, 151–152
Forsgård, Nils Erik 107
 Forsman, A.V. 231
 Forsman, Georg Zacharias, se Yrjö Koskinen
 Forssell, Hans 108
 Franzén, Frans Mikael 119, 134, 156, 158, 198
 Franzén-Frosterus Helena 198
 Fraser, Georg 156
Fredriksson, Berndt 32–33
 Freudenthal, Axel Olof 29, 31, 84–86, 88–90, 92, 96, 101, 116, 118, 129, 138–140, 143, 168, 176–178, 188–189, 207–208, 212–219, 222, 228, 231, 242, 248
 Frietsch, Gerda 145
 Frosterus, Johan Gustaf 116, 123, 138–139, 207
 Fruin, Robert 153
Frykman, Jonas 200
 Fryxell, Anders 194
 Furuhjelm, Annie 200
 Furuhjelm, Victor 194
 Färling, Fredrik 147, 185, 233–234
- Gadd, Pehr Adrian 156
 Gadolin, Jacob Algoth 135, 180, 197
 Gadolin, Sara Carolina 180, 197–198
 Gadolin-Holmberg, Julia 135, 163
 Gardberg, Carl-Rudolf 219
 Geijer, Erik Gustaf 103
 Geitlin, Alexander Gabriel 237
Gellner, Ernest 39
 Golowin, Wladimir 156
 Gottlund, Carl Axel 111, 191
 Granholm, Onni L. 204, 232
 Granroth, Elias 206
 Gripenberg, Gustaf Adolf 159
 Gripenberg, Hans Henrik 191
 Grönblad, Edvard 102–103, 111
 Guizot, François 103, 110
 Gustaf III 122, 194
 Gustafsson, Fridolf Vladimir 116, 138, 140, 195, 242
Gustavsson, Karin 215
 Gylgén, Nils Abraham 194
- von Haartman, Lars Gabriel 183
 Halbwachs, Maurice 47, 54
 Hallberg, Mauritz 237
 Hansson, Ola 234
 Harff, Julius 180
Harris, Verne 47
Hasselberg, Ylva 60–61, 137
 Hasselblatt, Emil 140–141
 Hausen, Greta 192, 197
 Hausen, Reinhold 22, 24–25, 27, 30, 100, 107, 112, 116–118, 123–126, 129, 137–139, 142–143, 146, 151–152, 154, 156, 160–167, 174, 178, 192, 195, 197, 199, 206–207, 222, 233, 235, 242–243, 248–249, 251
 Hedengren, Johannes 79, 235
Hedstrom, Margaret 55
- Hegel, Friedrich 68, 103, 105, 108
 Heiden, Fjodor Logginovitj 73–74, 233
 Heikel, Rosina 199–200
 Heinricius, Gustaf 174
Henriksson, Blanka 32
 von Herder, Johann Gottfried 38, 68, 103
 Hermansson, Robert 83
Herstad, John 48
 Hierta-Retzius, Anna 135
 Hildebrand, Emil 160
 Hildebrand, Hans 109
Hillström, Magdalena 67
Hirvonen, Pekka 61
Hobsbawm, Eric J. 39
 Holmberg, Enni 165
 Holmberg, Valfrid Viktor 135
 Hornborg, Eirik 79, 96, 213
 Hornstedt, Clas Fredrik 131
Horstmann, Anja 46
 Hoving, Mimmi 200
 Hoving, Walter 186
Hreinsson, Einar 61
Hroch, Miroslav 40, 77, 80, 98–99
 Hultin, Arvid 123, 134, 140–141, 143, 150–152, 166, 178–179, 185, 205–206, 234–236, 242
 Hultin, Elisabet (f. Crohns) 150
 Hultman, Emmy 222
 Hultman, Oskar 222, 242
Hylland Eriksen, Thomas 56, 226–227
Hårdstedt, Martin 30
Häger, Andreas 32
Härkönen, Mirja 198
 Hästesko, Johan Henrik 186, 194, 207
 Höckert, Victor 237
Högnäs, Sten 221
- Ilmoni, Immanuel 128, 182
- Jacobsen, Trond* 55
 Jansson, Nils Oskar 195
Jansson, Torkel 67
Jenkins, Richard 56
 Jenkinson, Hilary 34, 44–45, 153, 211, 243, 247
Jimerson, Randall C. 50, 54
Johansson, Anders L. 32
 Julin, John 187
 von Julin, N. A. Lindsay 186
Jussila, Osmo 72, 74, 81–82, 84, 90
Justrell, Börje 32
 Jägerhorn, Georg Henrik 174
 Jägerhorn, Reinhold 186
 Jörgensen, Arne 186
- Kaattari, Mari* 167
Kallioinen, Mika 61
 Kalm, Pehr 181
Kaplan Elisabeth 58, 223–224, 227
Karabinos, Michael 43
 Karl XI 178
Karlsson, Klas-Göran 47, 224

- Kellerhals, Andreas* 203
 Kellgren, Herman 68
 Kellgren, Johan Henrik 226
 Kellgren, Sofia 185
Kemiläinen, Aira 39
Kerkkonen, Martti 112
Keskinen, Jarkko 61
Ketelaar, Eric 19, 41, 228
Kinnunen, Tiina 103
 Kivekäs, Lauri 71
 Kivi, Aleksis (Stenvall) 231
Klinge, Matti 73, 79, 82, 84, 91, 112
 Klingspor Mauritz 194
Klinkmann, Sven-Erik 32
Knapas, Rainer 82, 141
Kopp, Vanina 46
Korhonen, Keijo 82
 Koskinen, Yrjö 71, 73–74, 78, 82–83, 85,
 104–109, 111, 121, 192, 218, 243
Kreander, Maria, se Saaristo, Maria
 Kristersson, H. 207
 Krohn, Kaarle 179, 208
 Krook, Hilma 122
 Kullhem, Sigfrid 150
 Kumlin, Abraham 166
 Kuusanmäki, Jussi 165
- Lagerblad, Dora 128
 Lagerblad, Elis 30, 112, 116, 118, 126–130, 133,
 137–139, 141, 151, 154–158, 162, 173,
 178–180, 184, 187, 193–194, 204–207, 242,
 248
 Lagerblad, Jarl 129–130
 Lagerblad, Signe 128
 Lagerblad, Sigurd 128
 Lagerborg, Rolf 76, 132, 154
 Lagerlöf, Selma 197
 Lagus, Ernst 91–92, 117–118, 128–129, 145,
 157–158, 168, 176–179, 181, 185, 189–190,
 207–208, 215–216, 228, 242, 248–249
 Lagus, Jakob Johan Wilhelm 97, 116–117, 122,
 133–134, 138, 182, 185, 205
 Lagus, Wilhelm Gabriel 102, 111
 Lamprecht, Karl 109
Lapp, Jessica M. 50
Leerssen, Joep 40
 Leinberg, Hilma 165
 Leinberg, Karl Gabriel 112, 134, 151, 165, 193,
 204–206, 232–235
 Lesch, Bruno 235
Liikanen, Ilkka 69
Lilja, Agneta 175
 Lille, Axel 29, 77, 79, 89–90, 92, 129
 Lille, Bengt Olof 182
 Lillqvist, Holger 203
 Lillsjö, Henrica 220
Lindgren, Anna-Riitta 71–72, 215
Lindgren, Klaus 71–72, 215
Lindman, Sven 30, 75, 91, 139, 213, 219
Lindqvist, Yrsa 32,
- Linsén, Johan Gabriel 68
 Lode, Carl Leonard 150
Luhmann, Niklas 60
 Lundahl, Augusta 198
 Lundell, Johan August 208
Lybeck, Jari 24, 30, 165
Löfgren, Orvar 200
Lönnqvist, Bo 24, 32, 57, 220–222, 225
 Lönnrot, Elias 97, 177
Lönnroth, Louise 48
- Malmström, Berndt Elis 119
 Malmström, Carl Gustaf 119
 Malmström, Ingeborg (f. Wallenius) 154,
 197–198
 Mannerheim, Carl Gustaf 173
 Mannerheim, Carl Erik 235
Manninen, Juha 105
Mattila, Markku 79
 Mauss, Marcel 60, 142
McDuff, Wendy 50
McKeough, Andreas 36
McRae, Kenneth D. 220
 Mechelin, Leo 73, 75–76, 82–83, 101
Meehan, Jennifer 52
Meinander, Henrik 30, 65, 83, 220
 Mennander, Carl Fredrik 156
Menne-Haritz, Angelika 51
 Meurman, Agathon 74
Mikkola, Kati 202
 Mill, John Stuart 108
Milligan, Jennifer S. 44
 Moberg, Oskar W. 150
 Mohr, Laura (Marholm, Laura) 234
 Montelius, Oscar 109
 von Morian, släkten 158
 Muller, Samuel 153
Mustelin, Olof 91, 151, 220
Müller, Leos 60
 Möllersvärd, Karl Adolf 194
 Mörne, Arvid 29, 88–89, 132, 139, 183
- Neovius, Adolf 112
 Nervander, Emil 236
 Nervander, Johan Jakob 236
Newman, Sally 198
 Nikander, Gabriel 109, 188, 216
Nilson, Tomas 61
Nora, Pierre 55, 214
 Nordenskiöld, Adolf Erik 75
Nordin, Jonas 105
 Nordmann, Petrus 117, 123, 140, 197, 207, 242
 Nordström, Johan Jakob 194, 231
 Nordström, Wilhelmina 117, 197
 Nyberg, Paul 149, 203
 Nyblom, Carl Rupert 122, 150–151, 237
 Nyblom, Helena 122, 151
- Olsson, Pia* 202
 Olufsson, Harald 125

- Ordin, Kesar Filippovitj 81
Orrman, Eljas 48, 197
 Orwell, George 247
- Pacius, Fredrik 237
Pakkasvirta, Jussi 39
 Palmén, Ernst Gustaf 99, 108, 110
 Palmén, Johan Philip 194
 Palmfelt, August Fredrik 191
Peltonen, Ulla-Maija 25, 48, 51, 165, 173, 196, 201–202
 Pipping, Fredrik Vilhelm 148
 Pipping, Hugo 142–143, 176, 242
Polvinen, Tuomo 82
 Pontán, Einar 79
Porciani, Ilaria 196
 Porthan, Henrik Gabriel 69, 102, 110, 119, 121, 134, 174, 181, 185, 205–207, 226
Powell, Walter W. 60
Puntila, L.A. 29, 65
Punzalan, Ricardo 55
- von Qvanten, Emil 183, 231, 236
- Ramsay, Johan August 186
 Rancken, Johan Oskar Immanuel 175–176, 214–215
 Rancken, Wilhelm 232
 von Ranke, Leopold 103, 105, 108
Ranger, Terence 39
Raphael, Lutz 196
 Rein, Thiodolf 119, 233
 Reinholm, Henrik August 156
 Reinius, Israel 204
 Renan, Ernest 38, 87
 Renqvist, Alma 151
 Renvall, Robert Alfred 116, 138, 140, 207
 Retzius, Gustaf 135
 Reuter, Jonatan 222
 Roos, Carl Johan 173
 Roos, John Erik 151, 206
Rosenberg, William G. 38, 54, 223, 228, 245
 Rosenborg, Johan Wilhelm 151
 Rosendahl, Karl 237
 Rosenhane, Johan 234
 Runeberg, Fredrika 181, 194
 Runeberg, Johan Ludvig 68, 78, 92, 97–98, 122, 126, 128, 134, 144, 146, 150–151, 155, 157, 172, 180–182, 185, 197–198, 203, 232–233, 246, 248
 Runeberg, Walter 242
- Saarenheimo, Juhani* 20
Saarenpää, Taina 36, 43, 228
Saaristo, Maria (f. Kreander) 31, 58, 76–78, 91, 98–99, 219, 222
Salminen, Tapio 112
 Sandels, Johan August 174, 194, 233
Saukkonen, Pasi 39
Saxer, Daniela 43, 226
- von Schantz, Alfild 128, 135, 154
 Schauman, August 75,
 Schauman, Frans Ludvig 175, 234
 Schauman, Mikael 234
 Schellenberg, Theodore 34, 45, 153, 211
 von Schelling, Friedrich 103
Schenk, Dietmar 19, 46
 Schulman, Hugo 159
 af Schultén, Maximus Widekind 91, 129
Schwartz, Joan M. 44–45, 59, 153, 243, 245
 Schybergson, Carl Magnus 30, 149
 Schybergson, Johanna (f. Tikkanen) 150
 Schybergson, Magnus Gottfrid 27, 29–30, 88, 98, 100, 106, 109–110, 113, 116–118, 120–124, 134, 136, 138–144, 147–151, 154–156, 158, 162, 174–175, 178, 183, 185–186, 192, 206–207, 212, 214, 216, 232, 235–236, 238, 242, 247–248, 251
 Segercrantz, Eva (f. Wegelius) 197
 Simelius, Helena 135
 Sirén, Mathilda 144
Sjöblad, Christina 198
Skott, Fredrik 201, 222
 Smeds, Isak 176
Smith, Anthony D. 39, 57, 230
 Snellman, Anna 200
 Snellman, Johan Vilhelm 68–71, 76–77, 98, 105, 107, 109, 119, 184–185, 191, 194
 Snellman, Sofie 200
 Snoilsky, Carl 93, 237
 Soldan, August Fredrik 91
 Solstrand, Väinö 127
Spjut, Lina 225
 Spåre, Alfons 155, 161, 235, 237
 Spåre, Carl Gustaf 155
 Spåre, H.J. 207
Starck, Christian 57
Stark, Eija 202
Steinby, Torsten 21, 90, 92, 96–101, 116, 123, 129, 138–140, 143, 172, 178, 181, 204, 216, 242
 Stenbäck, Emmy 191
 Stenbäck, Jakkus 155
 Stenbäck, Lars 155, 231
Stenius, Henrik 30–31
Stenlås, Niklas 60
 Stenvik, Felix Edvard 132, 143
Stjernschantz, Göran 141
Stoler, Anne 19
 Strömborg, Johan Elias 157
 Strömborg, Johanna Elisabet (g. Allardt) 132
 Stålar, Arvid 156
Sulkunen, Irma 73, 103
 Sumelius, Frans Petter Wilhelm 135
 Sumelius, Gabrielle 135
Sundback, Susan 57
Sundberg, Jan 80
 Suolahti, Gunnar 109
Surtamm, Karen Emily 50
 Svanljung, Ella 231

Svanljung, Johan Kristian 204, 231
 Synnerberg, Carl 116, 138–140, 147, 151, 175,
 180, 205, 242
 Söderhjelm, Alma 109

Takolander, Alfons 161
 Tallgren, Nestor 236
 Tandefelt, Magnus 133
Tarkiainen, Kari 206
 Tavaststjerna, Karl August 195, 197, 234
Taylor, Hugh A. 33
 af Tengström, Charlotta (Charlotte) 135, 150
 af Tengström, Johan Magnus 131
 af Tengström, Johan Martin Jacob 131
 Tengström, Jacob 121–122, 147, 150, 226
 Tengström, Johan Jacob 98, 102, 184–185
Tervonen, Jukka 105
Teräs, Kari 61
 Thierry, Augustin 103
Thylin-Klaus, Jennica 31, 86, 243, 246
 Tigerstedt, Edvard Severin 122, 132
 Tigerstedt, Karl Konstantin 102, 111, 143, 234
 Tigerstedt, Robert 143
 Tollander, Karl Emil 237
Tollebeek, Jo 196
Tommila, Päiviö 82, 121, 174
 Topelius, Zacharias 68–70, 72, 96–97, 103,
 105–106, 108, 139, 147–149, 155, 235–236
 Torckell, J. 161
 Troels-Lund, Troels Frederik 108
 Tuderus, löjtnantskan 132
 Tuderus, Victor 231
 von Törne, Per Olof 107, 109
Törnqvist, Gunnar 147
 Törnudd, Alvar 131

Vainio-Korhonen, Kirsi 36, 48, 198–199
 Vasenius, Valfrid 99
Verschaffel, Tom 43
Vickery, Ann 198
Villstrand, Nils Erik 105, 219
 Voionmaa, Väinö 109
Vuonokari-Bomström, Liisa 36

Waaränen, Johan Esaias 102, 111
 Waenerberg, Thorsten 132
Wallace, David A. 50
 Walleen, släkten 174
 Wallenius, Charlotte 135
 Wallenius, Lilly 135
 Wallin, Georg August 226
Warner, William Lloyd 141
 Wecksell, Josef Julius 194
 Wegelius, Martin 151, 237
 Weissman von Weissenstein, Sofia 135
 Wester-Franzén Sophie 198
 Westermarck, Helena 122, 198–200
 Westrin, Theodor 148–149
 Wetterhoff, Fredrika 135
 Wetterhoff, Rosina 135

Wexlionius, Mikael 206
 Wibelius (Vibelius), Olof 155, 232–233
Widén, Solveig 202
 Wiklund, Karl Bernhard 156
 Wikman, Karl Robert Villehad (K. Rob. V.) 79,
 190, 216
Wikström, Hanna 56
 von Willebrand, Reinhold Felix 140, 143, 242
Wolf-Knuts, Ulrika 56–57, 220
 Wrede, Eugenie 151
Wrede, Johan 118
 Wrede, Rabbe Axel 83, 85, 152

Yrjö-Koskinen, Yrjö-Sakari, se Koskinen, Yrjö

Åkerstedt, Johan Wilhelm 237
Åström, Anna-Maria 32, 220

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk

1	(1858) PIPPING, FREDR. WILLH.:	Historiska bidrag till Finlands calendariografi.	140 pp.
2	(1858) BURMAN, JOHAN JAKOB:	Berättelse om femte brigadens af Finska arméens krigsrörelser och operationer i Savolaks, Karelen, Öster- och Westerbotten åren 1808 och 1809.	112 pp.

50	(1891) GENETZ, ARVID:	Kuollan Lapin sanakirja ynnä kielinäyteitä.	291 pp.

100:1	(1957) REUTER, MÄRTA:	Pflanzenphänologische Beobachtungen in Finnland 1951–1955.	63 pp.
100:2	(1958) REUTER, MÄRTA:	Tierphänologische Beobachtungen in Finnland 1951–1955.	56 pp.
100:3	(1958) STADIUS, GUNNAR:	Undersökning av språkbegåvningen hos 10–14 åringar.	137 pp.

192	(2013) LEHTO, OLLI:	Tieteen huipulla: Lars Ahlforsin elämä.	150 pp.
193	(2014) KEPSU, KASPER K.:	Den besvärliga provinsen. Reduktion, skattearrendering och bondeoroligheter i det svenska Ingermanland under slutet av 1600-talet.	340 pp.
194	(2015) KAKKURI, JUHANI:	Jämpti mies. Tauno Johannes Kukkamäen elämä.	96 pp.
195	(2015) KORSMAN, KALEVI:	Pentti Eskola - Geologisen tutkimuksen ja opetuksen uudistaja.	124 pp.
196	(2015) GUSTAFFSON, SOFIA:	Leverantörer och profitörer.	255 pp.
197	(2015) KAUPPI, PEKKA & KOTILEHTO, JENNA (toim.):	Vuosisadan metsäbiologi. Peitsa Mikolan juhlakirja.	237 pp.
198	(2016) KLINGE, MATTI:	Furstendömet Idensalmi.	515 pp.
199	(2016) MINARD-TÖRMÄNEN, NATHANAËLLE:	An Imperial Idyll. Finland in Russian Travelogues (1810–1860).	350 pp.
200	(2017) NEVANLINNA, HEIKKI:	Suomalainen polaariretkikunta Lapissa 1882–1884.	173 pp.
201	(2017) HÖCKERSTEDT, KRISTER & LINDQVIST, MARDY:	Lever för liv	342 pp.
202	(2017) DONNER, JOAKIM:	Marine shells in the study of the Holocene	55 pp.
203	(2017) SUNDBACK, SUSAN & ROSENBERG, THOMAS & ROSENLEW, ANNE:	Knut Pipping och etableringen av den moderna sociologin vid Åbo akademi	254 pp.
204	(2018) DAHLBERG, JULIA:	Konstnär, kvinna, medborgare. Helena Westermarck och den finska bildningskulturen i det moderna genombrottets tid 1880–1910.	333 pp.
205	(2018) NEVANLINNA, HEIKKI:	Geofyysikko Eyvind Sucksdorff - havaintojen taituri	183 pp.
206	(2019) STÉN, JOHAN C.-E.:	Anders Johan Lexell Brevväxling, Commerce épistolaire	721 pp.
207	(2019) PERÄLÄ, ANNA:	Tilanomistaja kirja-alalla: Christian Ludvig Hjelt kirjanpainajana, kustantajana ja kirjakauppiaina 1823–1849	411 pp.
208	(2019) KALLEINEN, KRISTIINA:	Nils Gustaf Nordenskiöld - vuorimiehen ja tiedemiehen elämä	223 pp.
209	(2020) SUNDHOLM, FRANCISKA:	Wilhelm Ramsay, Livslång vandring i Fennoskandia	163 pp.
210	(2020) HOLM, SOPHIE:	Diplomatins ideal och praktik. Utländska sändebud i Stockholm 1746–1748.	225 pp.
211	(2020) HOLMBERG, PETER OCH STÉN, JOHAN:	Att observera, mäta och räkna, Blickar på den matematisk-naturvetenskapliga forskningens historia i Finland.	541 pp.

212	(2020) HÖCKERSTEDT, KRISTER & LINDQVIST, MARDY:	Uusi maksa, uusi elämä	373 pp.
213	(2020) GRANDELL, JENS:	Från ett årtionde i Finland. August Schaman, republikanism och liberalism 1855–1865	267 pp.
214	(2020) KAJANNE, VILLE:	Suomen puolesta, Euroopan edestä, Venäjää vastaan? Kansainvälinen vuorovaikutus ja yhteistyö vuoden 1899 kulttuuriadressissa.	348 pp.
215	(2021) NEVANLINNA, HEIKKI:	Ilmatieteiden vaiheita ja vaikuttajia Suomessa.	341 pp.
216	(2021) LINDBERG, BO (red.):	Vårt gemensamma innanhav. Finskt och svenskt kring Östersjön.	129 pp.
217	(2021) ARTUKKA, TOPI:	Tanssiva kaupunki. Turun seurapiiri sosiaalisena näyttämönä 1810-luvulla.	344 pp.
218	(2021) RIIKONEN, H. K.:	Suomesta ja maailmalta. Yrjö Niiniluoto ja hänen kirjallinen tuotantonsa.	329 pp.
219	(2022) AHLKOG, MARKUS:	Katsaus Suomen varhaiseen atomihistoriaan.	266 pp.
220	(2022) MARJANEN, JANI:	Ekonomisk patriotism och civilsamhälle. Finska hushållningssällskapets politiska språkbruk i europeisk kontext 1720–1840.	311 pp.
221	(2022) NEVANLINNA, HEIKKI:	Neovius–Nevanlinna – Erään suvun kronikka.	201 pp.
222	(2023) HERMELIN, OLOF (author), ERKKI, SIRONEN, TIMO, SIRONEN, OKSALA, TEIVAS, RIIKONEN, H. K. (editors):	Hecatompolis Svionum – Ruotsalaisten sata kaupunkia: Suomen, Karjalan ja Inkerinmaan kaupungit sekä muita runoja Itämeren piiristä.	268 pp.